

ANKARA
HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE İZİN VE RİCA KİPLİĞİ

Eda KUTUCU

Prof. Dr. Habibe YAZICI ERSOY

DOKTORA TEZİ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

TÜRK DİLİ BİLİM DALI

EYLÜL 2024

TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE İZİN VE RİCA KİPLİĞİ

Eda KUTUCU

DOKTORA TEZİ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

TÜRK DİLİ BİLİM DALI

ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

EYLÜL 2024

ETİK BEYAN

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Eda KUTUCU

06.09.2024

TEZ ONAY SAYFASI

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Doktora Programı öğrencisi Eda KUTUCU tarafından hazırlanan “Türkiye Türkçesinde İzin ve Rica Kipliği” başlıklı tez çalışması 06/09/2024 tarih ve 14:00 saatinde yapılan tez savunma sınavında aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ ile DOKTORA TEZİ olarak KABUL edilmiştir.

	Kabul	Ret
Başkan (Unvan/Ad-Soyad/Kurum): Prof. Dr. Çetin PEKACAR Ankara HBV	☒	☐
Üye (Unvan/Ad-Soyad/Kurum): Prof. Dr. Habibe YAZICI ERSOY Ankara HBV	☒	☐
Üye (Unvan/Ad-Soyad/Kurum): Prof. Dr. Hülya KASAPOĞLU ÇENGEL Ankara HBV	☒	☐
Üye (Unvan/Ad-Soyad/Kurum): Prof. Dr. Paşa YAVUZASLAN Ankara AÜ	☒	☐
Üye (Unvan/Ad-Soyad/Kurum): Prof. Dr. Nihal ÇALIŞKAN Ankara GÜ	☒	☐

TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE İZİN VE RİCA KİPLİĞİ
(Doktora Tezi)

Eda KUTUCU

ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
Eylül 2024

ÖZET

Çalışmada, Türkiye Türkçesinde izin ve rica kategorisi anlamsal bir birim olarak kurgulanmış, yükümlülük ekseninde yer alan izin ile isteme ekseninde yer alan rica alt anlam alanları, önermede yer alan işaretleyicilerin bağlamla ilişkisi ve ifadeyi üreten konuşurun önermeyi anlayıp yorumlaması toplumsal ve durumsal değişkenler de içine katılarak incelenmiştir. Semantik bir alan olması, dil içi ve dil dışı pek çok işaretleyicisinin bulunması sebebiyle kiplik kategorisi literatürde farklı şekillerde sınıflandırılmaktadır. Çalışmada terminolojik olarak farklı sınıflandırmalar altında ele alınan ve kesin bir sınıflandırması bulunmayan izin ve rica kiplik ulamlarının dilin konuşurları tarafından konumlandırılması bağlam, işlev, çok anlamlılık vb. noktalarla ele alınarak incelenmesi konu edilmiştir.

İzin çalışmada, bir eylemin gerçekleştirilmesi konusunda genellikle eylemin gerçekleştirilmesi maksadıyla konuşurun kılıcıya verdiği veya kılıcının konuşurdan istediği izin ifadelerinden oluştuğu için iznin kaynağı, yönü ve otoritenin yaptırım gücü dikkate alınarak izin verme ve izin isteme şeklinde iki alt anlam alanına ayrılmıştır. İstemenin nazik bir tutumla gerçekleştiği ricalar ise, dil incelemelerinde genellikle söylem bazen de kiplik çeşidi olarak değerlendirilmiştir. Bu çalışmada ricanın, bir kiplik alanı olarak incelenmesi amaçlanmıştır. Gerek otoritenin izin isteğine yönelik verilen izinleri veya kılıcının konuşurdan istediği izinleri iletmede gerekse konuşurun nazik bir tutum sergileyerek istemeyi gerçekleştirdiği ricalarda anlamın iletilmesi sırasında pek çok dilsel işaretleyiciye başvurulabilmektedir. Bu işaretleyiciler *biçimbirimsel*, *sözlüksel*, *söz dizimsel* ya da *söyleme dayalı* olabilir. Bu işaretleyicilerin bağlam içinde sahip olduğu hem biçimsel hem de işlevsel değerleri vardır. Çalışmada biçimbirimsel, sözlüksel, söz dizimsel ya da söyleme dayalı işaretleyicilerin çok anlamlılık sergilemesi nedeniyle hangi şartlar altında ne tür semantik bağıntılarla izin ve rica anlam alanlarını karşıladığı konusunda pragmatik bir yaklaşım benimsenmiş ve işlevleri bağlam içinde değerlendirilmiştir. Bunun yanı sıra bağlamı ve pragmatik merkeze koyarak salt biçimsel bir çalışma olmasının ötesinde konuşur ve kılıcının anlamlandırma sürecinde toplumsal ve durumsal faktörlerden kopuk olmayan bütüncül bir çalışmada izin ve rica anlam alanlarının aktarımındaki çeşitliliği göstermek hedeflenmiştir.

BilimKodu : 30103
Anahtar Kelimeler : Kiplik, İzin Kipliği, Rica Kipliği, Anlam bilim
Sayfa Adedi : 323
Tez Danışmanı : Prof. Dr. Habibe YAZICI ERSOY

PERMISSION AND REQUEST MODALITY IN TURKISH
(Ph. D. Thesis)

Eda KUTUCU

ANKARA HACI BAYRAM VELI UNIVERSITY
THE INSTITUTE OF GRADUATE STUDIES
September 2024

ABSTRACT

This study, the categories of permission and request in Turkish are constructed as a semantic unit, the sub-semantic areas of permission in the obligation axis and request in the request axis are examined by including the relationship of the markers in the proposition with the context and the social and situational variables in the speaker's understanding and interpretation of the proposition. Since it is a semantic area and has many intra-linguistic and extra-linguistic markers, the modality category is classified in different ways in the literature. In the study, the modal categories of permission and request, which are discussed under different terminological classifications and do not have a definitive classification, were examined by considering the context, function, polysemy, etc. in the positioning of the modal categories by the speakers of the language.

Since permission in the study consists of expressions of permission given by the speaker to the speaker to perform an action or requested by the speaker to perform the action, it is divided into two sub-meaning areas: giving permission and asking for permission, taking into account the source of the permission, its direction and the sanctioning power of the authority. Requests, in which the request is made with a polite attitude, have been evaluated as a type of speech act or modality in language studies. In this study, it is aimed to examine the request as a modality field. Many linguistic markers can be used to convey the meaning, both in conveying the authority's request for permission or permissions that the speaker requests from the speaker, and in requests in which the speaker displays a polite attitude and carries out the request. These markers can be morphological, lexical, syntactic or discourse-based. These markers have both formal and functional values in context. In the study, a pragmatic approach was adopted to determine under what conditions and with what kind of semantic relations morphological, lexical, syntactic or discourse-based markers meet the permission and request semantic fields due to their polysemy, and their functions were evaluated in context. In addition, apart from being a purely formal study by putting context and pragmatics at the center, It is aimed to show the diversity in the transfer of the meaning of permission and request in a holistic study that is not disconnected from social and situational factors in the meaning process of the speaker and the sword.

Science Code : 30103
Key Words : modality, permission modality, request modality, semantics
Page Number : 323
Supervisor : Prof. Dr. Habibe YAZICI ERSOY

TEŞEKKÜR

Öncelikle çalışmanın ortaya çıkışındaki başından sonuna kadar olan süreçte gerek konu seçimi gerekse içeriğin belirlenmesinde desteğini esirgemeyip bilgi birikimi ve önerileriyle beni yönlendiren değerli danışmanım Prof. Dr. Habibe Yazıcı Ersoy’a teşekkürlerimi ve şükranlarımı sunarım. Tez izleme komitemde bulunarak değerli fikir ve yapıcı eleştirileriyle çalışmama önemli katkılarda bulunan kıymetli hocalarım Prof. Dr. Hülya Kasapoğlu Çengel’e ve Prof. Dr. Paşa Yavuzarslan’a teşekkürü borç bilirim.

Bana her açıdan desteği olan ve tezimi inceleyerek düşünceleriyle tezimi şekillendiren arkadaşım Merve Can’a minnettarım.

Son olarak hem eğitim hayatım boyunca hem de tezimin yazılma sürecinde bana destek olan, güç veren ve her daim yanımda olan annem Hacer Toplucuk’a ve babam Mehmet Toplucuk’a, sabrı ve manevi desteğiyle her zaman yanımda olarak adeta benimle doktora yapan ve benim için uzakları yakın eden eşim Burak Kutucu’ya çok teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	v
TEŞEKKÜR.....	iv
İÇİNDEKİLER	iv
ESER KISALTMA DİZİNİ.....	ix
ŞEKİLLERİN LİSTESİ	xi
KISALTMALAR	xii
1. GİRİŞ	1
1.1. Problem Durumu.....	1
1.2. Araştırmanın Amacı ve Önemi.....	2
1.3. Sınırlılıklar	2
1.4. Tanımlar	4
2. KIPLIĞE GENEL BAKIŞ	5
2.1. Kiplik Ulamı Üzerine.....	5
2.1.1. Zaman ve Görünüş İlişkisi	12
2.1.1.1. Kiplik ve Zaman.....	12
2.1.1.2. Kiplik ve Görünüş	16
2.1.2. Kiplik Alanı.....	23
2.1.2.1. Önerme Kipliği: Bilgi kipliği ve Kanıtsal kiplik.....	23
2.1.2.2. Olay Kipliği: Yükümlülük Kipliği ve Dinamik Kiplik	24
2.1.3. Kiplik-Kip	30
2.1.4. Kiplik Sınıflandırmaları	35
2.2. Kipliğin Anlamsal Boyutu.....	44
2.2.1. Kiplik ve Edimsel Bakış	44
2.2.2. Kiplik ve Çokanlamlılık.....	45
2.2.3. Öznellik Çerçevesinde Kiplik	48
2.2.4. Kiplik ve Olumsuzluk-Soru İlişkisi	54
2.2.4.1. Kiplik- Olumsuzluk ilişkisi.....	54
2.2.4.2. Kiplik-Soru İlişkisi.....	57

2.2.5. Kipliği İşaretlemede Kullanılan Birimler	59
3. İZİN KİPLİĞİ	65
3.1. İzin Kaynağı	69
3.1.1. İzinlerde Otorite	69
3.1.2. İzinler ve Kılıcı	72
3.2. İzinler ve Zaman	74
3.3. İzin ve Gerçeklik/ Gerçek dışılık	76
3.4. İzin ve Olumsuzluk	77
3.5. İzin Kipliğinin Sınıflandırılması	80
3.6. İzin ve Diğer Kiplik Alanları	83
3.6.1. İzin-Yeterlilik	83
3.6.2. İzin-Olanak	85
3.6.3. İzin-Olasılık	86
3.6.4. İzin-Zorunluluk	87
3.6.5. İzin-İstek	88
3.6.6. İzin-Yasak	90
3.7. İzin Verme Kipliği İşaretleyicileri	91
3.7.1. Biçimbirimsel İşaretleyiciler	91
3.7.1.1. -Abil	91
3.7.1.2. -AmA(z)	100
3.7.1.3. -AcAk	104
3.7.1.4. -(X/A)r	108
3.7.1.5. -In/ -In(Iz)	113
3.7.1.6. (-Ø) Sıfır Biçimbirimi	117
3.7.1.7. -sIn/-sInlAr	120
3.7.1.8. -sA	123
3.7.2. Sözlüksel Birimler	130
3.7.2.1. Kiplik Yüklemler	130
3.7.2.1.1. Kiplik Fiiller	130
3.7.2.1.2. Kiplik İsimler	139
3.7.2.2. Kiplik Zarflar	143
3.7.2.2.1. elbette	143

3.7.2.2.2. tabii.....	145
3.7.2.2.3. bir tek, sadece, yalnız.....	146
3.7.2.2.4. pekâlâ/ peki	147
3.7.2.2.5. asla, katiyen.....	149
3.7.2.3. Diğer Sözlüksel Birimler	151
3.7.2.3.1. bakalım.....	151
3.7.2.3.2. varsın.....	152
3.7.2.3.3. olur/ tamam	153
3.7.2.3.4. hayır, olmaz, yok/ yoo!	157
3.7.2.4. Kiplik Sözler/ Kalıp İfadelerin Etkisi	163
3.7.3. Biçimbirimsel-Sözlüksel Birimler	165
3.7.3.1. -mAyA gerek/yok	165
3.7.3.2. -mAk zorunda değil.....	166
3.7.4. Söz Dizimsel Birimler.....	169
3.7.4.1. Bağlaçların etkisi.....	169
3.7.4.2. Eksiltili Cümlelerin Etkisi.....	171
3.7.4.3. Devrik Cümlelerin Etkisi	172
3.7.4.4. Soru Cümlelerinin Etkisi.....	174
3.7.4.5. Edat Grubunun Etkisi.....	176
3.7.4.6. Ünlemlerin Etkisi	178
3.7.5. Söyleme Dayalı Kiplik İfadeler	179
3.8. İzin İsteme Kipliği.....	183
3.8.1. Biçimbirimsel İşaretleyiciler.....	183
3.8.1.1. -In/-InIz	183
3.8.1.2. Sıfır Biçimbirimi (Ø)	186
3.8.1.3. -sA	188
3.8.2. Sözlüksel İşaretleyiciler	192
3.8.2.1. Kiplik Yüklemler.....	192
3.8.2.2. Kiplik Sözler/ Kalıp İfadelerin Etkisi	194
3.8.3. Söz Dizimsel Birimler.....	198
3.8.3.1. Bağlaçların Etkisi.....	198
3.8.3.1.1. “dA” Bağlacının Etkisi.....	198

3.8.3.1.2. Diğer Bağlaçların Etkisi	201
3.8.3.2. Devrik Cümlelerin Etkisi	202
3.8.3.3. Soru Cümlelerinin Etkisi	205
3.9. İzin Kipliğinin Diğer İşlevleri	213
3.9.1. Serbestlik	214
2.4.1. Koşul-Şart	214
3.9.2. Onay Alma	215
3.9.3. Olanaklılık	216
3.9.4. Umursamazlık/ Önemsemezlik	217
3.9.5. Tercih	218
3.9.6. Rica	219
3.9.7. Sitem	220
3.9.8. Beklenti	221
3.9.9. Emir	222
3.9.10. Yasaklama	222
3.9.11. Rahatlatma / Teşvik Etme	223
3.9.12. Teklif/ Öneri	224
3.9.13. Yüreklendirme/Cesaretlendirme	225
4. RİCA KIPLİĞİ	227
4.1. Ricalarda Konuşur ve Kılıcı	229
4.2. Ricalar ve Zaman	231
4.3. Rica ve Olumsuzluk	233
4.4. Ricalar ve Gerçek dışılık	235
4.5. Söz Eylem Olarak Rica	237
4.6. Ricalar ve Nezaket	239
4.7. Rica Kipliği Sınıflandırma	241
4.8. Rica ve Diğer Kiplik Alanlar	243
4.9. Rica İşaretleyicileri	246
4.9.1. Biçimbirimsel İşaretleyiciler	246
4.9.1.1. -sA	246
4.9.1.2. -sAnA	249
4.9.2. Sözlüksel İşaretleyiciler	252

	Sayfa
4.9.2.1. Kiplik yüklemeler	252
4.9.2.1.1. Fiiller	252
4.9.2.1.2. İsimler	256
4.9.2.2. Kiplik Sözler/ Kalıp İfadeler	258
4.9.3. Biçimbirimsel-Sözlüksel İşaretleyiciler	260
4.9.4. Söz Dizimsel İşaretleyiciler	269
4.9.4.1. Ünlemlerin etkisi	269
4.9.4.2. Devrik Yapıların Etkisi	271
4.9.4.3. Soru Cümlelerinin Etkisi	273
4.9.4.4. Eksilteli Yapıların Etkisi	283
4.9.5. Söyleme Dayalı Kiplik İfadeler	286
4.10. Rica Kipliğinin Diğer İşlevleri	286
4.10.1. Emir	287
4.10.2. İstek İşlevi	288
4.10.3. Şart İşlevi	288
4.10.4. İzin İsteme	289
4.10.5. Yalvarma	290
4.10.6. Çağrı İşlevi	291
4.10.7. Beklenti İşlevi	291
4.10.8. Uyarı İşlevi	292
4.10.9. Nezaket Bildirme/ Saygı Gösterme	293
4.10.10. Yönlendirme İşlevi	293
4.10.11. Danışma-Onay Alma İşlevi	295
4.10.12. Sitem İşlevi	296
4.10.13. Merak İşlevi	297
4.10.14. Öneri/ Tavsiye İşlevi	297
5. SONUÇ	299
KAYNAKÇA	309
ÖZGEÇMİŞ	323

ESER KISALTMA DİZİNİ

Roman

- BÖİA : İskender Pala (2003). *Babil’de Ölüm İstanbul’da Aşk*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- DZ : Adalet Ağaoğlu (2014). *Dar Zamanlar III-Hayır*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- DDU : Adalet Ağaoğlu (2014). *Dert Dinleme Uzmanı*. İstanbul: Everest Yayınları.
- H : Buket Uzuner (2018). *Uyumsuz Defne Kaman’ın Maceraları: Hava*. İstanbul: Everest Yayınları.
- KÇ : Ahmet Ümit (2018). *Kırlangıç Çılgılığı*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- KH : Zülfü Livaneli (2013). *Kardeşimin Hikâye* İstanbul: Doğan Kitap Yayınevi.
- KSK : Orhan Pamuk (2016). *Kırmızı Saçlı Kadın*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- M : Nazan Bekiroğlu (2015). *Mücellâ*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- ŞÇT : Turgut Özakman (2005). *Şu Çılgın Türkler*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- ŞSZ : İnci Aral (2011). *Şarkını Söylediğin Zaman*. Ankara: Kırmızı Kedi Yayınevi.
- RM : Murat Mentеш (2013). *Ruhi Mücerret*. İstanbul: April Yayınları.
- YBÖV : Safiye Soysal (2017). *Yenişehirde Bir Öğle Vakti*. Ankara: İletişim Yayınevi.
- V : Ayşe Kulin (2007). *Veda*, İstanbul: Everest Yayınları.
- U : Ayşe Kulin (2014). *Umut: Hayat Akan Bir Sudur*, İstanbul: Everest Yayınları.

Hikâye

- AA : Yusuf Atılgan (2019). *Aylak Adam*. İstanbul: Can Yayınları.
- EO : Ayfer Tunç (2013). *Evvel Otel-Saklı*. İstanbul: Cansanat Yayınları.
- TBK : Mustafa Kutlu (2015). *Tirende Bir Keman*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- İÖ : Mustafa Kutlu (2017). *İyiler Ölmez*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- YAS : Mustafa Kutlu (2014). *Yokuşa Akan Sular*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- AZDE : Aziz Nesin (2005). *Adamı Zorla Deli Ederler*. İstanbul: Nesin Yayınevi.

Tiyatro

- SO : Refik Erduran (2010). *Sekiz Oyun*. İstanbul: İKÜ Yayınevi.
- TO : Vedat Türkali (2009). *Toplu Oyunları*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- TO2 : Başar Sabuncu (2010). *Toplu Oyunları 2*. İstanbul: Mitos-Boyut Tiyatro Yayınları.
- TO7 : Güngör Dilmen (2010). *Toplu Oyunları 7*. İstanbul: Mitos-Boyut Tiyatro Yayınları.
- KS : A. Turan Oflazoğlu (2020). *Kanunî Süleyman*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- K : M. Necati Sepetçioğlu (2021). *Köprü*. İstanbul: İrfan Yayıncılık.
- VDD : Haldun Taner (2016). *Ve Değirmen Dönerdi-Lütfen Dokunmayın*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

ŞEKİLLERİN LİSTESİ

Sayfa

Şekil 2.1. Kipliğin Gelişim Yolları.....	11
Şekil 2.2. Comrie 'nin Zaman Doğrusu	14
Şekil 2.3. Larreya 'nın Kip Sınıflandırması	40
Şekil 3.1. İzin İfadelerinde Önerme Yönü	70
Şekil 3.2. İzin Kipliğinin Sınıflandırması	82
Şekil 3.3. İznin Semantik Haritası	84

KISALTMALAR

Kisaltmalar	Açıklamalar
bk.	bakınız
İng.	İngilizce
krş.	karşılaştırm
örn.	örnek
s.f	sayfa
vb.	ve benzeri
vd.	ve diğerleri

1. GİRİŞ

1.1. Problem Durumu

Kişinin bir bilgiyi, haberi, duygu ve düşünceyi dil içi ve dil dışı çeşitli biçim ve yolla çevresindeki kişilere aktararak onlarla ilişkiler kurması iletişimi oluşturur. İletişim, kişinin niyetini yansıtmayı, karşısındakine aktarmayı amaçladığından sosyal hayat içerisinde devinimsel olarak var olan bir süreçtir. Kişi iletişim sürecinde çeşitli unsurlardan yararlanır. İletişimde kullanılan işaretleyiciler cümlelerin taşıdığı anlamı değiştirmekte bu da sondan eklemeli bir dil olan Türkçede eklerin işlevleri yönüyle de bir amaca hizmet ettiğini göstermektedir. Nitekim Türkçede çekimli fiiller zaman, görünüş ve kiplik ulamını da içine alan geniş bir işleve ve anlamsal açıdan kısmen birbiriyle örtüşen ilişkilere sahiptir. Kişinin ürettiği ifadeye karşı yorumunu yansıtan kiplik de iletişim sürecinde ortaya çıkmakta ve Palmer'e göre (2001) dünya dillerinde edatlar, çekim ekleri ve kiplik eylemler olmak üzere üç farklı yolla işaretlenmektedir. Birçok dilde bu işaretleme yollarından sadece biri yahut da yahut birkaçı aynı anda kullanılmaktadır. Ancak *kiplik* (modality), konuşurun ifadesine yansıttığı tutumun anlamsal yönünü inceleyen semantik bir alan olduğundan kiplik anlamların yalnızca çekimli fiillerle belirlenmesi mümkün olamaz. Bu nedenle çalışmada çekimli fiilleri işaretleyen eklerin konuşurun ifadesindeki anlamı aktarma/ yansıtma ihtiyacını karşılamada tek başına yeterli olmadığı göz önüne alınmış ve iletişimde alıcıya gönderim sağlanırken sözlüksel ve söz dizimsel işaretleyiciler gibi çeşitli işaretleyicilerden yararlanıldığı konusu da tartışılmıştır.

Dillerdeki farklılıklar ve kipliğe farklı yaklaşımlar olması nedeniyle sınırları kesin çizgilerle belirlenmiş bir kiplik sınıflandırması yapmak mümkün olmasa da literatürdeki sınıflandırmalardan ilham alan ve Türkçenin dil özelliklerini barındıran eserlerden tespit edilen malzemeye göre bir sınıflandırma yoluna gidilmiştir. Tez, izin ve rica edimlerinde yer alan eylemin gerçekleşmesinde konuşurun tutumunun, ürettiği ifadeye yönelik yorumunun Türkiye Türkçesindeki yerinin incelenmesiyle sınırlandırılmıştır. Türkçede kiplik üzerine yapılan çalışmalar çok eski tarihlere dayanmamakla birlikte son zamanlarda araştırmacıların yoğunlaştığı bir alan olarak göze çarpmaktadır. Elbette Türkiye'de üniversitelerin artması, dil bilimi ve kiplik araştırmaları konusunda uzmanların yetişmesi, farklı ülkelerdeki kütüphanelere erişim ve ulaşım imkânlarının kolaylaşması, arşivleme teknolojilerinin ilerlemesi

kiplik araştırmalarının gelişmesinde önemli rol oynamış ve bu sayede kiplik araştırmalarında istenilen seviyeye ulaşılamamış olsa da bu alanda önemli ilerlemeler kaydedilmiştir. Kiplik üzerine çalışan araştırmacıların farklı bakış açıları geliştirmeleri ile kiplik ulamının türleri, alt türleri ve içerisinde ele alınacak konularla ilgili fikir birliğine varılamamış olması alan üzerine daha fazla incelenmeyi bekleyen çeşitli konuların varlığını göstermektedir. Kiplik sisteminin izin ve ricalar kısmına odaklanılan tezde Palmer 'in (2001) sınıflandırması temel alınıp açıklama ve verilerle desteklenerek uygun ulamların oluşturulması amaçlanmıştır. Türkçedeki izin ve rica işaretleyicilerinin belirlenmesi dildeki çeşitli yapıların işaretlediği ulamların ve dil konuşurlarının söz konusu tutumları nasıl sergilediklerinin görülmesini de sağlamaktadır.

1.2. Araştırmanın Amacı ve nemi

Bu alışmada Türkiye Türkçesinde izin ve rica olgusu kiplik ulamı açısından değerlendirilmiştir. İzin ve rica kipliğinin net bir şekilde belirlenebilmesi için öncelikle kişilerin duygu durumları ile doğrudan bağlantılı olan kip ve kiplik kavramlarının anlaşılması gerekmektedir. Dolayısıyla bu çalışmada bireylerin günlük hayatta izin isteme, izin verme ve rica etme biçimlerini dile yansıtırken bu eylemleri hangi kiplik işaretleyiciler kanalıyla gerçekleştirdiklerini belirlemek hedeflenmiştir. İzin ve rica kipliği işaretleyicilerinin belirlenmesi noktasında Palmer' in (2001) görüşlerine başvurulmuştur. Tespit edilen işaretleyiciler anlamsal özelliklerinin yanında dilin anlam üretme zenginliğinin ortaya konması açısından işlevsel özellikleriyle de araştırmaya dâhil edilmiştir.

Çalışmanın Türkçenin bütün tarihî dönemlerini kapsamasa da günümüz Türkçesine dair yapılan kiplik çalışmalarına belli ölçüde katkı sağlayacağı düşülmektedir. Türkçenin başka bir dönemindeki izin ve rica kiplik alanlarını inceleme amacı güden araştırmacılara kaynak olabilecektir. Bu noktada tez alışması Türkçede izin ve rica ulamlarının nasıl aktarıldığına ve yansıtıldığına dair genel bir ereve çizmeye yarar sağlayabilecektir.

1.3. Sınırlılıklar

Bu tez araştırması Giriş, Kipliğe Genel Bakış, İzin Kipliği, Rica Kipliği ve Sonuç olmak üzere 5 bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde problem durumu, araştırmanın amacı ve önemi, sınırlılıklar ve tanımlara değinilmiştir. Kipliğe Genel

Bakış bölümünde ise fiil ile ilişkilendirilen zaman- görünüş ulamlarının kiplik ile ilişkisi, kiplik alanı ve kipliğin anlamsal boyutuyla ilgili teorik bir çerçeve sunulmuştur. Çalışmadaki örnekler yazılı metinlerden derlenmiştir. Türk edebiyatı içerisinde yakın dönemde kaleme alınan roman, hikâye ve tiyatro türündeki edebî yazılı metinler tez araştırmasının korpusunu oluşturmuştur. İzin Kipliği başlığını taşıyan üçüncü bölümde ve Rica Kipliği başlığını taşıyan dördüncü bölümde, ilk olarak belirlenen eserler incelenip dil malzemesi toplanmış ve açıklamalar eklenerek çözümlenmiştir. Bu noktada örneklerin bütüncül bir yapıya sahip olmasına dikkat edildiğinden metinlerden elde edilen malzemeler bağlama sadık kalınarak yorumlanmıştır. Kiplik semantiğinde seçkin bir rol oynayan kipsel yapıların ve diğer işaretleyicilerin kazandığı yorum çeşitliliği ancak bağlamın tam olarak yansıtılmasıyla mümkündür (Kratzer, 2012: 32) ve konuşurun kurduğu cümleler kiplik tutumun yansıtılmasında belirleyicidir. Bu nedenle çalışmada metin tabanlı bir yöntem kullanılmıştır. Bunun yanında tez araştırmasına konu olan eserler belirlenirken yeterli malzemeye ulaşabilmek adına iki veya daha fazla kişinin yer aldığı ve günlük hayatın konuşmaya yansıdığı diyalogların fazla olmasına dikkat edilmiştir. Zira kişiler arasındaki bildirişimin gerçekleşmesinde salt kelime ve biçimbirimler yetmemekte, anlam da işin içine dâhil olmaktadır. Diyaloglarda yer alan kişilerin günlük konuşması, iletilmek istenen anlamı yakalamaya uygun ortam sağlamaktadır. Bu bakış açısı malzemenin belirlenmesinde yol gösterici olmuştur. Öte yandan bilindiği üzere edebî eserler yazıldıkları dönemin toplumsal hayatından izler taşır. Bu nedenle araştırmaya konu edilen eserler seçilirken yazar çeşitliliğine özen gösterilerek kiplik işaretleyicilerinin tespiti ile dar anlamda yazarın, geniş anlamda dönemin dilini ve kullanılış biçimini aydınlatma amacı güdülmüştür.

Örneklerin alındığı eserlerde belirlenen işaretleyiciler ve ifadeler metindeki örnekleriyle çalışmada yer bulmuştur. Kiplik çalışmalarının olmazsa olmazı olan bağlam en açık hâliyle yansıtılmaya çalışılmış, işaretleyicilerin yorumları metin bağlamına sadık kalınarak yapılmıştır. Metnin tamamını çalışmaya dâhil etmek mümkün olamayacağı için sadece işaretleyicilerin geçtiği cümle ya da cümleler alınmış ve bunlar örneklerde, koyu ve eğik yazı stili ile gösterilmiştir. Örneklerin metinde geçtikleri sayfa numarası parantez içinde belirtilmiştir.

1.4. Tanımlar

Kip	: Kiplik anlamın yansıtılmasını sağlayan dil bilgisel kiplik işaretleyicisidir.
Kiplik	: Dildeki çeşitli işaretleyiciler vasıtasıyla önerme üreticisi olan konuşurun önermeye dair tutumlarını gösteren semantik bir kavramdır.
Önerme	: Dildeki yargıyı doğru ya da yanlış olarak iletebilen cümlelerdir.
Yükümlülük Kipliği	: Önermedeki eylemin yerine getirilmesinin gerekli veya izin verilebilir olduğunun otorite tarafından bildirildiği kiplik bir ifade alanıdır.
İsteme Kipliği	: Konuşurun önermeye konu olan eyleme dair istemesini ve yönlendiriciliğini gösteren bir kiplik türüdür.
Ulam	: Bir dil biriminin sahip olduğu anlamı, içerik ve biçimi oluşturan çerçevedir.

2. KİPLİĞE GENEL BAKIŞ

2.1. Kiplik Ulamı Üzerine

Kiplik kavramının felsefede doğduğu ve felsefenin içerisinde yer alan mantık alanında geliştiği bilinmektedir. Mantık, doğru düşünmenin kurallarıdır ve akıl yürütme, doğru düşünme, yargılama gibi kavramların hepsi mantığın içine girer (Portner, 2009: 10-11). Kipliğin felsefe ve mantıkta konu edilmesi Aristo'ya kadar uzanır. Ancak Aristo eserlerinde ne *kiplik* (modality) kelimesini kullanmış ne de onun tarifini yapmıştır. Aristo tefsircileri ile başlayan kiplik tarifine göre denebilir ki; Aristo, *zorunlu* ve *mümkün* (contingent) diye iki kiplik çeşidi kabul etmiştir (Aristoteles'ten Öner, 1967: 71). Orta çağ, Batı Mantıkçıları ise Aristoteles'ten esinlenerek dört çeşit kiplik kabul etmişlerdir; *zorunlu*, *olumsal*, *mümkün*, *imkânsız*. Teoman'ın insan olması zorunludur. Teoman'ın canlı olması olumsaldır. Teoman'ın doktor olması mümkündür. Teoman'ın ölümsüz olması imkânsızdır. Mümkün önermeler, yüklemde belirtilen özelliğin belli koşullar altında olasılık dâhilinde olduğu belirtilen önermelerdir. Mümkün önermelerin doğruluğu birtakım koşullara bağlıdır. *Ahmet'in üniversiteyi kazanması mümkündür* önermesi gibi yüklem birtakım koşullara bağlı olarak gerçekleşir ya da gerçekleşmez (Akıncı Ünder, 2019: 31-32). Buna göre en genel anlamıyla kiplik bir önermede işaretlenen anlamın gerçek, zorunlu veya olanaklı olup olmaması ile ilgilenir.

Kaufmann'a göre, 1960'larda Hintikka ve Kripke tarafından *olası dünya semantiğinin* (possible world semantics)¹ tanıtılması kipliğin devrim yaratmasına vesile olmuştur (2006: 71). Kendi içerisinde çeşitli alt başlıklara ayrılan mantıkta kiplik kavramı *modal mantık* içerisinde olası dünyalar semantiği ile ele alınmıştır. *Modal mantık*, önermeleri doğru-yanlış olarak değerlendiren, gerçek ya da gerçek dışı olarak kabul eden ve bir durumun/ olayın mevcut olandan farklı bir şekilde gerçekleşme ihtimalinin olup olmadığı durumları-kısacası önermeyi zorunluluk ve olasılık temelinde- ele alan mantıktır. Modal mantıkta kipler, anlamsal rolü kapsamlarındaki cümlelerin doğruluğunu nitelemek olan cümle işlemcilerine karşılık gelir (Kaufmann, 2006: 71). *Modal mantık* kategorik (basit) önermelerde olduğu gibi

¹ Temel fikir, gerçek dünyanın (mevcut olan her şeyin en geniş anlamıyla), gerçek dünyadan en az bir açıdan farklı olan sonsuz sayıda akla gelebilecek alternatif dünyadan yalnızca biri olduğudur (Cruse, 2006: 134).

özne ve yüklem arasındaki ilişkiyi değil, önermelerin tamamına ait özelliklerin dikkate alınmasıyla tanımlanan modal önermeleri konu edinir (Ural, 1995: 58). Geçme notu 60 puan olan bir sınavdan 55 puan alarak başarısız olan bir öğrencinin, bir soruyu daha doğru yapması durumunda 60 puan almasının mevcut durumundan çok daha iyi olacağını düşünmesi olanaklı bir durumdur. Ancak insanların hiçbir ulaşım aracı olmadan uçması, kedilerin konuşması hiçbir olası dünyada yer alamaz ve yer alamadığı için olanaksızdır. Sınavdan 55 almış olmanız, saçınızın renginin siyah olması ya da 2 ile 2'nin çarpımının 4 etmesi olanaklı bir dünyada yer alan ve yanlışlanamaz durumlar olduğu için zorunludur. Saç renginizin siyah yerine sarı, üstünüzdeki kıyafetin beyaz yerine siyah olması durumu olası dünyada yer almayan bir durumdur. Olası dünyaların hiçbirinde bu durumlar geçerli olmadığı için zorunsuzdur. Görüldüğü üzere bu örneklerdeki önermeler olasılık ve zorunluluk değerlendirmelerinden en az birini taşımaktadır. Zamanla modal mantıktaki bu *olanaklı* (mümkün), *zorunlu* (gerekli) ve *olanaksızlık* (imkânsızlık) önerme tasnifleri dil bilimsel kiplik anlayışının temelinde yorumlanmıştır. Kiplik üzerine yapılan çalışmaların büyük çoğunluğunda, kiplerin biri güçlü ve diğeri zayıf olmak üzere en az iki yönlü olduğu kabul edilmiştir. Bu kabul daha çok modal mantıktan ilham alan olasılık ve zorunluluk ile ilgilidir (Fintel, 2006: 1). Ancak Kiefer, dil bilimsel ve mantıksal çalışmaların kipliğe bakışlarında farklılıklar olduğunu belirtir. Mantıksal gelenek, önermelerin tanımına odaklanır ve kiplik de önerme olarak kabul edilebilecek şeylerle sınırlıdır. Dil bilimsel gelenek ise kipliğin önermesel olmayan yönlerini vurgular. Doğal dilde kiplik ifadelerin çoğunlukla konuşurun olaylara karşı tutumlarını ifade etmek için kullanıldığına dikkat çeker (1987: 67). Bir öğrenci sınavdan 55 yerine 60 alma ihtimalini düşündüğünde aldığı puanın (elli beşin) farklı bir durumunu yani gerçek dünyadan farklı olası bir dünyayı düşünmüş olur. Diğer yandan öğrencinin puanlama sistemi 0-100 arasında değişen bir sınavdan farklı puanlar almasıyla ilgili de çok sayıda olası durum vardır. Ancak bunlardan sadece bir tanesi gerçekleşmiştir ve gerçektir. Bu durumda önermeye söz konusu olay ya da durumun gerçek dünyada var olması ya da var olmaması söz konu olmaktadır. Bu da bize kiplik mantığının temelinde *gerçeklik -gerçek dışılığın*² da yer aldığını

² *Gerçeklik* (realis) gerçekte olmuş veya algılar yoluyla bilinen durumları betimler: Ör. *Kolum kırıldı*. Palmer'e göre *gerçek dışılık* (irrealis) ise ancak hayâl veya düşünce yoluyla elde edilen durumları betimler (Palmer, 2001: 1). Gerçek dışılık varsayımsal ifadeler, gelecek zamanla ilgili yorumlar,

göstermektedir. Çünkü *geçerliliğin* (validity) temel fikri, bir cümlemin doğru olduğu ve dilin söz dizimi ve anlambilimi temelinde doğru olması gerektiğidir (Portner, 2009: 19). Kipleştirilen bir cümlemin, bir önermeyi önceden var olan ya da altta yatan olasılıklar dünyasında konumlandığı (Fintel, 2006: 1) fikri dil bilimsel kiplik alanında kabul görmüş yaygın bir görüştür. Bu doğrultuda bazı araştırmacılar dil bilim alanında kiplik mantığını olasılık ve zorunluluk ifadeleriyle ilgili dilsel bir anlam kategorisi olarak tanımlamışlardır (Lyons, 1977; Kiefer 1994; Van der Auwera ve Plungian 1998; Papafragou,1998: Palmer, 2001; von Fintel, 2006; Portner, 2009; Declerck, 2011). Papafragou 'ya göre; kipsel ifadeler, mevcut durumda olmayan ve gerçek dünyada asla gerçekleşmeyebilecek durumlar hakkında konuşmamızı sağlar ki bu yönü ile kiplik olası dünyada var olan durum ve olayları dilsel öğelerin tümüyle beraber içermektedir (1998: 3).

Hem anlamsal yönünün olması hem de dilin bütün öğelerini içermesi kipliğin kapsamını genişlettiği için çeşitli ölçütler temelinde kiplik üzerine farklı tanımlar ve sınıflandırmalar yapılmıştır. Çalışmalarında anlamın doğruluğundan hareketle kipliği *gereklilik* (necessity) ve *olasılık* (possibility) temelinde ele alan araştırmacılar sınıflandırmalarında *bilgi* (epistemic) ve *yükümlülük* (deontic) kuramlarından yararlanır. Perkins, kendilerine uygulanan yasa türlerine bağlı olarak kipliği üç başlık altında inceler ve kipliği rasyonel yasalar açısından *bilgi kipliği* (epistemic modality), sosyal yasalar açısından *yükümlülük kipliği* (deontic modality), doğal yasalar açısından *dinamik kiplik* (dynamic modality) olarak tanımlamıştır (1982: 35-41). Kiplik konusunu ele alan Palmer, *Mood and Modality* adlı eserinin 1986 yılındaki ilk baskısında kiplik sistemini iki ana başlık altında inceleyerek *bilgi kipliği* (epistemic modality) ve *yükümlülük kipliği* (deontic modality) ayırımına gitmiş ve dünya dillerindeki kipleri *bildirme kipleri* (declaratives), *emir kipleri* (imperatives), *soru kipleri* (interrogatives) olarak üçe ayırmıştır (1986: 18, 23). Aynı eserin 2001 yılındaki ikinci baskısında görüşlerini değiştiren Palmer, kiplik için bu kez *önerme kipliği* (epistemic ve kanıtsallık) ve *olay kipliği* şeklinde ikili bir ayırım önerir (2001: 8). Nuyts (2006) ve de Haan (2006) kipliği *bilgi* (epistemic), *yükümlülük* (deontic), *dinamik* (dynamic) olarak üçe ayırırlar. Erk Emeksiz, konuşmacının yargılarını içeren olası ve gerekli bilgi için *bilgisel kiplik*, eylem merkezli olması çerçevesinde

olumsuzlar, evet-hayır soruları, zorunluluk, olasılık, şart cümleleri ve alışkanlıklar gibi kavramları içermektedir (Boland, 2006: 85, 87, 90).

eylemin yerine getirilmesiyle ilgili yöneltme içeren izin, zorunluluk, emir, öneri, söz eylemleri, olası veya gerekli sunumları *yükümlülük* olarak eler alır (2008: 58-59).

Bazı araştırmacılar ise (Coates, 1983; Bybee, 1988; Sweetser, 1988; Traugott, 1989; de Haan, 1997; Radden ve Dirven, 2007; Declerck, 2011) epistemik olmayan tüm kiplik türlerine atıfta bulunmak ve deontik kiplikten daha geniş bir alanı ifade etmek için *kök kiplik* (root modality) terimini kullanmışlardır. Bu terim Palmer 'in (1986) *dinamik kiplik* (dynamic modality) terimini de içine almaktadır (de Haan, 1997: 7). Terim 1960'ların sonlarından beri kullanılmaktadır ancak *kök kipliği* (root modality) kavramını kullanan ilk etkili çalışma, Coates 'in 1983'te İngilizcedeki kipleri üzerine yaptığı çalışmadır (de Haan, 2006: 6). Bybee, Perkins ve Pagliuca (1994: 320), Van der Auwera ve Plungian (1998: 84) ve Boland (2006: 70) bu terimi kaynağı *dış katılımcılı* olan ancak yükümlü olmayan durumlar için kullanır. Portner ise *bilgi* (epistemic), *öncelikli* (priority), *dinamik* (dynamic) olmak üzere üç ana kip kategorisi sunar. Ona göre, *bilgi kipliği* ve *kök kiplik* arasındaki ayrım *bilgi kipleri* ile diğer tüm kipler arasındaki farkları anlamaya çalışırken yararlıdır. Ancak aynı derecede ilgi olduğunda işlevsiz olduğundan *kök* (root) terimi yerine *bilgi dışı* (non-epistemic) terimi kullanılmalıdır (2009: 136). Declerck' e göre *kök kiplikte*, olgusal dünyayla veya onun gelecekteki bir uzantısıyla, belirli bir olgusalılık-değer ilişkisi içinde duran epistemik bir dünya fikri çağrıştırılmaz (2011: 38-39).

Kendisinin de Palmer' i (1986) takip ederek kipliği *bilgi* (epistemic) ve yükümlülük (deontic) olmak üzere iki temel kategoriye ayırdığını belirten De Haan'a göre *bilgi* (epistemic) ve *kök* (root) terimlerinin kaynağı bu iki kiplik kategorisi arasında ayrım yapan Jespersen'in (1924) çalışmalarıdır. İlki *zorunluluk* (obligative), *izin* (permissive), *emir* (jussive), *istek* (optative) olan bu kategori bir irade unsuru içerirken ikincisi irade unsuru içermeyen *gereklilik* (necessitative), *yetenek* (potential), *varsayım* (hypothetical) ve *şüphe* (dubitative) gibi alt kategorilerden oluşur (1997: 4-5). Yine Papafragou, *bilgi* (epistemic) ve *yükümlülük* (deontic) kiplik ayrımına giderek Palmer' in olay kipliği içerisinde yer verdiği *dinamik kipliği* üçüncü, *doğruluk kipliğini* (alethic modality) ise dördüncü kiplik türü olarak ortaya koyar (1998: 4).

Olasılık-zorunluluk ikiliğini dikkate alan yaklaşımların yanında, *gerçeklik-gerçek dışı*³ (realis-irrealis) veya *olgusalılık / olgusalılık-dışı*⁴ (factuality/ non-factuality) gibi kavramları dikkate alan yaklaşımlar da vardır (De Haan, 2006: 32). Kipliğin kodlanmasında *gerçeklik- gerçek dışılık* (realis-irrealis) ayrımını benimseyen çalışmalardan biri Bybee, Perkins ve Pagliuca'ya aittir. Araştırmacılar *The Evoluution of Grammar* “Gramerin Evrimi” adlı eserlerinde, *gerçeğin* (realis) tipolojik araştırmalar için yararlı ve hatta geçerli bir nesne olup olmadığı tartışmıştır (1994: 236-240). Yine Frawley, kipliğin temel ifadesinin, gerçek ve gerçek dışı dünyaların diğer bir deyişle realis/ irrealisin zıtlığını ifade ettiğini savunur (1992: 387). Nordström, kipliğin merkezinde *bildirme* ve *dilek* kipleri ile *realis* ve *irrealis* arasındaki ayrımlar bulunduğunu iddia eder (2010: 25). Ancak kipliğin *gerçekliği* (realis) kodlayıp kodlamadığı konusunda araştırmacılar ortak bir fikir geliştirememişlerdir.

Kipliğin kodlanmasında zorunluluk ve olasılık kavramlarının dışında *olgusalılık* ve *olgusalılık-dışı* unsurları dikkate alan araştırmacılardan Declerck ise kipliği *olgusalılıkla* ilişkilendirerek önermedeki durumun/ eylemin gerçek bir dünyadan tamamen uzak olmadığını belirtir. Cümlelerin altında yatan önerme kalıcı bir dünya için doğrudur. Declerck, *olgusalılık-dışı* yerine *kipsel dünya* (modal world) terimini kullanır (2011: 27-33). Bu çalışmalar dil bilimsel kiplik alanına, kiplik mantığının temelinde var olan *olanaklı* (mümkün), *zorunlu* (gerekli) ve *olanaksızlık* (imkânsızlık) kavramlarıyla beraber *olası dünyalar* fikrini de eklemiştir. *Olası dünya* (possible world), kipliğin olası ancak zorunlu olmayan gerçek durumlarla ilgili oluşunu doğrudan önermeye yansıtılmamıza olanak sağlar (Portner, 2009: 46).

Kipliğe diller arası bir yaklaşım hedefleyen Narrog, kiplik için zorunluluk ve olasılık kavramlarının yararlılığını inkâr etmez ancak kipliğin *gerçeklikle* veya *olgusalılıkla* ilişkilendirilmesi gerekliliğinden bahseder (2005: 179-182). Narrog, mevcut dil bilim çalışmalarında önerme kipliğinin tanımına yönelik iki ana yaklaşımın olduğunu aktarır. İlk yaklaşım *konusur tutumları* veya *öznellik*, ikincisi ise *olgusalılık* veya *gerçeklik* terimleriyle yapılır. Ona göre *konusmacıların tutumları* veya *öznellik*

³ İrrealis, ifade edilen önermenin doğruluğunu ileri sürmediğini ve anlatılan durumun gerçek olmadığı durumları ifade etmek için kullanılan bir terimdir. Dilek kipi (subjunctive), istek kipi (optative), tavsiye (hortative) ve gelecek zaman (future tense) bu gruptadır (Kroeger, 2005:165).

⁴ Gerçekte var olmamış/ olmayan.

yoluyla yapılan bir tanımın geçerli olması durumunda konuşmacıların tutumlarının anlamı tek bir kategoriyle sınırlandırılmayacak kadar farklıdır. Tek bir dil bilgisi kategorisi veya onunla ilişkili belirli bir kategori kümesi belirlemek imkânsızdır. Narrog’a göre *olasılık* ve *zorunluluk* temelinde yapılan kiplik tanımı *kanıt* (evidentiality) ve *istek* (volition) gibi kiplik kategorilerini dışarıda bırakmaktadır (2012: 6). Konu üzerinde çalışmalarda bulunan Türk araştırmacılardan Erguvanlı-Taylan, Türkçede kiplik anlamsal alanının *bilgisellik* ile *bilgisellik-dışı* olmak üzere iki temel alt alandan oluştuğunu varsaymaktadır (2018: 5).

Kiplik literatürü tarandığında kiplik türlerini sınıflandırmanın en geleneksel yolu birincisi neredeyse tüm araştırmacıların üzerinde hem fikir olduğu -konuşurun önermedeki olay ya durumun gerçekliğine dair yargısıyla ilgilenen- *bilgi* (epistemic) kipliği ve ikincisi -izin ve zorunluluk açısından tanımlanan- *yükümlülük* (deontic) kipliği, kiplik kavramının merkezinde yer alan iki kiplik türüdür.

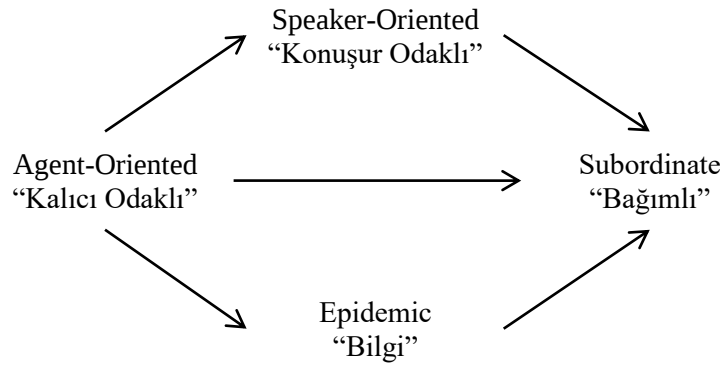
Bilgi kipliği konuşmacının çıkarım, tahmin gibi zihinsel faaliyetleriyle ilişkilendirilirken *yükümlülük kipliği* genellikle dıştan bir otorite tarafından kılıcıya getirilen izin ve zorunluluk ile ilişkilendirilir (Palmer, 1986: 96-97; Van der Auwera ve Plungian, 1998: 8). İzinlerin içerisinde yer aldığı *yükümlülük kipliği* ve ricaların içerisine yer aldığı *isteme kipliği*, eylemin zihinde yorumlanmasından ziyade bir eylemlerle ilgilidir.

Temelde bu iki kiplik türünün varlığı kabul edilmekle birlikte kiplik alanında isteğin kabulü tartışmalı olmuştur. Bazı araştırmacılar isteği kipliğe dâhil ederken (Chung ve Timberlake, 1985; Palmer, 1986, 2001; Bybee vd., 1994; Bybee ve Fleischman, 1995) bazı araştırmacılar isteği kipliğin dışında tutmaktadır (De Haan 1997; Nuyts, 2006). Palmer (2001) *yükümlülük kipliğini* ve *dinamik kipliği* birbirinden ayırır, ancak yine de onları bilgi kipliği ve kanıtsallığı kapsayan *önerme kipliğinin* karşıtı olan *olay kipliği* başlığı altında ele alır. Görüldüğü üzere kiplik alanında, hangi kavramın hangi kavram için kullanılması gerektiği konusunda fikir birliği yoktur. Huddleston ve Pullum, kipliğin keskin bir şekilde sınırlandırılmadığını veya alt bölümlere ayrılmadığını ve bu nedenle kategorilerin sınırlarında belirsizlik olabileceğinin kabul edilmesi gerektiğini belirtir (2002: 172).

Bilgi (epistemic modality) ve *yükümlülük* (deontic modality) ifadelerinin ortaya çıkışı ve hangi yöne doğru gelişim gösterdikleri konusu dil bilimsel kiplik alanında ayrı bir

tartışma konusudur. Kiplik ifadelerinden hangisinin birincil yani temel olduğu sorusuna De Haan *bilgi* (epistemic) ve *yükümlülük* (deontic) kipliklerinin eşit olduğu cevabını verir. Ona göre, bir kategorinin diğerinden daha temel bir ifade alanı olduğuna dair sunulan kanıtlar çok yetersizdir. Bunun yerine hem *bilgi* (epistemic modality) hem de *yükümlülük kipliği* (deontic modality), konuşmacının önermeye bağlılık derecesine veya kipsel unsurun ifade ettiği konudaki yükümlülük derecesine atıfta bulunarak *zayıf* ve *güçlü* kiplik olarak ikiye ayrılabilir. Örneğin, İngilizce *must* hem güçlü *bilgiyi* hem de güçlü *yükümlülüğü belirtmek* için kullanılırken, *may* zayıf *bilgiyi* ve *yükümlülüğü* ifade etmek için kullanılır (De Haan, 1997: 7).

Bybee, Perkins ve Pagliuca, kiplik türlerini ayırt etmenin hem artzamanlı genellemeler yapmak hem de biçimsel ifade türleri ile bağlantılarını ortaya koymak açısından faydalı olduğunu öne sürer. Onlar bir dildeki kipsel anlamların çeşitliliğini anlamak için, kipsel öğelerin artzamanlı gelişimlerini anlamak gerektiği savunurlar (1994: 177). Bu art zamanlı gelişimlerde *bilgi* (epistemic) anlamlarının daha önceki *dinamik* (dynamic) ve/veya *yükümlülük* (deontic) anlamlardan geliştiğine dair fikirler sunulmuştur (Traugott ve Dasher, 2002; Traugott, 2006). Bybee, Perkins ve Pagliuca, yeterlilik, zorunluluk ve arzu ifadeleri üzerinden gelişim yönleri çizdikleri çalışmalarında *kılıcı odaklı kipliğin* diğer kiplik türlerine dönüştüğünü ifade ederler (1994: 240).

Şekil 2.1. Kipliğin gelişim yolları

Kaynak: (Bybee, Perkins, Pagliuca 1994: 241)

Kiplik ifadelerin gelişim yönleri üzerine haritalar konusunda ismi anılması gereken bir diğer isim Van der Auwera'dır (1998). Traugott ise kiplik ifadelerin gelişimi sırasında gözlemlenen ve en çok tartışılan bazı değişikliklerden hareketle kiplik ifadelerin gelişimini *dinamik* >*yükümlülük*> *bilgi* biçimde olduğunu ortaya

koymuştur. Uzun tarihsel kayıtlara sahip olan dillerde (Avrupa dilleri, Çince ve Japonca) kiplik ifadelerinin nihayetinde kipsiz ifadelerden türetildiği görülmektedir.

niyet (sahiplik) anlamı> yükümlülük anlamı> bilgiye dayalı sonuç
(possession/ intention> doentic> epistemic conclusion)
yeterlilik> kök olasılık> epistemik olasılık
(ability> root possibility> epistemic possibility)
yeterlilik> kök olasılık> izin
(ability> root possibility> permission) (2006: 107).

Olay kipliğinden bilgi (epistemic) kipliğine dilbilgiselleşmeler de Türk dillerinde sık sık ortaya çıkmaktadır (olay kipliği → bilgi kipliği) (Rentzsch, 2013: 158).

İnsanların dil ediniminde ilk olarak yükümlülük ifadelerini kazandığı ve bu ifadelerin zamanla bilgiye doğru bir yol aldığı düşünülmüştür. Örneğin Sweetser, dil ediniminde *kök* anlamların *bilgi* anlamlarından daha erken ortaya çıktığını savunur. Ona göre *bilgiyi* iletmeye başlayan belirli modal sözcüksel öğeler ilk önce *kök* anlamların kodlandığı argümanlardır (1990: 50-56). Benzer şekilde Perkins (1982) 6-12 yaş arası çocukların dil edinimi üzerinde yaptığı araştırmada çocukların kendi aralarında anlık gelişen konuşmalarda, yetişkinlerinkine benzer epistemik kip sistemini edinmeye daha geç bir gelişim aşamasında başladıklarını tespit etmiştir. Bilgi kipliğinin kök kiplikten çıkması durumunun bir metaforlaştırma örneği olup olmadığı yönünde tartışmalar da vardır (Sweetser, 1990: 65-68; Nuyts, 2006: 182–183).

2.1.1.Zaman ve Görünüş İlişkisi

2.1.1.1.Kiplik ve Zaman

Kiplik gibi felsefenin de araştırma alanlarından biri olan zaman kavramı dil bilim çalışmalarında çeşitli yönleriyle ele alınmıştır. Felsefeciler zamanın ne olduğu sorusuna yanıt ararken dil bilimciler dilde zamanın ne olduğu ve görevi üzerine yoğunlaşmışlardır. Günlük hayatın içinde, insanlar tarafından kolay kavranabilse ve basit bir şekilde algılanabilse de felsefeciler zamanın ve sınırlarının ne olduğu hakkındaki sorulara kesin cevaplar verememektedirler. Benzer durum dil bilim açısından da geçerlidir. Dil bilimsel açıdan zaman konusunda pek çok çalışma

yapılmış olmasına rağmen insanın yaptığı tüm eylemlerden düşüncesinin tüm sorgulamalarına kadar var olan zamanın dile yansımaları üzerine ortak bir bakış açısı geliştirilememiştir (Comrie, 1985; Dahl, 1985; Binnick, 1991; Fleischman, 2005; Klein, 2008).

Pek çok dilde olduğu gibi Türkçede de eklerin çoğunun birden fazla işleve sahip olması ve aynı anda *zaman*, *görünüş* ve/veya *kiplik* belirtebilmesi (Göksel ve Kerslake, 2005: 73) Türkçede *zaman-görünüş-kiplik* kategorileri tanımlamalarındaki ve tespit yerlerinin neler olduğu konusundaki farklılıklarla beraber hangi morfolojilerle işaretlendiği tartışmalarını beraberinde getirmiştir. Ayrıca zamanın kiplikle biçimsel ilişkisinin dışında anlamsal ilişkisi de bu iki ulamın ortak noktasıdır. Dil bilimsel kiplik çalışmalarında kiplik yardımcı fiili gibi unsurları anlamaya çalışırken, bu yardımcı fiiller içinde geçtikleri cümlelerin zamansal yorumunu etkilemektedir (Portner, 2009: 217). Bu nedenle bu bölümde kiplik kavramının tanımının yapılabilmesi için zaman kavramı konunun dışına çıkılmadan tanımlanacak ve aralarındaki benzerliklere / farklılıklara değinilecektir.

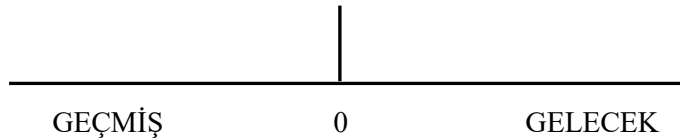
Hayatın akışı içerisinde hemen herkes *zamanı* zihninde canlandırabilse ve hakkında bir fikir sahibi olabilse de *zaman* tanımı kesin bir şekilde yapılamayan soyut ve karmaşık bir kavramdır. Klein'a göre *zaman* insanın biliş ve eyleminin temel kavramıdır (2008: 6). Günlük dilde zaman bir olayın meydana geldiği anı ya da sürekliliği olan bir durumu ifade etmek için kullanılırken dil biliminde dildeki boyutlarıyla ele alınmıştır.

Kişinin içinde yaşadığı zaman ile konuşma anında diğer kişilerle arasında geçen diyaloglarda iş, oluş ve hareketlerin süreci anlama ve anlatması elbette farklıdır. *Ona sürpriz yapacağım. Beni karşısında görünce ne kadar sevinir kim bilir* örneğinde konuşma zamanına göre henüz gerçekleşmemiş, gelecekte gerçekleşecek bir hareketten söz edilmektedir. Sözü geçen kişinin *sevinmek* eylemi gelecekte zuhur edecektir. Dil bilgisi kitaplarında geniş zaman eki olarak ifade edilen *-(X/A)r* biçim birimiyle kişinin geniş zamanda değil gelecekte gerçekleşeceği zamanda sevinecek olma durumu vurgulanmak istenmiştir. Dolayısıyla bu cümleyi kuran kişinin konuşma zamanı ve eylem zamanı farklıdır. Türkçede bu iki kullanım *zaman* kelimesiyle karşılanıp birbirine karışmış durumdadır. Aslında her insan etrafındaki olay ya da durumları kendi gerçekliğine göre algılayıp dile yansıtır. Bu da olayın

gerçek zamanı (time) ve dil bilgisel zaman (tense) şeklinde iki farklı zaman kavramını ortaya çıkarmıştır. Ancak Türkçe Sözlük'te dokuz farklı tanımla yapılan zaman için *time* ve *tense* yani *gerçek zaman* ve *dil bilgisel zaman* ayırımına gidilmediği ve her ikisinin aynı anlamda kullanıldığı görülür (2011: 2641). Oysa dil bilim alanında araştırmalarda bulunan isimler *gerçek zaman* (time) ve *dil bilgisel zamanın* (tense) birbirinden farklı olduğunu beyan etmiştir (Aksu-Koç, 1988; Benzer, 2012; Klein, 2008).

Gerçek zaman, durmadan akıp gider, bölünemez ve aralıksızdır (Benzer, 2012: 10). Bu akışı inceleme ve anlamlandırma noktasında Aristo zamanı düz bir çizgi olarak tasavvur eder ve zaman çizgisine yerleştirmelerde *şimdi noktasını* temel alır. Şimdinin kendisi, parçalanan zamanın sınırını oluşturarak *geçmiş* ve *gelecek* zamanı birbirinden ayırır (Topakkaya, 2012: 225).

Zamanın geçmiş, şimdi ve gelecek olarak bölünmesi zamanla ilgili dil ifadelerinin açıklanmasını kolaylaştırarak şematik olarak temsil etmemizi de sağlar (Comrie, 1985:2). Buna göre zamanda bir referans noktası bulunmakta ve gönderim referans noktasına göre gerçekleşmektedir. Referans noktası şimdi kabul edildiğinde *geçmiş* şimdinin solunda (gerisinde), *gelecek* ise sağında (ilerisinde)dir.

Şekil 2.2. Comrie 'nin zaman doğrusu

Kaynak: (Comrie, 1985: 2)

Araştırmacılar için dayanak noktası oluşturan bu fikirden hareketle eylemde bahsedilen iş, oluş ya da hareketin, gerçek zaman açısından belirlenebilmesi için genel olarak zaman *geçmiş*, *şimdi* ve *gelecek* olarak üçlü bir ayrıma tâbi tutulmuştur. Fakat bu durumun tüm diller için evrensel bir nitelik taşımadığı unutulmamalıdır.⁵ Çünkü pek çok dil, *geçmiş* ile *geçmiş olmayan* (past and non-past) ya da *gelecek* ile *gelecek olmayan* (future and non-future) arasında bir karşıtlık içeren iki yönlü temel bir bölünmeye sahiptir. Comrie, bu dillere örnek olarak birçok Avrupa dilini, Almanca ve Finceyi örnek gösterir (1985: 44-48). *Zamanı* soldan sağa hareket eden

⁵ Geçmiş ve geçmiş dışı olarak iki zaman olduğu fikrini benimseyen Türk araştırmacılar da vardır (Uzun 1998: 12; Üstünoğlu 2005: 188).

varsayımsal bir çizgi üzerinde üç yönlendirme noktasıyla tanımlayarak başta Comrie 'nin ve hatta pek çok araştırmacının zaman analizine kaynak olan isim ise 20. yüzyılın önemli filozoflarından biri olarak kabul edilen Reichenbach 'tır. Reichenbach çalışmasında *konuşma zamanı* (speech time), *olay zamanı* (event time) ve bir *referans noktasının zamanı* (reference time) arasındaki üçlü ilişki üzerinde durmuş ve cümleleri bu üç parametreye göre yorumlanmıştır. Zamanın geçmiş, şimdiki ve gelecek olarak bölünmesinde konuşma zamanı ve referans noktası arasında geçerli olan farklı sıralama ilişkileri sebep olmuştur. Buna göre olay zamanının sabitlendiği noktaya göre geçmiş ve geleceğe gönderim yapılır. (Aksu-Koç, 1988: 11). Comrie, Reichenbach ile benzer bakış açısına sahip olsa da Reichenbach 'tan farklı olarak İngilizcedeki *geçmiş*, *şimdiki zaman* ve *gelecek* gibi bölümlenmede gerçek zamanın doğrudan olay zamanı ile konuşma zamanı arasındaki zamansal ilişkiyi işaret ettiğini ve bunda bir referans noktası zamanının olmadığını savunur. *Konuşma zamanı*, olay zamanı ile bir referans noktası zamanı arasındaki ilişkiyi işaret eder. *Olayın zamanı*, bir referans noktasının zamanından önce, eş zamanlı veya bir referans noktasının zamanından sonra olabilir. *Referans noktası*, bir şekilde (dil bilimsel) bağlamda verilir, potansiyel referans noktalarının aralığı prensip olarak verilen bağlamla uyumlu olanların hepsidir (1985: 56-58). Ancak Dahl' a göre Reichenbach'ın teorisi anlık eylemleri açıklamaya uygun olsa bile İngilizce (past perfect) ve Türkçede birleşik zamanlar olarak adlandırılan yapılar açısından açıklamaya uygun değildir. Dahl, bu kavramaların *görünüşle* (aspect) ilgili olması nedeniyle yorumlanmaya pek uygun olmadığını belirtir ve açıklamayı eksik bulur (1985: 30). Bilindiği gibi zaman bir noktaya kadar *görünüşle* de alakalıdır. Klein, doğal dildeki gerçek zamanı kodlamak için *dil bilgisel zaman* (tense), *görünüş* (grammatical, aspect), *kılınış* (aktionsarten, event types, lexical aspect), *zaman zarfları* (temporal adverbials), *zaman parçacıkları* (temporal particles), *söylem prensiplerinden* (discourse principles) oluşan altı ana işaretleyici olduğundan bahseder (2008: 9-10).

Zaman tanımı Reichenbach'ın (1947) zaman modeline dayanan Fleischman' göre *zaman*, bir cümlede veya söylemde belirtilen durumların bir referans zamana göre konumunu içerir. Bu referans zamanı normalde konuşma zamanıdır, ancak konuşma zamanı dolaylı olarak bağlantılı veya geleneksel olarak söylem tarafından kurulan geçici bir zamansal dayanaklılık noktası da olabilir. Fiil ile ilişkili *görünüş*, *kip*,

kanıtsallık vb. kategorilerinin aksine zaman, içinde en az iki anı içermesi bakımından ilişkiseldir (2005: 10).

Reichenbach'ın (1947) zaman modelini tartışan araştırmacılardan biri de Aksu Koç'tur. Ona göre zamansal ilişkilerin ifade sistemi, dillerin bir araya getirmeyi ve dil bilgisi yapılarında işaretlemeyi seçtikleri belirli anlamsal kavramların farklılık gösterdiği bir sistemdir. Geleneksel dil bilgisinde zaman, konuşma zamanına ya da ya da başka bir durumun zamanına ilişkindir. Dilde zamansal referans, muhatapların en az iki farklı referans çerçevesini kontrol edebildiği ve birbiriyle ilişkilendirebildiği için *gösterimsel* (deictic)'dir. Lyons'a göre *gösterimsellik* (deictic) gönderimde yer alan dil bilgisi zamanıdır. *Gösterimsel olmayan* (non-deictic) gönderim de *görünüş* ile ilişkilidir (1977: 687). Comrie, gramer zamanını mutlak (absolute) ve bağıl (relative) olmak üzere iki gruba ayırır. Sonlu fiil biçimleri neredeyse tüm durumlarda mutlak zaman referansına sonlu olmayan fiil biçimleri karakteristik olarak bağıl zaman referansına sahiptir. Ona göre bağıl zaman referansı dil bilgisinde daha önemli bir rol oynamaktadır (1985: 56).

1) *Ayşe, sabahtan akşama kadar çalıştı.*

2) *Ayşe dün, sabahtan akşama kadar çalıştığını söyledi.*

Ayşe sabahtan akşama kadar çalıştı örneğinde konuşma anının şimdi olduğu göz önüne alınırsa olay zamanının geçmişte kalması ve olayın bitmişliği *-DI* ile işaretlenmiştir. İkinci örnekte Ayşe'nin *sabahtan akşama kadar çalıştığını söylemesi* de yine geçmişte kalmış bir durumdur ve şimdi üzerinden aktarılmıştır. *Dil bilgisel zaman* ve *kiplik* arasındaki ortak nokta *geçmiş, şimdi, gelecek* olarak ayrılan zaman bölümlerinin kiplik anlamlarla etkileşimidir (Aksu-Koç, 1988: 12). Örnekte görüldüğü üzere *-DI* üzerinden hem zaman hem de görünüş anlamlarını aktarılmıştır. Ayrıca birinci örnekte konuşurun, doğrudan tanık olduğu bir olayı alıcıya aktardığı, ikinci cümlede ise eylemin gerçekleşip gerçekleşmediğine doğrudan tanık olunmayan bir durumun alıcıya aktarıldığı görülmektedir. Bu yönüyle *-DI* bilgi kipliği alanındaki bir işaretleyici konumda yer almaktadır. Dolayısıyla eylem çekiminde zaman, görünüş, kiplik işaretleyicilerinin tek bir biçimle işaretlenmesi her üç kategori için ortak bir alan oluşturmaktadır.

2.1.1.2. Kiplik ve Görünüş

Geleneksel dil bilgisi çalışmalarında genellikle kılınış ile değerlendirilen *görünüş* kavramı cümlelerin temel birimlerinden olan fiille ilişkilendirilmiştir. Dil bilim çalışmalarında kipliğin nasıl ve hangi işaretleyiciler yoluyla kodlandığı inceleme konusu edildiğinde çoğunlukla *zaman* (tense), *görünüş* (aspect) ve *kiplik* (modality) kavramları beraber ele alınmıştır. İşaretleyicilerden herhangi birinin *zaman*, *görünüş* ve *kiplik* kategorilerinden hangisini işaretlediği konusunda her zaman net bir şekilde açık ipucu sunmaması aynı işaretleyicinin her üç alanda da değerlendirilmesine⁶ neden olmuş ve bu kavramların sınırlarının çizilerek birbirinden ayırt edilmesini zorlaştırmıştır.

1) Merve kitap okudu.

2) Merve kitap okuyordu.

Yukarıdaki örnekler geleneksel dil bilgisi kitaplarına göre değerlendirildiğinde *-DI* biçimbirimi belirli geçmiş zaman eki, *-(I)yordu* biçimbirimi ise *şimdiki zamanın hikâyesi* şeklinde bir adlandırma ile karşımıza çıkmaktadır. Ancak (2) numaralı örnekteki *okuyordu* yüklemine görüldüğü üzere *şimdiki zaman* çağrışımı yapan herhangi bir kullanım yoktur. Her iki örnekte de *okumak* eylemi konuşma anının öncesinde başlamıştır. *-(I)yor* ekinin kitaplarda *şimdiki zaman* işaretleyicisi olarak adlandırılması eylemin sanki *şimdiki zamanda* gerçekleşiyormuş gibi düşünülmesine sebep olmuştur. Oysa her iki cümle de dil bilgisel olarak geçmiş zamana atıfta bulunmaktadır. (1) numaralı örnekte geçmişte başlayıp sona eren (2) numaralı örnekte ise geçmişte başlayıp bitip bitmediği bilinmeyen bir eylem ifade edilmektedir. İşte bu nokta görünüşün araştırma alanına dâhil olmaktadır. (1) ve (2) numaralı örnekler kiplik açısından yorumlandığında ise *-DI* biçimbirimi önermeye konuşurun bilgisine ve bu bilginin kesinliğine dair bir yorum katmaktadır. Görüldüğü üzere her iki ulam da cümlelerin yüklemi durumundaki fiil üzerinden işaretlenebilmektedir. Buna göre bir cümlede eylemin/ durumun zamanı, konuşurun süreci nereden konumlandığı ve konuşurun sarf ettiği bu ifadeye dair kendi kişisel tutumu/ yorumuna dair bilgi edinmek mümkündür. Tüm bunları fiil üzerinde, dolayısıyla dil bilgisi işaretleyicilerinde kendini göstermektedir.

⁶ Zaman, görünüş ve kiplik ulamlarının aynı önerme içerisinde aynı anda tek bir ekle gösterilebildiği konusu birçok araştırmacı tarafından kabul görmektedir (Aksu Koç, 1988; Bybee vd.; 1994; Erguvanlı Taylan, 1997; Palmer, 2001; Göksel ve Kerslake, 2005; De Haan, 2006; Aslan Demir, 2008; Benzer, 2012).

Öte yandan *zaman- görünüş-kiplik* ulamlarını ortaya çıkaran işaretleyicilerin hepsi ait oldukları bütünler içinde değerlendirildiğinde aslında her birinin kendine has, öteki ulamlardan farklı ancak birbirini destekleyici bir şekilde fiili konu edindikleri görülür. Bu nedenle bu başlık altında dil bilimin temel kavramlarından olan ve kiplik ile yakından ilişkisi bulunan *görünüş* (aspect) kavramı tartışılıp *kiplik – görünüş* ilişkisinin sınırlarının çizilmesini sağlayacak farklı yaklaşımlar üzerinden *kiplik – görünüş* konusu tartışılacaktır.

Türkçede *görünüş* (aspect) üzerine yapılan araştırmaların tarihi çok eskiye gitmese de son zamanlarda araştırmacıların yoğunlaştığı bir dil bilimsel ulam olarak dikkat çekmektedir. *Görünüş* için Johanson'un 1971 tarihli *Aspekt im Türkischen* "Türkçede Görünüş"⁷ adlı kitabı, Türkçedeki *görünüş* sistemini açıklamada başvurulacak kaynak eser niteliğindedir. Yine Dilâçar Türkçede *görünüş* ulamı üzerine ilk değerlendirmelerde bulunan isimlerden olmuştur. Dilâçar, *görünüş* (aspect) teriminin uzun yıllar *kılınış* ile ele alındığını ancak ikisinin ayrı kavramlar olduğunu ifade eder. Ona göre *görünüş* (aspect), çekime uğramış fiilin taşıdığı kavramda süreç bakımından konuşanın özel bir başkalaşım yapmasıdır, nesnel değildir; mastarda değil, çekim şekillerinde bulunan bir iç anlamdır; fiilin verdiği anlam türliliği ile deyimlerin taşıdığı özel anlamlar buna girmez. Dilâçar, *görünüşün* şekil × anlam ve anlam × şekil karşılığından oluştuğunu yani fiilin çekimli şeklinden beklenen anlam yerine başka bir anlamın çıktığını ifade etmektedir (1974: 161-162). Johanson ve Dilâçar'dan sonra pek çok araştırmacı *görünüş* kategorisini çalışmış ve çalışmaya devam etmektedir. Ancak alanyazında *görünüş* (aspect) için *görünüş*, (Vardar, 2002; Benzer, 2008; Kerimoğlu, 2011, Banguoğlu 2015), *bakış* (Uğurlu, 2003) gibi farklı terimler önerilmiş ve terim konusunda fikir birliği sağlanamamıştır.

Genellikle bir konuşurun bir olaya bakış açısını işaretlemesi olarak kabul edilen *görünüş* (aspect) fiilde belirtilen zamansal bir eylemin süresini göstermektedir (Boland, 2006: 41). Comrie, *görünüştü* (aspect) bir durumun zamanına ait içsel bileşenleri görmenin farklı yolları olarak tanımlar. En önemli *görünüş* (aspect) ayrımlarından biri, *bitmişlik* (perfective) ve *bitmemişlik* (imperfective) yönleri arasındadır (1976: 3-4).

⁷ Kitap Nurettin Demir tarafından Türkiye Türkçesine çevrilmiştir. Baknz: Lars Johanson, Türkçede Görünüş, çev. Nurettin Demir, Ankara 2016: Grafiker Yayınları.

Bybee ve Dahl, bilgi kaynağı ve kapsam açısından farklılıklara rağmen *zaman* veya *görünüş* kavramlarının büyük çoğunluğunun (%70-%80 civarında) altı işaretleyici türünden birine ait olduğunu tespit etmişlerdir.

- a. *Bitmişlik* (perfective): Bir durumun sınırlandırıldığını belirtir.
- b. *Bitmemişlik* (imperfective): Bir durumun sınırlanmamış yani sınırsız olduğunu belirtir.
- c. *Süreklilik* (progressive): Devam eden, referans zamanında durumun devam ettiğini belirtir.
- d. *Gelecek* (future): Konuşurun, konuşma eyleminin sonrasında ortaya çıkacak bir durumu tahmin ettiğini belirtir.
- e. *Geçmiş* (past): Bir durumun konuşma eyleminden önce gerçekleştiğini belirtir.
- f. *Belirsiz geçmiş zaman* (perfect): Bir durumun konuşma anında veya başka bir referans noktasında konuyla ilgili olarak tanımlandığını belirtir (1989: 54-55).

Aksu Koç da *görünüşün* (aspect), olayların iç yapısı hakkında *süre*, *dakiklik*, *tamamlanma*, *tekrarlanma*, *başlangıç* vb. gibi zamansal özellikler açısından bilgi verdiğini ifade eder (1988: 12).

Görünüş (aspect), teriminin kendisinin Rusça “vid” kelimesinden çeviri ile alındığını belirten Binnick, *görünüşün* Slav dillerinde açıkça belirtildiğini ve Slav çalışmalarından dil bilgisi geleneğine girdiğini aktarır. Binnick *görünüşü* tanımlarken üç tür *görünüşten* bahseder. Bunlardan birincisi olan *Aristotelesçi görünüm* (Aristotelian aspect) durumların ve ifadelerin aşamalı yapısal türler açısından bir sınıflandırmasıdır. İkinci *görünüş türü* olan *kılınış* (aktionsarten) durumların alt durumları, aşamaları ve alt aşamaları için ifadelerin bir sınıflandırmasını oluşturur. Üçüncüsü, bir durumun karşı karşıya bulunduğu referans çerçevesiyle zamansal ilişkisiyle ilgili olan asıl *görünüştür*. *Asıl görünüş* (aspect) Slavcadaki *bitmişlik-bitmemişlik* karşıtlığına dayanan dil bilgisi kategorisidir (1991: 457).

Vardar, *görünüşü eylemdeki iş oluş ve edimin nasıl görüldüğünü belirten dil bilgisi ulamı* olarak tanımlar. Zaman ulamından ayrılan *görünüşün eylemi*, *bitmişliği*, *bitmemişliği*, *başlangıcı*, *gelişimi*, *sonucu*, *yinelenişi*, vb. bakımından ele aldığını belirtir (2002: 105-106). *İzlediğim film* kelime grubunda iki farklı *görünüş* ortaya çıkmaktadır. Bunlardan birincisi *şu an izlemekte olduğum* şeklinde bir anlama

sahiptir ve -(I)yor biçimbirimli bir anlama sahip olmasına rağmen -(I)yor eki kullanmadan ifade edilebilmektedir ve *İzlediğim film* kelime grubunda ise süreklilik anlamı söz konusudur. İkinci kullanım ise *dün izlediğim film, izlemiş olduğum* örneğinde olduğu gibi bitmişlik ifade eden bir anlam taşıdığından -mIş biçimbirimi kullanılmasa bile eylemin bitmişliği ile ilgilidir.

Görünüşün parametreleri üzerine çalışan Smith, *görünüüşü* (aspect) dilsel kategorilerle ifade edilen anlamsal bir alan olarak tanımlar. Smith'e göre bir cümlelerin *görünüüş* anlamı üzerinden iki çeşit bilgi sunulur. Bu bilgilerden birincisinde bir durum belirli bir bakış açısından sunulur ve ikincisinde o durum dolaylı olarak belirli türden bir *durum* (state) veya *olay* olarak sınıflandırılır. Smith *görünüüşü*, *bitmişlik*, (*perfective viewpoints*), *bitmemişlik* (*imperfective viewpoints*) ve *tarafsız/ belirsiz* (*neutral view points*) olarak üçe ayırmıştır (1997: 1-3). Smith, *bitmemişlik* (*imperfective viewpoints*) *görünüüşünü* *alışkanlık* (*habitual*) ve *süreklilik* (*progressive*) alt başlıkları altında ele alır. Smith'in *görünüüş* yaklaşımı Göksel-Kerslake (2005) tarafından da benimsenmiştir. Göksel ve Kerslake 'ye göre *görünüüş* (aspect) bir durumun sunulduğu zamansal bakış açısını ifade eden dil bilgisi parçasıdır. Başlangıç ve bitiş noktasının belli olduğu durumlar *bitmişlik görünüüşünü* (*perfective aspect*), tamamlanmamış veya devam eden durumlar *bitmemişlik görünüüşünü* (*imperfective aspect*) ifade eder. *Bitmemişlik görünüüşü* (*imperfective aspect*) *durumların* (state) sunumuna yönelik tipik bakış açısıdır. *Görünüüş* ulamı içerisinde *süreklilik* (*progressive*) ve *alışkanlık* (*habitual*) anlamlarına yer vererek onları *bitmemişlik görünüüşü* (*imperfective aspect*) içerisinde değerlendirirler. *Bitmişlik* ve *bitmemişlik* arasındaki ayrımın esas olarak geçmiş zamandaki cümleler için geçerli olduğunu belirten Göksel ve Kerslake, Türkçede bitmişlik *görünüüşü* için -DI ve -mIş bitmemişlik *görünüüşü* için -(I)yor,- mAktA, -(A/I)r ve -(y)DI işaretleyicilerinin kullanıldığını ifade eder (2005: 288). Smith (1997)' te yer alan *tarafsız / belirsiz* (*neutrale viewpoints*) *görünüüş* kavramı Göksel-Kerslake (2005)' de yer almaz.

Johanson'a göre, *görünüüşün* gerçekleşmesinde zamanın belirleyici bir rolü vardır (2016: 56). Dolayısıyla Türkçede *görünüüş* daima zamanla beraber ele alınmıştır. Smith ise *görünüüş* ile *zaman* arasındaki ilişkiyi şöyle açıklar:

Zamansal konumun alanı görünüüşle yakından ilgilidir. Zamansal konum, bir duruma dışarıdan bir bakış açısı getirir. Zaman (tense) ve zaman zarfları bir

durumu zaman (time) içinde konumlandırır. Görünüş, iç yapıya bir durum sunar. İki alan arasında önemli bir etkileşim vardır. Morfolojik olarak zaman (tense), görünüşsel bir bakış açısını da ifade edebilir. Dağılımsal olarak, belirli zamanların (tense) ve zarfların görünüş kategorileriyle ortaya çıkmasıyla ilgili kısıtlamalar vardır. Anlamsal olarak, görünüş ve zamansal konum, cümlelerin yorumlanmasında yakından iç içe geçmiştir (1997: 14).

Uzun'a göre dil bilgi zamanı, yüklemın anlattığı olayın gerçek zamandaki konumunu gösterirken; *görünüş*, olayın gerçek zaman boyutuna yerleşme biçimini gösterir. Bir olay geçmişte gerçekleşmekle geçmiş zamana ait olur; ama bu olayın geçmişte anlık olarak mı yoksa süreye bağlı olarak mı gerçekleştiğini *görünüş* belirler (2004: 145).

Zaman ve *görünüş* kavramlarını birbirini tamamlayan bütünü parçaları olarak yorumlayan Benzer de *görünüş* kavramını anlamak için her şeyden önce fiil zamanı ile gerçek zamanı birbirinden ayırmak gerektiğini belirtir. *Zaman* ve *görünüş* kavramı, üzerinde yaşanmış, yaşanan ya da yaşanacak süreçler hakkında tam olarak bilgi alabilme ihtiyacı sonucunda oluşmuştur. Zaman kavramı bu süreçleri anlatmada yetersizdir. *Zaman* kavramı nokta ya da belli bir aralıktaki vaka ve durumun gerçekleştiği dilim hakkında bilgi verir. *Görünüş* kavramı ise fiil zamanı ile edinilen nokta ya da aralık boyunca gerçekleşmiş, gerçekleşen, gerçekleşecek vaka ve durumun bu süreçte bitmişlik mi bitmemişlik mi yoksa sürüyor mu bilgisini verir (2012: 41). Birbiriyle iç içe olan bu iki kavram, kipliğe nazaran daha fazla ortak nokta barındırmakta ve zaman zaman kiplikle de etkileşim göstermektedir. Bilindiği gibi birçok dilde tek bir biçimbirim hem zaman -*görünüş* hem de kiplik ulamları kodlayabilmektedir (Fleischman, 2005; Benzer, 2012; Aydemir, 2019).

En basit anlamıyla *dil bilgisel zaman* önermedeki iş, oluş, hareketin meydana geldiği zamanı belirtirken, *görünüş* eylemin meydana geldiği zamanda nasıl görüldüğünün belirtilmesiyle ilgilenir. *Görünüş* kategorisi dil bilgisel zamanda tezahür eden ancak dil bilgisel zamandan farklı olarak durumun iç yapısını bitmişlik – bitmemişlik yönüyle sunan bir kategoridir. *Görünüşün*, *zaman* kavramı ile olduğu kadar *kiplik*le de ilgili olduğunu belirten Slobin ve Aksu Koç, geleneksel olarak bu üçünün beraber ele alındığını ve semantik olarak birbirinden ayırt edilemeyeceğini belirtir (1982: 186). Fakat zamanla beraber *görünüş*le ilişkisi ortaya konan kipliğin hangi işaretleyiciler yoluyla bunu gerçekleştirdiği araştırma konusu edilse de işaretleyicilerin çok işlevli olması bu sorunun cevabını zorlaştırmaktadır. Fleischman'a göre *zaman* ve *görünüş* fiil üzerinde işaretlense bile birbirinden

farklılık arz etmektedir. *Zaman* bir durumun zamanını başka bir zaman noktasına bağlamakla ilgilenir ve göstergeseldir. *Görünüş* işe bir durumun zamanını başka bir zaman noktasına bağlamakla ilgilenmez. Bu nedenle ilişkisel ve göstergesel değildir; görünüş, daha çok konuşmacının durumu nasıl şekillendirdiği ile ilgilenir. Yalnızca “tamamlanma”, “süreklilik” ve “yineleme” gibi kavramları ifade etmenin dil bilgisel araçlarına atıfta bulunur. Görünüş işaretleyicileri, bir özelliğin veya ilişkinin zamansal yapısının ilgili kısımlarını seçer ve yüklemdeki özellik veya ilişki yalnızca zamansal yapının bu seçilmiş kısmıdır (2005: 13-14). Dolayısıyla *görünüş* (aspect) işaretçilerinin kapsamı yalnızca yüklem üzerindedir (Boland, 2006: 41-44). Oysa kiplik, her türlü dilsel işaretleyici ile önermenin kendisine odaklanır. Kiplik, olayın herhangi bir özelliğine doğrudan atıfta bulunmaz, sadece önermenin durumuna atıfta bulunur ki bu bakımından kip ve görünüşten farklıdır (Palmer, 2001: 1).

En genel ayrımlarıyla *görünüş* (aspect) bir olay ya da durumu bitmişlik- bitmemişlik çizgisinde ele alarak durumun ya da olayın iç zamansal yapısını, zaman ise belirli bir referans noktasına göre geçmiş, şimdi ve gelecek zamandaki kişi ve olaylar üzerine yorum yapılmasını araştırma konusu edinmektedir. Kiplik, olası dünyalar arasındaki mümkün bir dünyada konuşurun ürettiği ifadeye olan bağlılığını ve konuşurun tutumunu sergiler. *Kiplik*, bir durumun doğrudan bilinen bir gerçek olarak mı yoksa başka bir şekilde mi sunulduğuyla ilgilenir. *Dil bilgisel zaman* (tense) ve *görünüş* (aspect) *zamanla* (time) bağlantılıyken *kiplik* (modality) *zaman* (time) kavramıyla bağlantılı değildir (Göksel ve Kerslake, 2005: 294). Benzer görüş Dilâçar tarafından da dile getirilmiştir. Dilâçar kipin zamanı olamayacağını savunur (1971: 107). *Zaman-görünüş* ve *kiplik* aynı biçimbirimle işaretlense bile kiplik, dilde fiil çekimleri, kiplik kelimeleri, edatlar, vurgu, söylem gibi değişik şekillerde ortaya çıkabilmektedir (Yazıcı Ersoy, 2013: 498). *Zaman*, *görünüş* ve *kipliğin* ortak biçimbirimlerle işaretlenmesi dışında birbirini anlamsal olarak etkiledikleri de gözden kaçırılmaması gereken önemli bir husustur. Bir olayın farklı zamansal konumlarının (geçmiş, şimdi ve gelecek) kip ve görünüşteki farklılıklarla doğası gereği ilişki olduğunu belirten Chung ve Timberlake, gelecek zaman kipi ile gerçek olmayan potansiyel kip arasında ve dolaylı olarak gelecek olmayan zaman kipi ile gerçek kip arasında bir ilişki olduğundan bahseder. Konuşma anında devam eden bir olay tamamlanmamıştır. Dolayısıyla, şimdiki zaman ile tamamlanmamış görünüş arasında ve ima yoluyla, geçmiş zaman ile tamlama görünüşü arasında bir ilişki

vardır (1985: 206). Buna göre gerek *görünüş-kiplik* gerek *zaman-kiplik* arasındaki ilişki yalnızca biçimbirimlerle değil semantik yaklaşımlarla da ele alınmalıdır.

2.1.2. Kiplik Alanı

2.1.2.1. Önerme Kipliği: Bilgi kipliği ve Kanıtsal kiplik

Kipliği niteleyen temel kavramlar konusunda ortak bir görüş olmamasına rağmen kiplik literatüründe *bilgi*, *kanıtsallık* ve *yükümlülük /dinamik kipliği* kavramlarının daha çok benimsendiği ve kullanıldığı görülür. De Haan'a göre bu terimlerin dil bilimsel kullanımı Jespersen'in (1924) *irade unsuru içeren* ve *irade unsuru içermeyen* kategorisine dayanmaktadır. Buna göre *zorunluluk* (obligative), *izin* (permissive), *emir* (jussive), *istek* (optative) bir irade unsuru içerirken *gereklilik* (necessitative), *yetenek* (potential), *varsayım* (hypothetical) ve *şüphe* (dubitative) bir irade unsuru içermez (1997:4-5). Kipliği bilhassa *olasılık* ve *zorunluluk* ayırımına dayandıran geleneksel araştırmalarda *bilgi* (epistemic) ve *yükümlülük* (deontic) kuramlarını içine alan iki temel sınıflandırma yapılmaktadır. Palmer ise kiplik ulamı üzerine yapmış olduğu sınıflandırmasında epistemic ve deontik ikilisini *önerme* ve *olay kipliğine* dâhil eder. Buna göre *önerme kipliği* (propositional modality) altında *bilgi kipliği* (epistemic modality) ve *kanıtsal kiplik* (evidential modality) başlıklarına yer verir (2001: 8).

Yunanca *epistēmē* “bilgi” kelimesinden türetilen *bilgi kipliği* (epistemic modality), konuşurun önermedeki olay ya da durum hakkındaki bilgisi ile ilgilidir (Aksu-Koç, 2000: 15). Kişinin sahip olduğu bilgilerden yola çıkarak, olası durumlar içinde hangi durumun olabileceği ya da olması gerektiği ile ilgilenir. Buna göre kiplik konuşurun kendi muhakeme süreci sonucunda ulaştığı durum ile alâkalıdır. Coates' a göre *bilgi kipliği*, konuşmacının *varsayımları* veya *olasılıkları* değerlendirmesi ile ilgilidir ve çoğu durumda konuşmacının ifade edilen önermenin doğruluğuna olan güvenini veya güven eksikliğini gösterir (1995: 55). Nuyts'a göre *bilgi kipliği* önermede yer alan belirli bir varsayımsal durumun *zorunlu* veya *olası* bir dünyada meydana gelme ihtimalinin değerlendirilmesidir (2001: 21). Örneğin, *Ali saat 17.00'de evde olabilir* önermesinde konuşur önermenin doğruluğu hakkında bir ihtimal ifade ederken, *Saat 17.00. Ali evdedir* (Ali her gün saat 17.00'de ev olur) önermesi ise önceki durumlardan hareketle bir çıkarım ifade eder.

Rentzsch' e göre *bilgi kipliği*, belli bir önermenin *gerçeklik değeri* (truth-value) *bilinçli bir varlık* (V) tarafından değerlendirilmesinin dil bilimsel şifrelenmesidir. Bu kiplik türü, önermenin gerçekliğinin ihtimalini belirtir. Örneğin önermenin doğru veya yanlış; ya da onun doğru olduğu/olması kesin/ muhtemel/ zayıf ihtimal vs. olmasıyla ilgili değerlendirmeler sunar (2013: 154).

Palmer *bilgi kipliği* (epistemic modality) başlığı altında *ihimal*, *çıkarım*, *varsayım* kipliklerini, *kanıtsal kiplik* başlığı altında (evidential modality) ise *aktarım* ve *duyum* kipliklerini ele alır (2001). Palmer'e göre *bilgi kipliği* ve *kanıtsal kiplik* arasındaki temel fark, bilgi kipliğinde konuşurun, önermenin olgusal durumu hakkında kendi fikrini ifade etmesiyle *kanıtsal kiplikte* önermenin olgusal durumu hakkında sahip olduğu kanıtları belirtmesiyle ilgilidir (2001: 8). *Kanıtsallık*, konuşucuların önermede ifade edilen bilgiyi nasıl öğrendikleri ya da edindiklerini dile getirmektedir (Yarar, 2017: 377). Kiplik alanında bilgi kipliğinin yeri / kapsamı araştırmacılar tarafından kabul edilse de *kanıtsal kiplik* ile olan ilişkisine dair farklı yaklaşımlar söz konusudur. Bazı araştırmacılara göre *bilgi* ve *kanıtsallık* iki ayrı kiplik türü iken (Ruhi vd., 1997; de Haan, 1999; Palmer, 2001; Nuyts, 2001) bazı araştırmacılara göre *kanıtsallık*, bilgi kipliğinin bir alt türüdür (Bybee ve Fleischman, 1995; Aksu-Koç, 2000; Boland 2006).

2.1.2.2. Olay Kipliği: Yükümlülük Kipliği ve Dinamik Kiplik

Bilgi kipliği önermedeki *inanç*, *bilgi*, *hakikat* vb. ile ilgiliyken, *olay kipliği* konuşurun kendisi ya da başka kişiler tarafından gerçekleştirilen eylemlerle ilgilidir (Palmer, 1986: 96). Palmer (2001) yükümlülük ve dinamik kipliği *olay kipliği* alt başlığı altında ele alır. O, olay kipliğinin anlamsal olarak *bilgi kipliğinden* farklı olduğuna işaret eder. Larreya ise göre bu farkı, kipliğin ve hatta dilin çok ötesine uzanan ayrımın bir parçası olarak yorumlar. Ona göre *kök kiplik* ve *bilgi kipliği* bireyin duygu /eylem alanı ve bilgi alanı olmak üzere iki farklı zihinsel faaliyet alanına aittir (2009: 11). Buna göre *olay kipliğinde* önermede yer alan temel bir olay varken *bilgi* (epistemic) kipliğinde bir olaydan ziyade bir durum ve bu durum hakkında konuşurun akıl yürütmesi vardır.

Olay kipliği için *olay kipselliği* (event modality) terimini kullanan Rentzsch' e göre bu kiplik, olayı ifade eden dil bilimsel birimi dolaysızca etkileyen, işlerin durumunu kendi etki alanına alan bir kipliktir. *Olay kipliği* başlığı altında incelenen öğelerin

eylemin anlambilimsel yapısını değiştirmesi şeklinde bir niteliği bulunduğunu belirten Rentzsch, *olay kipliğini* katılımcı içi-katılımcı dışı karşıtlığı çerçevesinde ele alır (2013: 134). Buna göre olay kipliğinde en az iki kişinin varlığından söz etmek mümkündür. Bu kişilerden birincisi eyleme dair ykmlerede bulunan *otorite* diğeri ise eylemi yerine getiren *kılıcı* olarak kabul edilebilir. Otorite eylemi gerçekleştirmesi yönünde kılıcıya bir kuvvet (izin, zorunluluk, gereklilik, tavsiye vb.) uygulamaktadır.

Palmer, *olay kipliği* içerisinde yer verdiği *yükümlülük* ve *dinamik* kipliği birbirinden ayırarak her ikisini de *bilgi kipliği* ve *kanıtsallığı* içine alan *nerme kipliğinin* (propositional modality) karşısına koyar. *Yükümlülük kipliği* için *John şimdi gelebilir* (izin) *John şimdi gelmeli* (zorunluluk) rneklerini verirken *John Fransızca konuşabilir* (yetenek) ve *John bunu senin için yapacak* (istek) rneklerini *dinamik* kiplik için verir (2001: 9-10).

Olay kipliği içerisinde ele alınan yükümlülük kipliği (*deontic modality*), bazı ahlaki, yasal veya sosyal sözleşmeler sistemine göre olası durumların bilgisini ifade eder (Hengeveld, 1988: 234). *Yükümlülük* yorumunda önermenin içeriği, bilgi kipliğinde olduğu gibi geçerli kılınacak bir yargı değil, yerine getirilmesi gereken bir eylemin ykmlenmesidir. Bir otorite tarafından ifade edilen önermenin otorite, kanun, ahlak, gelenek vb. gibi yaptırım gücü taşıyan bazı normlara göre zorunlu, tavsiye edilebilir veya izin verilebilir olup olmadığını gösterir (Frawley, 1992: 420). *Ali eve erken gelmek zorunda* ve *devinizi yarın teslim etmelisiniz* nermelerinde bir zorunluluk, *İşlerin bitti, çıkabilirsin* nermesinde bir izin, *Bu çiçeğe su vermelisin* nermesinde ise bir tavsiye (*neri*) söz konusudur. Her üç önermede de otorite kılıcıya bir ykmlerede bulunmakta ve ondan yükleme konu olan eylemleri gerçekleştirmesini beklemektedir. Diğer bir deyişle otorite farklı derecelerde baskı uygulayarak kılıcıyı yönlendirmektedir.

Yükümlülük (deontic) biliminin kendisi, mantıkçılar için uzun süredir araştırma konusu olmuştur ve yükümlülüğün semantiğindeki ilk büyük ilerlemeler, biçimsel deontik mantık üzerine yapılan ilk çalışmalardan gelmektedir (Frawley, 1992: 419). Yunanca *deont-* *deon* kelimesinden türetilen ve *zorunlu olan* anlamına gelen bu kelime, dil bilimsel kiplik incelemelerinde kapsam alanı üzerinde tartışmaların olduğu bir kiplik türüdür. Çünkü *yükümlülük* (deontic) teriminin kapsamı ve

adlandırılması ile ilgili olarak literatürde farklı kabuller bulunmaktadır. Bilgi kipliğinin karşıtı olarak *zorunluluk (gereklilik)* ve *izin (olanak)* ifade alanlarını kapsayan kiplik bir terim olarak benimseyenler *yükümlülük kipliği* (deontic modality) terimini kullanırken (Lyons, 1977; Kratzer, 1981; Palmer, 1986; Frawley, 1992; de Haan, 1997; Van der Auwera ve Plungian, 1998; Narrog, 2009) *dinamik* ve *yükümlülüğü* içerisine alan *kök kipliği* terimini kullananlar da vardır (Coates, 1982; Sweetser, 1990; Cinque, 1999; Papafragou, 1998; Larreya, 2009; Declerck, 2011; Hacquard, 2013). *Kök kiplik* adlandırmasını benimseyen araştırmacılara göre *yükümlülük kipliği*, *bilgi kipliğinin* karşısında çoğu zaman bağımsız bir semantik kategori olarak kabul görmez ve genellikle *dinamik kiplikle* beraber ele alınır. Örneğin Sweetser, dil biliminde, gerçek dünyadaki zorunluluğu, izni veya yeteneği ifade eden anlamları *kök* anlamlar olarak nitelendirir (1982: 484). Nuyts ise özellikle Anglo-Amerikan literatüründeki çalışmalarda *kök kiplik* (root modality) kavramının, *bilgi kipliğinin* tek karşılığı olarak çok sık kullanıldığını aktarır (2006: 7). *Kök kiplik*, tıpkı *yükümlülük kipliği* gibi kılıcının önermedeki eylemi yerine getirmesini sağlayan koşullara atıf yapmaktadır. Ancak *yükümlülük kipliğinden* farklı olarak geleneksel mantıkta yer alan zorunluluk ve iznin yanında yetenek, istek, arzu, içsel gereklilik alanlarını da katarak *yükümlülük kipliğinden* daha geniş bir kavramı ifade etmek üzere kullanılmaktadır.

Yükümlülük kipliği (deontic modality) terimini yetersiz bulan veya tanımında bazı problemler olduğunu öne süren araştırmacılar *yükümlülük kipliği* için *kök kipliği* teriminin dışında farklı adlandırmalar da yapmıştır. Örneğin, Bybee ve Fleischman, emir kipi gibi çekimli olarak ifade edilen alt kategorilerle zorunluluk ve izin ifadelerini sözlüksel veya yardımcı ifadelerden ayırt etmede başarısız olduğunu söyleyerek kendi tasniflerinde *kılıcı odaklı kiplik* (agent-oriented modality) terimini kullanır (1995: 5). Bybee, Perkins ve Pagliuca da *yükümlülük* ya da *kök kiplik* terimleri yerine *kılıcı odaklı kiplik* (agent-oriented modality) terimini tercih eder (1994: 177-179). Auwera ve Plungian (1998: 88) *yükümlülük kipliğini*, *dış katılımcılı kipliğin* (participant-external-modality) özel bir durumu olarak kabul ederler. Boland, Auwera ve Plungian paralelinde *kök kiplik* terimleri yerine *dış katılımcılı* (participant external modality) kiplik terimini kullanır. Ona göre *dış katılımcılı kiplikte* kipliğin kaynağı katılımcının dışındaki koşullardır ve *yükümlülük kipliği/ yükümlü olmayan kiplik* olarak ikiye ayrılır. Buna göre *yükümlülük kipliği*, dış koşulları *yükümlülük*

getiren bir kaynak olarak tanımlarken, *yükümlü olmayan kiplik* (non-deontic modality) dış koşulları yükümlülük getiren kaynaktan başka bir şey olarak tanımlar (2006: 72-73).

Yükümlülük kipliği literatürde genel olarak zorunluluk ve olanaklılık olarak ikiye ayrılır. *Saat üçe kadar burada olmalısınız. Okulun kurallarına uymalısınız* gibi örnekler zorunluluk durumlarına işaret ederken *Dışarı çıkabilirsin. Ayakta bekleme, şurada oturabilirsin* örnekleri izin ve tavsiye şeklinde olanaklılığa işaret eder. Örneklerden de anlaşılacağı üzere zorunluluk, kılıcıya dayatılan ya da kılıcı tarafından uyulması gereken yükümlülükler ile ilgiliyken, olanaklılık gerçekleştirilmesine izin verilebilir eylemlerle ya da durumlarla ilgilidir.

Bunun yanı sıra kiplik ayrımlar arasında *emirler*, kiplik alanının ayrı bir tartışma konusudur. Bazı yaklaşımlara göre *emir* söz eylemlerle (speech act) ilgili bir kavramken bazı yaklaşımlara göre kiplik bir ifadedir. Örneğin De Haan'a göre *emirler* birçok dildeki diğer kipsel öğelerden biçimsel olarak farklıdır ve yönergelerin özel bir durumudur. De Haan, *emirlerin* kip edimlerinden farklı bir söz edimi olduğunu savunur ve emirleri bir kiplik alan olarak çalışmasına dâhil etmez (1997: 8). Auwera ve Plungian'a göre kip, semantik değeri edim söz ve etki söz eylemi esnasında ortaya çıkan biçimbirimler olduğu için emir söz edimi alanıyla ilgili bir kavramdır (1998: 83). Araştırmacıların aksine Bybee ve Fleischman, emri kipliğin bir alanı olarak kabul eder. Onlara göre göre kip, kipliğin dil bilgiselleşmiş biçimlerinden ibarettir yani kiplik bir ifadedir (1995: 2). Palmer' in (2001) yaptığı kiplik sınıflandırması temelinde de emirler olay kipliğinin alt başlığı olan *yükümlülük kipliği* altında ele alınır. Johanson'a göre *istek* kipinde kullanılan işaretleyiciler, kişilere doğrudan komut vermez. Emir verme niteliğinde olmadıkları için katılımcılar arasındaki ilişkileri ve eylemin gerçekleşmesini tanımlamazlar (2009: 489).

Türkçede dil bilimsel kiplik alanı üzerine yapılan son dönem çalışmalarında *emrin* kiplik bir ifade olarak yer aldığı görülür. Aslan Demir *emri*, *istek*, *rica* ve *yalvarma* ile *isteme kipliği* içerisinde değerlendirir (2008). Kerimoğlu *emri* (imperative) dış etki odaklı kiplik olarak tanımlar (2011: 90). Yine Karademir'e göre; emir kipi olarak sunulan -AyIm, -AlIm; -Ø, -Xn(Xz); -sXn, -sXnlAr biçimlerinin birincil işlevi çeşitli tonlarda istek bildirmektir. Bu biçim dizisinin bildirdiği istek, konuşanın niyetine/tutumuna ve bağlamdaki diğer unsurlara göre dilek, temenni, rica, öğüt,

yalvarma, dua, beddua, izin gibi farklı nüanslı kiplikler olarak kendini göstermektedir. Emir, -AyIm, -Allm; -Ø, -Xn(Xz); -sXn, -sXnlAr biçim dizisinin birinci tekil çekimi dışındaki çekimlerinde gözlenen bir kipliktir (2012: 2132). Benzer şekilde Usta, Türkçede *emir kipliğinin* kabul edilebileceğini ifade ederek onu *kök kipliğin* alt başlığı olarak değerlendirdiği *isteme kipliği* başlığı altında sınıflandırır (2013: 62).

Bilgi/yükümlülük anlam alanlarının yanında, bazen *yükümlülük kipliğine* dâhil edilen bazen de *kök kipliği* altında yükümlülükle beraber sınıflandırılan üçüncü kiplik alanı *dinamik kipliktir* (von Wright, 1951; Palmer, 1990; Perkins, 1983; Nuyts, 2006). *Dinamik kiplik*, gerçek dünyadaki *yetenek*, *olasılık* ve *niyet/istekliliğin* kavramsal kategorilerini içerir (Papafragou, 1998: 20). Perkins, kipliği üçe ayırdığı çalışmasında *dinamik kipliğin*, bir dizi doğal yasa ile ilgili olduğunu ifade eder. Bu kiplik türü, deneysel koşullar veya durumlar ile doğal kanunların sonucu olan olaylar arasındaki ilişki ile ilgilidir (1983: 11). Palmer'e göre *dinamik kiplik*, gerçekleşmemiş veya gerçekleşme potansiyeli olan olaylara atıfta bulunur (2001: 8). Huddleston ve Pullum, *dinamik kipliği önermede atıfta bulunulan, kişilerin özellikleri ve eğilimleri* vb. ile ilgili olarak tanımlar (2002: 178-179). Nuyts, *dinamik kipliği* daha geniş bir çerçevede ele alır. Ona göre mevcut durumdaki herhangi bir katılımcının yeteneklerinin/potansiyellerinin veya ihtiyaçlarının/zorunluluklarının ötesine geçen ve o katılımcının yerel koşulları tarafından belirlenen (ve dolayısıyla kısmen kendi güç ve kontrolünün ötesinde olabilen) yetenekleri, potansiyelleri ve ihtiyaçları da kapsar (2006: 3-4). *Ali, piyano çalabiliyor, O çok zeki. Bu problemi kolayca çözebilir* örneklerinde görüldüğü üzere önermelerde sunulan durumlarda bir otoritenin bir kılıcıya getirdiği yükümlülüğün ziyade kılıcının kendi içsel durumu yani yeteneği, ya da *Başarılı bir doktor olacağım* önermesindeki gibi istekliliği söz konusudur.

Yükümlülük kipliği, otoritenin bir durumu/ eylemi kılıcıya dayatmasını ifade ederken *dinamik kiplik* bir kişinin önermedeki durum ya da olayda değiştirilemeyen içsel özelliklerine atıfta bulunur. Palmer'e göre *yükümlülük kipliği* ve *dinamik kiplik* arasındaki temel fark yükümlülük kipliğinde eylemin gerçekleşmesine yönelik faktörlerin dıştan, *dinamik kiplikte* ise içsel olmasıdır (2001: 9).

Mevcut çalışmalarda *yükümlülük kipliğinin dinamik kiplik* ya da *bilgi kipliği* ile karşılaştırılmasının haklı sebepleri olduğunu ifade eden Nuyts, Byloo ve Diepeveen'a göre, *yükümlülük kipliği*, tıpkı *bilgi kipliği* gibi tutumsal yani değerlendiricinin kendisini belirli ilkeler açısından önermeye ne derece adanmış olduğunu gösteren bir kategoridir. Ancak dinamik kiplik için durum farklıdır. *Dinamik kiplik*, tutumsal değildir. Kişilerin veya durumların doğasında var olan olasılıkları ya da gereklilikleri basitçe tanımlasa da konuşurun önermeye olan bağlılığının bir değerlendirmesini göstermez (2010: 17). Bir örnek üzerinden açıklanacak olursa *Bu belgeyi kayıt işlemleri esnasında yanınızda bulundurmalısınız, Şurayı imzaladıktan sonra çıkabilirsiniz ve Üşümek için kalın kıyafetler giymelisiniz* örneklerinde konuşur sırasıyla bir zorunluluktan bahsetmekte, izin ve tavsiye verirken *Kışın burada çok kar yağabilir* örneğinde yağmurun yağmasını emretmez, tavsiye etmez, izin vermez veya önermez. Yağmurun yağma zorunluluğu veya izni yoktur. Bunun yerine, sadece bir durumdan bahsetmektedir. *Dinamik yetenekte* konuşurun durumun olgusallığına veya gerçekleşmesine yönelik tutumunu içermemesi nedeniyle deontik izinden daha az merkezî bir kip olduğu söylenebilir (Huddleston ve Pullum, 2002: 178-179). Araştırmacılar *dinamik* anlamı, öznel olmadığı için kiplik alanının dışında tutmuştur. Bu bakış açısı *istek* için de geçerlidir. İsteğin kiplik alanı içerisine dâhil edilip edilemeyeceği konusunda araştırmacılar arasında fikir ayrılıkları vardır. Buradaki bakış açısı *öznellikten* ziyade modal mantıktaki *olasılık* ve *zorunluluk* kavramları etrafında şekillenmiştir. Kiplik ulamını olasılık ve zorunluluk temelinde ele alan birtakım araştırmacı kipliğin isteği kapsamadığını savunur (De Haan, 1997; Narrog, 2005). Nuyts'a göre *istek* kavramı eylemlerle ilgili olması nedeniyle zorunluluk ve izin kavramlarıyla bir miktar ilişki gösterse de *istek* kılıcının kendi eylemiyle ilgili olduğu için onlardan farklıdır. Kişinin eylem planından ziyade arzuları ile alakalıdır (2006: 9). Kipliğin anlamsal bir kategori olarak tanımlandığı göz önüne alındığında isteğin de anlamsal bir yönü olduğu kabulünden hareket eden pek çok araştırmacı onu kiplik alanına dâhil eder (Lyons, 1997; Chung ve Timberlake, 1985; Aksu-Koç ve Slobin, 1985; Palmer, 1986; Bybee ve Pagliuca, 1998; Bybee, Perkins ve Pagliuca, 1994; Bybee ve Fleischman, 1995; Palmer, 2001; Aslan Demir, 2008; Johanson, 2009). Bu görüşü destekleyenlerden biri olan Kiefer, kipliğin birden çok tanımı olduğunu belirterek, *bir duruma ilişkin bilişsel, duygusal veya iradeli niteliğini kapsayan konuşmacının tutumu* şeklinde bir tanım yaparak

isteği kiplik dairesinde değerlendirir (1987: 73). *Kılıcının* (agent) eylemin güçlü, aktif, birincil gerçekleştiricisinin insan olduğu görüşünden hareketle onun genellikle *istek* (volition), *irade* (will), *kasıtlı* (intentionality) ve *sorumluluk-yükümlülük* (responsibility) bağlantılı olduğunu savunulur (Frawley, 1992: 203).

İsteği kiplik ulamına dâhil eden araştırmacılar onu farklı alt başlıklar altında değerlendirmiştir. Palmer (1986) *istek* (volitive) kategorisini *yükümlülük* başlığı altında ele alırken Palmer (2001)'de *dinamik kiplik* başlığı altında ele alır (2001: 10). Palmer 'in dışında Hengeveld (1988: 234), isteği *içsel kiplik* (inherent modality), Declerck ise *kök kiplik*, alanına dâhil eder (2011: 40). Rentzsch, *olanaklılık* ile *gerekliliğin* yanında istek anlam alanını da çalışmasına ekleyerek *olay kipselliği* içerisinde ele alır (2013: 134). Nuyts *isteğin*; yükümlülük ve bilgi kipliği gibi pozitif ve negatif kutuplu ve tutumsal bir kiplik alanı olan *duygu kipliğine* (boulomaic modality) ait olabileceğini ifade eder.

A. A: *Size Paris'te katılacağım.* B: *(Bu) Harika.*

B. *Ne yazık ki, Paris gezinizde size katılamayacağım.*

C. *Hep birlikte Paris'te olmamızı seviyorum.*

Duygu kipliği için yukarıdaki örneklerini veren Nuyts, *duygu kipliğini* konuşurun önermeye konu olan durumun beğenme/hoşlanma veya beğenmeme/hoşlanmama derecesini gösteren kiplik olarak tanımlamaktadır (2006: 12). Fintel'e göre hem *deontik kiplik* hem *duygu kipliği* önermedeki duruma bağlı kipsel bir temele sahiptir. Buna ilâveten deontik kiplik bir kanun ya da ilkeler bütününe dayalı bir sıralama kaynağına sahipken *duygu kipliği* ilgili kişinin arzularına dayalı bir sıralama kaynağına sahiptir (2006: 4). Kiefer ise *duygu kipliğini* şu iki örnekle açıklar: (a) *Bill liderimiz olabilir* (Bill can be our leader.) örneğinde Bill'in lider olması bir ihtimal, (b) *Bill liderimiz olmalı* (Bill must be our leader.) örneğinde Bill'in lider olması gerekli olabileceği gibi konuşmacının arzularıyla da ilgili olabilir ki bu *duygu kipliğidir* (1987: 70). Görüldüğü üzere *duygu kipliği* alanı bazı araştırmaların *yükümlülük*, *kök* gibi farklı terimlerle adlandırdığı diğer kiplik alanları ile ilişki içerisinde ancak bu kiplik ifadeler arasındaki ince ayrımlar konusunda ayrıntılı araştırmalara ihtiyaç vardır.

2.1.3. Kiplik-Kip

*Kiplik*⁸ kelimesi, Türkçe *kip* “şekil, biçim” kelimesinden türetilen bir terim olmakla birlikte farklı yaklaşımlar doğrultusunda tanınması ve tanıtılması kolay olmayan ve bugün hâlen kavram adları dâhi tartışılan bir ulam bir olarak karşımıza çıkmaktadır (Bybee ve Fleischman, 1995; Van der Auwera ve Plungian, 1998; Nuyts, 2006; Boland, 2006; Portner, 2009; Kiefer, 2009; Nordström, 2010; Declerck, 2011; Benzer, 2012; Hirik, 2014). Dil bilim alanında genellikle *kip* ve *kiplik* arasında bir ayrım yapılır. *Kip*, kipliğe nazaran eski bir kavramdır ancak tıpkı kiplik gibi dil bilgisi/ dil bilim çalışmalarında tek ve ortak tanımı yapılamamıştır. Çünkü *kip* ve kipliği tanımlamak, zaman ve görünüşe nispeten daha zordur (Bybee vd., 1994: 3; Traugott, 2006: 177). Nuyts, kiplin literatürde *bildirme*, *soru*, *emir*, *istek vb.* gibi bir dildeki temel söyleyiş türlerinin çeşitliliğine ve *gerçek* (realis) – *gerçek dışı* (irrealis) ya da *bildirme* ve *dilek* kipi gibi ayrımlara atıfta bulunmak amacıyla farklı şekillerde kullanıldığından bahseder. Ona göre *dilek* ve *istek* kipleri geleneksel kipsel kategorilerle ilişki gösterse de onların nasıl değerlendirileceği ile ilgili farklılıklar vardır. Ayrıca Nuyts’a göre en yaygın kipler *haber* (indicative)- *dilek* (subjunctive) kipi veya *gerçeklik* (realis)-*gerçek dışılık* (irrealis) ’tır (2006: 8). Bu ayrımın De Haan tarafından da benimsendiği görülür (2006: 33). Benzer durum Türkçe çalışmalar için de geçerlidir. Türkçede de kipler yaygın olarak *dilek* ve *haber kipleri* olarak ayrılmıştır. *Kip*, genellikle cümlenin kiplik değerini ifade eden morfolojik bir kategori olarak tanımlanmaktadır (Frawley, 1992: 386; de Haan, 2006: 33). Palmer’e göre *kipin* birincil işlevi kipliği ifade etmektir ve *kip* fiil çekiminde belirli dilsel biçimlerde ortaya çıkar (2001: 4). *Kipin* genellikle fiil çekimlerinde ortaya çıkması şeklinde yorumlanmış olması *kip* ve *kipliğin* benzer şekilde ele alınmasına sebep olmuştur. Bir *kip* ile mi yoksa kiplik ekiyle mi karşı karşıya olduğunu söylemek her zaman kolay değildir. De Haan’a göre bu durumu *dil bilgiselleştirme*⁹ (grammaticalization) dereceleri ile ilgili görür (2006: 36-37).

Kreoger’a göre *kip* (mood), konuşurun ne yapmaya çalıştığının bir ifadesidir, bu nedenle belirli kiplerin, belirli konuşma eylemleriyle yakından ilişki vardır. *Kiplik* (modality) konuşmacının ifade edilen önermeye karşı tutumunu (örneğin önermenin

⁸ Kiplik, Almancada modalität, Fransızcada modalité, İngilizcede, modality (Vardar, 2002:135).

⁹ Kiplik için dilbilgiselleştirme fikri, belirli ana fiillerin (sözcüksel öğelerin) zamanla *kip* yardımcıları hâline gelebileceği ve bu yardımcıların da ek (*kip* ve zaman) hâline dönüşebileceğidir. Tarihsel sıra ile Ana fiil (Main Verb) > yardımcı fiil (Auxiliary) > ek (Affix) (Traugott, 2006: 110).

doğru olup olmadığı konusundaki kesinlik derecesini) veya katılımcının açıklanan durumla ilişkisini (örneğin, belirli bir şekilde hareket etme yükümlülüğü altında olup olmadığını) tanımlar (2005: 163).

Lewis, pek çok dil bilgisinin kip ve kiplik kavramları arasında bir ayrım yapmadığını belirtir. Örneğin İtalyanca gibi bir dili konuşan biri *bildirme* ve *istek (dilek)* kipi arasında seçim yapmak zorundayken, Tamilce konuşan biri kiplik eki kullanmak zorunda değildir. Ancak bazı dillerde hem *kip* hem de *kiplik* ekleri olması nedeniyle bir *kip* ile mi yoksa *kiplik* ekiyle mi karşı karşıya olduğumuzu söylemek her zaman kolay değildir. Bundan dolayı bu iki kategori arasında ayrım yapılmaya değer bir durum vardır. Böyle bir dil, zorunlu morfem *-mAll* nın yanı sıra dilek kipine de sahip olan Türkçedir (Lewis, 1967: 132'den de Haan 2006: 36-37). Oysa geleneksel gramer kitapları ele alındığında kip kavramının tanım ve sınıflandırmalarında farklılıklar görüldüğü gibi Türkçenin dil bilgisi özelliklerini ele alan ve açıklayan gramer kitaplarının hiçbirinde kiplik adlandırması, kipliğe yaklaşımlar ya da anlam ve biçim yönüyle kiplik ulamı yer almaz (Gencan, 1979; Ediskun, 1999; Ergin, 2009; Banguoğlu, 2015).

Yaygın olarak *bildirme* ve *tasarlama* kipi şeklinde yapılan kip ayrımlarında kipin zaman kavramıyla birlikte ele alındığı ya da kip tanımının yeterince açık olmadığı görülür (Gencan, 1979; Eker, 2005; Ergin, 2009; Korkmaz, 2014; Banguoğlu, 2015). Kahraman'a göre fiillerin zaman ya da dilek anlamı yüklenerek anlatımda kullanılabilecek kalıplara girmiş ve bir kişiye bağlanmış biçimlerine kip denir (2009: 137). Yaman, kipin zaman, kişi teklik-çokluk, olumluluk-olumsuzluk, nasıllık ve benzerlerinden çok daha geniş bir dil bilgisi kavramı olduğundan bahseder. Geleneksel olarak zaman ekleri diye bilinen eklerin, aslında birer kip eki olduğunu belirtir (2018: 18). Bu açıklamasıyla Yaman, zaman ve kip eklerini aynı kabul eder.

Dilâçar, kipi fiilin gösterdiği sürecin hangi psikolojik koşullar altında meydana geldiği ya da gelmek istendiğini bildiren ve ruh durumunu, kişisel duyguları, niyeti, isteği belirten gramatikal bir ulam olarak tanımlayarak, sadece şekle bağlı olmadığını belirtir. Ona göre kipleri *bildirme* ve *zaman* kipleri olarak ayırmak yanlıştır. Çünkü *kipin* zamanla hiçbir alakası yoktur (1971:106-107). Kocaman da Türkçede kip olgusunun çok yönlü bir ulam olduğunu ifade ederek kiplerin *haber* ve *dilek kipi* şeklinde ikiye ayrılmasına karşı çıkar (1983: 85).

Vardar, kip için eylemin belirttiği oluş karşısında konuşurun tutumu olarak değerlendirir. Bir başka deyişle, salt bildirmeyle mi yetindiğini, yoksa bir yorumda mı bulunduğunu, istek, dilek, koşul, gereklik, buyrum mu anlattığını gösteren eylem biçimlerinin özelliği olarak açıklar. Zaman terimi gibi kip terimi de gerçekte salt bir nitelik taşımaz. Ona göre bir kip, birden çok kipsel değer anlatabilir. Kimi durumlarda söz dizimsel zorunluluklara bağlı olarak kipsel değer ortadan kalkabilir. Türkçeye ilişkin betimlemelerde kip kavramı zaman kavramıyla çoğu kez karışır, kip yerine tarz terimini kullanıp zaman yerine kipi kullananlara bile rastlanır. Pek çok sınıflandırma varsa da genellikle bildirme kipleri ve isteme kipleri birbirinden ayırt edilir (2002: 135). Vardar, kipi zaman kavramıyla arasındaki farklılıklara değinerek açıklamıştır.

Uzun'a göre kip konuşurun önermeye kattığı tutumu sunan bir kategoridir ve zaman ile görünüşten farkı konuşur odaklı olmasıdır. Konuşur cümlesine bildirme, gereklik, istek, dilek, emir, olumsuzluk, soru, öğüt, uyarma, amaç, yeterlilik, olasılık, olanak, izin, yasaklama, şüphe, koşul, potansiyel gibi kavramları kategoriyal yollarla katabilir (2004: 150).

Karabağ, kipin birden çok kipsel değer barındırabildiğini aktarır. Ona göre bu anlamlar, kipin kipsel değerleridir. Burada konuşmacının söyledikleriyle ne anlatmak istediğinin yanında dinleyicinin de duyduklarını algılama biçimi öne çıkmakta ve önem kazanmaktadır (2000: 276). Görüldüğü üzere araştırmacılar kipin zaman kavramıyla aynı olmadığını¹⁰ ileri sürer.

Korkmaz ise kipin kök veya gövde durumundaki fiilde bildirilen hareketin, oluş ve kılışın konuşan, dinleyen veya kendisinden söz edilen açısından ne tarzda yansıtıldığını gösteren bir anlatım biçimi olduğunu ifade ederek tanımına tarzı ekler (2014: 517). Kocaman, dil dizgesinin karmaşık ama belli bir düzeni yansıtan yapısındaki çok yönlülüğün anlaşılması için göz önüne alınması gerekenler arasında bağlamın da olması gerektiğini ifade ederek kipin bağlamla ilişkisine dikkat çeker. Ona göre dil birimlerinin yalnızca yapısal yönden incelenmeleri, kendi içlerinde son bulan birimler olarak algılanmaları yetmez, bunların dilsel değerinin anlaşılması

¹⁰Türkçede kip ve zaman ayrımıyla ilgili daha detaylı açıklama için bkz. Slobin- Aksu Koç, 1986; Topaloğlu 1989; Vardar 2002; Erk Emeksiz, 2009; Aslan Demir, 2008; Kerimoğlu, 2011; Yazıcı Ersoy, 2014).

içerdikleri söz eylemin (speech act), konuşmacı ya da dinleyicinin dil olayı karşısındaki tavrının, sözcenin kullanıldığı bağlamın, kısacası ilgili il içi ve dil dışı etmenlerin gözönüne alınmasını gerektirir (1983: 81).

Görüldüğü üzere Türkçe dil incelemelerinde -özellikle geleneksel dil bilgisi kitaplarında kipin biçimsel yönü ele alınmış bazılarında ise sınırlı olarak anlamsal boyutuna değinilmiştir. Oysa kipi salt biçimsel kipliği ise salt anlamsal bir alan olarak değerlendirmek konuyu tüm yönleriyle ele almayı zorlaştırır. *Kip* ve *kiplik* farklı ulamlar olsa da birbirinden tamamen bağımsız olarak değerlendirilemez. *Kip*, haklı, arzu edilen, kasıtlı, varsayımsal, potansiyel, zorunlu, şüpheli vb. çok çeşitli anlamsal nüansları kapsar. *Kiplik* ise dilde biçimbirimsel, sözlüksel, söz dizimsel veya tonlama yoluyla çeşitli şekillerde ifade edilir ve bunlar birbirinden bağımsız değildir (Bybee ve Fleischman, 1995: 2). *Kip* ve *kiplik* köken ve bir dereceye kadar da anlamsal ilişki içerisindedir. Örneğin *dilek kipi* (subjunctive) konuşurun doğruluğundan emin olmadığı önermeleri işaretlemek için kullanılan bir kategoridir. Ancak dilek kipinin belirli kullanımları, öncelikle konuşmacının ne söylediğine dair kesinlik derecesi ile ilgili görünmektedir. *birisi diyebilir* önermesinde *kiplik* bir durum söz konusudur (Kroeger, 2005: 163-165). Örnekten de anlaşılacağı üzere *kip* ve *kiplik* birbiri ile iç içe geçmiş iki ulamdır. Üstelik *kipliğin* hem *kiplerle* hem de çeşitli *kiplik* parçacıkları, *kiplik* fiiller, *kiplik* sözler, vurgu, bağlam, tonlama, söylem vs. gibi dil içi ve dil dışı işaretleyici ve işaretleyicilerin çeşitli kombinasyonu yoluyla aktarılabilirlik ile dile yansıtıldığı göz önüne alındığında kipten daha kapsamlı olduğunu söylemek yanlış olmaz. Erk Emeksiz, Palmer (1986) ve Bybee (1994) çizgisinde, *kipliği* önerme düzeyinde bir görüşü veya bir olguyu yansıtmamanın tüm yollarını kapsayan, *kipe* göre daha geniş olan anlamsal bir terim olarak değerlendirmektedir. *Kip* ise *kipliğin* gramatikleştirilmiş biçimlerini kapsayan bir terimdir. Bu yönüyle *kiplik* terimi içerisinde çok sayıda anlam alanı barındıran bir yelpaze olarak karşımıza çıkmakta ve pek çok araştırmacı *kipliği* hem anlamsal ve dil bilimsel bir kavramı ifade eden ve *kipi* de içerisine alan anlamsal bir üst kategori olarak tanımlamaktadır (von Wright, 1951; Kratzer, 1981, 1991; de Haan, 1997; Papafragou, 1998; Palmer 2001; Nuyts, 2001; Portner, 2009; Nordström, 2010).

Her ne kadar geleneksel dil bilgisi kitaplarında *kip* tanımı daha çok fiillere getirilen çekim ekleri yani biçimsel yönü üzerinden yapılsa da sonraki dil bilimsel

araştırmalarda fiillere getirilen bu eklerin işaretlediği anlam alanlarını da kapsayacak şekilde genişletildiği söylenebilir. Huber, *kip* ulamınının tıpkı *kiplik* gibi hem anlamsal hem de biçimsel bir ulam olduğu görüşünü benimser. Huber' e göre *kip*, cümlede söylenen olgu ya da olayı konuşurun nasıl dile getirdiğini gösteren biçimdir. Konuşurun söylemek istediği olgu ya da olayı bir koşul olarak mı, bir emir, bir olasılık, bir gerçeklik, gerçek olmayan bir şey ya da bir istek olarak mı dile getirdiği bilgisini imleyen biçimsel özellikler kümesi, *kip* kavramı altında ele alınır. Bu, böyle anlaşıldığında, anlamsal, hatta bildirişimsel bir ulam niteliği taşır (2013: 263).

Görüldüğü üzere gerek dil biliminde gerekse geleneksel dil bilgisinde *kip* ve *kiplik* kavramları bazen birbiriyle karıştırılmış bazen de zaman kavramı ile açıklanmıştır. Kipin fiil üzerinde biçimbirimsel yapılarla işaretlenmesi zamansal olarak algılanmasına neden olmuştur. Oysa bu bakış açısı kipin sahip olduğu anlamsal yönü ötelemektedir. *Kip*, genellikle işaretlediği anlamı eklerle ifade ettiği için kipliğe göre daha sınırlıdır. Kiplik, kipi de içine alan anlamsal bir ulamdır. Kipliğin *kip* eklerini de içine kattığı çeşitli sözlüksel, söz dizimsel işaretleyicileri vardır. Ayrıca çok anlamlılık, öznel, edimbilimsel faktörler gibi çeşitli olgular konuşurun önermeye dair yorumuna, kipliğin ifadesine yardımcı olmaktadır.

2.1.4. Kiplik Sınıflandırmaları

Lyons (1977): Lyons'a göre zorunluluk ve olasılık, geleneksel kiplik mantığının temel kavramlarıdır ve olumsuzlama açısından evrensel ve varoluşsal niceleme gibi birbirleriyle ilişkilidirler. Önermenin zorunlu ya da olası doğruluğunu gösteren *doğruluk kipliği* (aletic modality) hakkında açıklamalar yapan Lyons, kiplik için *bilgi kipliği* (epistemic modality) ve *yükümlülük kipliği* (deontic modality) ayrımında bulunur. Dil bilim semantiğinde kullanılan *bilgi kipliği* ile filozofların kullandığı bu terimin anlamı arasında farklılık olduğunu belirten Lyons, *bilgi kipliğini*, konuşurun, dile getirdiği önermedeki ifadenin doğruluğuna olan bağlılığını açıkça nitelediği bir kiplik türü olarak tanımlar. *Bilgi kipliğinde* konuşur önermesinde dile getirdiği ifadenin doğru olduğunu iddia etmez, doğruluğuna dair inancını dile getirir. Daha sonra *bilgi kipliğini* (epistemic modality), *nesnel* (objective) ve *öznel* (subjective) olarak ikiye ayırır. Ona göre *nesnel kiplik* (objective modality) ve *doğruluk kipliği* (aletic modality) olarak adlandırılan kiplik arasında keskin bir ayrım yapmak zordur. *Nesnel bilgi kipliği* mantıksal olasılık kavramına dayanmaktadır. *Öznel kiplik* için

Alfred evli olmayabilir örneğini veren Lyons, buradaki konuşurun Alfred'in evlenmemiş olma olasılığını kendi bakış açısından yansıttığı belirtir. *Belki Alfred evli değildir*. Alfred'in de içinde bulunduğu doksan kişilik bir grupta otuz kişinin evli olmadığı bilgine sahip bir kişinin Alfred'in evli olup olmadığı yönündeki değerlendirmesini *nesnel bilgi kipliği* olarak ifade eder. *Yükümlülük kipliği* ise ahlaki olarak sorumlu kişiler tarafından gerçekleştirilen eylemlerin zorunluluğu veya olasılığı ile ilgilidir. Birine, belirli bir eylemi gerçekleştirme veya yapmaktan kaçınma yükümlülüğü getirdiğimizde, o kişinin o eylemi şimdiki zamanda veya gelecekte meydana getirme şeklini tanımlamış oluruz (1977: 787-849).

Bybee, Perkins and Pagliuca (1994): Bybee, Perkins and Pagliuca 'ya göre 4 kiplik türü vardır. Bunlar;

- a) *Kılıcı Odaklı Kiplik* (Agent-Oriented Modality)
- b) *Konuşur Odaklı Kiplik* (Speaker-Oriented Modality)
- c) *Bilgi Kipliği* (Epistemic Modality)
- d) *Bağımlılık Kipliği* (Subordinating Modality)

Kılıcı odaklı kiplik, yüklemde ifade edilen eylemin tamamlanmasıyla ilgili olarak eyleyicinin üzerindeki iç ve dış koşulların varlığını bildirir. *Zorunluluk, gereklilik, yetenekler, arzular (istekler)* ve *niyet* bu kiplik türü içerisinde yer alır. Yetenek, eylem odaklı kipliğin önemli bir türüdür ama aynı zamanda dış faktörleri de hesaba katar.

Konuşur odaklı kiplik ise *yönergeleri, emirleri, talepleri, istekleri, ricaları, uyarıları* ve *tavsiyeleri* içerir. Bu kiplik türü konuşmacının muhatabına izin verdiği ifadelerin yanı sıra tüm emirleri de içerir. Konuşmacı yönelimli kipler, eyleyici üzerindeki koşulların varlığını bildirmez, aksine konuşmacının bu koşulları muhatabına dayatmasına izin verir.

Bilgi kipliği, konuşurun önermenin doğruluğuna ne ölçüde bağlı olduğunu gösterir. Olasılık, konuşurun ifadenin doğru olduğuna inanmak için iyi nedenleri olduğunda kullanılan çıkarılan kesinlik ve karşı olgusal yükümlülük¹¹ bu başlık altına eklenmiştir. Konuşur odaklı ve epistemik kipleri ifade etmek için kullanılan aynı formlar, genellikle belirli yan cümlelerdeki fiilleri işaretlemek için de kullanılır.

¹¹ Karşı olgusal yükümlülük gerçeğe aykırı olan durumlar için kullanılmıştır. Bybee vd. karşı olgusal terimi için şu örneği verir: “*Bunu dün postalamalıydım ama unuttum.*” (1944: 180).

Bağımlı kiplikler sıfat cümlecikleri ve amaç cümleleri gibi yan cümlelerde kipliğin kullanımına atıfta bulunur (1994: 177-180).

Van der Auwera ve Plungian (1998): Van der Auwera ve Plungian kipliği dört başlık altında sınıflandırmıştır.

- a) *İç katılımcılı kiplikler* (participant- internal modality)
- b) *Dış katılımcılı kiplikler* (participant-external modality)
- c) *Yükümlülük kipliği* (deontic modality)
- d) *Bilgi kipliği* (epistemic modality)

Bu sınıflandırmaya göre *iç katılımcılı kiplik*, bir katılımcının içsel durumundaki bir tür olasılığı veya zorunluluğu ifade eder. *Dış katılımcılı kiplik* ise katılımcının dışında olan koşulları ifade eder. Araştırmacılar *yükümlülük kipliğini* dış katılımcılı kipliğin bir alt alanı veya özel bir durumu olarak kabul ederler. Çünkü *yükümlülük kipliği*, konuşur veya kılıcının eylemi gerçekleştirmesine izin veren veya bunu zorunlu kılan bazı sosyal veya etik norm(lar) dış koşullar gibi katılımcının dışındaki etkinleştirici veya zorlayıcı koşulları tanımlar. *Belirsizlik*, *kesinlik* ve *güçlü olasılık* kavramları ise *bilgi kipliği* içerisinde yer alır (1998: 80-81).

Palmer (2001): Kipliği, *önerme kipliği* (propositional modality) ve *olay kipliği* (event modality) olmak üzere iki ana gruba ayıran Palmer, *önerme kipliğini* (propositional modality) de kendi içerisinde *bilgi* (epistemic) ve *kanıt kipliği* (evidential modality) olmak üzere ikiye ayırır. Ona göre bilgi kipliği konuşmacıların önermenin olgusal statüsü hakkındaki yargılarını ifade ederken, kanıt kipliği onun için sahip olduğu kanıtın ne olduğuyla ilgilenir. *Önerme kipliği* içerisinde yer alan iki kiplik arasındaki temel fark budur. *Kanıt kipliği* içinde iki ana kiplik vardır. Bunlardan birincisi *görsel*, *görsel olmayan* ve *işitsel*, ikincisi ise üç alt aktarım türü şeklindedir.

Yükümlülük kipliğinde (deontic modality), olayın meydana gelme koşulları ilgili bireyin dışındayken, *dinamik kipliğinde* içseldir. Dolayısıyla *yükümlülük kipliği*, ilgili birey haricinde bir otoriteden kaynaklanan zorunluluk veya izin ile ilgiliyken hareket kipliği, ilgili bireyden gelen yetenek veya isteklilikle ilgilidir. Palmer bu ayrım için şu örnekleri verir: *John şimdi girebilir/gelebilir (izin)*, *John şimdi gelmeli*

(zorunluluk), John Fransızca konuşabilir (yetenek), John bunu senin için yapacak (istekli).

- 1) *Önerme Kipliği* (propositional modality)
 - a) *Bilgi Kipliği* (epistemic modality)
 - i) *Şüphe Kipliği* (speculative modality)
 - ii) *Çıkarım Kipliği* (deductive kipliği)
 - iii) *Varsayım Kipliği* (assumptive kipliği)
 - b) *Delile Dayalı Kanıt kiplik* (evidential modality)
 - i) *Aktarım Kipliği* (reported modality)
 - ii) *Duyum Kipliği* (sensory modality)
- 2) *Olay Kipliği* (event modality)
 - a) *Yükümlülük Kipliği* (deontic modality)
 - i) *İzin kipliği* (permissive modality)
 - ii) *Zorunluluk kipliği* (obligative modality)
 - iii) *Buyrum (Emir) kipliği* (commissive modality)
 - b) *Dinamik kipliği* (dynamic modality)
 - i) *Yeterlilik kipliği* (abilitive modality)
 - ii) *İstek kipliği* (volitive modality) (Palmer, 2001: 8-22).

Boland (2006): Boland, kiplik ulamını tanımlamak için üç parametreden bahseder. İlk parametre kipliğin zorunluluk ya da olasılık kavramlarının ifade edildiği *anlam* (sense)'dir. İkincisi, kiplik alanındaki bilgi, yükümlülük ve dinamik veya kök anlamlar arasındaki ayrımlardır. Bu ayrımlar, *kaynak* (source) parametresidir. Nesnel, öznel ve aracı yönelimli kiplik gibi kavramlar kapsamla ilgili olsa da bu kavram çok daha az yaygın olarak kabul edilir. Üçüncü parametre ise *kapsam* (scope)'dir. *Nesnel, öznel* ve *aracı* yönelimli kiplik gibi kavramların kapsamla ilgili olduğunu ifade eder. *Anlam* (sense) ve *kaynakla* (source) birlikte *kapsamın* (scope), belirli kipsel anlamları ve aralarında var olan yakın ilişkileri açıklayabileceğini savunur (2006: 68). Van der Auwera ve Plungian 'nın kiplik sınıflandırmasını temel alan Boland kipliği üç başlık altında inceler:

- a) ***İç katılımcılı kiplik*** (Participant-internal) Kipliğin kaynağını, katılımcının içsel özelliklerine atfeder.

b) **Dış katılımcılı kiplik** (Participant-external) kipliğin kaynağını katılımcının dışındaki koşullara atfeder.

i) **Yükümlülük:** Yükümlü (deontic) kaynak dış koşullardır.

ii) **Deontik olmayan** (Non- deontic) dış koşulları, deontik bir kaynaktan başka bir şey olarak tanımlar.

c) **Bilgi Kipliği** (Epistemic modality) kipliğin kaynağını bilgiye atfeder (70-73).

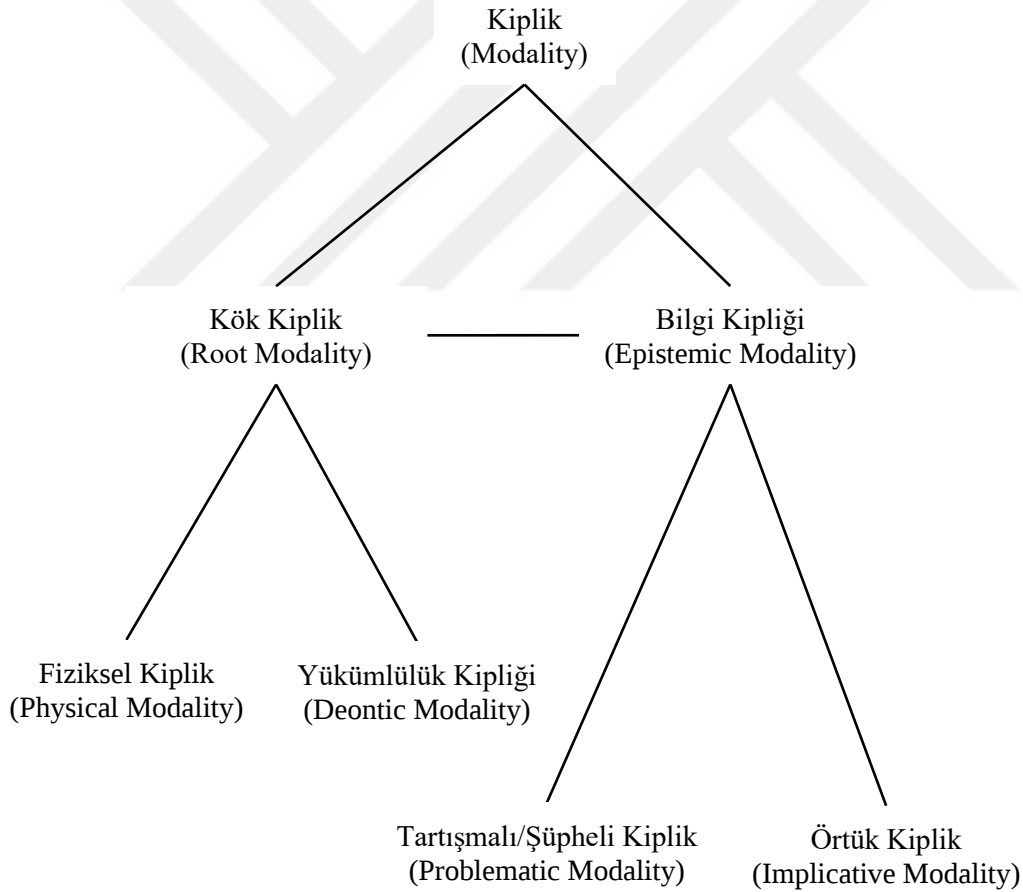
Kipliğin kaynağı katılımcının içsel özelliklerinden kaynaklandığında, ortaya çıkan yorumlar yetenek, irade (irade, 'istemek'), zayıf içsel gereklilik ve içsel gerekliliktir. Zayıf içsel ihtiyaç, katılımcının içsel özellikler nedeniyle bir şeyler yapmaya zorlandığı anlamına gelir. Örneğin *Her gün dokuz saat uyumaya ihtiyacım var* cümlesinde olduğu gibi yükümlü olmayan kaynaklarla birlikte, kök yorumlar ortaya çıkar. Yükümlü kaynakların anlamla kombinasyonunda izin, arzu edilebilirlik, zayıf zorunluluk ve gereklilik anlam alanları oluşur.

Paul Larreya (2009): Larreya, kiplik ve kipleştirme arasında ayrım yaptığı çalışmasının ilk bölümünde kiplik kategorisindeki çeşitli kiplik türlerini tartışır. Kipliği olasılık ve zorunluluk kavramları ile tanımlamanın dar bir bakış açısı olduğunu ifade eder. Ona göre bu tanım eksiktir. Çünkü olasılık ve zorunluluk -mantıksal, fiziksel veya ahlaki- olumsuzlama alanları (gereklilik /gerekli olmama imkânsızlık / olasılık) ile de ilişkilidir. Ona göre kipliğin etrafında bir dizi kipsel anlam alanı vardır. Örneğin “*Gidemezsin!*” ile “*Gitmek zorundasın!*” örneklerindeki anlamsal benzerliği açıklayabilir ancak iki biçimi ayıran anlam nüansını açıklayamaz. Larreya kipliği, *olasılık* ve *zorunluluk* kavramlarına dayanan zihinsel bir sistem -veya alt sistem- olarak tanımlamanın, bazen cümle kipliğini (özellikle iddia etme ve sorgulama) bazen de olumsuzlamayı dışladığını ifade eder. Ona göre bu tanım kiplikle ilişkilendirilebilecek, *gerçek dışılığı* (irrealisi)¹² ve daha geniş bir tanıma dâhil edilebilecek *kanıtsal* veya *isteğe bağlı kiplik* gibi kategorileri dışta bırakır. *Olasılık* ve *zorunluluk* kavramları kipliğin özünü oluştursa da bütünlüğünü oluşturmaz. Kiplik tanımının ardından Larreya, kipliği *kök kiplik* (root modality) ve *bilgi kipliği* (epistemic modality) olarak iki gruba ayırır. *Kök kipliği*, fiziksel kısıtlama/ olasılık ve ahlaki kısıtlama/ olasılık veya bunların olumsuzlamaları olarak

¹² Gerçek, insanın fikir ve düşüncelerinden bağımsız olarak herhangi bir zamanda gerçekleşmiş olan durumlardır/ eylemlerdir. Olgusal ise insanın çeşitli durumlarını doğru ya da yanlış olarak nitelendiren bir kavramdır.

tanımlar. İki kategori arasındaki sınır her zaman net değildir. Fiziksel yükümlülük ifadesi ile ahlaki yükümlülük ifadesi arasında bir belirsizlik veya birleşme durumu olabilir. Yükümlülük kipliğini fiziksel kiplikten ayıran temel şey dış iradenin varlığı ya da yokluğudur.

Bilgi kipliği, bir önermeye bir doğruluk-değerinin atfedilmesi ile ilgilenir. Ona göre *bilgi kipliği* “tartışmalı/ şüpheli” ve “örtük” olarak adlandırılan iki alt kiplikten oluşur. Tartışmalı/ şüpheli kiplik, geleneksel bilgi kipliğinin özü veya belki de tamamı olarak kabul edilen şeydir. İrade veya iradenin gelecek zamandaki kullanımlarına ilişkin olarak, literatürde geniş bir çeşitlilik vardır: bazı bilginler için bunlar epistemiktir ve diğerleri için gelecek kendi başına bir kategori oluşturur. Oysa Larreya 'ya göre bu kullanımlar dolaylı kiplik alanının bir parçasıdır.

Şekil 2.3. Larreya 'nın kip sınıflandırması

Kaynak: (Larreya, 2009: 9-24)

Portner (2009): Portner kipliği, dil bilgisinin gerçek olması gerekmeyen durumlar hakkında veya bu durumlar temelinde bir şeyler söylemeye izin verdiği dil bilimsel

bir olgu olarak tanımlamaktadır (2009: 1). Portner, kipliği *cümlesel/ cümce kiplik /kipliği* (sentential modality), *alt-cümlesel/ cümle kiplik/ kipliği* (sub-sentential modality) ve *söylem kipliği* (discourse modality) olmak üzere üç ana kategori altında incelemiştir. *Cümle kipliği* (sentential modality), kiplik anlamın tüm cümle düzeyinde ifadesidir. Bu kiplik, yardımcı kiplik fiiller (can, may, must vb.) ve zarflar (may be) gibi geleneksel temel kiplik ifadeleri içerir. *Alt-cümlesel/ cümle kiplik/ kipliği* (sub-sentential modality) tam bir cümleden daha küçük bileşenler içindeki kiplik anlamın ifadesidir. Bu başlık altında yüklem bir fiille ya da bir isim öbeğinin bir sıfatla değiştirilmesi örnek verilebilir. *Söylem kipliği* (discourse modality) ise kipliğin söylemdeki anlama katkısı olup, geleneksel bir çerçeveye açıklanamayan kipliktir. Birçok *cümlesel kiplik* (sentential modality) öge aynı zamanda *söylem kipliğini* (discourse modality) de içerir (2009:2-3).

Portner'e göre cümle *cümlesel kiplik* (sentential modality) onun kiplik anlayışını yansıtmaması bakımından daha önemli veya daha merkezidir. Bu nedenle çalışmasında *cümlesel kipliğe* (sentential modality) öncelik vererek *cümle kipliğinin* (sentential modality) teorilerini daha detaylı şekilde ele almıştır.

- a) Yardımcı fiiller (modal auxiliaries): *must, can, might, should vb.*
- b) Kiplik fiiller (modal verbs): *need to, ought to vb.*
- c) Kiplik zarflar: *maybe (belki), probably (galiba, belki de), possibly (muhtemelen) vb.*
- d) Genel durumlar, alışkanlıklar, kişisel derecelendirme yüklemeleri:
 - i) Genel durumlar: *Bir köpek harika bir hayvandır.*
 - ii) Alışkanlıklar: *Ben çikolatalı süt içer.*
 - iii) Kişisel derecelendirme yüklemeleri: *Noah küçüktür.*
- e) Zaman ve görünüş:
 - i) Gelecek, özellikle niyet ile ilgili cümleler.
 - ii) Geçmişin “gerçek dışılığı “ ifade etmek için kullanılması, *Mary yarına kadar kalsa bile üzülürdüm.*
 - iii) Süreklilik: *Ben koşuyor.*
 - iv) Bitmişlik: *Ben akşam yemeği yedi.*
- f) Koşul ifadeleri (eğer..., (o zaman)... cümleler)

- g) Örtük (sezdirimli) kiplik (covert modality): *Tim sorunu nasıl çözeceğini biliyor.*

Sınıflandırmanın ikinci kısmında *alt-tümcesel kiplik* altı farklı şekilde sunulmuştur:

- a) Kiplik sıfat ve isimler: *possible (olası), necessary (gerekli), certain (kesin), possibility (ihtimal) vb.*
- b) Önermedeki tutumu gösteren fiil ve sıfatlar: *believe (inan-), hope (umut et-), know (bil-), remember (hatırla-), certain (kesin), pleased (memnun) vb.*
- c) Zaman ve kip ekleri
- d) Mastar yapıları
- e) Bağımlı kiplikler
- f) Olumsuzluk

Sınıflandırmanın üçüncü kısmında ise söylem kipliği dört alt başlıkta incelenmiştir:

- a) Kanıtsallık
- b) Yan tümce türleri
- c) Tümcesel kiplerin gerçekleştirilebilirliği
- d) Söylem semantiğinde kiplik (Portner, 2009: 4-8).

Paul Portner'ın tümcesel kiplik için verdiği semantik kategoriler şu şekildedir: *Tümce kipliği* (sentential modality) için *bilgi* (epistemic), *öncelikli* (priority), and *dinamik* (dynamic) üç ana kategoriden oluşmaktadır. Bilgi (epistemic), konuşmacının bilgisiyle ilgili olanlardır, örneğin (a) *Adayı bir tayfun vurabilir* (b) *Mary' nin geç kalmak için iyi bir nedeni olmalı*. Öncelik kipleri (priority modality) *yükümlülük* (deontik), *bouletik* (bouletic) ve *teleolojik* (teleological) (hedef yönelimli) kipleri içerir. “Öncelik “terimi, kurallar, arzular ve hedefler gibi şeyleri, bazı durumlarda diğerlerinden daha iyi veya daha yüksek önceliğe sahip olarak tanımlamaya hizmet eder. (a) *Zengin, fakire para vermelidir.* (deontik), (b) *Bu çikolatayı denemelisin.* (bouletic), (c) *Çorbaya biraz daha tuz ekleyebilirsiniz.* (teleolojik)

Dinamik kipler (dynamic modals) duruma bağlı kipsel temelleri içerir ve istemli ve niceliksel olarak iki ana alt gruba ayrılır. *İstemli kipler* (volitional modals) yetenek, fırsat, yatkınlık (eğilim) gibi bir dizi anlama sahiptir. *Nicelik kipleri* bireyler üzerinde varoluşsal veya evrensel niceleme üretmektedir.

Dinamik

- a) İsteğe bağlı (volitional)
 - i) Can yüzebilir (yetenek)
 - ii) Buradan okyanusu görebilirsiniz (fırsat)
 - iii) Bunu ona söylersen Mary güler (tepkisel)
- b) Nicel (Quantificational)
 - i) Bir örümcek tehlikeli olabilir (varoluşsal)
 - ii) Bir örümcek tehlikeli olacaktır (evrensel) (Portner, 2009:133-134).

Nordström (2010): Nordström (2010), Modality and Subordinators adlı çalışmasında yardımcı cümle kiplikleri (subordinators) adını verdiği kiplik türünün kiplik ile ilişkisine eğilmiştir. Nordström kiplik türlerini şu şekilde sınıflandırmıştır:

Söz-eylem Kipliği (Speech-act modality)	Önerme Kipliği (Propositional modality)	Olay Kipliği (Event Modality)
Emir (imperative)	Bilgi Kipliği (epistemic modality)	Yükümlülük Kipliği (Deontic modality)
Nasihat vericiteşvik edici (hortative)	Kanıt Kipliği (Evidential modality)	Dinamik Kiplik (Dynamic modality)
Öneri -Emir (jussive)	Bildirme – Tasarlama Kipliği (Indicative-subjunctive)	
Yasaklama (prohibitive)	Gerçeklik- Gerçek dışılık (realis-irrealis)	
İstek (optative)	Şart (Conditional)	
Soru (interrogative)		
Genel yardımcı cümle bağlayıcıları (General subordinators)		

Kerimoğlu (2011): Kerimoğlu'na göre dildeki tüm ifadeleri kapsayan mükemmel bir sınıflandırma yoktur. Anlamı temel alan Kerimoğlu'nun sınıflandırması şu şekildedir (Kerimoğlu, 2011: 33-42):

- a) Yeterlilik
- b) Olanak
- c) Zorunluluk
- d) Gereklilik
- e) İzin
- f) Emir
- g) İstek
- h) Niyet/ Gönüllük
- i) Olasılık
- j) Çıkarım

k) Varsayım

Yukarıdaki anlam alanlarını sıralayan Kerimoğlu Türkçede bu anlamları sağlayan çeşitli dil ögeleri olduğunu belirtir ve bu dil ögelerini şu şekilde gruplandırır:

- 1) Biçimbilgisi ögeleri: ekler, edatlar, morfo-sentaktik ögeler, kiplik yardımcı fiiller
- 2) Sözlük ögeleri: zarflar, isimler, kiplik yüklemeleri
- 3) Söz dizimi ögeleri
- 4) Tonlama
- 5) Bağlam (Kerimoğlu, 2011: 43-48).

2.2. Kipliğin Anlamsal Boyutu

2.2.1. Kiplik ve Edimsel Bakış

İnsanlar arasındaki düşünce ve bilgi alışverişinin gerçekleşebilmesi iletişim yoluyla olduğundan, iletişim insan hayatının olmazsa olmazıdır. Kişi bu iletişimde genellikle kelimelerden ya da seçtiği diğer birimlerinden yararlanır ve iletişimin devamlılığında kelime seçimleri, kişinin iletişimsel tercihini (niyetini) içermeye eğilimindedir. İşte bu noktada *edimbilim* (pragmatic) ön plana çıkmaktadır. Çünkü edimbilim, cümlelerdeki kelime veya deyimlerin kendi başlarına hangi anlama geldiğinden ziyade insanların sözlerinde ne kastettikleriyle ve bunların analiziyle ilgilenir (Yule, 1996: 3). Levinson'a göre *edimbilim* (pragmatic), yalnızca bir dildeki sözvarlığına dair ifadelerin anlam bilimsel yönden anlaşılmasına yardımcı olmakla kalmaz, aynı zamanda doğal dildeki mantıksal ifadelerin, özellikle bağlaçların, niceleyicilerin ve kiplerin anlaşılmasında önemli bir rol oynar (1983: 138). Edimbilim, yüzey yapıda yer alan anlama nispeten derin yapıdaki örtülü anlamlara yani anlamsal detaylara odaklanır. Bu anlama odaklanmada çeşitli etkenlerin göz önüne alınması gerekmektedir. Nitekim bir sözcenin tam olarak anlaşılabilmesi için söz konusu cümlelerin kullanım bağlamını, hangi koşullarda, nerede, nasıl, kime söylendiğini bilmek gerekir (Kıran ve Eziler Kıran, 2018: 324).

Bir modal fiil, bir cümlede açıklanan olaya veya eyleme yönelik belirli bir kipin uygulanmasını basitçe ifade ediyorsa, edim bilimsel faktörler, kipi dayatan uygun varlığın ne olduğunu ve bunun hangi varlığa dayatıldığını belirleyecektir (Sweetser,

1990: 65). Edim bilimin temelinde kiplik ulamında olduğu gibi insan iletişimine dair yorumlar, çıkarımlar, istekler, dayatmalar olduğu söylenebilir. Zira edimsel güç gösteren araçlar, konuşurun iletişimsel niyetini iletteği dilsel araçlardır (Hengeveld, 1988: 233). Öyleyse kiplik anlamların ortaya konmasında pragmatik etkilerin bazılarını onlara atanan anlamsal değerlerle özümseyerek yorumlamak daha doğru bir yaklaşım olacaktır. Nitekim dilin yaratıcı gücü, konuşur ile muhatap arasındaki kişilerarası ilişkiyi düzenlemek için kullanılır.

Anlam bilim ve edim bilimi arasında keskin sınırlar olmadığını belirten Crystal, edim bilimin, semantik, toplum dil bilim ve dil dışı bağlam arasındaki bir “alana” odaklandığını belirterek aslında onun diğer bilim dallarıyla olduğu gibi anlam bilim içerisinde yer bulan kiplikle de bazı ortak özelliklere sahip olduğuna işaret eder (2008: 379). Kişinin ait olduğu çevre, yaşam tarzı, yaşı, cinsiyeti vb. gibi pek çok unsur dil kullanımına etki etkiler çünkü dil konuşurları, aynı zamanda çevresindeki kişilerle, sosyal bir alışverişe katılırlar. Sevgililerin birbirleriyle olan konuşmaları inceleyen Falbo ve Peplau (1980), erkek ve kadınların reddetme stratejilerini inceleyen Garcia (1992), cinsiyetin nezaket ve dil üzerine etkilerini araştıran Holmes (1992), yakınlık, cinsiyet, statü gibi faktörlerin günlük konuşma dilini etkilediğini ortaya koymuştur. Tüm bunlar iletişim esnasında konuşurun ifadesinde yer bulan kiplik seçimine de yansımaktadır. Konuşurun ifadesindeki işaretleyiciler vasıtasıyla sayısız anlam alanını işaretleyen ve bu anlamları muhatabına ileten kipliğin yorumlanmasında konuşurun ve dinleyicinin/ eyleyicinin niyetleri, iletişimin gerçekte olduğu ortam, iletişimde bulunanların toplumsal statüsü, cinsiyet ve bağlam önem arz etmekte ve tüm bunlar kipliğin dilin sosyal yönünü de içerisinde barındırmasına olanak sağlamaktadır.

2.2.2. Kiplik ve Çokanlamlılık

Kiplik önermelerde yer alan biçimlerin *bilgi* (epistemic) ya da *yükümlülük* (deontic) okumalarında da her iki kiplik türü için de kullanılma eğiliminde oldukları pek araştırmacı tarafından kabul görmektedir (Lyons, 1977: 791; Palmer, 1986: 121; Sweetser, 1990: 49; Bybee ve Fleischman, 1995; Erk Emeksiz, 2008; Nuyts vd., 2010). Dil bilimsel kiplik alanında dilin kullanımı sırasında ortaya çıkan bu ikili semantik durumun dinleyici ya da okuyucu üzerinde bıraktığı karmaşık etkinin *çokanlamlılık*, *belirsizlik* ya da *tek bir anlamlılık* durumlarından hangisinden

kaynaklandığı sorularına cevap aranmıştır. Papafragou' ya göre özellikle kelimelerin çok anlamlılığı betimlemek ve bu karmaşıklığın *belirsizlikten* mi yoksa semantik bir *tek anlamlılıktan* (monosemy) mı kaynaklandığı tespit etmek zordur (1998: 1). Aksan'a göre değişik etkenlerle bir göstergenin yansıttığı temel anlamın yanı sıra yeni kavramları da anlatır durumda olmasına *çokanlamlılık* (polysemy) denir. Genel olarak bir sözcüğün birbiriyle bağlantılı en az iki anlamı olması olarak yorumlanan *çokanlamlılık* (polysemy), eşadlılık kavramı ile karıştırılmaktadır. Çokanlamlılıkta bir göstergenin, temel anlamının yanı sıra, onunla mutlaka ilişkisi bulunan yeni yeni anlamlar kazanması söz konusudur. Eşadlılıkta ise birbiriyle anlamca ilgisi bulunmayan kavramlar, bir rastlantı ya da kimi zaman yabancı bir dilden alınan öğelerle eşlik nedeniyle aynı göstergeyle anlatılır duruma gelmiş olabilir. Örneğin Türkçede kişi adılı olan (1.kişi) ben ile tendeki ufak leke ya da kabartıyı gösteren ben bugün eşadlılardandır (Aksan, 2006: 70-72).

Çok anlamlılık, en basit anlamıyla bir kelimenin iki ya da daha fazla anlama sahip olmasıdır. Tek bir kelimenin birden çok sayıda ilişkili anlama sahip olarak kullanılmasıdır. Örneğin Türkçede *baş* anlam birimi çok anlamlılık içeren bir ögedir (Vardar, 2002: 62). *Çok anlamlılık*, birçok dilde yaygındır çünkü doğal dil öğeleri genellikle dilsel çevreye ve içinde bulundukları cümle durumuna bağlı olarak birden fazla anlamı iletme yeteneğine sahiptir (Papafragou, 1998: 17).

Dil bilimsel kiplik alanında *çok anlamlılık* (polysemy),¹³ Sweetser (1982) tarafından *belirsizlik* (ambiguity) kavramından geliştirilmiştir. (1) *John onda evde olmalı* (Annem daha sonra dışarıda kalmasına izin vermez). (2) *John çoktan evde olmalı*. (Paltosunu görüyorum) örneklerinde -*mAlli* işaretleyicisi üzerinden yola çıkan Sweetser, bu ikiliğin sebebini, sosyo-fiziksel kipsel kavramların epistemik dünyaya metaforik bir uygulaması olarak görür. Ona göre sosyo-fiziksel dünyadan bilgi dünyasına doğru bir genişleme olduğuna dair tarihsel, sosyolinguistik ve

¹³ Kipsel çok anlamlılık gösteren dillerde, bir kipin ifade ettiği farklı kiplik anlamlar, içinde bulunduğu cümlenin öğeleriyle, özellikle zaman ve görünüşle farklı şekilde etkileşime girer. Kök olduğunda, zaman ve görünüş altında yorumlanır ve tamamlanmış bir geçmiş olasılığı (gerçekleşmiş) tanımlayan bir gerçeklik gerektirir.

Jean trene binebilirdi.

Bilgi: Jean'in trene geçmiş bir zamanda bindiğini şimdi bildiklerimiz göz önüne alındığında bu mümkün.

Kök: Geçmiş bir zamanda, Jean'in o zamanki koşulları göz önüne alındığında, trene binmesi mümkündü [ve yaptı] (Hacquard, 2013: 19).

psikolinguistik güçlü kanıtlar vardır. Tarihsel olarak, İngilizcedeki kiplerin kipsiz anlamlardan (fiziksel güç veya kuvvet gibi) yükümlü kipsel anlamlara doğru gelişerek zamanla bilgi kipliği okumalarını da içerecek şekilde genişlemiştir. Bir işaretleyicinin bir kipsel alandan diğerine geçişi ve bu geçişte anlamsal devamlılığı söz konusudur. *Bilgi kipliği* anlamsal olarak ayrı bir kiplik türü değildir. *Bilgi kipliği* kök kipsel anlamların bilgi alanına genişlemesiyle kök anlamın bir uzantısı hâline gelmiştir. Bununla beraber edim bilimsel yorumlama süreçlerine başvurulduğunda, *kök* ve *bilgi* kiplerinin semantik yapılarını birbirinden ayırmaya gerek yoktur. Farklı farklı anlamlara sahip tek bir kelimeden ziyade söz konusu alt anlamlar için açıkça ortak bir anlamın olduğu kabulünü benimseyen Sweetser, bu alt anlamın belirlenmesi için art zamanlı çalışmalardan¹⁴ yararlanmayı gerekli görür (1982: 484-502). Kratzer’e göre bir biçimin farklı kiplik okumaları o biçimin çok anlamlı olmasından değil, bağlamın yüklediği anlamdan kaynaklanmaktadır (1991: 640). Bir ifade için belirli anlamlar belirtilmemişse ve sahip olduğu anlamı bağlamdan alıyorsa, bu ifade *belirsiz* diğer adıyla *bulanıktır*. Buna göre tek bir açık formun altında yatan en az iki farklı semantik tanım vardır (Frawley, 1992: 58). Öyleyse kiplerin sahip olduğu bu çeşitli anlamların yorumu anlam bilimsel olarak ele alınmakta bu da *belirsizlik* (ambiguity) yaklaşımının temelinde kiplik ifade alanları arasındaki temel anlamı ayırt etme fikri bulunduğu işaret etmektedir. *Başka biriyle görüşüyor olabilir* (Telefonu meşgul) örneğinde –*Abil* olasılık, tahmin gibi bilgi kipliğine dair ifade alanlarını, *Televizyon izleyebilirsin* (Anne ödevlerini bitiren çocuğuna söylüyor) örneğinde yükümlülük kipliği alanındaki izni işaretlemektedir. Bu iki önerme arasında anlamsal bir ilişki yoktur ancak –*Abil*, her iki kiplik türüne de hizmet etmektedir. Yukarıdaki örneklerde görüldüğü üzere aralarında anlam ilişkisi olmamasına rağmen her iki kiplik türü için –*Abil* işaretleyicisinin kullanılması bu işaretleyiciyi belirsiz kılmakta ve Kerimoğlu’nun da belirttiği gibi belirsizliği ortadan

¹⁴ Her işaretleyici için art zamanlı bağlantılar kurmanın zor olduğu durumlar da vardır. Rentzsch, kiplik işaretleyicilerini zaman-görünüş-kiplik bağlamında ele aldığı çalışmasında genel görünümünü tespit edebilmek için art zamanlı gelişimleri de çalışmasına dâhil etmiştir. –*sa* biçimbirimi üzerinden örnek veren Rentzsch onun hem sonlu hem de sonlu olmayan görevleri yerine getirdiğini belirtir. Ona göre Türkçe şart kipinin anlam bilimini, tüm ispatlanmış işlevlerini içeren tek tip bir şekilde betimlemek, ileriye yönelik ve duygusal kiplik için olduğundan daha zordur. Bazı akademisyenler, sonlu işlevi birincil olarak kabul ettiğini; ancak, kaynaklardaki en eski oluşumlar açıkça sonlu değildir. Koşullu sonlu konumun kesin örnekleri, Orta Türkçe döneminden önceki literatürde belgelenmemiştir. Türkçe koşul ekinin kökeni belirsiz olduğu sürece, bu ögenin orijinal anlamını belirlemek de imkânsızdır. Bu nedenle, bağımsız olarak belgelenen iki anlam “ailesini” dikkate almakla yetinilmelidir (2015: 176).

kaldırmak için (*belki, genellikle gibi*) çeşitli dilsel ögelere ihtiyaç duyulmaktadır (2011: 151). Diğer yandan Papafragou' ya göre kiplerdeki anlamsal değişim onların sadece *kök* ve *bilgi* anlamlarını içermez. Bazen iki kök anlam arasında da gerçekleşebilir (1998: 44). Örneğin her ikisinde -*mAll* biçimbiriminin yer aldığı *Sınava çalışmalısın* ve *Erken gelmelisin* örnekleri *öneri (tavsiye)* ile *zorunluluk* anlamları ile *yükümlülük kipliği* alanında *belirsiz/ çok anlamlı* (polysemy) görünmektedir. Bu noktada sözlüksel bir işaretleyici olan *izin ver-* ve *müsaade et-* fiillerini değerlendirmek yerinde olacaktır. *İzin vermek* bazen dış kaynağın verdiği izinlerde bazen de kılıcının dış kaynaktan izin isteği cümlelerde karakteristik bir belirsizlik sergilemektedir. Birinin bir şeyi yapmasına izin vermek anlamında (*Sinemaya gitmene izin veriyorum*) ve birinin bir şey yapması için izin istemesinde (*Sinemaya gitmeme izin verin*) izin anlamıyla kullanılmıştır. Ayrıca *izin vermek* eylemi hem “kılıcıya izin vermek” anlamıyla hem de “otoriteden izin istemek” anlamıyla kullanıldığında cümlenin dizilimine katılan ögelerin de aynı olduğu görülmektedir. *İzin vermek* eyleminin *almak* ve *vermek* eylemleriyle aynı istem çerçevesine sahip olması onun belirsizlik sergileyen sözlüksel bir işaretleyici olduğunu da göstermektedir. Bununla beraber kelimelerin çoğu zaman, bağlama duyarlı bir şekilde genişletilebilen ve dolayısıyla çeşitli türden sistematik imalarla geçersiz kılınabilen tek bir merkezi anlamı olabilir (Levinson 1983: 132). Papafragou 'ya göre *belirsizlik/ çok anlamlılık* sorunlarından kaçınmanın için en iyi yolu her kiplin anlamı için ortak bir çekirdek benimsemek ve bu kiplerin bağlamsal olarak alabileceği çeşitli olası yorumları türetmek için bu çekirdeği bir temel olarak kullanmaktır (Papafragou, 1998: 45). Benzer bakış açısı Türkçe için tek ek/tek işlev görüşüyle Uzun tarafından savunulmuştur. Uzun, bir ekin çok işlevli olduğu görüşüne karşı bir ekin taşıdığı ikincil anlamları sıfır eki kavramıyla açıklamaktadır (1998: 5).

2.2.3.Öznellik Çerçevesinde Kiplik

Dilin insana özgü ve iletişimin niteliğinin insan tarafından belirleniyor olması, ister istemez, özneliği de beraberinde getirir; öznellik insan dilinin doğasında vardır (Doğan ve Kocaman, 1999: 65). Dil ve insan birbirinden ayrı düşünülemeyeceğinden konuşurun bir önermedeki olay ya da duruma dair tavrını, tutumunu, yükümlülüklerini, isteklerini, izinlerini her türlü dilsel işaretleyici ile yansıttığı

anlamsal bir kategori olan kiplikte de öznelliğin yeri olduğu düşünülmekte ve dil bilimsel kiplik tanımlarında kipliğin önermelere kodlanan öznellik değerleriyle ilişkilendirildiği görülmektedir. Palmer, *kipliği* (modality) konuşmacının *öznelliğinin* (tutumunun) veya görüş ve duygularının bir ifadesi olarak tanımlar (1986: 16). Bybee, Perkins ve Pagliuca, bu görüşü temel alarak kipliği, konuşurun (öznel) tutum ve düşüncelerinin dil bilgiselleştirilmesi olduğu şeklinde açıklar (1994: 176). Yine Frawley'e göre kiplik, bilginin olgusal durumuyla ilgilidir; bir ifadenin içeriğinin görece gerçekliğini, geçerliliğini veya inanılabilirliğini işaret eder. Kipliğin bir ifadenin genel kabul edilebilirliğini etkilemesi nedeniyle tüm önermeyi kapsamına alır. Bu itibarla, kiplik yalnızca olgusal durumun nesnel ölçülerini değil, aynı zamanda onu söyleyenin bir ifadenin içeriğine yönelik öznel tutumlarını ve yönelimlerini de çağırıştırır (1992: 385). Bu ve bunun gibi pek çok kiplik tanımında konuşurun kiplik önermeye ilişkin öznel değerlendirmesini yansıttığı görüşü dile getirilmiştir (Frawley, 1992: 385; Uzun, 2004: 150; Nuyts, 2006: 13; Çürük, 2010: 59).

Yukarıdaki araştırmacıların aksine Narrog, öznelliği kipliğin bir parçası olarak görmez. Ona göre kiplik alanında öznel ve nesnel terimleri birçok açıdan belirsizdir ve kipliği *konuşurun tutumları* (speaker's attitudes) veya *öznellik* (subjective) çizgisinde ele alma noktasında belirtilmesi gereken iki önemli sorun vardır. Bunlardan birincisi *öznel* (subjective) ya da *konuşurun tutumu* (speaker's attitudes) ifadesi gibi terimlerin nasıl tanımlanacağıdır. Çünkü dildeki *nesnelliğin* (objective) veya konuşur tutumlarının belirsizlik içermeyen tek bir tanımını vermek zordur. İkincisi ise *öznel* ve *nesnel* arasındaki sınırın nerede çizileceğidir. Narrog, *konuşurun tutumları* (speaker's attitudes) veya *öznellik* terimleriyle yapılan tanımların kiplik kategorisini sınırlamaya uygun olmadığını ifade eder (2005: 169-170). Kratzer, *Words, Worlds, and Contexts* "Kelimeler, Dünyalar ve Bağlamlar" adlı çalışmasında *öznel* ve *nesnel* kiplik arasındaki ayrımı tartışır (1981). Kiplik kategorisini bir bütün olarak öznel veya öznel olmayan olarak sınıflandırmanın mümkün olup olmadığı tartışılabilir yine de kiplikte öznellik kavramı ele alınırken *öznel* (subjective) ve *nesnel* (objective) kategorileri arasında bir ayrıma gidilmiştir (Lyons (1977), Coates (1983), Palmer (1986), Hengeveld (1988)). *Epistemik* anlamların konuşur odaklı anlamlardan daha güçlü bir şekilde *öznellik* (subjective) barındırdığı

düşünüldüğünden¹⁵ *öznel* (subjective) ve *nesnel* (objective) ayrımı genellikle bilgi kipliği tartışmalarında ele alınmıştır. Konuya ilk değinen araştırmacılardan olan Lyons (1977) *bilgi* ve *yükümlülük* kipliğinin hem öznel hem de nesnel olabileceğini savunur. Lyons’a göre *nesnel bilgi kipliği*, önermedeki söz konusu durumun doğru olup olmadığına dair nesnel olarak ölçülebilir bir durumu ifade ederken, *öznel bilgi kipliğindeki* ifadelerde konuşur, gerçekliğe işaret eden işlerin durumuna ilişkin ifadeleri tamamen öznel olarak nitelendirir ve bu fikri şu örnekler üzerinde tartışır: *Alfred evli olmayabilir* örneği öznellik açısından yorumlandığında konuşur, topluluktaki evli olmayan kişilerin sayısı veya varlığı hakkında hiçbir şey bilmez. Kendi varsayımlarına dayanarak, Alfred’in bekâr olma olasılığını öznel olarak ifadesine yansıtır. Nesnel olarak yorumlandığında ise konuşur topluluktaki evli insanların sayısını bilir. Sayıyı bildiği için de bu bir kanı değildir. Alfred’in evli olmamasını matematiksel olarak hesaplama şansı vardır (1977: 797). Türkçe üzerinden örneklendirilecek olursa *Ali evde olmalı* önermesinde konuşur Ali’nin evde olması durumunu bilgisine veya çıkarımlara dayandırarak kesinliğinden emin olmasa da kendi fikrini dile getirdiğinden bu örnek *öznel kipliğe* (subjective modality) örnek olarak verilebilir. *Ali eve gitmeli* önermesinde ise Ali henüz eve gitmemiştir ancak eve gitmesine sebep olan bazı koşullar (annesinin onu eve çağırması ya da saatin geç olması vb.) bulunmaktadır. Önermede işaretlenen durum Ali’nin dışında olduğundan nesnel kipliğe örnek verilebilir.

Lyons (1977)’un öznelliğe karşı nesnellik tanımının, yargıya götüren kanıtların kalitesindeki farklılıklardan yararlandığını belirten Nuyts’a göre, öznel kipsel ifadeler arasındaki sezgisel ayrımı tanımlamanın en alternatif yolu öznelliğe karşı *özneler-arasılık* (inter-subjective) ile yani kipsel değerlendirmeden kimin sorumlu olduğunu belirlemekle mümkündür. Konuşur, bir değerlendirmede bulunurken, bunu kendi sorumluluğundaymış gibi sunarsa özneldir; kendisinin de dâhil olduğu daha geniş bir grup insanla paylaşıyorsa bu özneler-arasıdır. Ayrıca Nuyts’a göre birinci şahıs özne öznelliği kodlarken kişisel olmayan özne özneler-arasılığı kodlar. *Şu pastanenin dondurmasını denemeni tavsiye ederim* (öznellik) cümlesinde özellikle birinci kişi şahıs eklerinin kullanımıyla konuşurun kendini hissettirmesine yardımcı olarak kendi görüşünü muhatabına aktarır. *Bu mahallede yaşayan birinden yardım*

¹⁵ (Frawley, 1992: 425).

istense adrese daha çabuk varılır (özneler-arası) örneğinde ise konuşur kendisi de grubun içindedir ve burda kendi fikrini grubun diğer üyeleri ile paylaşmaktadır (2006: 13-15).

Benzer görüş Portner, tarafından da savunulur. Lyons 'un öznellik ve nesnellik yaklaşımı temelinde konuyu yorumlayan Portner'e göre öznelliği ele alırken *kanıtın* (evidential) öznelliğine özneler-arasılığına dayanan bir teori ile kanıtın niteliğine dayanan bir teori arasında seçim zorunluluğu yoktur. Ona göre kanıt yalnızca konuşmacının ya da konuşmacıyı içeren bir grubun kipsel temel bilgisiyle ilgilidir. Sıralama kaynağı, konuşmacının inançları ve basmakalıp beklentileri de dâhil olmak üzere kesin olarak bilinenlerin yanı sıra başka düşünceler de getirir; bu düşünceler ne kadar güvenilir olduklarına göre değerlendirilebilir (2009: 162-163).

Bazı araştırmacılar *öznelliği* (subjective), *bilgi* (epistemic) ve *yükümlülük* (deontic) temelinde iki farklı semantik kategori olarak kipliğin bir meselesi olarak kabul etmektedir. Lyons gibi (1977: 452) konuşurun fikir ya da tutumunu bildiren ifadeleri öznel kabul eden Palmer, *kiplik* ile *öznellik* arasındaki ilişkiyi değerlendirir ve İngilizcede *bilgi kipliği* ve *yükümlülük kipliğinin* öznel olduğunu ifade eder. Ancak bu değerlendirme sadece bu kiplik ifadelerin edimsel sayıldığı durumlarda geçerlidir (2001: 10). Bybee, Perkins ve Pagliuca (1994) benzer şekilde yükümlülük kipliğini öznel olarak tasavvur ederler. *Kılıcı odaklı kiplikler* (emir, yasaklama, dilek, teşvik, uyarı ve izin) bir eyleme geçmeyi amaçlayan söz edimlerinde de kullanılabildiğinden bu tür kullanımların kiplik alan içinde kabul edildiğini ifade eder. Zorunluluğun yaratılmasında veya izin verilmesinde konuşurun yer alması nedeniyle bu kiplik alanlarının *özel* (subjective) olduğunu savunurlar (1994: 178-179). Burada dikkat çekilen durum öznelliğin edimsellik barındırdığı düşüncesidir.

Özel ve *nesnel* kipliği ele aldığı çalışmasında Verstraete, yükümlülük kipliğinin hem özel hem nesnel olduğunu belirterek konuşurun bir cümlede ne kadar açık bir şekilde mevcut olduğuyula ilgilenir. Ona göre özel kipler, konuşura sözlerinin içeriğine göre belirli bir rol verir ve özel kipte yer alan edimsellik, cümlenin önermesel içeriği ile konuşur arasında belirli bir bağlılık derecesi oluşturur. Öte yandan kip yardımcılarının özel ve nesnel işlevlerini ayırt etmede kriterler vardır. İlk kriter, koşullu bağlamlarda kipi kabul edilebilir olması gerektiğidir. Buna göre

bazı yükümlülükler herhangi özel bir yorum gerektirmeden koşullu yapılarda rahatlıkla kullanılabilir.

Köşelerle başa çıkmak için basit bir dolgu macunu kullanılır. Tüm evi temizlemek için yalnızca 15 ile 20 dakika süren işlem hızlıdır ve depolanması gerekiyorsa yağmur suyunun saflığının korunmasına yardımcı olur. 60 yaşındaki emekli ilkokul müdürü Bay Sheehan. “Metresi 5,25 dolar veya bir aile evi için yaklaşık 370 dolar, piyasadaki en ucuz oluk temizleme mekanizmasıdır.” dedi.

Bu örnekteki şartlı durumun herhangi bir özel yorum gerektirmeden koşullu yapılarda rahatlıkla kullanılabildiğini ve bu nedenle öznel olduğunu belirten Verstraete,

Temel engel, Cumhuriyetçilerin Medicare prim artışı konusundaki ısrarı olmaya devam etti. Bay Clinton, dengeli bir bütçe taleplerini karşılamak için Medicare artışlarının gerekli olmadığını savundu. Clinton, geçici harcama tasarısını veto ederek, “Amerika, hükümeti açık tutmak için yaşlılarımız için kaliteli eğitime, temiz bir çevreye ve uygun fiyatlı sağlık hizmetlerine erişimi kapatmak zorundaysa, o zaman bu fiyat çok yüksek” dedi.

örneğindeki şartlı durumun konuşurun fikrini ifade etmediğini, önceki söylemde dile getirilen bir görüşü yansıttığından dolayı öznellik barındırmadığını belirtir. Ona göre bilgi kipliği her zaman öznel, yetenek ve istek kipleri (dynamic) nesnel, yükümlülük kipliği ise bazen öznel (2001: 1517-1525).

Aslında bu durum Palmer 'de de görülür. Palmer (2001)'de yükümlülük kipliği ve öznellik ilişkisine değinerek yükümlülük kipliğinin genellikle konuşurdan kaynaklanan izin ve zorunluluğu belirtmek için kullanıldığını, ancak yükümlülük kipliğinin içerisinde yer alan izin ve zorunluluğun her zaman öznel olduklarının iddia edilemeyeceğini savunur. *Burada sigara içebilirsin, Tapınağa girerken ayakkabılarınızı çıkarmalısınız* örneklerinde ilk örneğin bir öneri veya bir çağrı, ikincisinin ise konuşurdan bağımsız bazı zorlayıcı nedenler olduğunu ileri sürer. (2001: 75). Örneklerin konuşurdan bağımsız olması bu zorunluluğun konuşurun dışında başka bir kaynaktan geldiğine işaret etmektedir. Bilindiği gibi yükümlülük kipliğinde otorite konuşur olabileceği gibi dış (yasa, kanun, kural, yasak vb.) bir kaynak da olabilir. Ona göre sorumlu kaynağın konuşurun dışında olması, bu ifadelerin öznel olarak yorumlanmasına izin vermemektedir. Aslında Palmer de tıpkı Verstraete gibi öznellik alanında konuşurun ifadedeki varlığı yani kendini göstermesi ile ilgilenir. Her ikisi de konuşurun ifadede kendini belli ettiği, kendi fikrini yansıttığı ifadeleri öznel, diğer ifadeleri ise öznellik dışı kabul ederler.

Salkie, öznelliğin edim bilimsel olduğunu ve edim bilimi içeren kipsel ifadelerin, içermeyenlere göre daha yüksek bir kiplik derecesine sahip olacağını belirtir. Kipliğe edimsel bir ifade eklendiğinde *bilgi* (epistemic) kipleri, arada *yükümlülük* (deontic) kipler olmak üzere *dinamik kipler*den daha yüksek derecede kipliğe sahip olacaktır (epistematik kiplik> deontik kiplik> dinamik kiplik). Ona göre öznellik kiplik için bir ölçüt olarak alınmalıdır (2009: 83-84).

Türkçede öznellik ve kiplik ilişkisini inceleyen Johanson, *öznel* ve *nesnel kiplik* ayırımına giderek öznel kipliği konuşurun önermeyle ilgili bilişsel ya da duyuşsal tutumunu işaretlediği ifadeler olarak tanımlar. Kişisel katılım, duygular ve kişisel yargılar öznel kiplik alanındadır. Nesnel kiplik ise, konuşurdan bağımsız olarak bir önerme içeriğinin inanılabilirliği, zorunluluğu veya arzu edilirliliği ile ilgili değerlendirmeler sunar. *Nesnel kiplik* neyin nasıl olması gerektiği ile ilgilenir. Ona göre öznel kiplikte üç tür anlamsal vardır. Bunlardan birincisi olan öznel kipsel anlam *gönüllülükle* (volition) ilgilidir. Muhatabın önerme içeriğinin gerçekleşmesiyle ilgili istekliliğini gösterir. *Arzu, ihtiyaç, umut, korku, amaç talep, rica etmek, niyet teşvik, kışkırtma, izin tavsiye* vb. bu alan içerisindedir. Dışarıdan bir otorite, kural yani konuşurun belirlenemediği cümleler nesnel gönüllülük kipliğinde değerlendirilir. Johanson'a göre nesnel gönüllülük kipliği başlığı altında konuşurun muhatabını uyardığı ve ona bir yasak getirdiği kullanımlar aynı zamanda yükümlülük kipliğinde de yorumlanabilmektedir. Üçüncü tür öznel kipsel anlamlar, yükümlülük kipliği, yani özgürlük ve hareket etme görevi açısından olasılık ve zorunlulukla ilgili ilgilidir. *İzin (hareket edebilir), zorunluluk veya tavsiye (harekete geçmeli), zorlama (harekete geçmeli)* (2014: 20-21). Araştırmacıların kiplik analizlerine bakıldığında öznellik kavramının, kipliğin ayrılmaz bir parçası olarak birkaç farklı şekilde kullanılmasına rağmen tartışmalı bir konu olmaya devam ettiği görülmektedir.

Yükümlülük kipliği ve onun alt başlığı altında yer alan izinler ile isteme kipliği başlığı altında yer alan ricaların yer aldığı önermelerdeki bir işaretleyicinin ya da önermenin öznel ya da nesnel bir yargı taşıyıp taşımadığı konusunun anlaşılabilmesi ve önermenin kiplik yorumunun tam anlamıyla ortaya konabilmesi için çözümleme ölçütlerinin ortaya konmasını gerektirmektedir. Buna göre izin ve ricaları öznellik açısından değerlendirmeye alırken konuşurun kim olduğunun bilindiği ve onun tutumuna dair ifadelerin varlığının çeşitli işaretleyiciler yoluyla ortaya konduğu

durumlar göz önüne alınmalıdır. Buna göre izin ifadelerinde konuşurun belirlenebildiği, onun tutumuna dair ifadelerin önermeye yansıdığı durumlar öznel, yasal düzenlemeler, iş ortamındaki sözleşmeler, sosyal hayat kuralları vb. gibi dış kaynaklı bir otoritenin olduğu, kişisel bir tutum yansıtmayan ifadeler ise öznellik-dışı olarak değerlendirilmelidir. Bilindiği gibi nesnellik daha çok kanıtlara dayanan ve kişiden kişiye değişmeyen bir olgudur. Oysa izin ve rica cümlelerinde kişinin kendisine bağlı olarak izin verdiği ya da dayattığı eylemler olduğundan, özellikle birinci şahsın ağzından verilen izinler veya bulunulan ricalar kişinin iradesinden kaynaklanır ve bu da öznellik barındırır. Öte yandan kişiye göre değişen (ast-üst ilişkisi, sosyal mesafe, yakınlık vb.) durumlar izni ve ricaları etkilediği için nesnel olmaktan ziyade özneliğin dışındaki ifadeler olarak değerlendirilmelidir.

2.2.4. Kiplik ve Olumsuzluk-Soru İlişkisi

2.2.4.1. Kiplik- Olumsuzluk ilişkisi

Evrensel bir kavram olarak kabul edilen olumsuzluk, insanoğlunun iletişimde önemli bir yere sahiptir. En genel tanımıyla olumsuzluk önermede, cümlede, cümleden büyük birliklerde bir durumun eksikliğini-yokluğunu, eylemin yapıp yapılmayacağını anlatan ya da zıtlık belirten durumlar olarak ifade edilir. Bunun yanında önermede olumsuz yapıları kuran veya bu yapılarda zorunlu olarak yer alan belirli morfemler ya da hiçbir işaretleyici olmadan söyleme dayanan kullanımlar olumsuzluğun dil bilimsel yönünü gösterir.

Dilde olumsuzlamayı ifade etmek için en az bir araç, yani işlevi bir cümleyi olumsuzlamak olan yapı ve/veya yapılar vardır. Kelimeler (*hayır, asla, değil, yok, hiç..*) ve ekler (*sİz –mA, -mAz...*) buna örnek olarak gösterilebileceği gibi *Maalesef, üzgünüm* gibi kalıp sözler *Dondurma yemene izin vermiyorum Mümkün değil gidemezsin* gibi olumsuz biçim barındıran cümleler ile *Hiç vaktin yok mu? Neden oturmuyorsun?* şeklindeki bir soru ile kişilerin yaşantılarında deneyimledikleri durumlar sonucunda zihinlerinde kodladıkları üzerinden dolaylı olarak kibar bir ricayı yansıtabilir. Bazen de *Deprem dolayısı ile izinler kaldırıldı* önermesinde olduğu gibi herhangi bir olumsuz yapı bulunmamasına rağmen kişinin zihnine yerleşmiş olan bilgi üzerinden anlamsal olarak olumsuzluğu yansıttığı düşünülen cümleleri de olumsuz örnekler olarak vermek mümkündür. Konuşur bir ifadede karşı tarafa yansıtmak istediği yorumu, ifadenin meydana geldiği dilsel ortamların dil

bilgisi ya da söz dizimi özelliklerine dayanarak karşı tarafa aktarabilir. Örneğin *Her yer darmadağınık, odasını topladığı mı var?* önermesinde olumsuzluk soru üzerinden işaretlenerek hem söz dizimi hem de kiplik açıdan bir yorum ortaya çıkarmıştır. Görüldüğü üzere olumsuzluk, anlam ve yapının birçok yönüyle karmaşık etkileşim gösterdiğinden olumlu bir cümleye olumsuz bir işaretleyici eklemenin çok daha ötesinde tüm yönleri incelenmemiş kapsamlı bir olgudur. Bu karmaşık ulamın dille olan ilişkisi üzerine pek çok çalışma vardır (Lyons, 1977; Frawley, 1992; Chafe, 1995; Palmer, 1995). Burada esas olarak bizim değinmek istediğimiz yönü olumsuzluğun kiplikle olan ilişkisidir. Olumsuzluk, zaman ve görünüş gibi cümle düzeyindeki öğelerle söz dizimsel ve anlamsal olarak etkileşime girdiği gibi (Portner, 2009: 131) kiplik ile de benzer şekilde etkileşimde bulunduğundan ikisi arasındaki ilişki göz ardı edilmemelidir.

Aslında kiplik ve olumsuzlama arasındaki kapsam ilişkileri en az 2500 yıldır bilinmektedir. Aristoteles'ten beri filozoflar ve mantıkçılar bu konu ile ilgilenmişlerdir (de Haan, 2006: 52). De Haan (1997), kipsel ve negatif öğelerin kapsamındaki değişkenlikleri incelediği çalışmasında olumsuzluğu, epistemik ve deontik kipsel öğeler ile basit olumsuzlama arasındaki etkileşim açısından çeşitli yönleriyle ele almıştır. Ona göre olumsuzluğun geniş ve dar kapsamları vardır. De Haan'a göre olumsuzluk kiplik gibi anlamsal bir kategori olsa da kipliğin temel sınıflandırması içerisinde yer almaz ve dillerin iki kapsam arasındaki farkı ifade etmek için kullandığı *kip tamamlama stratejisi* (modal suppletion strategy) ve *olumsuzluk yerleştirme stratejisi* (negation placement strategy) adlı iki temel strateji vardır. Kip tamamlama stratejisi, farklı kapsam ilişkileri için farklı kiplerin kullanılmasıdır. Kapsamdaki farklılıkların negatif işaretleyicinin farklı bir konumu tarafından işaret edildiği olumsuzluk yerleştirme stratejisi, geniş kapsam ögesinin dar kapsam ögesinden önce gelmesidir (1997: 9-108). Olumsuzluğun kiplikle ilişkisinin ele alınması dil biliminde olumsuzluğun bir kiplik türü olarak kabul edilip edilemeyeceği sorusunu gündeme getirmiştir. Bazı araştırmacılar olumsuzluk ve kipliğin birbirinden ayrı ele alınması gerektiğini ifade ederler (Chafe, 1955; Frawley, 1992; de Haan, 1997; Papafragou, 1998; de Haan, 2006). Bilindiği gibi kiplik ifadeler içeren önermeler, belirli önermelerin doğru olduğu bir dizi dünya hakkında bir şeyler öne sürerken olumlu iddialarda bulunur ve cümlenin altında yatan önermenin kipsel bir dünya için doğru olması gerekmektedir. Bir cümlenin olumlu

ya da olumsuz olması, belirli bir t-dünyada durumun gerçekleşmesinin olgusal olup olmadığı sorusuyla veya cümlelerin o t-dünyası için doğru olup olmadığı sorusuyla ilgisizdir (Declerck, 2011: 27). Bu fikri savunan araştırmacılara göre olumsuzluk kiplik açıdan yorumlanabilir.

Fakat de Haan'a göre olumsuzlamanın kipliğin bir parçası olarak kabul edilmesi var olmayan olay veya hâllerden bahsedilirken gerçek olmayan olay veya hâllerden bahsediliyor olmasıdır. Bundan dolayı bazı alan uzmanları olumsuzluğu *gerçek dışılık* (irrealis) ulamının bir örneği olarak kabul etmekte ve aradaki ilişkinin kaynağı *gerçeklik- gerçek dışılık* (realis-irrealis) ilişkisine dayandırmaktadır (2006: 52). Boland, bir *gerçekliğin* (irrealis) olumlu ve olumsuz biçimlerinin, kiplik belirteçlerin olumlu ve olumsuz biçimlerinin aksine farklı anlamsal kavramlar olarak kabul edilemeyeceğini ifade eder (2006: 214). Bununla birlikte, bazı dillerde, bir olumsuzlamanın varlığının realis/irrealis seçimi üzerinde hiçbir etkisi yoktur (De Haan, 2006: 52).

Oysa Frawley'e göre¹⁶ olumsuzlamanın kendisi bir kipliktir (1992:385) ve araştırmacılar onu kipliğin bir alt kategorisi (Kocaman, 1983; Frawley, 1992; Göksel ve Kerslake, 2005; Güven, 2001; Çürük, 2010; Usta, 2014; Hirik, 2014) olarak kabul eder. Kocaman, çalışmasında Türkçede olumsuzluğun kip ayrıştırılmasında etkili olabildiğini belirterek örnekler verir (1983: 83). Frawley, Türkçenin, olumsuz irrealis'i birleşik bir semantik kategori olarak ele aldığını belirtir (1992: 406). Çürük (2010) olumsuzluk ile kiplik arasındaki ilişkiyi ele aldığı çalışmasında morfolojik, sözlüksel, söz dizimsel kiplik işaretleyicilerinin olumsuzluk aldıklarında farklı kiplik anlamları yüklediğini ifade eder.

Radden ve Dirven *içsel, yükümlülük ve bilgi kipliklerinin* olumsuzlanmasının hem kipliğe hem de önermeye uygulanabilir olması nedeniyle karmaşık olduğunu belirtir (2007: 259). Çünkü kiplik yardımcı fiillerinin olumsuzlanması, önermede yüklem olumsuzlanması ve kiplik anlamın olumsuzlanması şeklinde bir ikilik yaratmaktadır. Papafragou 'ya göre bilgi kipliği, olumsuzlamadan daha geniş bir kapsamdayken, kök kipler olumsuzlama kapsamındadır (1998: 102). İngilizce *yardımcı fiil* (can, mut,

¹⁶ Frawley olumsuzlukla beraber varsayımsallık, şüphe, varsayım, yetenek, koşulluluk, potansiyel, karşı-olgusalılık, alıntı, güncellik, gerçekleştirilebilirlik, sorgulama, olasılık, zorunluluk, yargı ve gereklilik gibi kavramları kiplik kabul eder (1992: 386).

have, may) ile kurulan cümleler üzerinden örnek veren Nuyts, İngilizcenin yükümlülük alanında olumsuzlama kapsamına girebileceğini, ancak bilgi olarak okunduğunda olumsuzlamanın üzerinde olacağını ifade eder (2006: 40-41). *Burada kalmamalısınız* önermesinde olumsuzluk hem kiplikte (burada kalmayı yasaklamak için) hem de yüklemde bulunur Palmer'e göre kiplik ile olumsuzlama arasındaki en önemli ilişki, olasılık ve zorunluluk içeren ilişkidir (2001: 106) ve *yetenekler* (dinamik olasılık) bu alana dâhil değildir (1995: 455).

Benzer durum Türkçe için de söz konusudur. *Arabayı buraya park edebilirler* önermesinde arabayı buraya park etmenin mümkün (olanaklı) olduğu, *Arabayı buraya park edemezler* önermesinde arabayı buraya park etmelerinin olanaksız / izin verilmez ya da yasak olduğu anlaşılmaktadır. Bu örneklerde olumsuzluk birinde izin verilen bir eylemi işaret ederken diğerinde izin vermemeyi, bir yasaklamayı ifade eder. Olumsuz işaretleyicinin kullanımı önermedeki iznin yönünü ve kiplik anlamını değiştirmiştir. Bu iki önerme olumsuz bir olgu olarak yükümlülük alanında yorumlanabilir. Ancak *Arabayı buraya park etmeyebilirler*, *Ali evde olmamalı* önermelerinde ise konuşurun kendi bilgisine yönelik bir çıkarımda bulunduğu anlaşılmaktadır. Buradaki tahmin anlamını korumak için olumsuzluk işaretleyicisi - *Abil* üzerinde farklı bir konumda işaretlenmiştir. Bu da olumsuzluğun bilgi kipliği ile ilişkisini ön plana çıkarmaktadır. Kipliğin olumsuzlama kapsamına girip girmediği konusu hâlâ netlik kazanmamış olsa da yukarıda verilen örnekler dikkate alındığında her iki ulamın da bir ilişki içerisinde olduğu açıktır. Bu noktada kiplik önermede anlamın belirlenmesi noktasında incelemelerde bulunurken olumsuzluk- kiplik ilişkisi göz ardı edilmemelidir. Nitekim Radden ve Dirven'in (2007: 258) de belirttiği gibi olumsuzlama ve kiplik etkileşimine değinmeden hiçbir kiplik incelemesinin tamamlanmış sayılamayacağı açıktır.

2.2.4.2. Kiplik-Soru İlişkisi

Kişinin dünyayı algılama şeklini dile yansıtma ifadelerinden biri olan soru insan temelli olduğu için felsefe, mantık, psikoloji, dil bilim gibi pek bilim dalının da inceleme alanında yer almaktadır. Yeryüzünde var olan diller soru sayısı ile yansıttığı anlamlar bakımından farklılık gösterse de her dil, *soru* (interrogative) işaretleyicilerine sahip olduğundan tıpkı olumsuzluk gibi evrensel bir kategori olarak kabul görmektedir.

Soru biçimindeki bir cümlenin temel işlevinin soru sormak olduğunu belirten Cruse, soruların konuşmacının bilgi eksikliğinden, eksikliğin giderilme arzusundan, muhataptan bir yanıt alma isteğinden ve muhatapın bir yanıt vereceği inancından kaynaklandığını savunur. Ona göre *Pete burada mı?* örneğinde olduğu gibi *evet/hayır* yanıtını bekleyen sorular ve *kim, ne, nerede, nasıl, ne zaman* vb. gibi soru kelimeleri ile yapılan temel iki soru türü vardır (2006: 89-90).

Lyons, soru yapılarını açıklarken üç noktaya değinir. İlk nokta birçok dilde *evet/hayır* sorularının *bildirme* (declarative) cümlelerine benzer olmasıdır. Arasındaki fark şüphe özelliğinin dil bilgiselleştirilmesi ile ilgilidir. Konuşur bir soruyu dile getirirken muhatapının cevabı bildiğini varsayar. İkinci nokta ise reddetme ya da emre uymama arasındaki farktır. *Evet/hayır* soruları isteklerin bir alt sınıfında olduğunda *hayır* cevabı muhatapın isteğe uymayı reddettiğini gösterir. Eğer muhatap, *Kapı açık mı* sorusuna *hayır* derse, soruya cevap veriyor demektir. *Kapıyı aç* gibi açıkça emir olan bir şeye *hayır* derse, kendisine emredilen ya da yapılması istenen şeyi yapmayı reddediyor demektir. Lyons üçüncü nokta olarak soruların doğası gereği her zaman cevap bekleme amacı taşımadığına değinir. *Kapı açık mı?* sorusu kapının açık olup olmadığını merak ediyorum ya da kapının açık olup olmadığını bilmiyorum şeklinde yorumlanabilir ki bu da konuşurun şüphesini ifade eder. Muhatap, eğer soruya cevap verebilecek konumdaysa, uygun şekilde yanıt vererek şüpheyi giderebilir (1977: 753-754).

Öte yandan sorunun semantik bir kategori olduğu kabul edilse de kipliğin alanlarından biri olup olmadığı konusunu netlik kazanmış değildir. Soruları *nesnel* ve *öznel kiplik* arasındaki ayrımla ilişkilendiren Hengeveld, nesnel kipliğin sorgulanabileceğini, oysa öznel kipliğin sorgulanamayacağını ileri sürer (1988: 236). Verstraete ise buna itiraz ederek soru kiplerinde hem öznel hem de nesnel kipliğin ortaya çıkabileceğini aktarır. Öznel kiplik için kip ile bildirim-soru sistemi arasında nesnel kiplik için mevcut olmayan işlevsel bir etkileşim vardır. Bu etkileşime göre öznel kiplik sorgulamanın etkisi altında muhataplara yönelikken nesnel kiplik sorgulamadan etkilenmez. Sorgulamanın kipsel ifade üzerindeki etkisi farklıdır (2001: 1514). Dillerin gramer kategorilerini ele alma yollarında önemli farklılıklar olduğunu söyleyen Palmer, emirlerin, geleceğin, soruların, inkârların, haberlerin vs. ele alınmasında da farklılıklar olduğunu ve bazı dillerin bu kategorileri *gerçek*

(realis) ya da *gerçek dışı* (irrealis) olarak işaretlediğini başka bir dilin ise kiplik sisteminin bir parçası olarak ele almadığını belirtir (2001: 2). Mitchell ise *sorulara* epistemik – deontik açıdan bir yorum getirir. Ona göre *sorular* ve *ünlemler*, konuşur ve dinleyici arasındaki önerme bilgisi ve inancını içeren öznelararası bilgi kipliği alanındaki edimsöz eylemleri içerirken; emirler, konuşurun bir durumun ortaya çıkmasını sağlamak için dinleyiciyle görüşmesini içerir (2009: 67). *Acaba evden çıkarken ışıkları kapatmış mıydım?* cümlesindeki soru yapısında konuşurun şüphesi, hatırlamama gönderimi bulunmakta, eminlik derecesinin zayıf basıp hafızanın zorlandığı bu cümle bir olasılık gönderimi sağlamaktadır. Ancak *Dışarı çıkabilir miyim?* sorusunu annesine yönelten bir çocuk için bu soru bir izin, *İki çay alabilir miyiz?* sorusunu garsona yönelten müşteri için bir rica ifadesidir. Her ikisi de cevap bekleyen bu sorular kişinin karşısındaki kişiyle etkileşimini ortaya koyar. Bilindiğı üzere soru temelde insanın bilgi arayışını barındırmakla beraber aynı zamanda insanın çeşitli hedef veya amaçlarını da dile yansıtmaktadır. Bu yönüyle sorular kişilerin tutumlarını yansıtmak için başvurduğu dilsel ifade türlerinden birini de oluşturur. *Beni duyuyor musun* önermesinde konuşur karşısındakinin duyup duymadığı konusunda bilgi almak amaçlı soru sorarken, *Sence şu ayakkabıyı alsak mı?* örneğinde karşısındaki kişinin fikrini sormakta, *Sen zaten bunu istemiyor muydun?* önermesinde ise sorduğı sorunun cevabını vermektedir. *Hâlâ hazırlanamadın mı?* önermesinde konuşurun sabırsızlığı önermeye yansırken *Sen benden böyle bir şey bekler misin?* önermesinde konuşurun sitemi, *Sen de mi buradaydın?* önermesinde konuşurun şaşkınlığı, *Benden sakladığın bir şey mi var yoksa?* önermesinde konuşurun şüphesi, *Dışarı çıkabilir miyim?* önermesinde kılıcının dışarı çıkma eylemini gerçekleştirmek için izin istemesi *İki kahve alabilir miyiz?* önermesinde eylemin gerçekleşmesine yönelik bir ricası söz konusudur. Bu nedenle soru önermelerinde var olan anlam içeriklerinin anlaşılması için yüzey yapı ve derin yapı beraber ele alınmalıdır. *Yanlış mı anladım acaba? Sen bana gelmeyeceğim mi dedin?* önermesi yüzey yapıda bir soru soruyor gibi görünse de derin yapıda konuşurun söz konusu durumu anladığını ancak karşısındaki kişiye bunu onaylattığı görülür. Çeşitli işaretleyicilerle ortaya konan kiplik anlamın üretilmesinde ya da var olan kiplik alanını değiştirmede soruların etkisi oldukça fazladır.

2.2.5. Kipliği İşaretlemede Kullanılan Birimler

Dil, insan zihninde var olan bilgileri, duygu ve düşünceleri hakkındaki konuşmasını dinleyiciye aktarmayı sağlayan en temel araçtır. Bu aktarım insanın zihninde hâlihazırda bulunan birtakım işaretleyiciler yoluyla gerçekleşir. Dolayısıyla konuşurun önermeye dair yorumunu/ tutumunu aktaran ve iletişimin bir parçası sayılabilecek kipliğin de benzer yollarla işaretlenmesi kaçınılmazdır. İşaretleyiciler temelde kelimeler olsa da dilde anlamın belirlenmesinde ve aktarılmasında kelimeler her zaman yeterli olmadığından dil içi ve dil dışı (vurgu, tonlama ve beden dili vb.) çeşitli unsurlardan yararlanılmaktadır. Bu nedenle konuşurun iletmek istediği mesajı yalnızca biçimbirimsel işaretleyicilerle değerlendirip yorumlamak yeterli değildir. Konuşurun mesajını anlamada dil içi-dil dışı (vurgu, tonlama ve beden dili vb.) pek çok etmenin de zihindeki anlamlandırma sürecine katılması ve kipliğin fiille ilişkilendirilen diğer kategorilere göre daha soyut bir ulam olması (Nuyts, 2006: 1) nedeniyle çok yönlü bir yapı sergileyen dilin işaretleyicilerinin kavram alanında netleştirilmesini zorlaştırmaktadır. Traugott hem sözlüksel hem de dil bilgisel öğelerin gelişiminin altında yatan bazı genel ilkelerin varlığını iddia ettiği çalışmada i) hem *yükümlülük* (deontic) hem de *bilgi* (epistemic) anlamlara sahip *kipsel yardımcılar* (must, shall, and will ...), (ii) yönlendirici ve aynı zamanda epistemik hizmet veren *sözeylem fiilleri* (ısrar etmek, önermek...) ve *kiplik zarflar* (muhtemelen, görünüşe göre, açıkça...) şeklinde üç öge sıralamıştır (1989: 32). Bybee ve Fleischman'a göre kiplik dilde *morfolojik*, *sözlüksel*, *söz dizimsel* veya *tonlama* yoluyla çeşitli şekillerde ifade edilebilir ve bu işaretleyicilerden biri ötekini dışlamaz (1995: 2). *Mood and Modality* adlı eserinde Palmer, kiplik işaretleyicilerini 1. *şahıs ekleri*, *klitikler*, *parçacıklar*, 2. *çekim ekleri*, 3. *kiplik fiiller* olmak üzere üç ana dil bilgisi ögesi etrafında açıklar (2001: 19). Kai von Fintel İngilizcede kiplik tutumu yansıtmak için, (1) *kiplik yardımcı fiiller* (must/should/might/may/could be), 2) *kiplik fiiller* (semimodal verbs), 3. *zarflar* (adverbs), (4) *isimler* (nouns), (5) *sıfatlar* (adjectives), (6) *koşullu yapılar* (conditionals) yapılardan yararlandığını aktarır (2006: 1).

Kiplik, genellikle sayı ve işaret ettiği anlamsal ayrımlar bakımından bir dilden diğerine değişen bir ulam (Bybee ve Fleischman, 1995: 2) olduğu için her dilin kendi kiplik alanına hizmet eden araçları belirlemesi gerekmektedir. Türkiye Türkçesinde kipliğin hangi yollarla işaretlendiği sorusuna gelince Aslan Demir'in ayrıntılı sınıflandırması bu konuda yol gösterici niteliktedir. Aslan Demir (2008), morfolojik

işaretleyiciler, sözlüksel işaretleyiciler (kiplik yüklemeler-kiplik zarflar ve kiplik sözler), morfoloji-leksikoloji bağlantılı işaretleyiciler, söz dizimsel işaretleyiciler, söz dizimi-leksikoloji bağlantılı işaretleyiciler, söz dizimi-leksikoloji-morfoloji bağlantılı işaretleyiciler, söyleme dayalı işaretleyiciler başlıklarıyla detaylı bir sınıflandırma yapmıştır. Kipliğin kipten başka araçlarla da aktarılabileceğini dile getiren Erk Emeksiz ise dilsel düzeyde ortaya çıkan işaretleyicileri şu şekilde sınıflandırır:

1) Belirteçler:

Yarın belki ayrılırım.

Yarın kesin/ mutlaka ayrılırım.

2) Eylemler:

Sanırım Hasan mutsuz.

Hasan'ın mutsuz olduğunu biliyorum.

Hasan'ın yarın gitmesi gerekir.

Evden ayrılmana izin vermiyorum.

3) Sıfatlar:

Hasan'ın gitmesi şart/ azım/ gerekli/ zorunlu

Hasan'ın gitmesi mümkün/ olası

4) Adlar:

Hasan'ın yarın ayrılma ihtimali/ olasılığı/ zorunluluğu var.

5) Söylem birimleri:

Meğer, sanki, belki de, güya, herhâlde, bence, nasılsa.

Kiplik işaretleyicileri üzerine bir diğer çalışma Kerimoğlu'na aittir (2011). Kerimoğlu, kiplik işaretleyicilerini A: *Biçim bilgisi öğeleri: ekler, edatlar, morfo-sentaktik öğeler, kiplik yardımcı fiiller*, B: *Sözlük öğeleri: zarflar, isimler, kiplik yüklemeler*, C: *Söz dizimi öğeleri*, D: *Tonlama*, E: *Bağlam* şeklinde tasnif etmiştir.

Palmer 'in kiplik sınıflandırma modelinin örnek alındığı ve eldeki malzeme neticesinde yer yer eklemeler yapılan bu çalışmada söylem ya da bağlamdan elde edilen malzemelerle izin-rica kipliği işaretleyicileri şu şekilde sınıflandırılmıştır:

Biçimbirimsel İşaretleyiciler: Anlamsal bir ulam olan kiplik dilde çeşitli biçimlerde işaretlenebilmektedir. Bu noktada sözcüğün kök ya da gövdesine getirilerek aralarında anlam ilişkileri kurmaya yarayan ekler ve kiplik yardımcı fiiller Türkçenin biçimbirimsel işaretleyicileri olarak karşımıza çıkmaktadır. Gerek anlamı iletmede gerekse cümleler ve kelimeler arasında ilişki kurarak anlamsal değişiklik yaratmada eklerden sıklıkla yararlanılmaktadır. Kelimeler cümle içindeki diğer birimlerle kullanım şekline göre çeşitli anlamlar kazanacağı gibi, aldığı eklerle de farklı anlamlar yüklenebilir. Öte yandan Türkçede kipliğin işaretlenmesinde müstakil olarak kiplik yardımcı fiilleri bulunmadığı için bu yapıların sağladığı gönderimler yüklemde ek-kök ayırımına gidilerek ekler yardımı ile ortaya konmaktadır. Bu bakımdan çalışmada dil bilginde ekler olarak tanımlanan biçimbirimler söylem içinde kazandığı kiplik anlamlar açısından değerlendirilmiştir. Tezde biçimbirimsel işaretleyiciler başlığı altında izin ve rica kipliği işaretleyicileri olarak emir kipi, istek kipi ve farklı bağlamlarda izin ve rica semantiği kodlayan -AcAk, -mAyAcAk, -(X/A)r, -Abil, -mAyAbil, -(y)AmAz -Iver ve -sA, biçimbirimleri konu edilmiştir.

Sözlüksel İşaretleyiciler: Bunlar Türkçede izin ve rica anlam alanını kodlayan, tek başına anlamlı ya da birbirine bağlı birden fazla sözcüğün bir araya gelmesiyle anlam kazanan kelime türleridir. İsimler (*izin, müsaade, rica* vb.), fiiller (*izin al- izin ver-, müsaade iste, rica et-, istirham et- vb.*), zarflar (*elbette, tabii, asla* vb.) bu grupta yer alır. Kullanıldığı bağlam içinde bazen bir cümle gibi kullanılan bazen de yarı gramatikal-görevli birer öge konumunda olan kiplik sözler / söz grupları da bu başlık altında incelenmiştir. Kiplik sözler / söz grupları başlığında, izinlerde *lütfen, bana müsaade, müsaade sizin, benden sana izin* vb. ricalarda ise *lütfen, rica ederim, zahmet olmazsa, sakıncası yoksa* vb. gibi günlük hayatta farklı bağlamlarda farklı işlevlere sahip kalıp ifadeler / sözler yer almaktadır. Dilin sözvarlığı içinde kullanım alanı bulan bu ifadeler toplumda yaşayan kişiler arasında sıkça kullanılır. Dile yerleşen söz grupları / kalıplaşmış ögeler hafızada hazır hâlde bulunduğu için konuşma eylemi sırasında konuşur ifadelere başvurur ve dinleyici konuşurun ne demek istediğini rahatlıkla kavrar. Dil bilgisi çalışmalarında hangi başlık altında yer

alacağı konusunda bir fikir birliğine varılamayan ancak cümledeki kiplik anlamı iletmekte tek başına belirleyici olabilen kelimeler ise diğer birimler olarak incelenmiştir.

Biçimbirimsel + Sözlüksel işaretleyiciler: Konuşurdan dinleyiciye olan iletişim sürecinde anlamın iletilmesinde ilk olarak eklerin sahip olduğu biçimsel anlama ya da birer sözlüksel birim olan isim, sıfat, zarf gibi kelime türlerine başvurulur. Ancak anlamın iletilmesinde bazen salt biçimbirimsel ya da salt sözlüksel işaretleyiciler yeterli gelememektedir. Konuşur, sahip olduğu içsel dil bilgisiyle dildeki sınırlı sayıda kelimeyi ve dil bilgisi yapılarını bir araya getirerek anlamı kodlamak üzere yeni birliktelikler oluşturur (*-mAyA gerek yok, -mAk zorunda değil*). Bu iki dil biriminin bir araya gelerek ürettiği anlam konuşurun iletmek istediği mesajı alıcıya aktarma yardımcı olmaktadır. Ancak bu dil birimlerinin dinleyici tarafından tam olarak anlaşılmasına yine bağlam yardımcı olur.

Söz Dizimsel İşaretleyiciler: Söz dizimsel işaretleyiciler anlamsal alanın parçası olan bir dizi ifadeyi oluşturması yönüyle kiplik işaretleyiciler arasında değerlendirilmiştir. Söz dizimsel işaretleyiciler söylem içerisinde yer alan kiplik önermedeki anlamı belirgin şekilde kodlayabilmektedir. Kratzer, kipler arasında doğru ayrımları yapmak için şu üç parametreyi takip etmek gerektiğini beyan eder: *kipliğin temeli* (modal base), *sıralama kaynağı* (ordering source) ve *kipliğin gücü* (modal force). Bu ölçütleri uygun şekilde değerlendirmek için kiplerin tek tek sözlüksel özelliklerine, söylem bağlamına ve içinde bulundukları söz dizimsel yapılara dikkat edilmesi gerektiğini aktarır (2012: 68). Türkçede söz dizimsel izin ve rica işaretleyicileri ele alındığında soru cümlelerinin, edatların, bağlaçların ve devrik cümle yapılarının önermeye konu olan eylemi çeşitli yönlerden etkilediği saptandığından bunlar söz dizimsel işaretleyiciler başlığı altında ele alınmışlardır. Türkçenin söz diziminde kiplik görünümünün incelendiği kısmında Karahan'ın Türkçede Söz Dizimi (2015) adlı çalışması referans alınmış ancak Karahan'ın sınıflandırmasında ayrı bir başlık olarak yer almayan fakat izinlerde ve bilhassa ricalarda anlamın iletilmesinde sıkça kullanılan eksilteli yapılara müstakil bir başlık altında yer verilmiştir.

Söyleme Dayalı İşaretleyiciler: 1960'ların sonunda cümleyle sınırlanan, ideal dili konu alan incelemelerin dili anlama ve anlamlandırmada yeterli olmadığı

görülmüştür (Toklu, 2003: 115). Konuşur iletişim esnasında önermeye dair ürettiği yorumu, kendi bakış açısını biçimbirimsel, sözlüksel, söz-dizimsel, işaretleyicilere yüklediği anlamlarla aktarabildiği gibi birbiriyle bağıntılı herhangi bir araca ihtiyaç duymadan da aktarabilmektedir. Aslan Demir, pencerenin kapatılması için söylenen *İçerisi çok sıcak oldu* ya da müziğin sesinin kısılması için söylenen *Başım ağrıdı* gibi cümleleri dolaylı yoldan istek anlatan söyleme dayalı, sezdirim temelli kullanımlara örnek olarak verir (2008: 20). Önergelerde söylenmek istenenin ortaya konması için biçimsel yapılardan özerk dil dışı alternatifler değerlendirmeye alınır.

3. İZİN KIPLİĞİ

İzinler, gelecekteki mümkün bir dünyada gerçekleşme durumu bulunan bir eylem için yetki sahibi dış bir kaynak olan otorite tarafından kılıcıya verilen ya da kılıcının otoriteden istediği izinler ile ilgilidir. İzin semantiğinde izni veren bir otorite¹⁷, ve eylemi gerçekleştirmek isteyen bir kılıcı yer alır. Otorite ve kılıcı arasındaki yaş, sosyal ya da durumsal faktörler, ast-üst ilişkisi gibi çeşitli nedenlerle kılıcının üstünlüğüne dayanan bir güç ilişkisi vardır. İzinler, gerçekleştirilecek eylemin duygusal ya da ahlaki açıdan izin verilebilir olduğuna dair bilinçli bir öznenin onayı alındıktan sonra kılıcı tarafından gerçekleştirilir (Lyons, 1977: 836). Temelde bir engelin ortadan kaldırılma şekli olarak kodlanan izin, araştırmacılar tarafından çeşitli anlamlarda yorumlanmıştır. Buna göre bir engeli ortadan kaldıran kişi, aslında bir yönüyle bir *yetkilendirme* eyleminde bulunmuş ve hatta kısıtlayıcı güçlerini kullanmak yerine kılıcıyla *iş birliği* yaparak eylemin ortaya çıkışına *olanak* sağlamış olur (Sweetser, 1990: 53). Bununla beraber izinler bazen bir *beklenti*¹⁸ (Traugott, 1989: 50-51), dar anlamda bir *davet*¹⁹ (Portner, 2007: 360) ya da *teklif* (Perkins, 1980: 139) bazen de *tahammül gösterme* yani *hoşgörü/ kabul* (Merriam Webster's Dictionary of Synonyms, 1996: 286) olarak yorumlanmıştır. Bu yönüyle izin alt ifade alanları açısından geniş bir anlam yelpazesine sahiptir.

Sözlüksel olarak da pek çok tanımı yapılan izin, Misalli Büyük Türkçe Sözlük'te (Ayverdi-Topaloğlu, 2010: 592) “*bir şeyi yapmak için verilen serbestlik, müsaade, ruhsat, destur*”, Türkçe Sözlük (2011: 1239)'te, “*bir şey yapmak için verilen veya alınan özgürlük, müsaade, ruhsat, icazet, mezuniyet*” şeklinde tarif edilmiş Merriam Webster's Dictionary of Synonyms'de ise (1996: 286) “*yetki sahibi biri tarafından bir eylemde bulunmak veya bir şeyi yapmak için verilen onay*” olarak açıklanmıştır.

Kiplik mantığı açısından ele alındığında izinler, kılıcının bir eylemi gerçekleştirmesine izin vermek ya da eylemi gerçekleştirmesini sağlamak fikri taşır (Lewis, 1979: 22). Olası dünyalarda gerçekleşecek bir eylem için kılıcının izin alma

¹⁷ Tezde kullanılan otorite terimi hem canlı bir özne olarak konuşuru hem de kanun, yasa, dinî kurallar vb. gibi dış kaynağı içine almaktadır.

¹⁸ Eğer bir şey yapmanıza izin verirsem, bunu yapmanızı beklerim.

¹⁹ Portner bu daveti, konuşmacının söz konusu eylemi önleme yetkisine sahip olduğu varsayımına dayandırarak açıklamaktadır. O buradaki davet sahibi olarak kılıcıyı işaret etmektedir. Kılıcı konuşurun yetkisine başvurmadan onu eylemi gerçekleştirmesinin önünü açmaya davet eder. Zira izin eylemi kılıcının arzularına ulaşmasına yardımcı olacaktır (2010: 8).

sebebi eylemin gerçekleştirilebilirlik/ olabilirlik durumunun daha önceden belirtilmemesi ya da konuşurun daha önceden bir yasak koymasının nedeniyledir. Kılıcı üzerinde yetkiye sahip olan otorite izin verdiğinde bu yasaklardan bazıları kısa süreliğine veya tamamen ortadan kaldırılır. Dolayısıyla bir izin beyanı başarılı olduğunda eylem yasaklananlar alanından izin verilenler alanına taşınır (Kamp, 1974: 62). Daha açık belirtmek gerekirse izin ifadelerinde kılıcının eylemi gerçekleştirmesine mâni olan potansiyel bir engel vardır. Konuşur karşısındakinin niyetlerine ve eylemi gerçekleştirmek istemesindeki hedeflerine göre eylemi engelleme gücüne sahip olmasına rağmen gücünü kılıcının eylemi gerçekleştirmesinden yana kullanarak izin verir. Engel otorite tarafından ortadan kaldırılır ve böylece izin isteyen kişinin amaçlanan eylemini gerçekleştirmesi sağlanır (Sweetser, 1983: 485, 1990: 51; Traugott ve Dasher, 2002: 110; Radden ve Dirven, 2007: 244).

1) *Arabayı buraya park edebilir miyim?*

-Evet, edebilirsiniz.

2) *Pandemi bittikten sonra sokağa çıkma yasakları kaldırıldı.*

(1) numaralı örnekte kılıcı aracını park edeceği yerin izin verilebilir bir yer olup olmaması hakkında daha önceden bilgi sahibi olmadığı için izin istemekte ve otorite park etme eylemine onay vererek eylemi gerçekleştirilebilir kılmaktadır. Böylece park etme eyleminin yükümlülük alanındaki izin durumu açığa kavuşmuş olur. (2) numaralı örnek pandemi döneminde virüsün insanlar arasında yayılma durumu göz önüne alınarak konan dışarı çıkma yasağının pandemi bittikten sonra kaldırılması ve dışarı çıkma eylemine izin verilmesi anlamı taşımaktadır. Eylem bir sonraki yasağa kadar izin verilenler alanına taşınır. Her iki örnekte de görüldüğü üzere konuşur olayların durumuna ilişkin bir değerlendirmede bulunur. Nihayetinde gerçekleşmesi mümkün olan eylemler konuşurun değerlendirmesine göre izin verme ya da izin vermeme tutumuna dönüşür. Bu yönüyle hem konuşur hem de konu odaklı olan izinler bir kılıcıya eylem üzerinden dayatma içerir. Öyleyse izin semantiğinde iznin kaynağı olan bir *otorite*, otoritenin onayıyla eylemi gerçekleştirme ihtiyacı duyan bir *kılıcı* ve gerçekleştirilmek istenen bir *eylem* olmalıdır.

İzin ifadelerinde kılıcının eylemi gerçekleştirmesi otorite konumundaki bir konuşur ya da dışarıdan başka bir kaynağa bağlı olduğundan ve eğer kaynak izin vermezse

kılıcı eylemi gerçekleştiremeyeceğinden otorite kılıcıya göre daha üstün durumdadır ve dolayısıyla baskın olan taraftır. Bu durumda izin veren, izin isteyen daha güçlüdür (Radden ve Dirven, 2007: 244). Otoritenin kılıcıya karşı olan gücü müdür – sekreter, anne-çocuk, patron-işçi, öğretmen – öğrenci, asker -komutan gibi kişilerin sosyal hayatta ya da iş hayatındaki konumlarından kaynaklanabileceği gibi, kanunlar, yasalar, dinî kurallar, ahlak kuralları gibi başka durumlardan da kaynaklanıyor olabilir. Her ikisinde de otorite bu faktörlerden en az birinde kılıcıya üstünlük sağlar.

Otoritenin sağladığı izinlerde izin semantiğine göre *zayıf* ve *güçlü* izin arasında ayırım yapılabilmektedir. Söz konusu eylemin gerçekleşmesi hâlinde izin verilen eylemler bir çelişki oluşturmuyorsa *zayıf izin* alanındadır (Wright, 1968: 11). *Zayıf izin* klasik modal mantığa uygun olan izindir. Önermenin gerekli olduğu bir dünyada, bu önerme ile tutarlı herhangi bir önermeye zayıf bir şekilde izin verilir (Starr, 2016: 330). Açıkça yasaklanmayan eylemlerle beraber (Lyons 1977:836) (y)Abil-, *izin vermek* gibi işaretleyicilerle kodlanan izinler *zayıf izin* ile ilişkilendirilir (Traugott ve Dasher 2002:106). Bunun tersi olan *güçlü izinler* ise alternatifler arasında seçim yapma olanağı (özgürlüğü) ile ilişkilendirilir (Wright 1968:5; Asher and Bonevac 2005:305).

3) *Merve İstanbul'a gidebilir.*

4) *Sınavda cep telefonu kullanamazsınız.*

5) *Hem çay hem kahve içebilirsin.*

6) *Salonda ya da benim odamda uyuyabilirsin.*

Yukarıdaki (3) numaralı örnekte basit bir şekilde konuşur tarafından Merve'ye İstanbul'a gitmesi için verilen bir izni ifade eder. (4) numaralı örnekte *sınavda* sözcüğü ile sınav süresi kastedilmekte ve bu süre zarfında cep telefonu kullanımı yasaklanmaktadır. Ancak aynı zamanda sınav bittikten sonra telefon kullanmanın durumuna ilişkin herhangi bir yasak getirmemektedir. Dolayısıyla sınavdan sonra telefon kullanmak açıkça yasaklanmadığından dolayı sınavdan sonra telefon kullanmaya izin verildiği anlamı çıkarılabilir. Wright'ın açıklamaları doğrultusunda (4) numaralı örneği zayıf izinler bağlamında yorumlamak yanlış olmayacaktır. (5) ve (6) numaralı örneklerde ise konuşur kılıcıya alternatifler sunarak bu alternatiflerden birini ya da ikisini de seçme fırsatı tanımaktadır.

Öte yandan yükümlülük kipliğinin doğasında var olduğu kabul edilen edimsel güç *izin kipliğinde* de karşımıza çıkmaktadır. İzin isteyen ile izin veren arasındaki doğal asimetrik güç ilişkisi, belirli bağlamsal durumlarda, yönlendirici anlamda anlaşılabilir (Perkins, 1980: 154-155; Radden, 2009: 181). *Bir sonraki hasta girebilir* cümlesinde doktor, eylemi gerçekleştirmek üzere kılıcıyı hareket geçirme girişiminde bulunur. Zira doktor hastanın içeri girip girmemesini kılıcının kararına bırakmaz. Burada doktorun yaptığı (yapmak istediği) içeri girmesi için hastayı harekete geçirmektedir. Bununla beraber doktorun hastaya vermiş olduğu izin sadece bir defalığına yani geçici bir eylemi kapsar. Doktor tarafından hastaya izin gönderimi sağlandıktan sonra hasta içeri girdiği anda izin sonlanmış olur. Konuşur ve kılıcı arasındaki iletişim ortamında kodlanan izinlerin geçerliliği yaygın olarak eylemlerin gerçekleştiği alanlardaki tek bir eylem içindir.

İzin isteyen kişinin kullandığı ifadeler, kendisinden izin istenen kimsenin sosyal statüsüne ve kılıcının hitap ettiği kimse ile arasındaki ilişkinin niteliğine göre farklılık gösterir. İzin ifadelerinin iletişimde yer alma şekli bulunduğu ortama göre şekillenir. Günlük hayatın akışındaki diyaloglarda yer alan (pazar, market, berber vs.) izin gönderimleri ile kurumsal ortamlardaki izin gönderimleri aynı değildir. Bir çalışanın patronundan izin alma şekli ile bir abla-kardeşin birbirinden izin alma biçimi, dile yansıma şekli itibarıyla birbirinden farklıdır. Gerek çalışma ortamında gerekse mahkeme, okul, hastane, ofis vb. gibi ortamlarda izin alma-izin verme ifadelerinde kimin, ne söylemesi gerektiğine dair yazılı olmasa da dilin kendi kuralları içerisinde bir düzen bulunur. Kılıcının otoriteden daha düşük statüde olduğu durumlarda *geleneksel olarak dolaylı stratejiler* (*Bilgisayarınızı kısa bir süreliğine kullanabilir miyim?*) kullanılırken; arkadaşlar, aile üyeleri arasında veya resmî olmayan durumlarda *doğrudan stratejiler* (*Bir dakikalığına bilgisayarınızı kullanacağım, tamam mı?*) kullanılır (Tran, 2022: 856).

Öte yandan her toplumda izin almak ve vermek için belirli dilsel kodlayıcılar bulunmaktadır. Bunlardan bazıları evrensel nitelik gösterebilirken bir kısmı toplumsal yapıya göre farklılık gösterebilir. Örneğin bir patronun işçiyle konuştuğundan sonra odasından çıkması için söylediği *Çıkabilirsin* cümlesi birçok toplumda izin olarak algılanabilir. Ancak bir kişinin samimi olduğu başka bir kişinin odasına

girerken söylediği *İzin / müsaade var mı?*²⁰ sözü Türk toplumuna ait bir kullanımdır. O hâlde izin isteme ve izin verme eylemleri hem durumsal faktörlere hem de statü, gelenek, toplumsal değerler (kültür) gibi durumlara göre değişmekte ve bunlardan etkilenmektedir. Bu gibi ortamlarda izin ifadeleri tamamen duruma özgü şartlardan kaynaklanmaktadır ve kılıcının bu şartlara müdahale etme şansı yoktur. Eylemi gerçekleştirmekle yükümlü olan kişiler olsa da kılıcının mevcut durumla ilgilenmesine izin veren bazı sosyal veya ahlaki norm(lar)a sahip kişilerin onayıyla izin eylemi gerçekleştiğinden izin ifadeleri kılıcının dışındadır (Auwera ve Plungian, 1998: 81; Göksel ve Kerslake, 2005: 302; Narrog, 2012: 58). Genellikle koşullar olayların gerçekleşmesine izin verir veya engeller (Kratzer, 2012: 10). Bu koşullar ahlaki açıdan kabul edilebilir olmalıdır (Nuyts, 2006; Renchtz, 2015). Buradaki ahlak kavramı kişinin ait olduğu toplumun kültürel değerlerine ve otoritenin kişisel etik değerlerine uygunluktur.

3.1. İznin Kaynağı

İznin kaynağı bir eylemin meydana gelmesine imkân tanıyan, izin eyleminde yetki veya güce sahip olan taraftır. İzin ifadelerinde izni veren, yükümlülüğün kaynağı olan otorite *konusur* (insan) olarak kabul edilmektedir (Palmer, 2001: 10; Traugott ve Dasher, 2002: 109; Langacker, 2008: 305; Rentzsch, 2015: 62). Otorite/ konuşur eylemin gerçekleştirilebilir yahut mümkün olduğu inancıyla hareket ederek kılıcının izin isteğine kendi bakış açısı doğrultusunda izin verir ve dolayısıyla konuşur tarafından verilen izinler *öznel* (subjective)dir.

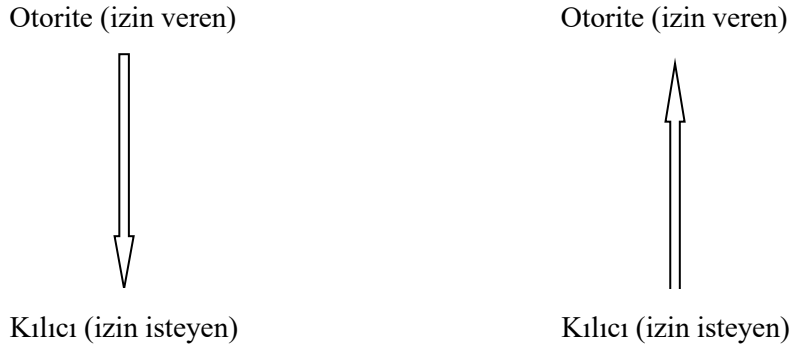
3.1.1. İzinlerde Otorite

Kaynağı konuşur olan izinler iletişimdeki mevcudiyetleri açıkça ortada olan ve biri konuşur, diğeri kılıcı olmak üzere, en az iki kişinin yer aldığı bir ortamda kılıcının eylemini kısıtlayan potansiyel bir engelin kaldırılması yoluyla oluşur.

İzin ifadelerinde genel olarak, konuşur (otorite) kılıcıdan statü, makam, yaş, saygınlık gibi çeşitli etkenler sebebiyle baskın olan taraftır. Bu nedenle izinlerde kılıcı genellikle kendisinden makam, statü, hiyerarşik düzen gibi nedenlerle baskın

²⁰ *Müsaade var mı? Müsaade sizin, Müsadenizle vb.* günümüzde kullanım alanı daralan ifadeler olarak karşımıza çıksa da gündelik hayatta insanlar bu yapıları konuşmada veya yazıda tutarlı bir şekilde kullandığı için çalışma kapsamına alınmıştır.

olan konuşurdan nezaket ve saygı kuralları çerçevesinde izin ister ki bu izinler genellikle soru-yanıt diyaloglarında sıkça yer bulur.

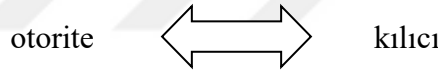

Şekil 3.1. İzin ifadelerinde önerme yönü

Memur: Bu akşam erken çıkabilir miyim?

Amir: Elbette, çıkabilirsin.

Ancak otorite bazen statü olarak kılıcıyla denk durumdaki bir kişi de olabilir. Aynı iş yerinde çalışan iki arkadaş, iki kardeş ya da karı – koca gibi toplumsal statü vb. etmenler açısından birbirlerine denk olabilirler.²¹

İzin ifadelerinde otorite yani gücün kaynağı her zaman konuşur olmayabilir. Diğer bir değişle konuşur basitçe başka bir yerden kaynaklanan izni aktarıyor olabilir (Langacker, 2008: 305). Başka bir ifade ile otorite statüsünde yer alan kişi izni aktaran -geçici olarak konuşur (otorite)- statüsü kazanmış olabilir. Eğer konuşmacı izni veren kişi değilse, sıklıkla iznin kaynağı belirtilir: *Baban gitmene izin verdi.* (İzni anne kendisi değil baba veriyor.) Böyle bir örnekte anne izin eyleminin gerçekleşmesini sağlayan katılımcı değil, iznin varlığını bildiren bir katılımcıdır. İki konuşur arasındaki en önemli ayrım birinin izni veren diğerinin ise izni aktaran olmasıdır. İlk konuşur dolaylı yoldan izni kılıcıya iletilen, dışarı çıkma eylemine dair izni veren kişi olarak babadır. Anne babanın tutumunu aktaran ikinci konuşurdur.

İzin ifadelerinde canlı bir özne konumunda olmayan, hayatın akışını düzene koymak amacıyla varlığı öngörülen bir dış kaynak tarafından sağlanan izinler de vardır.²² Bir

²¹ Bu durumda izin rica semantiğine de kayabilmektedir. Cümledeki önerme içeriğinde atıfta bulunulan kipliğin anlamını belirlemek için olayın oluşmasını veya gerçekleşmesini etkileyen faktörler, bağlamla birlikte ele alınmalıdır.

vatandaş, sosyal varlık ve birey olarak hepimizin hayatını yöneten bazı kanunlar, davranış kuralları, ahlaki ve dinî kurallar, sosyal haklar gibi dış bir kaynak da otorite olabilmektedir (Nauze, 2008: 26; Radden, 2009: 180; Rentzsch, 2015: 62). Bu nedenle izin kaynağı genellikle canlı bir özne olarak insan olsa da mutlaka belirli bir birey olmak zorunda değildir. Zira günlük iletişimde varlıklarına ihtiyaç duyulan ve oldukça sık kullanılan izinler, yasa ve yönetmeliklerde yer alan veya bunlar tarafından yayınlanan talimatlara kadar eylemlerden sorumlu kişilere bir hareketin ya da eylemin yapılabilir/gerçekleştirilebilir olup olmadığını bildirir. Bu tür izinlerde, izin geçerlilik olgusu konuşurun verdiği izin ifadelerine göre daha uzun bir zaman dilimini kapsar. Konuşur dışındaki kaynak tarafından kodlanan izin ifadeleri, konuşurun izin gönderimlerinde olduğu gibi bir duygu durumu barındırmamakta daha genel ve kapsamına giren kişiler için geçerli eylemlerin izin verilebilir durumlarını aktarmakta ya da onaylamaktadır. Konuşur- kılıcı ilişkisinden ziyade genelleştirilmiş olanaklı durumlar izin alanına dâhil olmaktadır. Hastanede yatan tanıdığını ziyaret etmek isteyen bir kişinin güç içerisinde belirli saatlerde (her gün öğlen 12:00-13.00, akşam: 18.00-19.00 saatleri arasında) hastayı ziyaret etme izni vardır. Hastane kuralları arasında olan bu izin durumu hastaneye gelen tüm hasta yakınları için geçerlidir. İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu'na göre *Tam süreli işyeri hekimi görevlendirilen işyerlerinde, diğer sağlık personeli görevlendirilmesi zorunlu değildir* ifadesinde hukuki bir zorunluluk olmadığı dile getirildiğinden burada izin alan kişi önermenin temel konusunu oluşturmamaktadır. Kurallar herkes için geçerli olduğundan ve istek, emir, öfke, tavsiye vb. gibi duyguları barındırmadığından neseldir. Kipleri nesnel bilgi kipliği ve nesnel yükümlülük kipliği olarak ayıran Johanson, nesnel yükümlülük kipliğinin olayları ahlaki, yasal veya sosyal normlara göre; zorunlu, gerekli, makbul, caiz, kabul edilemez veya yasak olup olmadığını değerlendirmek için kullanıldığı belirtir (2014: 20). Öyle ki kurallar yoluyla eylemlere ve durumlara yönelik tutum her tür öznel etkiden bağımsız olarak açıkça ortaya konmuştur.

Konuşurun kılıcı üzerindeki yaptırımının az- çok olma derecesinden hareketle yükümlülük kaynakları arasında bir sıralamaya gidildiğinde yaptırım gücü yüksek olan kanunlar, yazılı kurallar, güçlü *yükümlülük* (deontic) kaynaklarını oluştururken,

²² Perkins de toplum yasalarında deontik kaynağın yani izin veya zorunluluğu yaratanın kişiler veya kurumların olduğunu belirterek bunları izin kabul eder (1980: 61-62).

toplumsal ahlak kurallarının yaptırımı kanunlar, yasalar kadar somut yaptırımlar barındırmadığından daha zayıf yükümlülük kaynakları olabilir. Aynı otorite seviyesindeki insanlar, soyut varlıklar ise en zayıf *yükümlülük* (deontic) kaynaklarıdır.

3.1.2. İzinler ve Kılıcı

İzinler, genellikle ilgili eylemi yapmaktan sorumlu olarak görülen kişiye / canlı öznelerle verilir. Dolayısıyla izin cümlelerinde kılıcı eylemi/ durumu gerçekleştirmekle yükümlenen yani izni alan kişi(ler)dir. İzin cümlelerinin olmazsa olmazlarından olan kılıcı, eylemi gerçekleştirmek için otorite veya dış güçlerin onayına ihtiyaç duyar. Kılıcı, kendisinin fiziksel durumunda veya konumunda bir değişiklik ile sonuçlanacak bir eylemde bulunmak için izin ister. Bu kişi ya da kişiler izin alanının her zaman gerçek dünya sınırları içinde olmasını sağlamaya çalışır (Lewis, 1979: 22). Bilindiği gibi yükümlülük kipliği ve dolayısıyla onun alt ifade türlerinden olan izinler, kılıcı ya da kılıcıları bir eylemde bulunmaya teşvik ederler (Starr, 2016: 332). Teşvik, kılıcıyı eylemi gerçekleştirmeye daha istekli hâle getirir. Bu isteklilik durumu alışkanlık, eylemi gerçekleştirmeye zorlanma, mecburiyet ya da belki otoritenin kendisi üzerindeki kontrolünün otoritenin yararına olduğu kadar kendi yararına da olacağı beklentisi gibi çeşitli sebeplerden kaynaklanabilir (Lewis, 1979: 22). İzin ifadelerinde kılıcı aslında bir gereksinim de sunar.

-Buraya oturabilir miyim?

-Evet oturabilirsiniz.

Bu konuşmanın okul kantininde oturmak için yer bulamayan bir öğrenciyle kendisi bir masada oturan diğer öğrenci arasında geçtiği düşünüldüğünde kantinde boş bir yer bulmaya çalışmak gereksinimdir. İzin isteyen kılıcının, izni istemesinin mutlaka bir gerekçesi ve bu gerekçenin hem kılıcıyı hem de otoriteyi yakından ilgilendiren bir sebebi vardır. Bu gereksinim otorite tarafından giderilecektir. Dolayısıyla eylemin yerine getirilmesi konuşurun özne bakışına göre mümkündür (Rentzsch, 2013:146). Kılıcının neyi, nasıl yapacağı otorite tarafından belirlenen mevcut izin alanına göre şekillenir. Kılıcının olaylara dâhil olmasına izin veren -genellikle- konuşur ya da bazı sosyal veya etik norm(lar) olduğu için izin ifadeleri iletişimde kılıcı olarak adlandırılan katılımcının dışındadır (Narrog, 2012: 58). Auwera ve Plungian, *John artık gidebilir* örneğinde John'un ayrılmasının mümkün olduğu belirten yani ona izin

veren otoriteye ve/veya bazı normlara sahip kişinin olmasını katılımcı dışı olarak yorumlarlar (1998: 81). Zira burada kılıcının kendisinin gerçekleştireceği eyleme herhangi bir müdahalesi yoktur. Bu izni ona otorite konumunda olan konuşur vermiştir. Benzer olarak *kayıt için cuma gününe kadar başvuru yapabilirsiniz* örneğinde başvuru tarihi konusunda duyuruyu yapan yetkili bir kişi olarak yorumlandığında bu yetkili kişi koşulları bildiren, kılıcı ise bu koşullara tâbii olan kişidir.

İzin ifadelerindeki şahıslara gelince bunlar izin veren ve izin isteyen /talep eden kişiler şeklinde iki gruba ayrılır. Otoritenin izin gönderimlerinde sıklıkla ikinci ve üçüncü şahısların varlığından söz edilebilir.

Elindeki poşetleri şuraya bırakabilirsin.

Soruları cevaplamaya istediğiniz sorudan başlayabilirsiniz.

Hava çok soğuk. O içeride bekleyebilir.

Çocuklar bahçede top oynayabilirler.

Ancak genellikle üçüncü kişilere izin verildiğinde izin aktarımı söz konusu olmaktadır. Bu izinlerde kişiye eylemde bulunmak için verilen izni iletecek geçici bir kaynak vardır (Langacker, 2008:305). Bazen de otoritenin kendisi aynı zamanda kılıcı olarak gramatikal düzlemde yer alabilmektedir. Papafragou ‘ya göre Bağıntı Kuramı (Relevance theory)²³ ile ilgili bir durumdur.

1) *Sana nereye gittiğini sorabilirim* cümlesi bağlamdan kopuk kullanımıyla bir izin olarak yorumlanamazken Mary’nin Peter’le karı koca olduğu ve Peter’in karısıyla büyük bir tartışma yaşadktan sonra dışarı çıkmaya hazırlandığı bir bağlamda izin sayılabilir.

2) *Mary: Nereye gidiyorsun?*

Peter: Buna cevap vermemi beklemiyorsun değil mi?

Mary: Sana nereye gittiğini sorabilirim. Sonuçta ben hâlâ senin karınım.

²³ 1986 yılında Dan Sperber ve Deirdre Wilson tarafından ortaya atılan Bağıntı Kuramı bilişsel niteliğe dayanır. Bağıntı ilkesi uyarınca, her cümle her şeyden önce dinleyici için bağıntılı olacağı iletilisini taşır ve bu temel ileti asla sorgulanmaz. Bildirişim olgusunu bir maliyet-kâr dengesi olarak tanımlayan bu ilkeye göre her cümle en az zihinsel çaba harcanarak yorumlanır ve bu çaba karşılığında elde edilen bağlamsal etki (anlam kümesi) ile harcanan zihinsel enerji arasında bir denge oluşur. Bu dengeye göre bir cümlenin yorumlanması için gerekli olacak zihinsel enerji ne kadar az ve karşılığında elde edilen anlamlar ne denli doyurucu ise, söz konusu sözce o denli bağıntılı olacaktır (İmer vd., 2011: 40).

Burada Mary'nin verdiği cevapla anlatmak istediği, Peter'a nereye gittiğini sormasına izin verildiğidir. (1) numaralı örneğin (2) numaralı örnekteki bağlam içinde daha kabul edilebilir olmasının nedeni, bir dizi bilişsel etki yaratması nedeniyledir. Mary'nin *Sana nereye gittiğini sorabilirim* cümlesindeki izin anlamı toplum hayatında karı koca olmanın getirdiği birtakım yükümlülüklerle dayandırılmıştır. Evlilik bağı gereği Mary'nin kocasına soru sorma ve sorusuna cevap isteme hakkı bulunduğundan Papafragou, bunu bir izin ifadesi olarak kabul eder. Papafragou, anlamsal ve edim bilimsel bir kiplik açıklaması geliştirirken, kişilerin içinden geçtikleri bilişsel süreçlerle iletişim anında oluşan söylemin toplumsal niteliğini ve bağlamı bir arada yorumlamıştır (1998: 153-154). Öte yandan genel bir otorite tarafından verilen izinlerde kılıcı dil bilgisel bir öznenen ziyade örtük bir katılımcı ya da bir topluluğun üyesi de olabilir. Örneğin, *18 yaşını doldurmuş her birey seyahat hürriyetine sahiptir* cümlesindeki izin, ülke sınırları içerisinde yaşayan tüm vatandaşlar için olanaklı bir durumdur. Bu kanunlarla ona verilmiş bir izindir ve anayasada açıkça belirtilmiştir. İzin isteme ifadelerinde ise *Müdürle görüşebilir miyim?* ya da *Arkadaşımızı görebilir miyiz?* gibi örneklerde görüldüğü üzere sıklıkla birinci kişiler gramatikal düzlemde yer almaktadırlar.

3.2. İzinler ve Zaman

İzin kipliğinde sıklıkla tartışılan konulardan biri izinlerin zamanıdır. Lyons, yükümlülük kipliğindeki cümlelerin zaman yönünden kısıtlamaları olduğundan bahseder ve ona göre bunlar bildirme (haber) niteliğinde olmayan basit cümlelerdeki kısıtlamaların aynısıdır (1977: 843). Dil bilgisi alanında bildirme (haber) niteliğinde olmayan dilek (tasarlama) kiplerindeki zaman ifadelerinin nasıl olduğu konusu araştırmacılar tarafından farklı şekillerde ele alınmıştır. Bazı araştırmacılara göre dilek (tasarlama) kiplerinin açık bir zaman anlamı yokken (Ediskun, 1999: 174; Gencan, 1979: 295; Ergin, 2009: 289) bazı araştırmacılara göre dilek (tasarlama) kipleri açık olmayan bir gelecek zaman sezdirmektedir (Türkyılmaz, 1999: 10; Benzer, 2010: 109). Kiplik literatüründe yükümlülük kipliği içerisinde yer alan izinlerin açık olmayan bir gelecek zamana atıf yaptığı görüşünden hareket edilmiş; izin ve zorunluluk ifadelerinin varsayılan olarak gelecekte gerçekleştirilecek potansiyel olayları ve durumları içerdiği kabul edilmiştir (Sweetser, 1982: 496; Coates, 1983: 233; Kratzer, 2012: 51). Nitekim genel olarak izin ifadelerinde

konuşma zamanı dikkate alındığında eylemin zamanı yani olay zamanı konuşma anından sonraki bir zamana aittir. İzinlerde gerçekleştirilecek eylem konuşma anından sonra olacağı için aslında gelecek zaman, izinlerin anlamsal yapısına karışmıştır.

1) *Sekreter: İçeri girebilir miyim?*

Müdür: Gir.

İçeri girip giremeyeceğini soran bir sekreter ile müdür arasında geçen bu diyalogda içeri girme eylemi müdür izin verdiği takdirde konuşma anından kısa bir sonra yakın gelecekte gerçekleşecektir. Benzer şekilde *Ödevlerini bitirdikten sonra dışarı çıkabilirsin* cümlesinin çocuğuna izin veren bir anneye ait olduğu düşünüldüğünde anne çocuğuna belli bir saat bildirmemekte çıkması için ödevlerini bitirmesini şart koşarak gelecekte herhangi bir zamana atıf yapmaktadır. Bu noktada izin ve gelecek²⁴ arasındaki bağlantı, bir kişiye gelecekte bir şeyler yapması için izin verilmesi şeklindedir.

İzin ifadeleri geçmiş zaman açısından değerlendirildiğinde ise Sweetser, geçmişe dönük bir izin durumunun söz konusu olmadığını ve verilen izinlerin geçmişi etkileyemeyeceğini ifade eder (1982: 496). Kişi geçmişe dönemeyeceği için geçmişte olup bitmiş bir eylem için izin vermek imkânsızdır. Geçmiş zamanda çekimlenen izin ifadeleri yükümlülük alanından çıkarak daha çok bilgi kipliği alanına kaymaktadır. *İsteseydin sana izin verebilirdim. Gitmek istediğini bilseydi engel olmazdı* örnekleri izin alanında ne otoritenin ne de kılıcının izin ifadeleri ile ilişkilendirilebilir. Kaldı ki her iki örnekte de herhangi bir otorite tarafından verilen izin veya kılıcı tarafından gerçekleştirilmek istenen bir eylem yoktur. Konuşur geçmişteki durumlarla önerme içeriği hakkında olası/kesin değerlendirmesi yapmaktadır.

Geçmişe dönük izin alma ya da verme durumu mümkün olmasa bile geçmişte verilen iznin geleceği etkileyebileceği düşünülmektedir. *Gidebileceğimi söyledi* örneğinde ana cümlemin yüklemine kodlanan zaman dil bilgisel olarak belirli geçmiş zamanı ifade ederken yardımcı cümledeki zaman gelecek anlamı taşımaktadır. Konuşur

²⁴ Söz konusu örnekte dile getirilen eylemin, konuşma zamanı ile şimdi, geçmiş ya da gelecek şeklindeki ilişkisiyle beraber konuşma anındaki bitmişlik ve bitmemişlik yönüyle değerlendirmek de mümkündür. Zira *görünüş (aspect)* itibarıyla bu eylemler bitmemiş eylemleri de ifade eder.

cümleyi geçmiş zamanda sarf etmiş olsa bile henüz gitme eylemini gerçekleştirmediği anlaşılmaktadır. Perkins, böyle bir durumda yan cümledeki eylemin *görünüş* (aspect) olarak bitmemiş olmasının izni etkilediğini ve iznin durumunun mevcut yani güncel olduğunu belirtir (1980: 92-93).

İzinlerin devam etme durumu otorite dışında bir kaynaktan sağlanan izin kodlamalarında da karışımıza çıkmakta ve en azından Türkçe için varlığı öngörülen bir geniş zaman (aorist) çağrışımı yapmaktadır. Bilindiği gibi Türkçede geniş zaman her zaman geçerli olan ve herkesin kabul ettiği gerçeklerin, durumların anlatımında kullanılır. Tabiat hadiseleri, kanunlar, atasözleri gibi genel hüküm bildiren cümlelerin zamanı, geniş zaman ekleri kullanılarak belirlenir (Akçataş, 2015: 41). *Üniversiteler ile öğretim üyeleri ve yardımcıları serbestçe her türlü bilimsel araştırma ve yayında bulunabilirler*²⁵ örneğindeki zamanın anlamında sadece şimdiki zamana atıf yapılmamakta, mevzuat maddesi değiştirilmediği sürece söz konusu eylemin her zaman geçerli olduğu bir zamana atıf yapılmaktadır. Öyleyse izinler gerçekleştirilmediği sürece zaman içinde devam edebilir (Asher ve Bonevac, 2005: 313).

3.3. İzin ve Gerçeklik/ Gerçek dışılık

Dillerin gerçek olaylarla ilgili ifadelerle geleceğe yönelik, varsayımsal veya gerçek dışı durumlara atıfta bulunan ifadeler arasında ayrım yaptığı kabul edilmektedir. Temelde bu ayrım dilek kipi ve haber kipleri çerçevesinde değerlendirilir ve *bildirme kipleri* (indicative) gerçeklik ve *dilek kipi* (subjunctive) gerçek dışılık ayrımları olarak yorumlanır (Nuyts, 2006; Nordström, 2010). Bazı araştırmacılar ise bu ayrımda *olgusalılık* (factivity)-*karşıolgusalılık* (non-factivity) terimlerinden yararlanır. Ancak Narrog'a göre bu kavramlar arasındaki fark temelde sadece isimlendirmede yatmaktadır (2005: 181). Terim olarak kullanımlarında Palmer *realis/ irrealis* teriminin kullanımının daha tatmin edici olduğunu belirtir. Ona göre bu terimler teknik olmaları nedeniyle günlük kullanımda karşılığı olan diğer terimlerin yaratacağı karışıklığı önlemek için avantajlıdır (2001: 2). Kiplik araştırmalarda sıklıkla söz konusu edilen *gerçeklik* (realis)/ *gerçek dışılık* (irrealis) izin kipliğinde de ele alınmaktadır.

²⁵ Yükseköğretim Kurumları, Madde 130.

Chafe, geçmiş durumları, geçmişte biten eylemleri, şimdiki durumları ve bitmemiş, devam eden eylemleri gerçekliğin kavram alanları içinde; evet-hayır, olumsuzluk, gelecek, gereklilik, olanaklılık, emirler, yasaklar ve koşul-şart cümlelerini gerçek dışılık alanı içinde verir (1995: 350). Gerçeklik²⁶ durumunda önermenin doğru olduğu kuvvetle ileri sürülür, konuşmacı bu iddiayı delil veya delillerle desteklemeye hazırdır. Gerçek dışılık ise konuşurun iddiayı desteklemeye hazır olmaması yani gerçekliğin zıttıdır (Crystal, 2008: 402-403). Gerçek/gerçek dışı sistemler sıklıkla gelecek/gelecek dışı referanslar açısından tanımlanır. Comrie 'nin tanımında *gerçek* (realis), gerçekte meydana gelen veya gerçekte gerçekleşmekte olan durumları ifade ederken, *gerçek dışı* (irrealis), tümevarımsal genellemeleri temsil eden durumlar ve ayrıca tahminler, kehanetler de dâhil olmak üzere daha varsayımsal durumlar ifade eder (1985: 45). Lyons, *gerçek olmayan* (unreal) durumları ve dilekleri ve *karşı olgusalılık* (contra-factivity) içinde değerlendirir. *Karşı olgusalılık*, (contra-factivity), konuşurun, önermenin doğruluğuna değil, yanlışlığına olan bağlılığını gösterir. Bu durumda konuşur ifade edilen önermenin *gerçek dışı* olduğunu kabul eder (1977: 795).

İzinler ile *gerçek dışılık* (irrealis) ilişkisinin gündeme gelmesine sebep olan bağlantı izin ifadelerindeki eylemin konuşma noktası referans alındığında henüz gerçekleşmemiş olması nedeniyle gelecek zamana yaptığı atıftan kaynaklanır. Tıpkı gelecek gibi olay kipi ve dolayısıyla izin kipi işaretleyicileri de gerçek dışılığı²⁷ kodlar (Nordström, 2010: 40). *Pencereyi açabilirsin* cümlesinde açma izni geleceğe yönelik bir potansiyel taşıdığı için gerçekleşmemiş bir olayı işaret eder ve henüz ortaya çıkmadığından sonucu da yalnızca potansiyel bir gerçekliğe sahip olur. *Gerçek dışılığın* (irrealis) temel mantığı gerçeklikten yoksun olmak ve daha çok varsayıma dayanmaktır (Comrie, 1985). Bu yönüyle de izinler *gerçek dışılıkla* ortak bir alan oluşturur.

3.4. İzin ve Olumsuzluk

²⁶ Gerçeklik ve gerçek dışılığın dile yansımaları oldukça temel düzeyde farklılıklar barındırır. Bir dilde gerçeklik olarak işaretlenebilen emir ya da buyurma, başka bir dilde gerçek dışı olarak işaretlenebilmekte veya hiçbir şekilde kiplik sisteminin bir parçası olarak görülmemektedir. Benzer çeşitlilikler gelecek, soru, reddetme, bildirme kategorilerinde de mevcuttur (Palmer, 2001: 2).

²⁷ Nordström'a göre hem gelecek hem de olay kipliği gerçek dışılık ile uyumlu olsa bile aynı işlevsel kategorinin üyeleri değildir. Olay kipinin birincil işlevi, önermeyi gerçekleşmemiş olarak işaretlemek değil, yetenek, irade, yükümlülük, izin vb. gibi kavramları anlamsal olarak ifade etmektir (2010: 40).

İzinler, kılıcı tarafından gerçekleştirilecek potansiyel bir eylemi konuşur ya da dış kaynak olan yetki sahibi konuşurun engellenmemesini ifade eder. Temelde kılıcı dışındaki birinin yetkisine dayanan izinler, bazen türlü sebeplerle çeşitli şekillerde olumsuzlanabilir. İznin cümlelerinde biçimsel ya da sözlüksel olumsuzluk işaretleyicilerinden birinin kullanılması izni olumsuzlayarak ortadan kaldırır. Türkçede izinler çoğunlukla izin işaretleyicilerine olumsuzluğun temel biçim birimi olan *-mA* ve yeterlik fiilinin olumsuzu-(y)*AmA(z)* biçimbirimlerinin fiile ulanması yoluyla olumsuzlanır.

1)

a) Dışarı çıkmama *izin veriyorum*.

b) Dışarı çıkmama *izin vermiyorum*.

2)

a) Burada kalmama *müsaade edeceğim*.

b) Burada kalmama *müsaade etmeyeceğim*.

3)

a) Dışarı *çıkabilirsin*.

b) Dışarı *çıkamazsın*.

Yukarıdaki her üç örnekte de (a) numaralı örnekler olumlu bir izni dile getirirken (b) numaralı örnekler, olumsuzluk işaretleyicisi *-mA*²⁸ ve yeterliliğin olumsuzu *-AmAz*'ın yükleme ulanmasıyla olumlu izinleri olumsuz izinlere dönüştürmüştür. Öte yandan, izni işaretleyen birimlerin olumsuzları 'yasaklama' alanına da hizmet eder. Zira bir eyleme izin verilmiyorsa buna yasak denir (Wright, 1951: 3). *İzin vermiyorum*, *Müsaade etmeyeceğim* gibi yüklemelerin olumsuzlandığı durumlarda eyleme izin verilmeyeceği ifade edilirken *Arabanınızı buraya park edemezsiniz. İçeri girmeyin*

²⁸ Bir izin cümlesinde olumsuzluk işaretleyicisi *-mA* kullanılması her zaman iznin tersini üretme eğiliminde değildir. Bu işaretleyiciler bazen bir hareketi de olumsuzlayabilir daha doğrusu bir hareketi gerçekleştirmemeye izin verebilir.

Erken gelmeyebilirsin. (Sabah ofiste çok iş yok).

- "hareket etmemesine izin verilmek" kavramı kendi başına bir kiplik fiil tarafından sözlükleştirilmiş "*-mAyAbil*"ın yapısında kodlanmıştır. "*-mAyAbil*", eylemi olumsuzlayarak eylemde bulunmama izni verme hem de kipi olumsuzlayarak izni reddetme (vermeme) kapsamına giren tek kiptir. (Radden, 2009: 181). Dolayısıyla *-mAyAbil* izin kipliği açısından bağlama göre hem olumlu hem olumsuz bir tavır sergilemektedir.

gibi örneklerde biçimbirimler bağlama göre olumsuz bir emir²⁹ ya da yasak belirtebilmektedir. Bunların yanında *yasak*, *yasakla-* gibi sözlüksel işaretleyiciler hem izin hem de yasak semantiği oluşturmaya hizmet etmektedir. Dolayısıyla olumsuzlanan bir eylemde izin verilmeme mi yoksa yasak mı olduğu konusunda bağlam dikkate alınmadan net bir sınır telaffuz edilemez.

İzinlerde olumsuzlama *hayır*, *yok*, *değil* gibi çeşitli birimler aracılığıyla da gerçekleşir ve bu işaretleyicilerden her biri farklı konumlarda kullanılabilir. Bunlardan *yok* ve *hayır* sözlüksel biçimlerin kullanımı izin verme ve izin vermeme açısından uygun bir zıtlık oluşturur.

Akşam sinemaya gitmene izin var.

Akşam sinemaya gitmeye izin yok.

A: *-Eve gidebilir miyim?*

B: *-Evet.*

A: *-Eve gidebilir miyim?*

B: *-Hayır.*

Değil sözlüksel işaretleyicisi izinlerin olumsuzlanmasında diğer işaretleyicilerden farklı olarak değişken bir kullanıma sahiptir. Erk Emeksiz' e göre *değil* güçlü bir olumsuzlama/ inkâr içerir (2010: 8). Tek başına kullanıldığında genellikle bir olumsuzluk işaretleyici olarak cümlelerde yer alabildiği gibi fiillerin olumsuzluk biçim birimi *-mA* ile kullanıldığında izin alanını işaretleyebilir.

-Bu saatte buraya girmek senin için mümkün değil. (18 yaşından küçüksün.)

-Burada sigara içmek yasak değil. (Burası kapalı alan değil.)

-Sana izin vermiyor değilim. (Bu konuyu düşüneneğim.)

Örneklerinde *mümkün değil* yapısı kılıcıya izin verilmeyen, otorite tarafından eylemin gerçekleştirilmesine dair mümkün görülmeyen bir durumu ifade ederken, *yasak değil* yapısı eyleme izin verildiği yönünde bir anlamı çağrıştırmaktadır. *Sana izin vermiyor değilim* örneğinde ise söz diziminin de etkisiyle “değil” ve “-mA” olumsuz işaretleyicileri olumsuz bir izinden ziyade olumlu izin alanına hizmet eder. Korkmaz, bu tür kullanımlarda olumluluğun daha kesin ve belirgin olduğunu belirtir (2014: 521). Böyle durumlarda önermedeki kiplik anlamın belirlenmesi için diğer

²⁹ Yasaklayıcı: Olumsuz emirler (Bybee vd., 1994)

kiplik alanlarında olduğu gibi izin kipliğinde de salt olumsuzlanan yapıya değil önermenin tamamına bütüncül olarak odaklanılmalıdır. Bunların yanında bazı fiil tabanlarının sözlüksel anlamı bir eylemin engellenmesi, yapılmaması ya da izin verilmemesi şeklinde anlamlara sahip olduğundan olumsuz izin anlamı taşıyabilmektedir. “Karşı çık-”, “engelle-”, “mâni ol-” gibi fiiller buna örnek olarak verilebilir.

İzin cümlelerinde olumsuzluğun kullanımı izin kipliği alanını da etkilemekte ve olumsuz çekimlerde önermenin semantik değerini değiştirmektedir. Olumsuzluk kodlayan işaretleyiciler biçimbirimlerle eş dizimliliklerinde iznin yönünü değiştirerek izni olumsuzlamanın dışında yasak/ emir gibi farklı semantik özelliklere sahip anlam alanlarına geçiş yapılmasına olanak sağlamaktadır. Dildeki olumsuzluk işaretleyicileri her durumda olumlu iznin karşısında yer almamakta bu da izin kipliği açısından olumsuzlamanın kiplik bir değeri olduğunu düşündürmektedir.

3.5. İzin Kipliğinin Sınıflandırılması

Kiplik anlamı kodlayan ifadeler, genel bir değerlendirmeye anlam alanlarına göre *bilgi kipliği* (epistemic), *yükümlülük kipliği* (deontic), *dinamik kiplik* (dynamic), *aletik kiplik* (alethic) olarak sınıflandırılmıştır. Ancak literatürde farklı terimlerin kullanımına yönelik öneriler ve kiplik sınıflandırmaları bulunmaktadır. Bu farklılık durumu izinlerin içerisinde yer aldığı *yükümlülük kipliği* için de mevcuttur. Araştırmacılar izin kipliğinde kılıcıya izni veren otorite konumundaki dış bir kaynağın varlığı konusunda hem fikir olsalar da izin ifadelerinin yer aldığı üst başlıklar her zaman birbiriyle örtüşmemektedir.

Yükümlülük kipliği(ni), genellikle kılıcıya getirilen zorunluluk ve izin ifadeleri ile ilişkili olarak tanımlayan araştırmacılar izin alanını (Lyons, 1977; Kratzer, 1981; Coates, 1983; Palmer, 2001; Nuyts, 2006; Nauze, 2008; Portner, 2009) *yükümlülük kipliği* (deontic modality) alt başlığında sınıflandırmıştır. Buna göre *yükümlülük kipliği* (deontic) *zorunluluk* (obligation) ve *izin* (permission) kavramları üzerinde yoğunlaşır ve kılıcıya getirilen yükümlülüklerle ilgilenir. *Yükümlülük* kipliğinde koşullandırma unsurları daima dışsaldır (Palmer, 2001: 85). Dolayısıyla izin verme alanında eylemin gerçekleşmesindeki istenirlik durumu kılıcının dışındadır.

Dil bilimsel kiplik incelemelerinde *yükümlülük kipliğinin* sadece *zorunluluk* ve *izin* ile ilişkilendirilmesi onun alanını sınırlandırmıştır. Zira *yükümlülük kipliği* (deontic

modality) *bilgi kipliği* alanının karşısında yer alan bir kiplik türü olarak *izin* ve *zorunluluğu* kapsamına alırken *gereklilik*, *olanak*, *yetenek* (fiziksel ve zihinsel) ve *arzu* gibi anlamsal olarak ilişkili bazı kavramları dışta bırakır. Bu nedenle *izin*, *niyet*, *yetenek* (fiziksel ve zihinsel), *gereklilik* ve *arzu* gibi kavramları bünyesine katan *kök kiplik* terimini kullanmayı daha uygun bulan araştırmacılar da vardır. *Kök kiplik* terimi *bilgi kipliğini* dışlayarak *yükümlülük* ve *dinamiği* bünyesine katan geniş bir kavramdır ve gerçek dünyadaki *olanak*, *gereklilik*, *zorunluluk*, *izin*, *niyet* ve *yetenek* gibi kavramlarla ilgili kabul edilir (Coates, 1995: 55; Langacker, 2008: 305). Coates (1955), Bybee (1988), Traugott (1989), Sweetser (1990), Cinque (1999), Papafragou (1998), Larreya (2009) ve Declerck (2011) izinleri *kök kiplik* (root modality) başlığı altında ele alır.

Bybee ve Fleischman, *yükümlülük kipliğinin* dil bilimciler için yararlı bir kavram olduğunu ancak dünya dillerinde karşılaşılan benzer dil kategorilerine çevirisinin *bilgi kipliği* (epistemic modality) kadar düzgün olmadığını belirtirler. Onlar cümledeki ana yüklemın işaret ettiği eylemin tamamlanmasıyla ilgili olarak kılıcıya koşullar yükleyen *zorunluluk*, *arzu*, *yetenek*, *izin isteme* ve *kök olanaklılık* vb. tüm kipsel anlamları *kılıcı odaklı kiplik* (agent-oriented modality) altında değerlendirir. Buna karşılık bir konuşmacının muhatabı eyleme geçirmeye çalıştığı konuşma eylemlerini temsil eden *emir kipleri*, *istek ekleri* veya *izin verenler* gibi yönerge belirteçlerini *konusur odaklı kiplik* olarak tanımlarlar. İzinler alma ve verme durumlarına göre kılıcı/ konuşur odaklı kiplik olarak iki şekildedir (1995: 4-6). Kiplik sınıflandırmaları içinde önemli bir yere sahip farklı bir sınıflandırma da Auwera ve Plungian'a aittir (1998: 80-81). Araştırmacılar çalışmalarında kiplik işaretleyicilerin semantik alanları üzerine yoğunlaşarak katılımcıyı merkeze alan bir sınıflandırma yapmışlardır. Bu sınıflandırmada *izinlere dış katılımcılı kipliğin* bir alt alanı olarak değerlendirdikleri *yükümlülük kipliği* içerisinde yer vermişlerdir. Kroeger ise yeterlilik ve izinleri *kılıcı odaklı kiplik* içinde değerlendirmiştir (2005: 166).

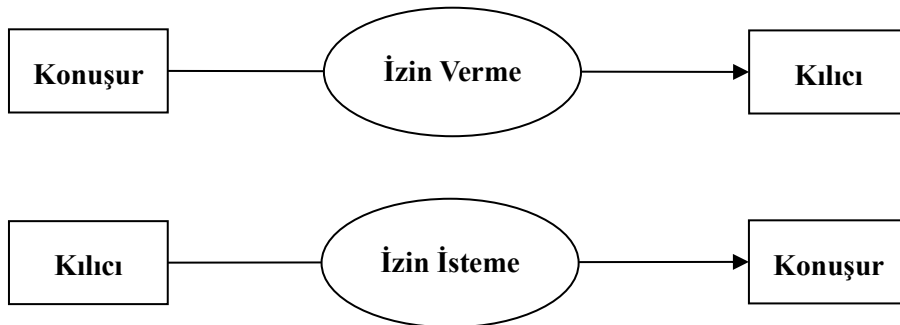
Türkçe üzerine yapılan araştırmalarda *izin kipliği* konusu ele alındığında detaylara inmeden konunun ana hatlarıyla ele alındığı görülür. Kiplik yerine kip terimini kullanan Dilâçar (1971) Türkçede kipliğe dair bilgilerin yer aldığı ilk çalışmalardan biridir. Ruh hâli kadar kip sayısını olduğunu savunan Dilaçar *gitmek* fiili üzerinden

örneklendirdiği kipler arasında izin kipliğinin de olduğunu belirtir (1971: 108-109). Ancak Dilâçar, kiplik ile ilgili bir sınıflandırma yapmadığı gibi *izin kipliği* ile ilgili herhangi bir açıklamaya da yer vermemiştir.

Kamacı Gencer (2018) Dede Korkut üzerinden tespit ettiği izin kodlamalarının bazen istek işaretleyen bazen de herhangi bir isteğin söz konusu olmadığı bağlamlarda ortaya çıktığını belirterek izin kipliğini *koşula bağlı izin*, *koşula bağlı olmayan izin* ve *isteğe bağlı olmayan izin* olarak üç alt başlık altında değerlendirmiştir (2018: 103). İzin kategorisi için üçlü bir sınıflandırmaya gidilmesi Dede Korkut için mümkün olsa bile Türkiye Türkçesinin geneli açısından mümkün görünmemektedir. Nitekim *isteğe bağlı olmayan izin* konuşurun verdiği izinleri kapsamakta, kılıcının bir eylemde bulunmak için otoriteden istediği izinleri dışlamaktadır.

Karabulut-Kazanlar Ürkmezer (2020), *izin*, *zorunluluk* ve *emir* kipliklerinde istek unsurunu ele aldıkları çalışmada izinleri kılıcıya verilen veya kılıcının eylemi gerçekleştirmek için konuşurdan istediği onay ifadeleri şeklinde ikiye ayırmış ve her ikisinin de bir istek unsuru taşıdığını belirtmişlerdir.

Türkçede izni ifade etmek, izin olgusunun tam olarak ne olduğunu açıklamak araştırmacılar için kolay olmamış ve ne yazık ki literatür, izni tanımlama ve hangi cümlelerin izin verdiğini belirlemeye yönelik kriterleri sağlama görevlerini ihmal etmiştir (Portner, 2009: 4). Dillerdeki farklılıklar nedeniyle sınırları kesin çizgilerle belirlenmiş bir izin kipliği sınıflandırması yapmak mümkün olmasa da Türkçe eserlerden tespit edilen malzemeye literatürdeki sınıflandırmalardan ilham alan bir sınıflandırma yoluna gidilmiştir.

Şekil 3.2. İznin yönü

Çalışma temelinde Palmer'e (2001) bağlı kalmakla birlikte konuşur tarafından verilen izin ifadelerinin yanında kılıcının *izin istemesi* de iznin bir parçası olarak görülerek sınıflandırmaya dâhil edilmiştir.

Palmer, *yükümlülük* (deontic) ile *dinamik* (dynamic) *kipliği*, *olay kipliği* (event modality) başlığı altında ele almayı tercih etmiştir. *Zorunluluk* ve *izin kipliği* arasındaki fark *yükümlülük* kipliğinde, koşullanma unsurlarının dıştan *dinamik kiplikte* ise koşullanma unsurlarının içsel olması şeklindedir. *Yükümlülük* (deontic), *zorunluluk* (obligative) ya da *izin verme* ile ilgili iken *dinamik kiplik*, *yeterlilik* (ability) ve *istek* (volitive) ile ilişkilidir (2001: 9-10). Ancak kılıcının gerçekleştirmek istediği eylemler için izin istemesinde kendi içsel koşullarından ziyade kendinden daha yetkili bir kişinin varlığı ile oluşan yükümlülükten kaynaklanmaktadır. Konuşurun bir eylemi gerçekleştirmek için istekli olması eylemin meydana gelmesi için gerekli bir koşul değildir. Ancak otorite izin verirse eylem gerçekleşecektir. Ancak *Ben de seninle geleyim mi? Ben de seninle gelebilir miyim?* örneklerinde görüldüğü üzere konuşurun istekliliği / arzusu da yok sayılamaz. Bu noktada izin anlam alanı konuşur tarafından verilen izin ve kılıcı tarafından istenen izinler etrafında şekillenmektedir. Bu nedenle çalışmada kılıcıyı eylemde bulunmaya yönlendirmek amacıyla konuşur tarafından kılıcıya sağlanan izinler *izin verme kipliği* temel cümlelerin yüklemine isteme konusu yapılan eylemin yerine getirilmesiyle bağlantılı, kılıcıdan konuşura yöneltilen izinler ise *izin isteme kipliği* olarak değerlendirilmiştir.

3.6. İzin ve Diğer Kiplik Alanları

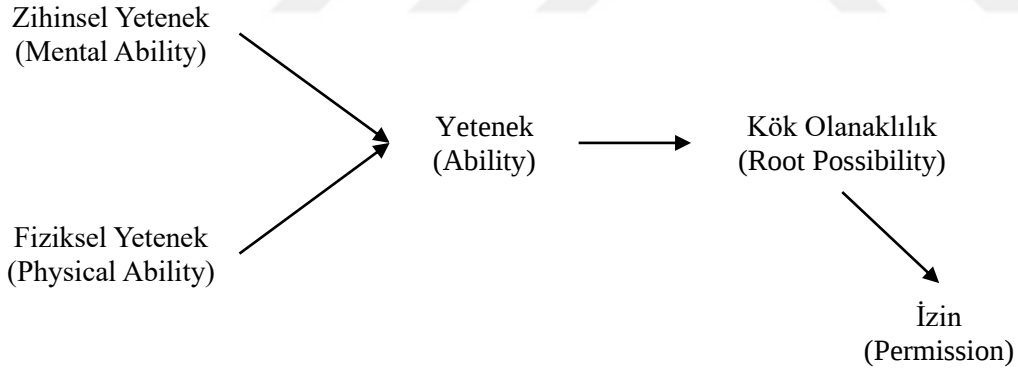
İzin semantiğinin, bağlam temelli bir ulam olması, kiplik işaretleyicilerin çok anlamlılığı, ifadelerin kullanıldığı sosyal ortam, otoritenin kılıcıya etkisinin boyutu gibi sebeplerden ötürü etkilediği ya da etkilendiği çeşitli ifade alanları vardır. Bu alanlar belirli bir noktaya kadar ortak içsel bir anlama sahip ve birbirine katkı sağlayan ifade alanları olmakla beraber aynı zamanda birbirinden ayrılan derecelerde farklı yorumlara açıktır.

3.6.1. İzin-Yeterlilik

Dil tarihî seyri içinde durağan kalmadığı gibi kiplik işaretleyicileri de durağan kalmamış zamanla mevcut anlamından farklı anlam alanlarını bünyesine katmıştır. Bu durum izin kipliği kodlayan işaretleyiciler için de geçerlidir. Öyle ki izin ifadelerinin yeterlilik alanından geliştiği fikrini pek çok araştırmacı

desteklemektedir.³⁰ Ayrıca birçok dilde izin ve yetenek arasında biçimsel bir ayrım da yoktur (Palmer, 2001: 77). *12 yaşından itibaren çocuklar sinemaya yalnız girebilirler* örneğinde görüldüğü üzere önermede hem yeterlilik hem de izin okuması mevcuttur. Bu örnek bağlamdan bağımsız yorumlandığında kılıcının sinemaya girme eylemini dış etkenlerden bağımsız bir şekilde yalnız başına yapabilme yeterliliğine sahip olmayı ya da sinema kuralları gereğince kılıcıyı harekete geçiren dıştan bir izni karşılayabilmektedir. Bu da izin ifadelerinin aslında örtük olarak bir yeterlilik anlamı barındırdığını sezdirmektedir.

Bybee, Perkins ve Pagliuca, yeterlilikten izne giden yolu açıklayarak bir anlam haritası oluşturmuşlardır. Buna göre bireyin doğasında bulunan zihinsel ve mental anlam ilk kipsel anlam olarak bir yeterlilik işaretleyicisine dönüşür. Eğer bir işaretleyici ek anlamlar alacaksa ilk olarak bir kök olanaklılık işaretleyicisine ve ardından “izin” veya “epistemik olasılık” anlamına gelen bir işaretleyiciye dönüşür. Bu nedenle *yeterlilik* ve *izin* içeren ancak *kök olanaklılığı* içermeyen tek bir işaretleyici bulunmaz. Yetenek, kök olanaklılık³¹, izin ve epistemik olasılık olarak işaretlenen kullanımlar arasında güçlü bir örtüşme eğilimi bulunur.

Şekil 3.3. İzin semantik haritası

Kaynak: (Bybee vd., 1994: 194)

³⁰ Kiplik yardımcı fiillerinin ortak bir anlam alanı işaretlediği konusu kiplik çalışmalarının gündeminde yer alan bir konudur. Ancak burada işaretleyicilerin kazandığı anlamların tarihî seyrinden ziyade tezin konusunu oluşturan izinlerle benzerlik ve farklılıklarına değinilmiştir. Tarihsel gelişimleri konusunda detaylı bilgi edinmek için şu kaynaklara başvurulabilir: Traugott (1989); Sweetser (1990); Bybee v.d., (1994); van der Auwera ve Plungian (1998)

³¹ Kök olanaklılık: Kılıcının eylemi gerçekleştirmesi mümkündür. Dış koşullar buna izin verir ve o yapabilir. (Bybee vd. 1994:320). Onlara göre kök olanaklılık yetenekle ilgili fakat aynı zamanda dış faktörleri de hesaba katan olanaklılık durumudur.

Yine Bybee ve Fleischman (1995) kiplik ifadelerin tarihsel gelişimleri üzerine yaptıkları çalışmalarda iznin, yeterlilikten gelişen bir ifade alanı olduğunu savunur. Bybee ve Fleischman, izin ifadelerini kök olanaklılık ile ilişkilendirerek *izin istemek* ve *izin vermek* için kullanılan formların yalnızca kök olanaklılığın özel bir örneği olduğunu ifade ederler (1995: 5). Her ne kadar izinler yeterlilik ifadesinden gelişmiş olsa da izin ve yeterliliği aynı ifade alanı olduğu söylenemez.

1) *İsteyen mesaiye kalmayabilir.*

2) *Ben lezzetli bir kek yapabilirim.*

3) *Ali, Almanca konuşabilir.*

(1) numaralı örnekte bir patronun çalışanlarına yönelik dile getirdiği mesaiye kalma(ma)yla ilgili bu cümle bir serbestlik tanıyarak izni iletmektedir. (2) numaralı örnekteki konuşur kek yapabilme yeterliliğine sahip olduğunu ifade etmektedir. Kişinin lezzetli kek yapabilmesi onun kendi yeterliliği ile alakalıdır. (3) numaralı örnekte Ali'nin Almanca konuşabilmesi yine onun kendi iç yeterliliğini vurgulamaktadır. Yukarıda bahsi geçen her üç örnekte de yeterlilik ve izin kodlamalarında işaretleyici olarak *-Abil*'in kullanıldığı görülür. *-Abil* diğer dillerde olduğu gibi Türkçede de *izin*, *olanak*, *ihtimal*, *rica* vb. birçok kiplik alanını işaretlemekte ortak bir kullanıma sahiptir. Palmer, yükümlülük bildiren *-Abil* (İng. can) ve dinamik *-Abil* üzerinden yola çıkarak yükümlülükte yeterliliğin verilen izinden (haricî olarak), dinamikte ise kişinin yeteneğinden yani kendi (iç) yeterliliğinden geldiğini belirtir (2001). Palmer'in burada dikkat çektiği nokta *kılıcıdır*. Her iki durumda da kılıcı eylemi gerçekleştirebilecek durumdadır veya eylemi gerçekleştirmeye hazırdır. Ancak kılıcı eylemi gerçekleştirmek için otoritenin iznine ihtiyaç duyduğundan dolayı izin kipliği kodlamalarında kılıcıdan çok otoritenin tutumu önemlidir. Yeterlilik durumunda kılıcının eylemi kendi kendine yapabilmesi onun sahip olduğu içsel yeterliliğiyle ilgilidir. Kişiyi eylemde bulunmaya yönlendirecek dışarıdan bir güce ihtiyacı yoktur. Kısacası onun bu yeteneği üzerinde otorite gibi dış bir kaynağın etkisi söz konusu değildir.

3.6.2. İzin-Olanak

Olanaklılık, belirli koşullar altında bir eylem ya da durumun gerçekleşmesinin *mümkün*, *olabilir olma* hâlidir. Yükümlülük alanındaki izinler de bir eylem veya durumun gerçekleşmesinin mümkün olduğu bağlamlarda ortaya çıktığı için belirli

noktalarda olanaklılık ile ortaklık barındırırlar. Boland bu durumu olanak ve iznin belirli anlamlarına dâhil olan bir genel anlamın varlığına bağlar (2006: 68-69). Bu genel anlam Bybee, Perkins ve Pagliuca tarafından *kök olanaklılık* olarak isimlendirilmiştir. Buna göre kök olanaklılıkta olanak sağlayan koşullar hem fiziksel hem de sosyal koşulları içerirken *izinler*, yalnızca sosyal olanak sağlayan koşulların varlığında ortaya çıkar. Onlara göre *izinler*, *kök olanaklılık* duygusu geliştikten sonra gelişebilir (1994: 193).

Bu noktada kiplik alanı içerisinde izin ve ondan daha geniş bir anlamı kapsayan otoriteye ve genel şartlara dayalı olan olanaklılıktan bahsedilebilir. Ancak her iki kiplik alanı eylemin kimin kontrolünde olacağı açısından farklılık yaratmaktadır. İzin kipliği söz konusu olduğunda kılıcı, otoritenin eylemin gerçekleşmesine ilişkin tutumuna göre eylemi gerçekleştirir. Olanaklılık durumunda ise, eylemi etkin hâle getiren genel koşullar söz konusudur (Bybee ve Fleischman, 1995: 5) ve eylemin gerçekleşmesi kılıcıdan ya da otoriteden bağımsızdır. İkisi arasındaki fark dış kaynak ile alakalıdır. *Öğrenciler dışarı çıkabilirler* (Öğretmen onlara izin verdi.) cümlesinde izin öğretmenin iradesine (onun istekliliğine) gönderme yaparken *Öğrenciler dışarı çıkabilirler* (Teneffüs zili çaldı.) cümlesi öğretmenin iradesinin dışında genel şartların sağladığı olanaklılığa gönderme yapmaktadır. *Öğrenciler dışarı çıkabilirler* (Öğretmen onlara izin verdi.) cümlesinin anlamı nitelendirdiği kiplik alanı açısından açık bir şekilde izni işaretlemektedir.

3.6.3. İzin-Olasılık

Bir iş, oluş ve hareketin olabilirliğini, olma ihtimalini ifade eden olasılık, kipliğin de temelini oluşturmaktadır. Olasılık genellikle bilgi kipliğinin temel ifade alanlarından biri olarak değerlendirilse de izin verilen eylemin gelecekte gerçekleşecek olması nedeniyle izne konu olan eylemdeki olasılık anlamını dışlanamaz. İzinlerdeki eylemler gerçekleşmemiş olmaları nedeniyle olası eylemlerdir. Ancak konuşurun gerçekleşmemiş durumları/eylemleri ifadesine yansıtma biçimi farklıdır. *Merve gidebilir* önermesinde konuşur Merve'nin gitme eyleminin gerçekleşebilirliğine dair bir olasılıktan bahsederken *Merve'nin gidebilir* (Babası izin verdi.) örneğinde gitme eylemin gelecekte gerçekleşebileceğine dair bir izni işaretlemektedir. Söz konusu örnekte Merve, eylemi henüz gerçekleştirmediği için eylemin olasılığı söz konusudur.

Öte yandan *Merve gidebilir* örneği bağlamdan bağımsız olarak yorumlandığı zaman anlamda hem bir izin hem de bir olasılık okuması söz konusu olmakta ve hangi yorumun amaçlandığı belli olmamaktadır. İzinler açısından bakıldığında Merve'nin gitme eylemi, kaynağı konuşur olan bir izin gönderimi olabilir ya da bilgi kipliği içerisinde konuşurun dünya bilgisi dâhilinde olan ve kesin olmayan 'olasılık' yorumu altında değerlendirilebilir. –*Abil* ihtimal, olasılık bildirimiyle *bilgi kipliğini* işaretlerken, izin bildirimiyle *yükümlülük kipliğine* dâhil olabilmektedir. Birçok dilde birbiriyle yakın ilişki içinde olan bu kiplik türleri arasında biçimsel bir ayırım yoktur (Palmer, 2001: 77). Her ikisi de aynı biçimbirim ile işaretlenmiştir.

İşaretleyiciler üzerine art zamanlı bakış açısıyla yapılan çalışmalarda olasılık, yeterlilik, olanak ve izin gibi kiplik türlerinin biçimsel ortak gösterenlere sahip olması onların anlamsal gelişimleriyle ilişkilendirilir. Bybee (1988), *may* ve *can*' in epistemik ve kök okumalarda birbirinin yerini alması durumlarını karşılaştırır ve bu anlamların kullanımının tarihî seyri üzerine yorumlarda bulunur. Ona göre izin anlamlarının gelişimi epistemik duyulardan değil, doğrudan yapabilirlik ve olabilirlikten kaynaklanmaktadır. Traugott'a göre İngilizcede *may* ve *can* işaretleyicilerinin gelişiminde izin anlamının ortaya çıkışı epistemik anlamından daha sonradır (1989: 36). Dolayısıyla izinler ve olasılık bir noktaya kadar anlamsal ve biçimsel yönden ortaklığa sahiptir.

3.6.4. İzin-Zorunluluk

İzinler, genellikle *zorunluluk* (obligation) ile yükümlülük ifadeleri içerisinde değerlendirilir (Kiefer, 1987: 69; Traugott, 1989: 32) ve deontik mantığın standart sistemlerinde izin, olasılık/olanaklılık ile ilgili olduğu gibi, zorunlulukla da ilgilidir (Lyons, 1977: 836). Yükümlülük kipliğindeki bu iki ifade alanı bazı noktalarda ortak yönleri sahiptir. Gerek izinde gerekse zorunlulukta eylemi gerçekleştirmek için dış kaynağa bağlı yani otoritenin onayını almak zorunda olan kişi ya da kişiler vardır. Bu dış kaynak izinlerdeki gibi kanunlar, yönetmelikler ya da toplumsal inanışlar olabilir. Tıpkı izinde olduğu gibi zorunluluk durumunda kişi dış bir kaynak tarafından yükümlülük altına sokulur. Zorunluluk duygusu, bir kılıcıya belirli koşulları dayandırır: *x*, *y*'ye mecburdur ve dayatma daha baskındır (Bybee ve Pagliuca 1985: 73). İzinlerde ise bu mecburiyet duygusu ve dayatma, zorunluluğa nispeten daha zayıftır. Traugott' a göre izin ve zorunluluk otoritenin beklentisini ima eder. Otorite

bir şey yapmaya izin verirse doğal olarak bunun yapılmasını bekler yahut *Gitmelisin* şeklinde bir cümlede kılıcının gitmesi gerektiğinin doğru olduğuna inandığı veya bu sonuca vardığı şeklinde bir imada bulunabilir (1989: 51). Bu beklenti izin ve zorunluluk alanlarına göre güçlü ya da zayıf bir beklentiyi temsil edebilmektedir.

1) *Evrakları ofise teslim etmek zorundasın. (Müdür istiyor.)*

2) *Evrakları yarın da teslim edebilirsin. (Sorun olmaz.)*

(1) numaralı örnekteki eylem, ifade edilen dünyadan zorunlu bir dünyaya gönderim yaparken (2) numaralı örnek, ifade edilen dünyadan izin verilen dünyaya gönderim yapar. (2) numaralı örnekteki otorite zorunlulukta olduğu kadar güçlü bir beklentiyi ima etmez. Zorunlulukta, kılıcıdan evrakları ofise teslim etmesi kuvvetle beklenir ve dolayısıyla bunu yapması da çok muhtemeldir. İzinde ise evrakları teslim etmesi yönündeki beklenti zorunlulukta olduğu kadar kuvvetli değildir. Kılıcı üstünde hissettiği baskının boyutuna göre eylemin gerçekleşme olasılığı zorunlulukta daha yüksek, izin de daha düşük bir ihtimaldir. Zorunluluk alanında kodlanan eylem, kanunla belirlenen bir ceza, dinî inanç gereği verilen bir ceza ya da toplumsal bir yaptırımın uygulanması gibi bir yaptırımla zorunlu kılınmaktadır (Corcu Gül, 2006: 109). Nihayetinde her ikisi de bir eylemin, bir hareketin ortaya çıkışını hedefleyen izin ve zorunluluk kiplikleri otoriteden kılıcıya yöneltile dayatmaların derecesi ve yaptırımların yönüyle birbirinden ayrılır. Dolayısıyla her ikisi de yükümlülük kipliği üst başlığında içsel bir bağlantıya sahip olmakla beraber kendi içlerinde farklı dinamikler barındıran semantik alan olarak görülebilir.

3.6.5. İzin-İstek

İzin ifadelerinin gönderiminde işaretlenen ifade alanlarından biri de istektir. Cinque, kipsel anlamların gelişim yönlerini gösterdiği hiyerarşisinde yükümlülük kipliğinden bilgi kipliğine doğru olan süreçte zorunluluk, izin ve yeteneklerin isteğin kapsam alanına girdiğini belirtir (1999: 81). İzinlerde asıl olan otoritenin varlığıdır ve otorite, kılıcıdan toplumsal veya durumsal nedenlerden ötürü üstün olan, eylemin gerçekleşmesinde kılıcıyı harekete geçiren taraftır. Eylemin gerçekleşmesinde otoritenin istemesi sonuca ulaşmada etkileyici bir güce sahiptir. *Erken çıkabilirsin* gibi bir cümle erken çıkmayı arzu eden kılıcının değil kılıcının erken çıkmasına izin veren konuşurun cümlesidir. Bunun yanı sıra konuşur tarafından kodlanan izin ifadeleri konuşurun kendi kararları doğrultusunda olduğundan izinler otoritenin

eylemi isteyip istememesiyle ilgilidir. Bu da konuşurun izin ifadelerinde istek unsurunun ön plana çıkarmaktadır. Otorite istemezse eylemi engelleyerek izin vermeyebilir ya da yasaklar koyabilir. Kişinin eylemin gerçekleşmesine yönelik tutumu onun istemesine bağlı olduğundan özellikle birinci şahıs (ben) bağlamlarında izinlerin istek unsuru taşıdığı konusunda araştırmacıların çoğu hemfikirdir (Nuyts, 2006: 9; Narrog, 2012: 58; Kamacı-Gencer 2018: 58; Karabulut ve Kazanlar-Ürkmez, 2020: 75). İzin kipliği konuşurun (otorite ya da kanunlar, yasalar, sözleşmeler vb.) kılıcıya ya da üçüncü kişi/ kişilere bir eylemi gerçekleştirmesine yönelik verdiği izinlerden oluştuğu gibi kılıcının eylemi gerçekleştirmek için konuşurdan istediği izin isteme ifadelerini de içerisinde barındırmaktadır. Bu nedenle izin kipliğinde her ne kadar kılıcı dışındaki bir iradenin varlığı ve isteği hissedilse de aslında bir noktaya kadar kılıcının da istemesi işe karışır. Önermedeki eylem planlarıyla daha az bağlantılı, kişinin iç dinamikleriyle daha yakından ilgili olan arzu (desire) ise kılıcının kendi bakış açısına göre gerçekleştirmek istediği eylemler için izin aldığı durumlarla ilişkilendirilir. Aslında farklı kiplik alanlar olarak değerlendirilen izin ve arzu birbirinden tamamen bağımsız değildir. Papafragou 'ya göre olması istenilen, arzu edilen durumlar izin kipliğinde kılıcının ifadelerinde yer bulur (1998: 64). Ancak kılıcı tarafından olması arzu edilen durum, otoritenin istemesine nispeten daha düşük gerçekleşme potansiyeline sahiptir. Kılıcı izin isteyerek bu potansiyeli ortadan kaldırmayı hedefler. Benzer şekilde izinlerde kılıcının isteğinin de işaretlendiğini savunan araştırmacılardan Wilson-Sperber, bu arzu aktarımını, şöyle açıklar:

Peter: Camı açabilir miyim?

Mary: Elbette, açabilirsin.

Yukarıdaki örnekte camın açılmasını arzu eden kişi Peter, eylemin gerçekleştirilmesinin önündeki engel ise Mary'dir. Peter'in camı açıp açamayacağı Mary'nin iznine bağlıdır. Peter, Mary'nin camı açmasına izin vermeyebileceği durumunu da hesaba katarak izin ister ve bu yolla eylemin potansiyeli hakkında şüphelerini dile getirmiş olur. Mary onayladığı anda bu potansiyeli ortadan kaldırarak olayı kendi aleyhine çözer (1988: 217). Öyleyse isteme duygusu hem

konusurun hem de kılıcının³² izin ifadelerinde yer bulabilmektedir. Otorite ile kılıcı arasındaki samimiyet, ast-üst ilişkisi gibi nedenlerden dolayı izin ifadelerindeki istemenin kuvvet dereceleri konuşura ve kılıcıya göre değişmektedir. Otoritenin istemesi kılıcının istemesine oranla daha güçlü bir etki yaratmaktadır.

3.6.6. İzin-Yasak

Yasaklar önermede yer alan durumu gelecekteki bir dünyada meydana getirerek / getirmekten kaçınarak kişiye bir eylemi doğru yapma yükümlülüğü getiren ifadelerdir (Lyons, 1977: 824). İzinler gibi yasaklar da eylemlerle ilgili bir ifade alanı olduğundan her iki ifade alanında kaynak, yükümlülük kipliğine paralel olarak dıştan bir otoritedir. Dolayısıyla yasaklar da tıpkı izinler gibi yükümlülük kipliği alt başlığında incelenmiştir (Wright, 1951: 5; Nuyts, 2006: 5; Cruse 2006: 110; Nauze, 2008: 26-27). Lewis'e göre kılıcının eylemleri mevcut izin alanına göre şekillenir. Bu da emir ve yasaklara bağlıdır. Haftanın her günü taş taşınması emredilen Köle'ye perşembe günü cuma günü iş yapmayacağı bildirilir ve Efendi böylece bir tatile izin vermiş olur. Ancak bu izin tüm cumaları değil kölenin şu anda cuma günü çalıştığı erişilebilir dünyalardan bazılarını izin verilebilir hâle getirmiştir (1979: 24). Buna göre bir eylemin gerçekleşmesi için ya kılıcıya açık bir şekilde izin verilmesi ya da eylemin yasaklı olmadığı veya geçmişte konan yasakların kısa bir süreliğine/ kalıcı olarak kaldırıldığı bildirilmesi anlamına gelir. Konuşma anında izinler genellikle, konuşurun söz konusu eyleme müdahale etmediği, engelleme yetkisine sahip olmasına rağmen olumlu bir tutum sergilediği durumlarda ortaya çıkar. Bunun tam tersi olarak emir ifadeleriyle dile yansıyan yasaklar ise kılıcının belirli bir eylem veya faaliyette bulunmasını engelleyerek eylemin gerçekleşmesinin istenmediğini bildirir. Genel bir çerçevede emir, istek, izin ve yasak kiplik anlam alanlarının içsel bir bağlantıya sahip ve bağlama göre anlamsal geçişlerin mümkün olduğu kiplik alanlar olduğu aşikârdır.

İzinlerdeki erişilebilir dünya (Lewis 1979: 71) yasaklarla erişilemez hâle getirildiğinden bu iki kiplik alanının etkileşime girmesi daha çok eylemin olumsuzlandığı durumlarda ortaya çıkar. Araştırmacılara göre iznin olumsuzlanması

³² Türkçede izin talep etmek, izin istemek gibi eylemlerin kullanılması izinlerde kılıcının ifadelerindeki isteme unsurunun varlığına bir işaret olarak yorumlanabilir.

yasakları ifade etmenin temel biçimidir (Kamp 1974: 6; Lyons 1977: 774). Ancak her olumsuzlama bir yasak belirtmez.

- 1) *İçeri giremezsiniz. (Yerleri yeni sildim, ıslak.)*
- 2) *İçeri girmeyebilirsin. (Beni burada beklesen de olur.)*
- 3) *Kapalı alanlarda sigara içemezsiniz. (Cezası var.)*

(1) numaralı örnekteki konuşur, mağaza müşterisini mağaza kuralları gibi dış koşulların varlığı nedeniyle engelleyerek elindekilerle içeriye girmesine izin vermez. (2) numaralı örnekteki konuşur içeri girip girmeme fikrini karşısındaki kılıcının kendi isteğine bırakarak ona serbestlik tanır. (3) numaralı örnekte ise kişinin kapalı alanda sigara içmesine izin vermeyen ve bunu yasaklayan dış bir kaynak vardır. Bu dış kaynak aynı zamanda bir yaptırım uygulama gücüne de sahiptir. Burada yasaklanan eylem kişinin yapmaması gereken eylemi kapsar. (1), (2) ve (3) numaralı örneklerde görüldüğü üzere bir eylem olumsuzlandığı zaman, bir eyleme izin verilmeme, eylemi reddetme, eylemi gerçekleştirilmeme serbestliğini sunma ve yasak getirme şeklinde semantik olarak üç değer kazanır.

3.7. İzin Verme Kipliği İşaretleyicileri

İzin verme semantiğinde başrol her zaman kılıcının dışındaki otoriteye aittir. Burada bahsi geçen dış kaynak, izin bildirişiminde bulunan ve yetkiyi elinde tutan konuşur ya da konuşur dışındaki üçüncü kişilerdir. Bu üçüncü kişiler bazen canlı bir özne bazen de canlı bir özne olmanın ötesinde toplumun gelenek-görenek, ahlâk kuralları, resmî veya yasal düzenlemeler çerçevesinde gerçekleştirilebilir eylemler/durumlar için farklı kaynaklardan sağlanan izinleri belirtir.

3.7.1. Biçimbirimsel İşaretleyiciler

3.7.1.1.-Abil

Türkiye Türkçesinde *-Abil* yapısı, – (y)A zarf-fiil eki ve *bil-* tasviri fiilinin bir araya gelmesi yoluyla gerçekleşmiştir. *-Abil* Türkçede temel anlamda yeterlilik bildiren bir kullanıma sahip kabul edilir. Dil bilgisi kitaplarında birleşik / bileşik fiil ana başlığı altında incelenen tasviri fiiller sınıflandırmalarda *yeterlik*, *tezlik*, *sürerlilik*, *yaklaşma* gibi dört başlık altınca incelenmiştir. Ediskun bileşik olarak adlandırdığı bu fiilleri dört grupta inceler. 1. Grup: İki veya daha fazla fiilden meydana gelmiş bileşik fiiller. Bu gruptakileri fiiller kendi içinde yedi alt başlığa ayrılmıştır. a) yeterlik

fiilleri, b) tezlik fiilleri, c) süreklilik, d) yaklaşma fiilleri, e) beklenmezlik fiilleri, f) gereksinme fiilleri, g) yapmacık fiilleri. 2. Grup fiiller bir ortağ ile ol- yardımcı fiilinden meydana gelmiş bileşik fiiller: a) başlama fiilleri, b) bitirme fiilleri, c) davranma fiilleri, 3. Grup: İsim kök veya gövdesinden bir kelime ile et-, eyle-, kıl-, buyur-, ol- yardımcı fiillerinden biriyle meydana gelen bileşik fiiller ve 4. Grup anlamca kaynaşmış bileşik fiiller şeklindedir (1999: 228-246). Banguoğlu'na göre tasvir fiilleri -e ve -i zarf-fiillerine belli yarı yardımcı fiiller getirilerek yapıldığından birleşik fiil tabanlarıdır. Bu fiiller, zarf-fiil eki getirilmiş fiilin anlattığı oluş ve kılışın oluşmasını tasvir ettikleri için bu ismi almışlardır (2015: 488). Tasvir fiilleri (verbe descriptif) bitişik yazılmaktadır ve ifade ettikleri duruma göre çeşitleri bulunmaktadır. Türkiye Türkçesinde tasvir fiilleri dörde ayrılır: 1.Yeterlik fiilleri (verbe possibilitif) (yapabil-), 2. İvedilik fiilleri (verbe hâtif) (alıver-), 3. Sürek fiilleri (verbe duratif) (yürüyedur-), 4.Yaklaşık fiiller (verbe approximatif) (öleyaz-). Yapısı ve sınıflandırmasının ötesinde Hengirmen –Abil'in yeterlilik kavramı verdiğini ve yapılan işin mümkün olabileceğini ya da yapılması ihtimalinin bulunduğunu belirterek kiplik anlamıyla ilgili bir değerlendirmede bulunur (Hengirmen, 2006: 268). Savaşır'a göre -Abil üzerine eklenen geniş zaman ekleri çoğu durumda yeterlikten çok olasılık³³ durumunu ifade eder (1982: 137). Rentzsch, -Abil biçimbiriminin Türkçenin hemen hemen tüm olasılık alanını kapsayabilecek kapasitede olduğunu ifade eder (2012: 473). Yavaş ise -Abil yeterlik ifadesini olasılık, yetenek ve izin okumaları arasında belirsiz sayar (1980: 144). Kara, bil-tasviri fiilinin işlevlerini ele aldığı çalışmasında -Abil biçimbiriminin Türkiye Türkçesinde “yeterlik, yetenek, yetmezlik, ihtimal, kılammama ihtimali, kılammama ihtimali, rica, izin, tavsiye, yasak, zıtlığa hazırlık, inanmama, hayret, iltifat” gibi pek çok işlevinin bulunduğunu aktarır (2011: 1429-1434). Aslında bu durum sadece Türkçeye özgü değildir. İngilizcedeki “can” yardımcı fiili Türkçede yer alan –Abil³⁴ biçimbirimi ile bu noktada benzerlik gösterir. Coates ve Leech, uygun bir kiplik modelinin oluşmasında çokanlamlılık (polysemy) ve tek anlamlılıktan (monosemy) yararlanılması gerektiğini ifade ederek İngilizcedeki “can” yardımcı fiili gibi bazı

³³ Olasılık, konuşmacının cümlelerin doğruluğunun olasılığı (epistemik olasılık) veya cümlelerin tanımladığı eylemin kabul edilebilirliği hakkındaki görüşünün bir ifadesidir. Her iki durumda da önemli olan 'olasılık' teriminin, konuşmacının kendi ifadesinin içeriğine yönelik takındığı tutumlara gönderme yapmasıdır (Savaşır, 1982: 137). Araştırmacının 'olasılık' terimi hem epistemik hem de deontik olasılığı içine alır.

³⁴ Türkçe -Abil biçimbirimi İngilizcede hem may hem de can yardımcı fiilleriyle aynı anlama sahiptir.

kiplik belirteçlerinin çokanlamlı olabileceğini belirtir (1980: 24). Aynı şekilde Türkçe üzerinden örnek verilecek olursa aşağıdaki örneklerin her birinin farklı bir kiplik alana hizmet ettiği görülür.

(1)

- a) *Merve araba sürebilir. (Yeterlilik)*
- b) *(Bence) Polis her an hırsız yakalayabilir. (Olasılık)*
- c) *Herkes burs başvurusunda bulunabilir. (Olanaklılık)*
- d) *İşini bitirince çıkabilirsin. (İzin)*
- e) *Pencereyi kapatabilir misiniz? (Rica)*

Elbette yukarıdaki örneklerin tümünü bağlamdan bağımsız olarak tek bir kiplik alanda yorumlamak mümkün değildir. Örneğin *Merve araba sürebilir* cümlesi *Merve'nin bir ihtimal olarak araba süreceğini düşünüyorum* yahut *Ben onun araba sürmesine izin verdim* gibi bağlamlarda yeterlilik alanının dışındadır.

Taylan, *-Abil+-(A/T)r*'ın yapısındaki söz konusu çok anlamlılığın, ekin bir özelliği mi olduğu yoksa dil bilgisel ya da edimsel bağlam kaynaklı mı olduğu sorusuna cevap aramış ve temel kiplik anlamının bilgisellik-dışı olduğu sonucuna ulaşmıştır (2018: 8-10). Göksel ve Kerslake - *Abilir*'in ürettiği olasılık ifadelerinin iki türlü olduğunu iddia ederler. Olasılık ifadelerinde *konusur tarafından üretilen olasılık* ve *konusur tarafından oluşturulan yükümlülük* vardır. Konuşur tarafından üretilen olasılık (nesnel olasılıktan farklı olarak) izin verilen (serbest) ve kurgusal olarak iki türdür. İzin verilen olasılık, konuşurun dinleyici(ler)e veya üçüncü bir kişiye izin vermesi durumudur ve *-Abilir* tarafından ifade edilir: Bilgisayarımı [ne zaman istersen] kullan-abil-ir-sin. *Kurgusal* (spekülatif) olasılık ifadesi, bazı olayların meydana gelme olasılığı hakkında bir yargıyı ifade eder. Genellikle *-Abilir* ile ifade edilir: Bugün yağmur yağabilir. (2005: 300-306). İzin kipliğinde otoritenin izin verme alanında yer alan *-Abil*, eklendiği fiilin gösterdiği durum veya hareketin izin verilebilir/ gerçekleştirilebilir/ erişilebilir bir dünyadaki durumlarını işaretler. İzin kipliğinde en çok kullanılan, açık bir şekilde izin anlamını kodlayan işaretleyici *-Abil +-(X/A)r* dizimindeki yapılarıdır. Konuşur tarafından izin verilen eylem ve durumları işaretleyen *-Abil*, genellikle muhatabın belli olduğu 2. ve 3. kişilere verilen izinleri kodlar.

(1)

“Tamam,” dedim sakın bir sesle yerdeki adama. “Suçsuzsan sorun yok, ayağa kalkabilirsin.” (KÇ, 355)

1. örnekte operasyon sırasında kaçmak üzereyken yakalanan ve yerde yatan bir adamın suçsuz olduğunu dile getirmesi sebebiyle komiserin ona ayağa kalkması için verdiği izin yer alır. Bu izin -Abil biçimbirimi ile işaretlenmiştir.

(2)

Adamlardan biri siyah bir torba uzattı:

“Başına geçir Pandikyan Efendi. “

Pandikyan söylenileni yaptı. “

Otomobil örgütün Aksaray’daki gizli evinin önünde durdu. Hava iyice kararmıştı. Pandikyan ve iki adam indiler. Otomobil beklemeden uzaklaştı. Evin kapısı çalınmadan açıldı. İçeri girdiler. Pandikyan’ı kollarından tutarak biraz yürüttüler, bir iskemleye oturtular.

*Aziz Hüdayi, “Gözlerini **açabilirsin.**” dedi (ŞÇT, 108)*

Pandikyan Efendi, Galata’daki Cenyo lokantasına doğru yürürken üç günden beri kendisini izleyen gizli örgütün iki adamı da peşindedir. Adamlar, Pandikyan lokantaya yaklaşırken, hızla iki yanına geçerek tabancanın namlusunu Pandikyan’a dayarlar. Az ilerde bekleyen bir otomobile binerler ve gittikleri yerde onun gözlerini açmasına -Abil işaretleyicisi ile izin verirler.

(3)

Aysel: “Kahvesinin yanında konyak isteyen var mı?”

Ömer: “Ben isterim. Engin?”

Engin: “Peki. Bir lokmacık.”

Aysel: “Dışarda hava ne kadar soğuk. Ev de iyi ısınmıyor.”

Engin: “Konyak beni ısıttı doğrusu.”

*Ömer: “Oraya yabancı bir iki dostun adresini yazdım. Hepsini **arayabilirsin.** Çekinme” (DZ, 205)*

(4)

HAMDULLAH- Bu herifin neresi Mister Pikson? ... Hiç gözüüm tutmadı bu herifi benim ... Bizim Pikson şeker gibiydi...

ZÜHTÜ- Bendenize de biraz garip geldi...

Selman usulca Hacı’ya eğilir.

SELMAN- Yahu Hacı Efendi, bir yanlışlık olmasın? Bu bizim bildiğimiz Pikson değil...

Hacı Ahmet bilgiç, gülerek:

HACI AHMET- Evet efendim... İkiizdirler. Pek benzemezler ama... Purlanta gibi kalpleri vardır ailece... Merak buyurmayın. Pikson'un kıza yiyecek gibi bakarak kahvesini içmeye başladığını gören Selman'la Hamdullah, bozularak bakışırlar.

SELMAN- Teşekkür ederiz Oya Hanım... **Çekilebilirsiniz** artık... (TO, 126)

4. örnekte Oya, millî bir kıyafetle, elinde pirinç, kahveci terazisi, Şark fincanları ve cezvesiyle odada bulunanlara kahve getirir. Herkes kahvesini aldıktan sonra Hamdullah, Oya'ya teşekkür ederek **Çekilebilirsiniz** cümlesiyle odadan çıkması için izin verir.

Temürcü'ye göre yalnızca -Xr ile karşılaştırıldığında -Abil-Xr yapısı belirlenen durumun doğasında var olan yetenek, kapasite, eğilim veya izin durumlarına daha güçlü bir vurgu yapmaktadır (2007: 174).

(5)

YAHYA (bir adım öne atarak):

Padişahım, bir şey sorabilir miyim?

Sonuçlarına razıyım.

SÜLEYMAN:

Sen bana her şey **sorabilirsin** Yahya, her şey **söyleyebilirsin** bana, iç benliğim gibi. (KS, 124)

(6)

"Azra... Sözümü tutamayacağım için kızma sakın... Neden Mahir'e bu kadar muhalifsin? Seni rahatsız edecek bir şey mi yaptı? "

"Ne münasebet. "

"O hâlde niye öyle şiddetle itiraz ettin?"

"Bu hususi bir mevzu."

"Anladım. Sana açılmak istedi, sen yüz vermedin. Pekâlâ, mesele kapanmıştır. Bir daha lafını etmem. "

"Nerden çıkardın b u saçma düşüncüyü?"

"Birkaç ay öncesine kadar iyi dosttunuz. Mahir e zaman beni ziyarete gelse sizin köşke de uğrardı. Demek alakasından rahatsız oldun."

Azra bir süre başını eğip durdu, sonra ani bir kararla başını kaldırdı, bakışlarını Kemal'in gözlerine dikip konuştu: "Hayır, tam tersi oldu Kemal. Anladım ki ben Mahir Bey'i hiç alakadar etmiyorum."

"Vay aptal Mahir," dedi Kemal. "Burnumu soktuğum için bağışla beni Azra. Bir daha yanında adını ağzıma almam."

"Yoo, **alabilirsin**. Beni eş olarak istememesini bir haysiyet meselesi hâline getirmiş değilim. Ortada bir mesele de yok zaten, ben arkadaşlığımızın mahiyetini yanlış anlamışım (V, 163-164)

(7)

-Ne yapıyorsun orda?

Anladı. Işığın arkasını göremiyordu ama seste bir katılık vardı. İkinci kattaki yarı çıplak kadın haber vermiş olacaktı. Yoksa beklediği bu polis miydi? Anahtarı gösterdi.

-Kapıyı kilitledim, dedi.

Atölyenin sahibi arkadaşımıdır. Yılbaşını birlikte geçirelim diye gelmiştim. Bekledim; gelmedi. Gidiyordum.

-Kâğıtlarda ne var?

-Kalıntılar bunlar. Süprüntü. Çöp tenekesine atacaktım.

-Bırak yere de aç. Kâğıtları önüne koydu, yırttı. Işık indi. Kar parlıyordu. İki boş şişe, ekmek, peynir, salam parçaları, yemiş kabukları, soyulmadık portakallar, elmalar... Işık kalktı.

-Pekâlâ. Gidebilirsin (AA, 38)

(8)

“Ne işe yarıyorsunuz ki siz?” diye bağırdı. “Allah kahretsin, hamamböceklerinden ne farkımız var? Ben hâlâ hayatta olduğuma şaşıyorum sabah uyandığımda!”

“Yavaş, sakin ol,” dedi Ahmet.

“Yalan mı? Böcek gibi yaşayıp insan kılığında dolaşıyoruz ortalıkta!”

“Şanslıymışsın ki dolaşabiliyorsun,” dedim. “Öldürüp bir çukura atılmış ya da çıkmamacasına dama tıkmış öyle çok insan var ki...”

“Ya bu adam, çok sinirimi bozuyor benim ya! Dedi Onur, yüzünü ekşitip benden yana dönerek. Bilseydim gelmezdim...”

“Gidebilirsin, seni tutan yok,” dedim. “Gidebilirsen tabii, dut gibisin...” (SŞZ, 154-155).

8. örnekte Deniz ve Cihan arkadaşlarıyla otururken Onur, önce Deniz’e sonra diğer insanlara küçümser, tiksindir gibi bakarak onlara hakaret eder. Onun bu söylemlerinden rahatsız olan Cihan, *Gidebilirsin, seni tutan yok* diyerek imalı bir şekilde ortamdan ayrılması konusunda ona serbestlik tanıyarak gitmek eylemine izin verir.

(9)

“Senin, öz kızlarımdan farkın yok Mehpare, bu ev senin de evindir, bunu biliyorsun değil mi?”

“Evet efendim,” dedi Mehpare.

“Bu izdivaç işini iyice düşündün mü? Neden bunca yıl bekledikten sonra böyle bir karar aldın kızım?”

“Yaşım geçmek üzere efendim. “

“Sen istedikten sonra, ben elbette muvafakatini veririm. Lakin şunu bil ki, her an **vazgeçebilirsin**. Nikâhtan sonra dahi, kocana ısınamazsan ya da bir hatasını görürsen aramıza **dönebilirsin**. Her zaman.”

“İnşallah geri gelmemi icap ettirecek bir vaziyet olmaz. Bana bugüne kadar yaptıklarınız için minnettarım efendim.” (U, 59)

-Abil yeterlilik fiilinin olumsuzluğu esas fiile u- (= gücü yetmek, kudreti olmak) mastarına eklenen olumsuzluk eki ile yahut olumsuz esas fiile -(y)A istek eki ekinden sonra -bil tasvir fiili getirilerek iki türlü yapılır. Ediskun, -Abil biçimbiriminin cümleye *gücü yetme, başarma, becerme; olasılık, olanak; rica* anlamı kattığını belirterek olumsuzunun iki türlü yapıldığından bahseder. Birinci biçimi asıl olumsuz biçimdir. “Gücü yetmemek, başaramamak, becerememek “anamları vardır ve kimi zaman da ana fiilin gösterdiği eyleme “tezlik, çabukluk” anlamları katar: Bir türlü geberemedi. İkinci olumsuz biçiminde “eylemin yapılmamasının isteğe, keyfe, seçime bağlı olduğu “anlamı mevcuttur: Onlar, birer günahçı; o günahları işlemeyebilirdim (1999: 228-229). Ediskun’un ikinci olumsuz biçim için verdiği açıklama Banguoğlu’nda da benzerdir. Banguoğlu, -mAyAbil olumsuz şekli için “Kişinin yetersizliğini değil, yapmamaya yeterliliğini gösterir” açıklamasını yapar (2015: 490). -mA olumsuzluk eki almış bulunan bir esas fiilin yeterlik biçimi -u (>-A) yardımcı fiili ile değil, yine bil- yardımcı fiili ile karşılanır. Bu olumsuz yapıdaki yeterlilik fiilleri, -u ile yapılmış olumsuz şekillerde olduğu gibi bir yetersizliği değil, aksine bir oluş ve kılışı yapmama, gerçekleştirilmeme yeterliliğini ve yapmama imkân ve ihtimalini gösterirler (Korkmaz, 2014: 714).

Olumsuzluk ekinin yalnızca -Abil ekinden önce gelebileceğini belirten Underhill, ekin bu hâliyle neredeyse her zaman *Bu mümkün* anlamı taşıdığını belirtir (1976: 404). Göksel ve Kerslake de olumsuzluk ve -Abil ilişkisine dikkat çekerek -Abil ekinin -mA olumsuzluk ekiyle beraber kullanımında bir eylemin mümkünlüğünü ya da bir şeyi yapmamadaki özgürlüğü işaretlediğini ifade ederler (2005: 300).

1)

- a) Çok işi olduğunu söylüyor. Gelemeyebilir.
- b) Uygun bir vasıta yok. Oraya gelemem.
- c) Canım dışarı çıkmak istemiyor. Sizinle gelmeyebilirim.
- d) Hastasın. Yarın işe gelmeyebilirsin.

(1-a) örneğinde konuşur önermeye konu olan kişinin çok işi olduğu bilgisinden yola çıkarak bir tahminde bulunur. (1-b) örneğinde gelme eylemi için olanaklı bir durumun yokluğundan (1-c) örneğinde ise yine kişinin gelip gelmeyeceği konusundaki belirsiz bir durumdan, bir olasılıktan bahsedilmektedir. Ancak (1-d) örneğinde kişiye kendisi dışında başka bir kişi tarafından serbestlik tanındığı görülmektedir. İşe gelme eylemi hasta olan kişinin seçimine arzuna bırakılmaktadır.

Cinque ise bu konuya farklı bir bakış açısı getirmiştir. Cinque, *-Abil* in bulunduğu konuma göre olasılık ve yeterlilik/izin gibi farklı anlamlar kazandığı konusunda diğer araştırmacılarla hem fikirdir. O, ekin bulunduğu konuma göre anlam bakımından farklılaşmasını farklı fonksiyonel başların ikili düzenine dair kanıtlar olarak yorumlar. Literatürde kip, kiplik, zaman, görünüş ve ses içeren eklerin (veya parçacıkların) göreceli sıralarını değiştirebildiği gerçek bir duruma rastlamadığını dile getiren Cinque, Türkçede *-Abil* in diğer son eklere göre değişken bir sıralamaya sahip gibi görünmesini iki farklı *-Abil* biçimbiriminin varlığına bağlar. Bu tür göreceli düzenler, geçişlilik yoluyla, diller arası tutarlı gibi görünen tek bir genel belirteç-baş sırasının ortaya çıkmasına neden olur (1999: 71). Güven ise Cinque 'nin bu tezine karşı çıkararak *-Abil*'in çokanlamlı bir kiplik işaretleyicisi olduğunu ileri sürer. Güven, Türkçede *-Abil* ve onun kiplik belirteçleri üzerine olan çalışmasında *-Abil*'in, *-mA* olumsuzluk işaretleyicisinin konumuna göre yeterlik, izin, olasılık anlam alanları üzerinde hem yapım hem de çekim eki olabileceğini ifade eder (2001: 84).

Aşağıdaki her iki cümlelerin esas fiilinde *-mAyAbil-* olumsuz biçimi yer alsa da anlam alanlarının birbirinden farklı olduğu görülür.

1) *İstanbul trafiğinde eve bir saatte bile varamayabilirim.*

2) *Yorgun görünüyorsun. Bana yardım etmeyebilirsin.*

İstanbul trafiğinde eve bir saatte varamayabilirim örneğinde kişinin yetersizliğini değil arka plan bilgisi, daha önceki tecrübeleri ile ortaya koyduğu bir tahmini, *Yorgun görünüyorsun. Bana yardım etmeyebilirsin* örneği ise yükümlülüğün kaldırılması ve serbestlik tanınması yönüyle izin ulamın işaretlemektedir. İzin ulamında *-mAyAbil* biçimbiriminin bir eylemin/ gerçekleşmeme olanaklılığı ile hareketin / eylemin gerçekleşmeme iznini 2. ve 3. kişilere iletir. Otoritenin iznini almak veya kılıcıya izin vermek için *bil-* yardımcı fiiline eklenen *-mA* olumsuzluk

işaretleyicisi yer aldığı cümlelerde kişi eklerinin de etkisiyle ayırıcı bir rol üstlenmektedir.

3)

(a) *Burada beklemeyebilirim.*

(b) *Burada beklemeyebilirsin(iz).*

(c) *Yarın işe erken gelmeyebilir miyim?*

(3-a) seçeneğindeki *Beklemeyebilirim* ifadesinde açıktan izne dair bir yorumda bulunmak mümkün görünmezken (3-b) numaralı örnekte konuşur kılıcını belirli bir eylemi gerçekleştirmeye zorlayan nedenler ortadan kaldırılarak kişiye serbestlik sağlanır. (3-c) örneğinde ise kılıcı yarın işe erken gelmeme konusunda yetkili olduğu anlaşılan kişiden izin istemektedir. Bir kişinin eylemde bulunmamasına izin verilmesi günlük hayatta sık karşılaşılan bir durum olmasa da örnekleri yok değildir. -*Abil* biçimbirimi ile olumsuzluk işaretleyicisinin bir araya gelmesiyle oluşan -*mAyAbil* biçimbirimi vasıtasıyla genellikle kişiye eylemi yapmamak şeklinde serbestlik tanınarak izin verildiği belirlenmiştir. 10. ve 11. örnekte konuşurun ilgili eylem için karşısındaki kişiye serbestlik tanıdığı görülmektedir.

(10)

NEVİN-(...) Rica ederim, böyle yaklaşma bana. Kandıracaksın beni değil mi?

RİDVAN -Tabii kandıracağım.

*NEVİN-Evet, yirmi yıl önce kandırdım, hiç de kötü etmedim... Gene de kandıracağım... Benim için gene on sekiz yaşındasın. Sen **inanmayabilirsin** ama ben seni sevdiğime inanıyorum. Hem de öylesinde çok ki, “budalacasına” çok... (TO, 281-282)*

Nevin, kocası Rıdvan’a karşı öfkeli ve boşanmayı ima ettiği sırada kapı çalar. Kapının çalmasını önemsemeyen Rıdvan, Nevin’e onu çok sevdiğini söyler. Ancak kocası olarak Nevin’i bu sevgiye inanması konusunda zorlamaz. *İnanmayabilirsin* ifadesiyle ona serbestlik tanır.

(11)

NEVİN-Kapı...

RİDVAN- Cehenneme kadar... Elli yaşında da başlatamazsın beni böyle bir oyuna... Tek başına böyle bir karara varmaya hakkın yok. Bu karar benim suçluluk kararım gibi geliyor sana... Ama artık ikimizin birden suçluluk kararıdır bu. Seni bırakmayacağım. Benim çürüdüğüme, senin pırıl pırıl kaldığına inanabilirsin. Bu da bir şeyi çözmez. Suçluluğunu da eksiltmez senin,

*ağırlaştırır bile... Benimle birlikte sen de bir şeylerini yitirmeye yanaşmadığın için bencillikle suçlusun... Sen yarattın bu eşitsizliği: Küskünlükle tiksinerken çekilmeye hakkın var mıydı yanımdan? Dehler ülkesinde tek akıllı olarak yaşamamanın mutluluğunu tat bakalım... Övün namusunla... Tertemiz anılarını düşün... Bekaret kemerini teslim ettiğin şövalyenin dönmesini bekle dur ömür boyunca... Senin o yercesine okuduğun kitaplarda bile yeri kalmadı bunların... Sen **inanmayabilirsin**, işte gene söylüyorum. Seni seviyorum ben... (TO, 289-290).*

3.7.1.2.-AmA(z)

Esas fiile-(y)A zarf-fiil biçimi ve *bil-* yardımcı (tasviri) fiilinin ulanması yoluyla oluşan *-Abil* şeklinin olumlu hâliyle yeterlilik, yetenek, ihtimal, olasılık, varsayım, izin, rica ve yasak gibi pek çok kiplik alanda yer aldığına bir önceki başlıkta değinilmişti. Şimdi esas değinilecek olan *-Abil* yeterlilik şeklinin olumsuz biçiminin izin kipliği alanındaki fonksiyonudur. Deny, yeterlik fiilinin olabirlik ifade ettiğini, olumsuzluk ekiyle birlikte kullanıldığı zaman “iktidarsızlığı, imkânsızlığı” ifade ettiğini beyan eder (2012: 442). Banguoğlu, yeterlik gösteren ekin olumsuzunun *bil-* yardımcı eyleminden değil daha eski bir yardımcı fiil olan *u-mak* (yeterli olmak) eyleminden geldiğini ve kök ünlünün düşmesi sonucu *-ma-mak* biçiminin günümüze ulaştığını belirtir (2015: 489). Turgunbayer, Türkiye Türkçesindeki *-Abil*, *-AmA(z)* yeterlik fiilinin, yeterlik (iktidar), olasılık (ihtimal), imkân ve izin~yasak gibi dört işlevi olduğunu aktarmış ve bunların Kırgız Türkçesinde hangi yapılarla karşılandığı tespit etmeye çalışmıştır (2010: 61-65). Türkiye Türkçesinde geniş zaman (aorist) olumsuz biçimiyle çekimlenen *-AmA(z)* olumlu şekli *-Abil* gibi çeşitli kiplik anlamları üretmede kullanılmaktadır.

- 1) *Ayşe Japonca konuşamaz. (Yeterlilik)*
- 2) *Sınavda cep telefonu kullanamazsınız. (İmkânsız)*
- 3) *Görevli harici giremez. (Yasak)*
- 4) *Sana izin vermiyorum. Gidemezsin. (İzin vermeme / İzni olumsuzlama)*

Geniş zaman 3. kişilerle olumsuz çekiminin yer aldığı yukarıdaki örneklerden (1) numaralı örnekte Ayşe’nin fiilde ifade edilen Japonca konuşma yeterliğine sahip olmadığı belirtilmiş, (2) numaralı örnekte ise sınav yönetmeliğindeki kurallar gereği telefon kullanımının mümkün olmadığı ifade edilmiştir. (3) numaralı örnek olumsuz bir emirle doğrudan bir yasaklamayı işaretler. (4) numaralı örnek ise kılıcıya etki eden dış kaynakların varlığı nedeniyle özellikle izin vermeme-engelleme anlamıyla ön plana çıkmıştır. Bunlardan hangisinin var olduğu hem kişinin zihnindeki

kavramsallaştırma durumu ile hem de arka plan bilgisi ile ilgilidir. Uygun bağlamda -*Abilir* biçimbirimi yükümlülük alanında izin verilen, yasak olmayan durumları/ eylemleri kodlarken olumsuz şekli -*AmA(z)* biçimbirimi yapılacak bir işi/ gerçekleşecek bir durumu reddetmeyi, yasaklamayı ya da izin vermemeyi kodlamaktadır.

(1)

SELMAN- Siz ne satıyorsunuz Albayım?... Sabahattin beklemediği bir soru karşısında şaşkın bakınır.

SELMAN- Savaş hatıralarınızı satsanız ya... Dört gazete namına derhâl anlaşmayı imzalayalım.

SABAHATTİN- Ama bir şartım var... Değiştirmek yok.... Yazdıklarımı olduğu gibi...

*SELMAN- Yooo... Bakın ona **karışamazsınız**... Zemine ve zamana uydurmadıktan sonra, o anıların ne faydası var bize?... (TO, 114)*

1. örnekte Sabahattin, Selman'dan savaş hatıralarını satmasını ister. Kendi savaş hatıralarını yazdığı kitap üzerinde söz / yetki sahibi Selman Bey, bu konuda başkalarının söz söylemesine, fikirlerine karışılmasına izin vermediğini -*AmA(z)* biçimbirimi ile işaretlemiştir.

(2)

FRANSA'nın Franklin Bouillon'u yeniden Ankara'yla görüşmek için yola çıkardığını duyan İngiliz Yüksek Komiseri Sir Harold Rumbold çok rahatsız olmuştu. Rattigan kestirip attı:

*"Fransa onayımızı almadan Ankara ile **anlaşamaz**." (ŞÇT, 496)*

Tıpkı izin verilen eylem ve durumlar gibi izin verilmeyen bir durum ya da eylem de kişiyi yükümlülük altına soktuğundan otoritenin kararlarının kılıcıyı tam olarak bağladığını belirtebiliriz. Yukarıdaki 2. örnek de böyle bir kullanımı destekler niteliktedir. İngiltere, Fransa ile olan ilişkilerine dayanarak Fransa'nın Ankara hükümeti ile anlaşmasının olanaklı olmadığını, kendilerinden onay/izin alınmadan bu eylemin gerçekleştirilemeyeceğini belirtmektedir. Fransa'nın İngiltere'nin onayını almadan Ankara ile anlaşmasına izin verilmeyeceğine -*AmA(z)* biçimbirimi ile işaret edilmektedir.

(3)

Dünya yeni bir devreye girmiştir. Artık bölgeselcilik ve ulusalcılık önem kazanmakta. Bugüne dek ülkelerin kaderlerini din savaşları belirtiyordu,

*bundan böyle ulusların egemenliği belirleyecek. Mısır bir Osmanlı eyaleti iken asla orada bir araştırma merkezine **izin verilemez**. (BÖİA, 184)*

3. örnekte hemen hepsi üst rütbeli subaylar ve kendi ülkelerinde etkin konumda bulunan devlet adamlarından oluşan yedi kişilik bir grup Paris'te kendi arasında konuşur. Bu odadaki yedi kişi birbirine rakip ülkelerin üst düzey devlet adamlarıdır. Grup içerisinde Osmanlı Devleti'ni temsilen Halet Efendi vardır. Halet Efendi, yakın zamanda kurulması planlanan gözlemevinin Mısır'da yapılması konusunda ısrarcıdır. Fakat Osmanlı artık eski gücüne sahip değildir. Kendini Bay Bilen olarak tanıtan adam da onun bu durumundan güç alarak gözlemevinin Boulogne ormanları içinde yapılacağını, Mısır'da yapılmasına izin verilmesinin olanaklı olmadığını söyler.

(4)

*Kadın elçiyle birlikte kalkıp giderler fuara, anakapıdan giriş bileti alınırken ordaki görevli kadın: "Size bilet kesemem, çünkü yanınızdaki maskülen," der. Çokkültürlülük dilinde konuşan, arada stop, van minütlerini ihmal etmemekte olan kadın büyükelçi de: "Ben yanı başımda kendileri olmadan görevimi yerine getiremem madmazel; veri soorii ama Büyükelçilikte fuarınız adına ve çağrılısı bulunduğunuz yemekli davete de erkeksiz gelecek değilsiniz ya," der ve ekler, "Büyükelçilikler hiçbir zaman ırk, cinsiyet gibi ayrımcılıklar yapmaz ki bildiğiniz gibi. Kurum tüzüğünde de yazılı olduğu gibi! "Böylece biletçi kız düşünür kalır ve bir düğmeye basarak fuarın başdanışmanını çağırır. Yeniden tartışma başlar, sonunda Kadın büyükelçiye: "Siz de **giremezsiniz**, çünkü içeri şu adamı sokabilmek için desise çevirdiniz, niyetiniz kötüdür, "kararıyla ikisi birden geri çevrilir. (DDU, 62-63)*

Türkiye Türkçesinde esas fiile eklenen -AmA(z) biçimbirimi, otoritenin getirdiği yükümlülükleri iletirken fiilde belirtilen eylemin /durumun gerçekleşmesinin istenmediğini, uygun olmadığını, yasaklayarak / izin vermeyerek kılıcıya bildirir. Böylelikle bir eyleme izin verilmiyorsa bu eylem bazen kısa süreliğine bazen de kalıcı olarak yasaklananlar alanına taşınır (Kamp, 1974: 62). Bu doğrultuda bir izin olumsuzlandığında kılıcı üzerinde belirleyici veya onu engelleyici koşullara sahip olan otorite sahip olduğu yetkiyle eylemin veya durumun gerçekleşmesine kısıtlama getirerek kılıcıya izin vermediği ya da yasakladığı bir durumu aktarır. *Burada sigara içemezsiniz. (Burada sigara içmenize izin verilmiyor)* gibi bir örnek konuşurun yaşağıyla beraber aslında bir izin vermemeyi de işaret eder.

(5)

"Beyefendi size bir mektup yolladı. Çabucak okuyun ve cevaplayın küçükbey. Fazla vaktimiz yok." Mektubu kuşağından çıkarıp Kemal'e uzattı.

Kemal çınarın dibine çöktü, mektubu okudu. Ayağa kalkarken, “Cevap yazmaya içeri gidiyorum,” dedi, “siz beni burada bekleyin. “

Hızla uzaklaşan kocasının peşinden gitmeye yeltendi Mehpare.

“İçeri giremezsin, canım. Yabancıları hele de kadınları istemezler burada. Zaten ne cesaretle geldiğini aklım almıyor Mehpare. Ya takip edildinizse? Ya başınıza bir şey gelirse?” (V, 289)

5. örnekte Anadolu’daki düşman işgaline karşı Türklerin direnişini başlatmak için İstanbul yakınlarında kendisiyle aynı amacı taşıyan vatansever gençlerle birlikte bir çiftlikte kalan Kemal ile karısı Mehpare’nin konuşması yer almaktadır. Bir gün dayısı Ahmet Reşat, çalışanı Hüsnü Efendi aracılığıyla çiftlikte bulunan Kemal’e bir mektup göndermek ister. Hüsnü Efendi’nin Kemal’e gideceğini anlayan Mehpare, Hüsnü Efendi’nin peşine takılarak kocasını görmeye gider. Kemal ile Mehpare bahçede konuşur. Sonrasında Kemal dayısının yolladığı mektuba cevap yazmak için içeri gidecekken Mehpare de onunla gitmek ister. Ancak Kemal onun içeri girmesine izin vermez.

(6)

ELİF: Ben şu odayı toplayayım, bir gelen olursa bakarsın.

ZİYA: Sen mi? Bir başka kadının kirlettiği evi...kendi evini?

ELİF: Kendi evimi oğlum.

ZİYA: Ben buna müsaade edemem. (K, 56-57)

Elif’in kocası Murat eve başka bir kadınla gelerek içmiş ve odayı da dağıtmıştır. Elif odayı toplayacakken oğlu Ziya eve gelir ve gördüğü manzara nedeniyle annesinin dayı annesinin toplamasına izin vermeyeceğini söyler. Aslında bu cümlede Ziya annesine izin verme yetkisine sahip bir dış kaynak değildir. Ancak annesinin odayı toplamasını istememesi ve buna müsaade etmemesinin sebebi odanın başka bir kadın tarafından dağıtılması nedeniyle yani içinde bulundukları durum nedeniyle.

(7)

MURAT: Bırak beni.

ZİYA: Tutmuyorum baba.

MURAT: Ne dokunuyorsun öyleyse.

ZİYA: O senin kendi elin baba... dokunmuyorum ben.

***Dokunamazsınız** bana...bana ben dokunurum **tutamazsınız** da. Bu ev kimin? Söyle, kimin ha?... Benim değil mi ulan, susmasana. Benim!... Bu merdivenler de benim... tutamazsınız beni onun için. Tutamazsınız. Hınk!... Burada mıydın sen? Ziya... Ziya... git bana çekiç getir... çivi getir bana. (K, 80)*

7. örnekte sarhoş bir şekilde eve gelen Murat ve oğlunun konuşması yer alır. Murat merdivenleri çıkarken kendisine yardım etmek isteyen oğlu Ziya'nın yardım teklifini reddederek ona izin vermez, onun kendisine dokunmasını yasaklar.

(8)

ELİF: İşte on beş yaşımdayım işte yirmi yaşımdayım bakın. Artık sizi şuurlu bir şekilde düşünebiliyorum. Sizin yüzünüz de Meryem Ana'nın yüzü gibi güzel mi ki? Daha da güzeldir biliyorum... biliyorum da şekillendiremiyorum.

MERYEM VE ASİYE HATUNLAR: Olmaz, göremezsın. (K, 36-37)

8. örnekte Elif, Meryem ve Asiye Hatun'la konuşurken onların yüzünü göremez. Meryem ve Asiye Hatun'a onların yüzünü görmeyi çok istediği söylese de onlar *Göremezsın* diyerek Elif'e izin vermezler.

3.7.1.3.-AcAk

-AcAk biçimbirimi geleneksel dil bilgisinde gelecek zaman eki olarak tasnif edilmektedir. Genel bir tanımla gelecek zaman, fiildeki eylemin henüz gerçekleşmediğini; gelecekteki bir zaman diliminde gerçekleşeceğini bildiren zamandır. Comrie, geleceğin geçmişten açıkça farklı bir anlamı olduğundan bahseder. Geçmiş, halihazırda gerçekleşmiş olabilecek şeyleri kapsar (bilim /kurgu hariç), değişmezdir ve şimdiki eylemlerimizin kontrolünün ötesindedir. Ancak gelecek hakkında yaptığımız herhangi bir tahmin, kendi bilinçli müdahalemiz de dahil olmak üzere, araya giren olaylar tarafından değiştirilebileceği için kurgusaldır. Ona göre gelecek, geçmiş ve şimdiki zaman arasındaki fark bir zaman kipi farkı değil, bir ruh hâli farkı olarak ele alınmalıdır (1985: 43-44). Dillerin geleceğe atıfta bulunma biçimlerinde farklılıklar bulunduğunu belirten Dahl da geleceği doğrudan algılayıp hatırlayamadığımız için onun epistemolojik ve ontolojik olarak şimdiki zamandan ve geçmişten farklı olduğunu belirtir (1985: 103). Ancak geçmiş ve şimdi gerçekten bir zaman- kip olarak değerlendirilirken geleceğin zaman olarak değil sadece ruh hâli olarak değerlendirilmesi tartışmalı bir bakış açısını ortaya koymaktadır. Zira insanların geçmişi anımsama ve değerlendirme, şimdi ve şu anda olanı geçmişten ayırabilme, geleceği de tasarlama yetisi vardır (Akerson, 2000: 142). Lyons, geleneksel olarak gelecek zaman olarak kabul edilen işaretleyicilerin, gelecekle ilgili açıklamalar yapmak, tahminlerde bulunmak veya gerçeklere dayalı sorular sormak için kullanılmakla beraber varsayım, çıkarım, dilek, niyet ve arzuyu

içeren geniş bir anlam yelpazesinde de kullanıldığını belirtir (1977: 816). Bu yönüyle Lyons geleceğin hem zamanla hem de kiplikle ilişki içinde olduğunu belirtmiştir.

Türkçe dil bilgisi kitaplarında da konu benzer yaklaşımlarla ele alınmıştır. Türkiye Türkçesinde de geleceğin bir zaman mı yoksa bir kiplik mi olduğu konusunda farklı yaklaşımların olduğu görülür. Kornfilt, Türkçede –AcAk biçimbiriminin gelecek zamanı işaretlediğini açıkladıktan sonra ekin sadece zaman anlamını örneklendirir. Görünüş ve kiplik kategorisindeki yerine dair örnekler vermez (1997: 340). Uzun, çalışmasında gelecek zamanın sık sık olasılık, olanaklılık, amaçlama, istek gibi zamansız anlatımlarda sunulduğunu ve gerçekte gelecek zamanı ifade eden pek az dil olduğunu belirterek onun kipsel bir işaretleyici olduğuna dair ipuçları sunmuştur. Ona göre, –AcAk eki de zaman eki değil, olasılık ve tahmin ekidir (2004: 158-163). Korkmaz –AcAk ekiyle karşılanan gelecek zaman kipinin, henüz gerçekleşmemiş bulunan; ancak fiilin gösterdiği oluş ve kılışın gelecekteki bir zaman kesitinde mutlaka gerçekleşeceğini bildiren bir kip olduğunu aktarır. Yapılacak iş niyet hâlinde olsa bile, gerçekleşmesinde kesinlik bulunduğu için bu ekle kurulan gelecek zaman kipinde bir kesinlik vardır. Bu görev ekin aslı görevidir (2014: 558-559). Gelecek öngörülemeyen ve henüz başlamayan bir zaman dilimidir ve olasılığı barındırır. Olası eylemlerin zamanı için kesin ifadesinden bahsetmek çok mümkün görünmemektedir. Aslan Demir’in belirttiği gibi bu zamandan ziyade kiplikle/ anlamla ilgili bir ayrıntıdır (2008: 45). –AcAk’ın kesinliği gerçeğin içindeki değil gerçek dışılığın dairesindeki bir eylemde / durumda yüksek gerçekleşme potansiyeliğine sahip olmayı ifade eder. Tüm bu açıklamalardan çıkarılabilecek en makul sonuç –AcAk’ın ne salt zaman ne de salt kiplik işaretleyicisi olduğudur. İzin kipliği özelinde ele alındığında kılıcı önce izin alacağı ve sonra eylemde bulunacağı ya da konuşur önce izin vereceği kılıcı daha sonra harekete geçeceği için geleceğin zaman anlamından da uzak olduğu söylenemez. Bununla beraber otoritenin tutumuyla şekillenecek eylemde –AcAk iznin ifadeye açık bir yansıması olarak var olacağı için kiplik anlamını da üzerinde taşıyacağından bir kiplik işaretleyicisi konumundadır. Bu yönüyle –AcAk biçimbirimi cümlelerin kuruluşunda hem bir zaman hem de bir kiplik işaretleyicisi olarak yer almaktadır. İzin kipliği bağlamında –AcAk, *tabii, elbette, kesinlikle* vb. zarflarının yer aldığı bir bağlamda geleceğe yönelik eylemlere izin verme duruma gönderim yapmaktadır.

(1)

Zeynep’le benim yüzümüzdeki dehşeti görmüş olacak ki birden sustu Ali, ama çok sürmedi. “Evet, utanç vericiydi, rezilceydi... İsterseniz anlatmam ama bu kötü anıdan, bu karabasandan kurtulmalıyım. Ancak size anlatabilirim. Ancak sizden böyle bir fedakârlık isteyebilirim. Sizden başka yakınım yok. “Deminden beri gözyaşları yanaklarından sessizce akan Zeynep uzanıp Ali’nin elini tuttu. “Tabii bize anlatacaksın, “dedi burnunu çekerek ama başka bir cümle kuramadığı için ardı ardına yineledi. “Tabii bize anlatacaksın... Tabii bize anlatacaksın...” (KÇ, 185).

1. örnekte kimsesizler yurdunda büyüyen Ali, bu yurttan başına gelen talihsiz olayı nişanlısı Zeynep’e ve başkomiserine anlatmaktadır. Ali asıl konuya girmeden önce *isterseniz anlatmam* cümlesiyle karşısındaki kişilerin onu dinleyip dinlemeyeceği konusunda emin olamadığını belirterek anlatma eyleminde çekimser davranmaktadır. Onun bu çekimserliği karşısında Zeynep, *Tabii bize anlatacaksın* cümlesiyle bu anlatma eylemini desteklediğini belirterek onu anlatma eylemini gerçekleştirmeye teşvik ederek izin verir. -AcAk biçimbirimi *tabii* zarfıyla cümlede yer almaktadır. *Tabii* zarfı yer aldığı cümlede eylemin gelecekte gerçekleşeceğine dair kesinlik ifade eder.

(2)

“Birtanem, ben artık onunlayım; boşanalım.”

Şeytanlık iblisi değil de merak cini: “Ne zamandır?”

“Sana, o gece annemdeydim, dediğim zaman. Yalnız o gece.”

İşte kendisini bu kadar bağrıma basıp duruşumun, o kadar da kendi halinde “özgür” bırakışımın sebebi bu: Temelde dürüst. Bocalar eder, işin içinden çıkamaz hallere gelince gerçeği itiraf zamanı gelip çatmış demektir.

Köküne kadar dürüst.

Bırakacaksın. Kendi yolunu kendisi ***seçecek.*** (DDU, 55)

Lewis, -AcAk biçimbiriminin kullanım alanlarına dair yaptığı açıklamada bu ekin sadece gelecek zamanı değil, özelliklerle 2. kişilerle çekimlendiğinde onlara yönelik iş / oluş ve hareketin olmasını istediğini kılıcıya bildirdiğinden bahseder (2000: 111). Bu noktada -AcAk ekinin olumsuz biçim -mA ve 2. kişilerle çekimlenişinde otorite tarafından istenmeyen / izin verilmeyen / yasaklanan eylemler iletebilir. Taranan eserlerde yer alan örnekler kiplik anlamları açısından dikkatle incelendiğinde -AcAk biçimbiriminin olumsuz çekimlerinde “emir”, “yasak” ve “izin vermeme” ifade alanlarının birbirinden çok kesin çizgilerle ayırt edilemediği görülmektedir. 3. ve 4. örneklerde -AcAk biçimbirimi 2. kişi işaretleycileri ile kullanılmıştır. 3. örnekte

oğlunun Kuyucu Mahmut Usta ile kuyu açma işinde çalışmasını istemeyen bir annenin, 4. örnekte ise Süslü Yenge'yi eve almaya izin vermeyen bir eşin izin vermeme / yasaklama gönderimleri yer almaktadır.

(3)

Kafamın karıştığını görünce, iyi bir kuyucu çırağının yevmeyisinin bir bostan bekçisinin yevmiyesinin dört katı olduğunu söyledi. On günde biterdi işimiz; hemen geri dönerdim evime.

*Evde, “Asla, izin vermem!” dedi annem. Sen kuyucu **olmayacaksın**. Üniversitede çok güzel okuyacaksın. (KSK, 12)*

Kuyu açma işi ile uğraşan Mahmut Usta kendisini ilgiyle izleyen Cem'e Küçükçekmece'nin arkalarında bir kuyu işine gittiğini ve yanındaki çırağların işi bıraktığını söyleyerek iş teklifinde bulunur. Eve giden Cem bu durumu annesine söylediğinde Cem'in annesi oğluna izin vermediğini dile getirir.

(4)

Demek oğlun sevindi... Dönsem benimki de sevinir. Yutkundum. Telefonu elime aldım, bıraktım.

*-Bence Süslü Yenge babanı sevmiyordu. -Nerden biliyorsun? -Babanı hiç anlatmıyordu, hep başka bir adamdan bahsediyordu. -Nasıl? -Birini seviyormuş babandan önce, adam bunu bırakıp gitmiş. Babam hiç sevmezdi Süslü Yenge'yi, yuva yıktı diye, anneme o kadını eve **sokmayacaksın** diye tembih etmişti. Bir gün dayımlara gitmiştim, kuzenimle ders çalışacaktık, orada gördüm. Kadınlar Süslü Yenge'yi aralarına almışlar, bir yandan anlattırıyorlar, bir yandan da gülüyorlardı. Yengem ne yapacaksın sevdiğine rastlayınca diye sordu, bir çift ağır sözüm var dedi kadın. Bence doğru söylüyordu (EO, 8)*

(5)

Egemen: Hangi ceketimle hangi pantolonu, hangi gömleği giyerim, hangi kemeri takarım biliyor musun? Battal mendillerime varana kadar her şeyin yerini bilir, ayakkabılarımı cilalar, havama uygun losyonumu bile koşturur.

Balkan: Başkasını buluruz.

*Egemen: Bir köylüyü daha yetiştireyim, öyle mi? Ben bu dünyaya andavallılarla uğraşmaya mı geldim? **Hayır, Battal gitmeyecek.** (SO, 323)*

5. örnekte Egemen ile oğlu Battal arasındaki konuşmadan bir kesit yer almaktadır. Her sabah okuduğu gazetelerin, kahvaltısının ve giyeceği kıyafetlerin hazır olmasına alışkın olan bunların olmadığı bir sabaha uyandığında çok sinirlenir. Onun her işini gören çalışanı Battal işi bırakacağı için Egemen bu durumdan hoşnut değildir. Balkan'ın Battal'ın yerine başka birini bulma fikri Egemen'i rahatsız eder. *Battal gitmeyecek* cümlesi *Ben onun gitmesine izin vermeyeceğim* anlamına yakın olarak

planlanan, tasarlanan, niyet edilen bir eylem olarak da yorumlanabilir. Egemen'in Battal'a ya da Battal'ın gitmesine ilişkin olarak oğlu Egemen'e doğrudan bir emir vermesi ve yaptırım uygulaması beklenemez. Egemen bu gidişe izin vermeyeceğini / engel olacağını *hayır* kiplik birimi ile pekiştirmiştir.

6. örnekte –AcAk biçimbirimi 3. kişi ekleri ile kullanılmıştır. İkinci kişiler için yaptığı açıklamanın devamında üçüncü kişilerdeki duruma dair de bir yorumda bulunan Lewis, –AcAk biçimbiriminin üçüncü kişi kullanımında konuşurun kendinden emin / özgüvenli bir varsayım ifade ettiğini aktarır (2000: 111). 6. örnekteki konuşurun sözlerinde bu kendinden emin olma durumu göze çarpmaktadır. Mehpare, Reşat Bey'e hasta olan yeğeni Kemal'in bir ziyaretçisi geldiğinden bahseder. Bu ziyaret ve ziyaretçilerden memnun olmayan Reşat Bey, Mehpare'ye ziyaretçilerin gelmesi konusunda bundan sonra izin vermeyeceğini -mAyAcAk biçimbirimi ile belirtir. *Alınmayacak* ve *almayacaksınız* söylemleri *Alman(nız)a izin vermiyorum* cümlesiyle paraleldir.

(6)

“Mehpare, bak kızım ben evde yokken buraya hiç kimse **alınmayacak**.”

“Buraya değil efendim, selamlığa...”

“Selamlığa da hiç kimseyi **almayacaksınız**. Hiç kimseyi.” (V, 22)

3.7.1.4.-(X/A)r

Türkçe dil bilgisi kitaplarında -(X/A)r, genellikle geniş zaman (aorist) işaretleyicisi olarak yer bulsa da aslında bir zaman eki olmasının ötesinde alışkanlık, isteklilik, emir gibi pek çok anlam alanını aktaran ve görünüş - kip gibi birden fazla işleve sahip olabilen bir işaretleyicidir (Kornfilt, 1997: 336). -(X/A)r, biçimbiriminin kiplik işlevlerini ele alan Aksu Koç, geniş zaman (aorist) çekimlerinin hem bilgi kipliği hem de yükümlülük kipliği alanında kullanılabildiğini ifade eder (1988). Aydemir de ekin zaman bildirmekten öte kipselliği bildiren bir morfem olduğundan bahseder (Aydemir, 2010: 19). -(X/A)r'ın özellikle bağlama dayalı olarak potansiyelliği veya niyeti belirtme işlevleri göze çarpmaktadır. Bu noktada -(X/A)r, -Iyor ile benzer özelliklere sahiptir. Aksu Koç 'a göre -(X/Ar) ve -Iyor arasındaki kipsel ayrım gelecekteki olaylara ilişkin farklı kesinlik derecelerinde belirgin hâle gelmektedir. -Iyor, neredeyse gerçek anlamda geçerli olduğu bilinen gelecekteki olayları

işaretlemek için kullanılırken, $-(X/A)r$ ise daha olası olan, potansiyel durumların ifade edilmesinde kullanılır (1988: 18).

Benzer, çalışmasında $-(X/A)r$ ekinin taşıdığı gelecek zaman gönderiminde eki $-AcAk$ biçimbirimiyle bir ayrıma gider ve $-AcAk$ ekini kesin gelecek $-(X/A)r$, ekini ise tahmini gelecek zaman içerisinde değerlendirir. $-(X/A)r$, biçimbirimi ile kurulan önermelerdeki eylemin kesinliği daha zayıf kabul edilir. Ekin kiplik göreviyle kullanıldığında; bildirme, gereklilik, emir, istek, alışkanlık ($\emptyset$, $-DI$), tahmin, kesinlik, söz verme olmak üzere sekiz farklı kipliğe sahip olduğunu belirterek şu örnekleri verir:

Bildirme kipliğinde ek her zaman genel doğruları, ilmî gerçekleri belirtir. Bu belirtme herkes tarafından kabul edilen genel yargıları içerir:

Atina demokrasinin doğduğu kent olarak bilinir.

Boğaz'ın iki yakasında her birinden ayrı bir sevda masalının sulara yansıdığı sakın ve emsalsiz yahılar yer alır.

Gereklilik kipliğinde,

Derslerini iyice çalışırsın.

Ayrıca herkes kazancına ve gelir düzeyine göre vergi öder.

Kesinlik kipliğinde,

İlk kez 17. yüzyılda Robart Hooke (Rabırt Huk), yaptığı basit mikroskopla şişe mantarının bir kesitini inceleyerek resimdeki bal peteğine benzer yapılara rastlar.

Tahmin kipliğinde,

Elif'in geldiği saatlerde trafik olur.

Alışkanlık kipliğinde,

Evler temizlenir, silinir, süpürülür, her şey bastan aşağı yıkanır.

Av hayvanlarının etleri yenir, derilerinden elbiseler yapılırdı.

İstek kipliğinde,

Bir gün okulu bitirir büyük adam olursun.

Söz verme kipliğinde,

Cuma günü dönerim.

Emir kipliğinde,

Odanı temizlersin. (2012: 197-199).

Türkçede $-(X/A)r$, biçimbiriminin kiplik anlam alanlarını ele aldığı çalışmasında Günay, geniş zamanın yükümlülük kipliği alanına izni de ekleyerek *Bunu yapabilirsin* örneğinde olanaklılık ve izin anlamı bulunduğundan bahseder (2014: 539-540). Görüldüğü üzere $-X/Ar$ biçimbirimi belli bir zaman dilimi içerisinde zaman işaretleyicisi olarak adlandırılmasının ötesinde kiplik yönleri de bulunan bir işaretleyicidir. Aşağıdaki örneklerde $-(X/A)r'ın$, içsel yapısında bir zaman anlamı taşısa bile farklı kiplik alanları kodladığı görülmektedir.

O beni yarı yolda bırakmaz cümlesinde konuşur önceki tecrübelerinden ve bahsettiği kişiyle yaşanmışlıklarından hareketle sözünü ettiği kişiye duyduğu güveni kesin bir dille ifade etmektedir. *Biraz sessiz olur musunuz?* örneğinde $-(X/A)r$ soru yoluyla oluşturulmuş bir cümlede rica anlamına bürünmektedir. *Beni sorarlarsa işi var dersin* örneğinde bir emri, *Bugün olmaz. Yarın sabah gidersin* önermesinde konuşan kişinin gitme eylemini yarın sabah gerçekleştirmeye izin verdiğini işaretlemiştir. Bu cümlelerde eylemin gelecekte gerçekleşeceği anlaşılrsa da asıl amaçlanan gelecek vurgusu değil konuşurun önermeye dair nasıl bir yorumda bulunduğudır. $-(X/A)r$, işaretleyicisinin hangi kiplik anlamı ifade ettiği bağlam temelli okuma ile yorumlanabileceği unutulmamalıdır.

(1)

*“Şimdi ustanı aşağı indir bakalım. Öğle paydosuna daha bir saatten fazla var. Bugün uzun paydos yaparız. Sen ceviz ağacının altına **yatar**, güzelce **uyur**, **dinlenirsin**.”* (KSK, 52)

Konuşurun genellikle hiyerarşik olarak kılıcıdan daha üst bir yerde konumlandırıldığı izin verme semantiğinde 1. örnekte usta otorite konumundadır. Ancak işi bırakmak isteyen çırağının işe devam etmesi için bir taraftan onu ikna etmeye uğraşırken öte yandan mesai saatleri içinde yapılmaması gereken işi erken paydos etme, uyuma ve dinlenme gibi eylemlere izin vereceğini belirtmektedir. Ustanın *Sen ceviz ağacının altına yatar, güzelce uyur, dinlenirsin* cümlesiyle çırağının bu eylemleri gerçekleştirmesine izin vereceği anlaşılmaktadır. Çalışma saatleri ve koşulları konusunda söz sahibi olan usta olduğu için burada yatıp uyumaya ve dinlenmeye izin veren de ustadır. Bu eylemler henüz gerçekleşmediğinden olasıdır. İzin kipliğinde

koşullanma unsurları dış kaynaklı olduğu için burada yatıp uyuma ve dinlenme izni veren olasılığı Cem'e usta tarafından aynı zamanda bir izin olarak sunulmaktadır.

(2)

Nail kapıya yönelmiştir. Hamdullah önlemeye çalışır gibi bir davranışla yumuşar.

HAMDULLAH- Laf ebesi... Bir şey değil, biraz daha uzatırsan kendin de inanacaksın söylediklerine. Vazgeç bu sevdadan oğlum. Durup dururken bozma ağzımızın tadını... Yıllardır odanda düşünür, yazar çizersin; yabancı dilden kitaplar, dergileri, iyi kötü bütün yayınları izlersin; kimse karışır mı sana ...

*Biraz geçim sıkıntısı çektiğin olur; kiranı ödemekte **gecikirsin, atlatırsın**, ona da göz yumarım... Zaten demin de şakadan istedim birikmiş kiralari, sen hemen ciddiye aldın. (TO, 69)*

2. örnekte kiracı Nail ile ev sahibi Hamdullah arasında geçen bir diyalog yer alır. Nail, ev sahibi Hamdullah hakkında bildikleriyle onu tehdit etmektedir. Hamdullah ise ev sahibi olmanın kendisine sağladığı imkânlarla Nail'i ikna etmeye çalışır. Bir ev sahibi için kiranın gecikmesi ya da ödenmemesi genellikle istenmeyen ve kiracı-ev sahibi açısından hoş olmayan bir durumdur. Ancak ev sahibi Hamdullah kiracısına ödemenin gecikmesi ya da kiracının ayı geçirmesi durumunda *Biraz geçim sıkıntısı çektiğin olur; kiranı ödemekte gecikirsin, atlatırsın, ona da göz yumarım* diyerek ses çıkarmayacağını ve izin vereceğini bildirir. Ev sahibinin kiracıyla olan ilişkisi gibi belirli pragmatik düşünceler göz önüne alındığında, bu örnekte – (X/A)r'ın bir izin işaretlediği görülür. İzinlerin de içerisinde yer aldığı konuşur odaklı önermeler, yükümlülüksel olanaklılıktır (Auwera ve Plungian, 1998: 81) ve ev sahibi kirayı geciktirme, atlatma durumlarını kiracı için olanaklı / izin verilebilir hâle getirmektedir. Hamdullah'ın *Ona da göz yumarım* cümlesindeki *göz yummak* deyimini izin anlamını daha da pekiştirmektedir.

(3)

BEY Gel oğlum... Seninle şöyle erkek erkeğe konuşalım. Önce şu bıçağı ver bana... Vermeyecek misin?

OĞUL Kitap açıyorum.

BEY Ver. Ben açarım. Al...

OĞUL Eee?

BEY Okursun.

OĞUL Okumuştum zaten.

BEY Bir daha göz at... Yenilerini de alırım.

3. örnekte daha önceki bir zamanda oğlunun resimli dergi okumasını yasaklayan Bey'in ülkede sıkıyönetim ilan edilmesiyle bu yasağı kaldırdığı görülmektedir. Ülkede sıkıyönetim ilan edildiği için evde yasaklı yayına benzer gazete dergi- kitap gibi ne varsa toplayan baba böyle bir dönemde oğlunun yasaklı kitaplar okumasından korktuğu için daha önce elinden aldığı resimli dergileri geri verir. Bey'in dergiyi uzatarak oğluna söylediği *Okursun* cümlesi daha önce resimli dergi okuması konusundaki yasağı kaldırdığına işaret eder. Edimsel yönüyle değerlendirildiğinde Bey oğlunun bundan sonra resimli dergiler okumasına izin verir.

(4)

*Tam, "Bunun anlamı ne? Yani defterinizi bana verdiğinizde göre ne yapacağım ben bununla, "diyecektim ki, beklediğim açıklama ondan geliverdi: "Nedense bunu size verip gitme isteğimde bir yanılma olmadığını hissetmekteyim. Almayı kabul ettiniz. Sağolun, varolun; eh o zaman da artık merak damarınız bunun sayfalarını okumadan yakanızı bırakmaz demeye gelmektedir bu. Öyle değil mi? "Soluklandı. "Noktası virgüllü yerli yerinde el yazılarımla dolu bir defter işte. Okur bakarsınız; içinizden ne gelirse ona göre bir **talih biçersiniz** buna... Eğlenip gülmek, düşünüp kalmak, meraklarınıza merak eklemek ya da yırtıp atmak veya sizden başkalarının da ağız tatlarına sunmak tamamen size ait..."* (DDU, 11)

4. örnekte kitabın yazarı olan adam kendi yazdığı kitabı Dert Dinleme Uzmanı' na götürür. Defterin sahibi olması dolayısıyla defter üzerinde söz hakkı olan adam onu Dert Dinleme Uzmanı'na verir ve haklarından vazgeçerek defteri istediği gibi kullanması için ona verdiği izni -(X/A)r ile işaretler. Kitabın yazarı *İçinizden ne gelirse* ifadesiyle kılıcıya içinden geldiği gibi davranması yönünde bir serbestlik de sunmaktadır.

(5)

*Geceleri yatakta biraz kitap okuyorum, yeni çıkmış hafif kitaplardan. Umman ben ışığı söndürdükten sonra yatağa geliyor. O zamana kadar ortalığı toplamış, salonu havalandırmış, kendini artık yetişkin zanneden kızımızın yanına gidip biraz konuşmuş oluyor. Karanlıkta yatağa oturuyor odaya gelince. Kızımızın ikide bir telefon eden o küstah delikanlıyla çıkıyor olabileceğinden korktuğunu söylüyor veya sık sık okulu astığından şüphelendiğini. Sigara içiyor diyor, yakalanmaktan korktuğu da yok. Bir de ben konuşayım istersen diyorum, bunu hiç de istemediğimi gizlemek için çok çaba sarf ediyorum. Dur bakalım diyor, şimdilik üstüne gitmeyelim, böyle devam ederse bir de sen **konusursun...** Buna*

benzer şeylerden söz ediyoruz. Kızımızın babası olmak/olmamak beni hiç etkilemiyor. (EO, 20-21)

5. örnekte hikâyeyi anlatan konuşurun kızın öz babası olmadığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla konuşmaya konu edilen kız üzerinde yetki sahibi olan ve kararlar alan kişi anne Umman'dır. Umman, kızının hâl ve hareketlerinden memnun olmadığı için kocası *Bir de ben konuşayım istersen* diyerek üvey kızıyla konuşmayı teklif eder. Umman, kocasının konuşma isteğini *Dur bakalım* ifadesiyle engeller ve sonrasında *Böyle devam ederse bir de sen konuşursun* cümlesiyle de kızının hâl ve hareketlerinde bir değişiklik olmazsa konuşmasına izin vereceğini belirtir.

(6)

ZİYA: Ben bugün dedemlere gitmedim.

ELİF: Biliyordum.

ZİYA: Fakülteye de gitmedim.

ELİF: Bak işte bunu bilmiyordum.

ZİYA: Çok şükür bilmediğin bir şeye rastladım anne. Fakat sevinemiyorum.

ELİF: Hasta değilsin ya Ziya? Şarap dokunmuş olmasın?... İlk defa içtiğini sanıyorum.

ZİYA: İlk defa içtim. Doğru söylediğim zamanlar kızmadığın için senden saklamam hiçbir şeyi; ama bugün saklayacaktım. Kendi kendime yemin etmişim.

*ELİF: Söyleme istersen. Sonra bir gün yeri gelirse eğer **anlatırsın**. Kalk şimdi ceketini çıkar, elini yüzünü yıka, açılırsın biraz, hadi Ziyaaa, hadi çocuğum özs dinle. Yemeğe kadar uzanıver. Aksiliğe bak, sen bir lokma bir şey pişiremedim bugün de vaktim olmadı ki (...)* (K, 57-58)

6. örnekte Ziya içki içtiğini annesinden saklamaya yemin etse de annesi ona hiç kızmadığı için dayanamaz ve gerçeği annesine söyler. Annesi, oğlunu *Söyleme istersen* cümlesiyle anlatıp anlatmama eyleminde serbest bırakır ve *Sonra bir gün yeri gelirse* ifadesiyle uygun zamanda anlatma eylemine izin verdiğini belirtir.

3.7.1.5.-In/ -In(Iz)

Emir kategorisinin çok geniş bir anlam yelpazesine sahip olduğu konusu pek çok araştırmaya konu edilmiştir. Sperber ve Wilson, emir kiplerinin semantik analizinde *rica, yalvarma, buyrum, tavsiye* ve *izinlerin* olduğunu belirtir ve onlara göre emir

kategorisinde yer anlam alanları içerisinde izinler belirsizliğin dinleyicinin lehine çözüldüğü durumları işaretler (1988: 217).

Örneğin derse geç kalan öğrenciden öğretmene:

Sınıfa girebilir miyim?

Gir.

Yukarıdaki örnekte sabah derse geç kalan öğrenci derse katılıp katılamayacağından emin değildir. Öğrenci derse geç kaldığı hâlde öğretmen onu devamsız yazmayarak derse girmesine izin verdiğinde bu olay öğrencinin lehine bir çözüme kavuşur.

Türkçede buyrum cümlelerini ele alan Doğan’a göre buyrum cümleleri sadece dil bilgisel şekil ya da yapıya bakarak açıklanamayacak farklı anlam çeşitlerine sebep olabilir. Buyrum cümleleri tarafından yansıtılan farklı anlam çeşitlerini anlamak için söylem ve bağlamın dikkate alınması gereklidir. Öğüt/akıl verme (A: Araba Çalışmıyor. B: Aküye bak.), izin verme (A: Sigara içebilir miyim? B: İç.), tehdit (Bir de sağ ayağıma bas.), iyi dilekte bulunma gibi işlevlerini sayar (1997: 250). Bu işlevleri kodlamada kullanılan emir kipi işaretleyicilerinden biri 2. şahısların kodlandığı *-In / In(Iz)* biçimbirimleridir. Bilindiği gibi Türkçede buyrum kipinin ikinci kişi çekim dizisinde sıfır biçimbiriminin ($-\emptyset$) kullanıldığı tekil sayı biçimi, diğeri de *-In(Iz)* ekinin kullanıldığı çoğul sayı biçimi olmak üzere iki biçim bulunmaktadır (Aydın 2007:152). Ancak bu biçimler kibar ve saygılı konuşmanın ölçütü olarak ya da konuşmacının sosyal mesafesini hissettirmek adına bazen bir kişiye bazen de birden çok kişiye eylemin gerçekleştirilmesi yönünde olanak sağlamaktadır. Temelde birincil işlevleri emir alanını işaretlemek olsa da 2. işaretleyicileri konuşurun izin gönderimlerinde kılıcıya izin vererek onu bir eylemde bulunmaya yönlendirebilmektedir.

(1)

Kapı vurulunca Reşat Bey konuşmasını kesip, “Girin, “dedi (V, 127)

1. örnek edim bilimsel olarak yorumlandığında kılıcının kapıyı çalması, içerideki bir kişinin var olduğu bilgisine sahip olduğunu gösterir. Kılıcı kapıyı vurarak içerideki kişiden içeri girmek için izin ister. Bu örnekte kapıya vurma eylemi kişinin “Girebilir miyim?” anlamındaki izin isteme cümlesiyle eşdeğer olarak yorumlanabilir.

(2)

Selamlık kapısı çalındığında henüz mürekkebi kurumayan gazelini yazdığı kâğıdı aceleyle nereye koyacağını şaşırmış ve masanın üzerinden beni alıp artık iyiden iyiye eskiyen cildimin zahriyesine titreyen elini koyarken “Giriniz!..” deyivermişti (BÖİA, 156)

İlk örnektekiyle benzer durum 2. örnekte de yer almaktadır. Nabî Efendi odasında şiir yazarken avlu kapısının tokmağı vurulur ve Nabî Efendi kapıdaki kişinin içeri girme eylemine dair iznini –*In(Iz)* biçimbirimi ile iletir. Konuşurun bu tercihi aynı zamanda bir nezaket göstergesidir.

(3)

Kemal adama lafını bitirtmedi, “Ediyorum,” diye atıldı, “kabul ediyorum efendim. Her türlü vazifeyi yerine getirmeye hazırım. Cepheye de gidebilirim”

“Sağlığınız cephe şartlarına müsait değilmiş. Lakin bu vazifede de yakalanarak işkence görme ve öldürülme ihtimali mevcut. İyi düşünün. Kuryeliği kabul ettiğiniz takdirde, Anadolu’ya geçişinizi mümkün kılacak vesikayı hazırlatacağız, Kemal Halim Bey.”

“Ben hazırım. Yolculuk ne zaman” diye sordu Kemal.

“Hafta başında yola çıkarsınız.”

“Efendim, evime bir haber yollatabilir miyim yola çıktığıma dair? Nereye gittiğimi bilmeleri şart değil ama İstanbul’dan ayrıldığımı bilsinler.

“Yollatın. Ne yazık ki yüz yüze vedalaşmalar için vaktimiz dar. Zor günler geçiriyoruz. Yunanlıların ilerleyişine mâni olmak için bir an önce ne lazımsa yapılmalıdır. (V, 282)

(4)

*Ayağa kalkmıştı ama hiç iyi görünmüyordu. “Tamam, tamam Ayber Hanım”, diye yatıştırmaya çalıştım. “Hepsini konuşacağız. **Gelin** şöyle **oturun** ...” (KÇ, 311)*

4. örnekte suçlu sıfatıyla polis merkezine götürülen Ayber Hanım, komiseri ifade vermektedir. Konuşurun komiser olması ve kılıcının suçlu konumunda bulunmasından dolayı komiser, kanunun kendisine verdiği vazifeden dolayı statü olarak üstte olan kişidir. Ancak *Gelin şöyle oturun* cümlesiyle ayakta bekleyen şüpheliye yer göstererek oturmasına izin verir ve bunu yaparken emretmek yerine saygı dilini kullanarak Ayber Hanım’a karşı sizli bir hitap biçimini tercih eder.

(5)

*(...) Efendim izniniz olursa Naime Hanım’la bir miktar konuşsak iyi olur. Ne de olsa işin ucu evlilik, önceden tanışmanın faydası var demiş. Adam anlayışlı; “Elbette evladım. Siz bugün birlikte **dolaşın**. Bir yerlerde **yiyin-için**, birbirinize ne diyecekseniz **deyin**.” demiş. (TBK, 18-19)*

5. örnekte Naime Hanım’la evlenmek isteyen Sadullah’ın evlenmeden önce Naime ile tanışıp konuşmak için babasından izin istediği görülmektedir. Onun bu izin talebine karşı baba *Siz bugün birlikte dolaşın. Bir yerlerde yiyin-için, birbirinize ne diyecekseniz deyin* cümlesi ile tanışma/ konuşma eylemlerine ilişkin iznini bildirerek olumlu bir tutum sergiler.

(6)

ERKEK SESİ: *Şimdi rastladım televizyondaki ilana. Haberleri seyrediyordum da.*

JÜLİDE: *Evet, ben de. Ne kötü haberler, değil mi? Hep kavga dövüş.*

ERKEK SESİ: *Öyle. Siz “Ben şimdi çok mutluyum “dediniz. Doğru mu?*

JÜLİDE: *Eh işte, idare ediyoruz. Ya siz? Mutlu musunuz?*

ERKEK SESİ: *Bu dünyada mutlu olunur mu, Jülide Hanım?*

JÜLİDE: *Ne derdiniz var? Çekinmeyin, söyleyin bana. (SO, 188)*

6. örnekte Jülide’nin kendisini arayan kişiye dertlerini anlatması için izin verdiği görülmektedir.

(7)

Neyyire Hanım *gece sofraya inmedi. Elinde bir yağ kandiliyle geç vakit odasına gelen Fahir’e ölü bir sesle:*

“Gidin oğlum “diyebildi. “Böylesi münasiptir. Aklın geride kalmasın” (M, 34)

Neyyire Hanım, babadan kalma dükkânı satarak eşiyle beraber İstanbul’a taşınmak için kendisinden izin isteyen Fahir’in bu isteğini onaylamayarak geri çevirir. Fakat gelini Keriman Fahir’e izin vermediği takdirde evi terk edeceğini söyler. Neyyire Hanım bu kavgadan sonra odasına çekilerek biraz düşünür ve fikrini değiştirerek akşam yanına gelen Fahir’e *Gidin oğlum* cümlesiyle izin verir.

(8)

-Dün mü öldü?

-Hayır, dedim, bir ay oluyor.

Doktor şöyle bir durdu. Sonra,

-Okula gidiyor muydu? diye sordu.

Cemile Hanım,

-Yüksek tahsilli sayılır, Sanayi-i Harbiyye’ den mezundu... dedi.

Doktor,

-Siz biraz bekleyin! dedi.

Gitti, biraz sonra geldi.

-Peki, siz **gidin**, dedi. (AZDE, 95)

8. örnekteki izin anlamı hikâyenin anlatıcısı olan kişi tarafından aktarılmaktadır. Cemile Hanım kocası Zübür Amca'nın cer atölyesindeki kazan patladığı için öldüğünü duyunca Demiryolu İdaresi'nden tazminat alabilmek için savcılığa bir dilekçe verir. Otopsi için Zübür Amca'nın tabutu mezardan çıkarıldığında cesedi muayene eden doktor, ilk karısından olan kızı Birsen'i ve oğlu Oğuz'u, ikinci karısı Cemile Hanım'ı, ikinci karısının başka kocadan kızı Aynur'u, on altı yaşındaki son çocuğu Metin'i ve hikâyenin anlatıcısı olan kişiyi sorguya çekerek çeşitli sorular sorar ve biraz beklettikten sonra onlara *Gidin* cümlesiyle izin verir.

(9)

Tebessümünün voltajını bir derece yükseltti: "Beyninizin wernicke bölgesine bir mikroçip yerleştireceğiz. Böylece konuşmalarınızda bizim buradan ilettiğimiz reklam cümleleri yer alacak. Bir bakıma dilinizi bize birkaç saniyeliğine kiralayacaksınız. Sosyal çevreniz, statünüz, popüleriteniz reklam ücretini hesaplamada kullandığımız kriterlerden birkaçı." Durdu. Cevabımı bekliyordu.

"Neden ben? Beş parasız keşlerden başka tanıdığım yok. Aylağın tekiyim. Ve boş CD kadar popülerim. "

"Doğru söze ne denir? Sistemimiz deneme aşamasında. Dolayısıyla sizinle bir tür test yayını yapacağız. "

"Deney faresi pozisyonunda çalışacağım, öyle mi? "

"Evet. "

"Dürüstlüğünüzü takdir ediyorum. Fakat beynime reklam almayacağım. Son sözüm bu. "

"Pekâlâ. Artık neyi reddettiğinizi biliyorsunuz. "

"Aynen öyle" dedim ve kalkıp yürüdüm.

Arkamdan seslendi: "Civan Bey! "

*Döndüm. Bir cep telefonu attı bana doğru. Telefon daha havadayken, onu satıp şarap almaya karar verdim. Vink! Makineyi yakaladım: "Ne ki bu?" içinde telefon numaram kayıtlı. Ne zaman isterseniz **arayın.**" (RM, 95)*

3.7.1.6.(-Ø) Sıfır Biçimbirimi

Sıfır biçimbirimi konuşurun otorite sahibi olduğu bağlamlarda genellikle güçlü bir emri iletmek için kullanılır. Ancak emir işaretleyicileri ile kurulan cümlelerdeki semantiğin her daim bir emri iletmediği, kodladığı farklı anlamsal alanlar arasında izinlerin de yer aldığı araştırmalar tarafından açıkça ortaya konmuştur (Lewis, 1979; Schwager, 2005; Portner, 2007, 2008; Rentzsch, 2015). Lyons, emir cümlelerinin

karakteristik olarak emir vermek maksadıyla kullanıldığını ancak belirli durumlarda izin vermek için kullanılabileceğini ifade eder (1977: 837). Ninan’a göre ise emrin tersi izin vermektir (2005: 24). Türkçedeki buyrum cümlelerinin pek çok işlevi yerine getirdiğini belirten Sarıçobanoğlu ve Hişmanoğlu, çalışmalarında emir cümlelerinin on altı işlevini sayarlar:

- i) **Komut** “Ateş!”
- ii) **Rica** “Lütfen tuzu uzatın!”
- iii) **İyi Dilekte Bulunma** “Geçmiş olsun!”
- iv) **Tavsiye** “İlaçlarını düzenli olarak al!”
- v) **Uyarı** “Dikkatli ol!”
- vi) **Teklif** “Haydi yüzmeye gidelim!”
- vii) **İkram** “Bir dilim kek al!”
- viii) **Davet** “Gel ve bizimle öğle yemeği ye!”
- ix) **Yalvarma** “İmdat!”
- x) **Talimat** “Sola dön!”
- xi) **Beddua** “Allah kahretsin!”
- xii) **Tehdit** “Kıpırdama yoksa vururum!”
- xiii) **İzin** A: Pencereyi açabilir miyim?

B: “Aç”

- xiv) **Yasaklama** “Çimden uzak durunuz!”
- xv) **Söz verme** “Ödevini bitir, sana çikolata alayım.”
- xvi) **İnanmazlık** “Üniversite sınavını kazanabildiğini söyleme!” (2004: 35-36).

Dilin kendisi değişime açık olduğu gibi dilin ayrılmaz bir parçası olan ekler de bazen fonetik bazen semantik bazen de her ikisini kapsayan değişikliklere açıktır. İzin ifadelerinde 2. kişilerde bu semantik değişimi görmek mümkündür. İzin verme alanında emrin 2. şahıslardaki bu eksiz kullanımı otoritenin karşısında yer alan görece daha düşük ya da aynı statüdeki kılıcıyla izin bildiriminde sıkça kullanıldığı görülmektedir.

(1)

Gazi Çavuş esas duruşta, “yüzbaşım bir şey sorabilir miyim?” dedi.

“Sor.” (ŞÇT, 217)

Silahlı kuvvetler personelinin çalışma ortamındaki hiyerarşik konumunu belirten unvanlardan biri olan yüzbaşı rütbesi, askerlik yapmış ya da yapmakta olan kişileri temsilen kullanılan çavuş rütbesinden daha üsttedir. Ast -üst ilişkisine dayalı hiyerarşik düzende alttaki daima üstekinden izin ister. Örnekte Gazi Çavuş'un soru sormak için izin isteğine yüzbaşı kendinden daha düşük rütbedeki çavuşa eksiz kullanımla izin gönderimi sağlar. Gazi Çavuş'un izin talebine cevap olarak yüzbaşının Sor cevabı izni iletir.

(2)

*BEY (Oğluna) Tamam mı? Öyle dedimse bile, yanlışımı anladım. Ağır kitaplarla zihnini yormanı istemiyorum bundan böyle. **Gez, dolaş ... Spor yap!** İstersen, bir kulübe yazdırayım seni. Değil mi? "Sağlam kafa, sağlam vücutta bulunur. "Sonra... İşte. Bil ki, annen de ben de senin iyiliğinden başka bir şey düşünmüyoruz. (TO2, 147)*

2. örnekte BEY olarak adlandırılan baba rolündeki şahıs resimli dergileri basit bulduğu için oğlunun onları okumasını istemez. Bir gün radyodan ülkede darbe olduğunu ve birtakım yasaklar getirildiğini duyunca telaşa kapılır. Çünkü sık sık odasına kapanan oğullarının yasaklı yayınları evde bulundurduğundan şüphe eder. Baba oğlunu yasaklı yayınlardan uzak tutmak için oğluna resimli dergileri uzatır. Ardından ona *gez, dolaş* diyerek onun bu eylemleri gerçekleştirmesi için verdiği izne işaret eder.

(3)

RİDVAN- Bak Nevinciğim, kararlı geldik buraya... Kendimize yepyeni bir yol çizelim... Seni anlıyorum; acı çektin, gene de çekiyorsun. Belki ben suçluyum bunda... Ama önce şuna karar verelim. Bende olmayan şeyleri artık isteme benden.

NEVİN- Sende olmayan şeyleri mi istedim senden? Yoksa bol bol başkalarına dağıttığın şeyleri mi?

Rıdvan tam bir şey söyleyecekken kapı hafifçe vurulur.

RİDVAN- Gel... (TO, 275-276)

Kapısı kapalı hâlde bulunan ev, oda, ofis, vb. yerlere kapıyı vurarak girmek hem bir nezaket hem de içeride kişilerin olduğunu düşüncesiyle içeri girmek için izin istemek olarak yorumlanır. 3. örnekte Rıdvan ve Nevin konuşurken kapı hafifçe vurulur ve Rıdvan *Gel* diyerek kapıdaki kılıcıyı içeri girme eylemine yönlendirir. Dolayısıyla Rıdvan'ın *Gel* cümlesi kapıya vurarak izin isteyen kılıcının içeri girmesine izin vermeyi işaretler.

(4)

Hidayet Bey resimle uğraşıyor ama o nihayet bir iş adamı. Kâr var mı kâr? Ona bakar.

Hidayet Bey kâr kokusu almıştı, Sıtkı'ya teklifte bulundu.

-Bak evladım. Ben resimden de ressamdan da anlarım. Sende ressam kumaşı var.

-Teşekkür ederim efendim.

*-Burası senin evindir. **Gir-çık-ye-iç-otur-kalk-uyu-uyan** serbest. (İÖ, 28)*

4. örnekte Hidayet Bey, hâli vakti yerinde ve resim ile uğraşan bir iş insanıdır. Şoförü Behçet, apartmandaki kapıcının oğlu Sıtkı'nın resim yeteneğini öğrenince onu patronu ile tanıştırır. Hidayet Bey, Sıtkı'nın yeteneğini görmek için onu eve çağırır ve kendisinin yarım bıraktığı bir resmi tamamlamasını ister. Sıtkı resmi tamamlayınca çocukta gerçek bir ressam kumaşı olduğunu keşfeder. Kendi evini ona açarak burada dahi iyi resimler yapması için evine girip çıkması, yeme-içmesi gibi pek çok konuda ona izin verir. Ayrıca verdiği izni *Burası senin evindir* cümlesiyle pekiştirmektedir.

(5)

“Parola?”

“Hilal. “

“İşaret? “

“Menzil. “

“Geç. Yolun açık olsun. “

“Eyvallah.” (V, 317)

Deniz yoluyla Anadolu'ya silah taşıyan Mustafa Kaptan ve Kemal köprüye yaklaştıkları sırada bir adam elindeki fenerle onlara köprüye yaklaşmaları için işaret verir. Onlar köprüye yaklaşınca görevli parolayı sorar ve menzil yanıtını alınca *Geç* diyerek izin verir. *Geç* cümlesindeki sıfır biçimbirim işaretlediği eyleme dair köprüdeki görevlinin iznini iletir.

3.7.1.7.-sIn/-sInlAr

Emir kipinin üçüncü kişi çekimlerinde tekil ve çoğul sayı biçimleri arasında bir koşutluk gözlenmekte, her iki çekimde de *-sIn* ekinin kullanıldığı görülmektedir (Aydın, 2007: 152). Kişi çoğu durumda kişilerin çokluğunu belirtmek için yükleme -*lAr* son ekini ekleyebilir. Türkçede üçüncü şahıslara gelen ve daha çok emir kipi

işaretlediği düşünülen bu biçimbirimin yalnızca şekilsel olarak değil, işlevsel yönleriyle de ele alınmasıyla beraber farklı işlevlere sahip olduğu görülmüştür. Aslan Demir'e göre bu biçimbirimler hem emir hem de istek işaretleyebilmektedir (2008: 55). Ancak Johanson emrin yalnızca ikinci kişilerle ilgili olduğunu, *-sIn/-sInlAr* biçimbirimlerinin gönüllülük kipliği içerisinde değerlendirilmesi gerektiğini savunur. Ona göre bu biçimbirim istek, emir, rica, yönlendirme, davet, öneri/ teklif, izin, onay, vb. çeşitli kiplik anlamlar işaretleyebilmektedir (2014: 31). Rentzsch de üçüncü şahıs isteminin birincil işlevi olarak, konuşmacının veya başka bir bilinçli öznenin, konuşurdan ve muhatap(lar)dan farklı bir veya daha fazla kişinin eylemi gerçekleştirmesinin arzu edilir veya izin verilebilir olduğu fikrini paylaşır (2015: 185-186). İzin verme ulamında *-sIn/ -sInlAr* biçimbirimleri yetkili kaynağın izinlerini aracı bir kişinin varlığıyla kılıcıya iletmede kullanılır. Bu işaretleyiciler yüzey yapıda doğrudan bir emri işaret ettiği için izin çıkarımı daha çok tonlama veya bağlamdan hareket etmeyi gerektirir. Emir kipiyle çekimlenen cümlelerde izin anlamının kodlanması ve emir anlamının yumuşatılması için cümleye *isterse, bari, elbette, lütfen*, gibi çeşitli ifadelerden herhangi biri eklenebilir (Portner, 2010: 14). Aşağıdaki ilk örnek bu kullanımı göstermektedir.

(1)

“O giderse sana kim bakacak? “

“Sevgili büyükvalidem, ben çocuk muyum? Bakın iyileştim artık evin içinde dolaşabiliyorum. Yapmayın canım, bu kadar üstüme düşmeyin benim. “

*“Öyle diyorsan **gitsin** bari.” (V, 41)*

Mehpare Büyükhanım'ın konağında yeğeni Kemal'in ihtiyaçları ile ilgilenen bir çalışandır. Hastalığı sebebiyle evden çıkamayan Kemal, bir gün kendisinin özel işlerini halletmesi için Mehpare'yi dışarı göndermek ister. Ancak evde sözü geçen kişi büyükhanımdır ve Mehpare' nin dışarı çıkması için onun izni gereklidir. Kemal izin almak için Büyükhanım' ı ikna etmeye çalışır. Büyükhanım başta izin vermese de sonrasında *Gitsin bari* diyerek söz konusu eylemi engelleme gücüne sahip olduğu hâlde razı olarak izin verir.

(2)

Bizi alt katta, hangara benzer bir yere soktu. Duvarlarda, kara kurdelelerle çevrili fotoğraflar vardı.

-Bunlar şehit, dedi, milli sanayi savaşımızın şehitleri...

Gözleri dolu dolu, sözü sürdürdü:

-Fabrikada iş kazasında ölen işçilerim benim. Hepsine muazzam cenaze törenleri yaptırđım... Mevlitler okuttum. Gayet muhteşem mezarlar yaptırđım. Çoluk çocukları aç, perişan, sefil kalmاسınlar diye onları da himayeme aldım, hepsine fabrikada iş verdim...

-Bunların hepsi iş kazalarında mı öldü beyefendi?..

-Evet... Vatan sağolsun, vatan sağolsun...

Mendiliyle gözlerini sildi. İdare Müdürü'nü çağırđı,

*-Burası benim değıl, bu gençlerindir, dedi, her ne istiyorlarsa getirin, bütün defterleri, hesapları gösterin, **baksınlar, incelesinler...** (AZDE, 156-157)*

2. örnekte Kaşır Bey fabrikasına gelen teftiş kurulu üyeleriyle sohbet ederek yanlarından ayrıldıktan sonra İdare Müdürü'nü yanına çağırır. Kaşır Bey'in *bütün defterleri, hesapları gösterin, baksınlar, incelesinler* cümlesinde yer alan *-sınlar* biçimbirimi aktarıcı rolündeki müdür üzerinden üçüncü kişilere yönelik izni işaretlemiştir.

(3)

İbrahim Ethem Bey, Gördes'ten Demirci'ye gelen yöneticiler, orduya bağıl akıncı kollarının komutanları ve Demirci Akıncıları'nın müfreze komutanları ile görüşti. Akşam kaymakamlık ve belediye görevlilerini, müftüyü, kasabanın önde gelenlerini kaymakamlığa çağırđı. Çağırlanlar koşar adım geldiler. Odada oturacak yer bulamayanlar ayakta dikildiler. İbrahim Ethem Bey, "Düşman yarın sabah burayı da işgal edecektir..." dedi, "...silahla karşı koymaya gücümüz yetmez. Kasabayı yakmalarına sebep oluruz. Bu yüzden öteki akıncı kollarıyla birlikte biz de Demirci'yi geçici olarak terk etmeye karar verdik. Böyle yaparak daha yararlı olacağımızı sanıyoruz..."

Dinleyenlerin göğüsleri daraldı.

*"...Geçici olarak diyorum, çünkü bir gün mutlaka geri döneceğiz" Kaymakamlık kâtibine, "Evrakları toplayıp gizli mahzene kaldır..." dedi, Jandarma Başçavuşuna döndü: "...Sen seçeceğin üç jandarma ile burada kalacak, görevine devam edeceksin. Geri kalanları serbest bırak. İsteyen bizimle **gelsin**. Gizli mahzene silah ve cephane saklayın. Gün gelir, gerekir. (ŞÇT, 246-247)*

3. örnekte konuşurun *İsteyen bizimle gelsin* cümlesinde konuşma anında iletişimde yer almayan üçüncü kişilerin istemesine yönelik bir gönderim yapılmıştır. *İsteyen* kiplik ifadesi ile kılıcı konumundaki kişilerin istemesi göz önünde bulundurularak gelme eylemi onların tercihine bırakılmış ve bu yönüyle örtük bir izin anlamı işaretlenmiştir.

(4)

Bırakın gitsin, yoksa bayılıverecek, bir de onunla uğraşacaksınız.”
“Ne işi varmış tek başına buralarda?” diye söylendi polis.
Mehpare ‘nin yüzü kül gibiydi. Tir tir titriyordu.
“Akrabalarımı görmeye gelmiştim” diyebildi. Hıçkırmaya başladı. “Çantasını da o kargaşada çalmışlar,” dedi Mahir, “çantasını arıyordu zavallı. Siyah rügan bir çantaymış. Göreniniz var mı?”
“Bu kadarı da fazla ama! Millet can derdinde, bu çantasını soruyor! Hanım gitsin, başının çaresine baksın. Siz benimle gelin,” dedi polis. (V, 54)

Doktor Mahir ve Mehpare’ nin bulunduğu mekâna bomba atılmış ve Mehpare ile Mahir güçlkle dışarı çıkabilmiştir. Olay yerine gelen polisler ikisini de karakola götürcekken Doktor Mahir, Mehpare’yi korumak ve karakola götürülmesini önlemek için polisler *Bırakın gitsin* diyerek bir istekte bulunur. Mahir bu ifadesi ile polisten istenen, beklenen eylemi kendisi dışında Mehpare’ nin gerçekleştirmesine ilişkin istekliliğini dile getirmiştir. Polis başta karşı çıksa da Mahir, Mehpare ‘nin Maliye Müsteşarı Ahmet Reşat Bey’in akrabalarından olduğunu ve çalınan çantasını aradığını söyleyince polis Mehpare’ nin olay yerinden gitmesine izin verir. Otorite sahibi dış kaynak olan polis -sIn biçimbirimi ile konuşma anında iletişimde yer almayan Mehpare’ye yönelik iznini iletmiştir.

3.7.1.8.-sA

Dil bilgisi kitaplarında *dilek-şart kipi*, *şart kipi* ya da *zarf- fiil* eki gibi farklı isimlerle adlandırılan -sA ’nın dilek ve şart işlevlerini ya da cümle içindeki görevlerini ele alan ve bunlar arasındaki farka değinen pek çok çalışma bulunmaktadır. Korkmaz, dilek ve şart kipinin –sA eki ile kurulan, bir oluş ve kılışı “şarta” veya “dilek, istek ve niyete” bağlayan bir tasarlama kipi olduğundan bahseder. Şartın bildirme ile kurulan öteki tasarlama kiplerinden ayrılan yanı, yalnız başına bir yargı taşımaması ve ancak temel cümledeki yargının gerçekleşmesini şarta bağlayan bir yardımcı, bir tamlayıcı öge niteliği taşımasıdır. Bu tamlayıcı öge veya cümle parçası, yargı bildirmediği için de temel cümlenin zarfı durumundadır (2014: 600). Ancak bazı araştırmacılar ekin, kip eki değil, zarf-fiil olarak sınıflandırılması gerektiğini savunur (Gülsevin, 1990; Karahan, 1994: 471-476). Yukarıdaki tanımda Korkmaz, dilek ve şart arasındaki ayrımı ilkinin bağımsız cümle kurup, ikincisinin kuramaması yönündeki fark olarak açıklar. -sA biçimbiriminin taşıdığı yargı bakımından müstakil bir cümle kurma /

kuramama durumu genellikle ekin kökeni ile ilişkilendirilmiştir³⁵. Buna göre dilin tarihî seyri içinde -sAr/ -sAk şeklinde iki farklı ekin var olduğu ve bu iki işlevin aynı fiilden (istek bildiren sa- fiili) iki farklı yolla gelişmesi ve aynı biçimi oluşturmaları dolayısıyla tek bir ekmiş yanılıgına neden olduğunu belirtir (Korkmaz, 1995: 160-167). Ancak burada ekin izin kipliği alanındaki sınırlarını çizebilmek adına etimolojisi, şekilleri vs. konusunda daha fazla değerlendirilmede bulunulmayacak genel hatlarına değinmekle yetinilecektir. Ekin etimolojisi, biçimi ve görevleri hakkında daha ayrıntılı bilgi için aşağıdaki kaynaklara bakınız.³⁶

Geleneksel dil bilgisi kitaplarında dilek-şart kipi adıyla işlenen -sA ekinin, gramatikal konumu ve cümleye kattığı şart, istek, olasılık, sebep -sonuç bildirme ve karşılaştırma gibi farklı anlam alanlarını da işaretleyebilmesi nedeniyle tek bir başlık altında sınırlandırılmayacağı düşünülmektedir. Nitekim Türk Dili Dergisi'nin 467. Sayısında Develi -sA morfemiyle kurulmuş yardımcı cümlelerin ana cümleye hangi tamlayıcı işleyişiyle katıldığını tespit etmenin klasik gramer anlayışıyla güç olduğundan bahseder. Devamında ise bu durumu şöyle açıklar: *“Bu tip cümlelerin gramer tahlili yapılırken -sA morfemli yardımcı cümleler dikkate alınmaz veya şartlı birleşik cümlelerin şart unsuru (veya zarfını) oluşturduğu söylenip geçilir. Oysa bu cümleler içinde, tarihî şivelerde olduğu gibi çağdaş şivelerde de cümleye hiç şart anlamı katmadıktan başka zarf olarak isimlendirilemeyecek faillik, nesnellik, zaman tamlayıcılığı vs. gibi işleyişlerle de katılanlar vardır. Bu gibi yardımcı cümlelerin ana cümle içindeki fonksiyonlarını doğru tespit edebilmek, onların dilde başka nasıl ifade edilebileceğini kontrol etmekle mümkündür”* (1995: 132). Benzer ise bu karışıklığı gidermek adına şöyle bir çözüm önerisini sunmuştur:

“Ekin tasarlama kipleri içerisinde zaman eklerine eklenebilen tek ek olması sebebiyle cümle içerisinde zarf-fiil göreviyle kullanıldığı görülmüştür. Ekin bu çoklu işlevlerinden dolayı eke atıfta bulunurken ve dolayısıyla eki adlandırırken ‘dilek-şart kip eki’ yerine ‘-sA eki’ ya da ‘-sA kip eki’ kullanımı tercih

³⁵ Eraslan, Kemal (2000). “-ser-sar İsim-fiil Ekinin Yapısı ve Fonksiyonları, Hasan Eren Armağanı, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Yayınları: 773, s. 92-127.

Kocasavaş, Yıldız (2012). +sa-/ +se- isimden fiil yapma eki ile -sa-/ -se- fiilden fiil yapma eki ve genişlemiş şekilleri. Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, 28, 419-434.

³⁶ Gülsevin, Gürer (1990). “Türkçede -sa Şart Gerundiumu Üzerine”. Türk Dili/ 467. 276-279.

Karahan, Leyla (1994). “-sa/se Eki Hakkında”. Türk Dili/ 516. 471-474

Korkmaz, Zeynep (1995). “-sa-se Dilek- Şart Kipi Eklerinde Bir Yapı Birliği Var Mıdır?” Türk Dili Üzerine Araştırmalar I, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 160-167

Develi, Hayati (1997). “{Sa} Morfemli Yardımcı Cümleler ve Bunlarla Kurulan Birleşik Cümleler Üzerinde Bir İnceleme Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten- 1995, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 115-152

edilmelidir. Böylece ekteki işlev değişimleri rahatlıkla ifade edilebilir (2010: 138).

Bulak, çalışmasında “şart kipi –sA”, “dilek-istek kipi –sA”, “zaman anlamının ön planda olduğu –sA” ve “kalıplaşmış anlamından uzaklaşarak cümle bağlayıcı hâline gelen –sA” olarak dört temel işleve sahip bir -sA eki olduğunu bildirir. -sA ekinin hangi kategoride olduğu konusuna değinmeden bu ekin şart, koşul, kararlılık, tahmin, şüphe, endişe, korku, şartsızlık, şaşkınlık, beklenmezlik, dilek~istek işlevi, zaman işlevi, farazi, varsayım vb. gibi pek çok işlevini ele alarak inceler (2011: 25-38).

Adına ne denirse densin -sA biçimbirimi cümle içinde farklı görevlerde bulunarak şart, istek, kabullenme gibi çeşitli kiplik anlam alanlarına karşılık gelen cümleler kurmaya yarar. Kratzer’ e göre kiplikle bağlantılı olarak dikkate alınmasa da *koşul cümleleri* (if-clauses) kipleri açık veya örtülü bir şekilde sınırlandırabilmektedir (1981: 39). Ruhi ve diğerlerinin koşul cümleleri üzerine yapmış olduğu şu tanım da koşul cümlelerinin konuşurun tutumuna ilişkin bilgi verdiği işaret etmektedir. “Türkçede koşul tümceleri, diğer başka dillerde olduğu gibi sadece olguların gerçekleşme olasılığı üzerine fikir yürütmek için kullanılmamakta, görüş açısı belirtmek, çıkarımda bulunmak ve söz eylemlerin gerçekleşme durumlarını belirtmek gibi işlevler yüklenmektedir.” (2000: 27). Ancak burada dikkat edilecek nokta -sA’nın istek ve koşul bildiriminde bu iki işlevi birbirinden ayıran farklardır. Zira *İşim erken biterse seni ararım; Çok zengin olsam dünyayı gezerim* örneklerinde görüldüğü üzere -sA bir istek bildiriminde bulunduğu genellekle konuşurun varsayıma dayalı yorumları ve olası durumları işaret ederek bilgi kipliğini, *Bu güzel havada evde oturmasak; Çok zengin olsam* gibi örneklerde ise istek, temenni, beklenti gibi anlamlarla istek kipliğini işaretleyebilen kullanımlara sahip olabilmektedir. Öte yandan kişiyi yükümlülük altına alarak gerçekleştireceği eylemin sonucunda ona bir yaptırımda bulunma gücüne sahip olan yükümlülük kipliğinde de -sA biçimbiriminden yararlanılabilmektedir. *Çok çalışırsan başarılı olursun. Bu ilacı kullanırsan iyileşirsin* gibi örneklerde konuşur, yerine göre bir zorunluluk getirerek ya da kılıcıya tavsiye/öneri vererek söz konusu eylemi gerçekleştirmeye yönlendirmektedir. Yukarıdaki örnekler incelendiğinde –sA biçimbirimiyle oluşturulan cümlelerde ekin şimdiki zaman, geçmiş zaman, gelecek zaman ve emir kipi ekleriyle çekimlenebildiği ve cümledeki anlamın aktarılmasında çoğunlukla bir yan cümleye ihtiyaç duyulduğu görülmektedir. Yan cümlesi -sA biçimbirimiyle

kurulan cümleler, kılıcıya bir şart-koşul getirilerek eylemin gerçekleşmesine izin vermeyi işaretleyen anlamlar üretebilmektedir. Kılıcıya bir şart-koşul getirilerek eylemin gerçekleşmesine izin vermeyi işaretlediğinde kendinden önce zaman ekleri ile kullanılırlar. *Ödevlerini bitirirsen dışarı çıkabilirsin.* Bu şartlı yapılarda öncülün (yan cümle) ana cümleye bitişik olduğu ve semantik eksenli ele alındığında otorite ile kılıcı arasında izin aktarımı sağladığı görülür. Nitekim izin cümlesinde bahsi geçen eylemin ortaya çıkması, yan cümlede tanımlanan durumun yerine getirilmesine bağlanır. -sA ile kurulan şartlı izin cümlelerinde kılıcıya yalnızca otoritenin sunduğu şartı yerine getirdiği takdirde izin verileceği bildirilmektedir.

(1)

Garsonların biri, “Birini mi aradın?” dedi bana.

Masadakilerin hepsi bir an dönüp baktılar. Yanda geniş bir ayna vardı, hepsini oradan da görebiliyordum. Bir an Kırmızı Saçlı Kadın’la göz göze geldik. Yüzünde aynı şefkatli ve bu sefer neşeli bir ifade belirdi. Dikkatle bana bakıyordu, ben de ona baktım. Belki de alaycıydı. Küçük elleri masanın üzerinde hızla hareket ediyordu.

Garsona bir cevap verememiştim. “Akşam saat altıdan sonra burası erlere yasak” dedi.

“Ben asker değilim.”

“On sekiz yaşından küçükler de yasak. Bir tanıdığın varsa otur, yoksa kusura bakma.” (KSK, 35)

1. örnekte kendinden yaşça büyük bir kadına âşık olan roman kahramanı sevdiği kadını görebilmek için bir akşam onun oturduğu apartmanın önüne gider ancak göremeyince başka yerlerde aramaya başlar. Kurtuluş Lokantası’nda Kırmızı Saçlı Kadın’ı, kardeşini, annesini, başka dört beş kişiyle pencere kenarındaki masalardan birinde otururken görür ve içeri girmek ister. Ancak içerideki ortam on sekiz yaşından küçükler için uygun değildir. Kapıdaki garson Cem’e lokantaya girebilmesi için içeride bir tanıdığının olması gerektiğini söyler. *Bir tanıdığın varsa otur, yoksa kusura bakma* örneğinde -sA biçimbirimi ile temel cümlede ifade edilen eyleme şart koşulmakta içeri girme eyleminin meydana gelmesi yan cümledeki eylemin / durumun varlığına bağlanmaktadır.

(2)

Açık bir bavuldan taşan orlon kazakların başında, bıyıklı, gömleğinin açık yakasından kılı göğsü gözüken bir delikanlı bağırıyordu:

«Sar! Sar! Kızılay mağazalarında elli liraya, bizde otuz liraya! iflâs etmiş tüccarın mallarını sar! Almak diye bir mecburiyet yoktur. Hakikî orlon ağbicum,

*hakikî Amerikan orlonu! Al! Giy! Yık! Bir şey **olursa** getir. Geri almayı hamamböcekleri kahretsin ağbicum!» Ucuza, herkesten ucuza, herkesten önce en ucuzunu almağa meraklı bir kalabalık toplanmıştı bavulun başına. Sanatı müşterinin alıklığından ve açgözlülüğünden yararlanarak malın satılmasını kolaylaştırmak olan turnikecinin biri işini yürütüyordu o arada. (YBÖV, 19)*

2. örnekte yer alan -sA biçimbiriminin yan cümlede -(X/A)r geniş zaman eki ile yer aldığı görülür. Bir pazarcının müşterilerinin dikkatini çekmek ve mallarını satmak için kurduğu bu cümlelerde geleceğe yönelik olası bir durumdan bahsedildiği ve bahsi geçen eylemin gerçekleşmesi durumunda ürünün geri getirilmesine izin verildiği görülmektedir.

(3)

“Sözüm bitmedi, önemli bir sorunun daha var.”

Hasan Saka homurdandı:

“Anlaşıldı, yine para isteyeceksin.”

“Evet. Çünkü...”

“Biliyorum, ödeneğin var ama paran yok. Halbuki ilaç alman lazım.”

Maliye Bakanı’nın derdini bilmesi Dr. Refik Bey’e ümit verdi:

“Evet.”

*Hasan Saka, “Sen para diye çok geldin gittin...” dedi, “...yandaki odanın Maliye Bakanlığı olduğunu iyi bilirsin. Odadaki kasa da devlet hazinesidir. Kasayı kapatmadım bile. İçinde para **bulursan al**, helal olsun.” (ŞÇT, 424)*

Benzer şekilde 3.- 6. örneklerde de -sA biçimbiriminin yer aldığı yan cümlelerin geniş zaman (-X/A)r ve şimdi zaman -yor) ekleri ile çekimlendiği görülür. Bitmemişlik görünüşüne sahip bu işaretleyiciler önermenin anlamına zamansal katkılar sunmakta, gelecek zamana atıf yaparak, gelecekte gerçekleşecek olası eylemlere olası şartlar koyarak kılıcıya izin vermektedir.

(4)

Böyle söylenerek kayıt cihazını çantasına sokuşturdu, ayağa kalktı, kapıya doğru yöneldi, ben de kalkıp arkasından gittim, kibarca sokak kapısını açtım, elimi sıkmaya kalkmadı (iyi ki), hoşça kal filan da demedi, öylece çıktı bahçeye. Tam üç adım atmıştı ki seslendim:

*“O evde kalan bir kişi daha var. “Yüzünü bana dönmeden durdu. Bir süre bekleyip yine dönmeden sordu: “Hangi evde?”, “Ali ile Arzu’nun evinde. Belki de aradığınız aşk ve kıskançlık cinayetinin cevabı işte bu kişidedir.” Bana doğru döndü; gözlerinden ateş çıkıyor derler ya, öyleydi. Çok öfkeli bakıyordu. “Kim?” diye sordu. “Öğrenmeye çalışın” dedim. “**Başaramazsanız** öğleden sonra yine **gelin**. Çok ilginç şeyler anlatacağım size. Şaşırp kalacaksınız.” (KH, 37-38)*

Kasabada işlenen Arzu cinayeti ile ilgili araştırma yapan gazeteci kız, Ahmet'in anlattıklarını kaydederken onun kendi özel hayatıyla ilgili sorular sormasına sinirlenerek evden ayrılmak üzereyken Ahmet, cinayeti kimin işlediğini bildiğini ima eden cümlelerle kıza seslenir. Gazeteci kıza *Başaramazsanız öğleden sonra yine gelin* diyen Ahmet, katili bulamama koşuluyla öğleden sonra tekrar evine gelmesine izin verir.

(5)

MUHARİP adlı örgüt emri alır almaz işe koyuldu. İlişki kurdukları *Topçu Dairesi Başkanı Erzurumlu Yarbay Salih Bey* dedi ki:

*“Depolardan ne **isterseniz** alın. İsterlerse beni deponun kapısına assınlar!”*
(ŞÇT, 223)

(6)

“Koleje gidersem, ben de böyle beyaz uçuşan elbiseler mi giyeceğim mezun olurken?”

“Elbette. Çok çalışırsan, sınıfta kalmazsan, seni de koleje yollayacak baban.”

“Yaa! Emin misin teyze?”

*“Sitare, bak, kolej pahalı bir mektep. Orada okurken sana ayrıca hoca tutamazlar. Ancak çalışkan bir talebe **olursan** gidebilirsin,” dedi Sabahat (U, 178-179).*

(7)

“Eve gitmeliyim,” dedim. Bu gece arkadaşlar bana gelecek, birlikte yemek yiyip eğleneceğiz...”

“Kızlar da var mı yoksa erkek erkeğe mi? ...”

“Kızlı erkekli. Dilek de geliyor.” Bir yıl önce çok yakın olduğu Dilekle araları soğumuştı. Dilek, ev arkadaşım Ahmet’le yakınlaşmıştı.

“Beni niye çağırmadın?”

“Bizim grupla olmak istemezsin diye...”

“Anladım. Sorun değil.” “Ben de gelebilir miyim?”

*“**İstiyorsan** gel. Evden merak etmezler mi?” (SŞZ, 99)*

7. örnekte örtülü bir koşul sırayla bölümlere ayrılır. Deniz, Cihan’a bir soru sorar. Öngörülen eylemi gerçekleştirmek isteyen / arzu eden kişi Deniz’dir. Ancak onun Cihan’la beraber gitme eylemi Cihan’ın onayıyla olacaktır. Deniz *İstiyorsan gel*

ifadesini şartlı bir izin olarak makul bir çıkarım yapmak için kullanıldığında bu cümle otoritenin izin yanıtını ifade etmektedir.

Yukarıda-sA biçimbiriminin yer aldığı örnekler önermedeki durumun / eylemin gelecekte gerçekleşeceğini varsayan ve gerçek dışılığın kapsamında olan örneklerdir. Ancak 8. örnekte -sA biçimbiriminin *bitmişlik* görünümüne sahip -DI ile çekimlendiği görülür. Bilindiği gibi Türkçede -DI biçimbirimi zaman anlamıyla geçmişte olan biten ve gerçeklik değeri bulunan önermeleri işaretlemektedir. (*Merve dün okula geldi.*) Ruhi, Zeyrek ve Turan, -DIysA koşul tümce yapısının yerine göre *varsayımsal koşul* olarak nitelendirilebileceğini ve bu kullanımlarda doğruluk değerinin olmadığını belirtmişlerdir (*O gittiyse seni özler.*) Onlara göre bu örnekteki eylem güçlü bir olasılık belirtme de gerçekleşme olasılığı vardır (2000: 24-25). Benzer durum 8. örnekte de yer almaktadır. Kemal'in Mehpare ile evlenmesini istemeyen Saraylıhanım, bu evliğe ancak Mehpare 'nin hamile kalması şartıyla izin vereceğini dile getirmektedir. Saralıhanım'ın *Mehpare'yi ancak senden hamile kaldıysa nikahlamana müsaade ederim* cümlesindeki durumun / eylemin olası olduğu, henüz gerçekleşmediği anlaşılmaktadır.

(8)

“Hani Mehpare bizim akrabamızdı? Değil miydi yoksa? “

“Olmaz olur mu, anne tarafımdan dayı torunu. “

“Biz Kamçeriko beylerinin ahvadı değil miyiz? Şu kimsenin eline su dökemediği asalet kumkuması aşiretin? “

“Elhamdülillah! “

“Onlardan kız almayacağım da kimlerden alacağım, büyükanne?

“Öyle lakin ben Mehpare'yi yetiştirmeseydim, okutmasaydım...”

“Yetiştirdiniz ve okuttunuz. Evinin içinde, gözünüzün önünde büyüdü.”

“Mehpare'yi ancak senden hamile **kaldıysa** nikahlamana müsaade ederim. Hamile değilse seni de onu da hemen en münasip kimselerle, kendi elimle başgöz edeceğim.” (V, 227-228)

(9)

HANIM: Peki. İşini **bitirdinse**, **git** kızım.

HİZMETÇİ: Sağ ol. (TO2, 108)

9. örnekte -DIysA koşul yapısı yerine -DI(n) yapısının teklik 2. kişiye izin vermek için kullanıldığı görülmektedir. Dinar, bu kullanımın Anadolu ağızlarında ortaya

çıkıldığını ifade etmektedir. Ona göre 3. teklik şahıslarından sonra ortaya çıkan –n (bazı bölgelerde –ñ) sesi özellikle görülen geçmiş zaman ve hikâye birleşik zaman çekimlerinin 3. kişilerinden sonra kullanılmaktadır. Dinar’ın tespiti Batı Grubu Ağızlarında 3. teklik kişide –DI(n) yapısının yaygın olarak kullanımının zaman içerisinde 2. kişileri göstermek için kullanılan –DIñ yapısı ile benzeşmeyi de beraberinde getirdiği yönündedir. Bu benzeşme, ekin ortaya çıkışı ile ilgili değil, Anadolu Ağızlarında yaygın olarak kullanılan ñ sesinin 3. teklik şahıslarda kullanılan n sesinin yerine kullanılması ile alakalıdır. Özellikle Batı Grubu Ağızlarında örnekseme yoluyla n seslerinin zaman zaman ñ olarak kullanımı karşılaşılabilen bir durumdur (2015: 158-165). Aşağıdaki örnekte Hanım’ın, 3. teklik şahısta –DI(n) yapısıyla 2. kişi olarak hizmetçiye çıkma eylemini gerçekleştirmesi için bir şart koştuğu görülmektedir. Evin hanımı ve komşusu, mahalledeki olaylar hakkında dedikodu yapmaktadır. Hanımlar kıkır kıkır gülerken, Hizmetçi elinde eski püskü bir çanta ile kadınların yanına gelir ve çıkmak için izin ister.

3.7.2. Sözlüksel Birimler

3.7.2.1. Kiplik Yüklemler

Önermedeki kiplik anlamın iletilmesinde sadece biçimbirimsel değil sözlüksel işaretleyicilerin (isim, fiil, zarf) de ifadeye önemli katkılar sunduğu artık genel bir kabuldür. Türkçenin söz diminde yargıyı üzerinde taşıyarak cümlenin kuruluşuna en önemli katkıyı sağlayan yüklemler söylem içerisindeki diğer yapılarla bir bütün olarak değerlendirildiğinde izin semantiğinin üretilmesine hizmet ettikleri görülür.

3.7.2.1.1. Kiplik Fiiller

Kiplik fiiller, kılıcıya gerçekleştireceği eylemler konusunda serbestlik ve hareket izni vermeyi ifade eden, konuşurun önermeye dair çeşitli duygu durumunu (olasılık, varsayım, şüphe, emir istek rica, izin vb.) kodlayan temel sözlüksel birimlerdir. Türkçede gerçekleşecek eyleme dair otoritenin izin verme semantiğini *izin ver-*, *müsaade et-*, *bırak-*, *serbest bırak-*, *razı ol-*, *razı göster-* vb. kiplik fiiller kodlamaktadır. Tek başlarına bir anlama ve göreve sahip olabilen fiiller Türkçede izin kullanımlarında sıkça tercih edilmekte ve eylemin gerçekleşmesinin mümkün olduğu bir dünyada neyin izin olduğunu doğrudan ya da bağlama dayalı olarak kodlayabilmektedir.

İzinler genellikle ilgili eylemi yapmaktan sorumlu olarak görülen kişiye, çoğunlukla da fiili bir cümleinin öznesi olan kılıcıya verilir. Kılıcının eylemlerinde konuşurun onayını göstererek izin kipliğinin yorumlanmasında en açık ifadeye sahip olan sözlüksel birimlerden ilki *izin ver-* fiilidir.

(1)

“Afiyet olsun Kumru Abla. Başka arzunuz var mı?” diye sordu onlara genç garson kız. Teşekkür edip, ağır ağır kalktılar, hevessiz ve neşesizce çantalarını toplayıp, misafırhaneden çıktılar. Diğerlerine katılmak üzere Atatürk Meydanı’na doğru yürümeye koyuldular.

“Otelcilik Okulu’nda okuyan o stajyer kız garsonu gördün mü Kumru? Az önce bize kahve servisi yapan garson.”

*“Aa tabii. Aysel. Çok severim onu. Ailesi gelip babamla tanıştıktan sonra misafırhanede staj yapmasına **izin verdi**. İleride büyük otellerde yiyecek içecek müdürü olmak istiyor.” (H, 136)*

1. örnekte *izin ver-* yükümlülük ulamındaki *izin* kipliğini işaretlemektedir. Yükümlülük ulamında kılıcıya verilen izinler dış etkenden kaynaklanır. Bir çocuğun eylemleri hakkında karar verme / söz söyleme yetkisine sahip olan ailesidir. Dolayısıyla aile bir eylemi gerçekleştirmesine veya gerçekleştirmemesine izin verebilir. Örnekte de Otelcilik Okulu’nda okuyan stajyer kıza ailesi tarafından izin verilen bir durumdan/ eylemden bahsedilmektedir.

(2)

EBRU: Her şeye sadıktır o. Randevusuna da, bana da. Sıkıcı olacak kadar. Ama bugünkü buluşma saatini size ben bildirdim. Mahsus, erken saat söyledim biraz.

MUZAFFER: Niye?

EBRU: Demek siz bile safça soru sorabiliyorsunuz! Kocam gelmeden yalnız konuşalım diye ... Hadi, şerefe! Şerefimize.

MUZAFFER: Ne konuşacağız?

EBRU: Al bir safça soru daha! Birbirlerini beğendikleri besbelli bir kadınla bir erkek ne konuşur?

MUZAFFER: Beni şaşırtıyorsunuz. Yemek davetimi kabul etmediniz.

EBRU: Akılsızlık olur da ondan. Her yerde paparazzi kaynıyor. Dışarıda nerede buluşsak görürler bizi. En uygun yer burası. Kocamla görüşmek için girip çıkıyorsunuz. Kim ne diyebilir?

MUZAFFER: Beş on dakika yalnızlık neye yarayacak?

EBRU: *Kocam partinin il örgütlerini teftişe gider sık sık. Günlerce eve gelmediği olur.*

MUZAFFER: *Bekir?*

EBRU: *İzin veririm, gider.* (SO, 81)

2. örnekte Ebru, *izin ver-* eyleminin yükümlülük ulamındaki kullanımına uygun şekilde evin çalışanı Bekir'e vereceği bir izin durumundan bahseder. Ebru yasak aşk yaşadığı Muzaffer'i eve davet eder. Ancak Muzaffer çalışan konumunda bulunan Bekir'in evde olduğunu hatırlatır. Ebru, Muzaffer'in eve gelmesi durumunda çalışanı Bekir'e izin vereceğini *İzin veririm* diyerek belirtir.

Bugün eskisi kadar kullanım sıklığına sahip olmasa da *izin* kelimesi ile aynı anlama gelen ve önermede izin anlamı işaretleyen bir diğer sözlüksel kiplik ifadesi *müsaade et-* fiilidir.

(3)

Kemal ağzı bir karış açık bakakaldı. Bu Mehpare onu her an hayretten hayrete düşürüyordu.

"Nerede öğrendin sen bunları?" diye sordu.

"İlk defa, Behice Ablamla gittiğim köşkte öğrendim. Sonra Azra Hanım'la konuştuk. Hatta onunla beraber bir meclise daha katıldım."

"Ne meclisine?"

"Kadınlar meclisine. Orada her yaşta hanım vardı."

"Saraylıhanım biliyor mu oraya gittiğini? Nasıl bıraktı seni?"

"Azra Hanım'la beraber çıkmama müsaade etti. Bizde kalıyordu ya bir aralar, işte o zaman gittik." (V, 214)

Kılıcının eylemlerinde konuşurun onayını gösteren ve bağlamın da etkisiyle izin kipliğinin yorumlanmasına imkân tanıyan fiiller arasında *bırak-* ve *serbest bırak-* fiilleri de bulunmaktadır. Rentzsch, Oğuz sahasında *bırak-* anlamına gelen fiilin izin kodlamalarına yardımcı olabildiğinden bahseder (2011: 53). Türkçe Sözlük'te (2011: 329) *bırak-* fiili için yirmi dört farklı tanım yapılmıştır ancak bunlardan sekizinci açıklama olarak verilen *engel olmamak* anlamı izin kipliği açısından değerlendirmeye uygundur.

(4)

“Sadece biz mi yapıyoruz bu işi?” dedi burnunu çekerek. “Güçsüzüz diye geliyorsunuz üzerimize. Büyüklere dış geçiremiyorsunuz tabii...”

Ali öfkeyle öne çıktı, adamı yakasından tutacaktı ki, durdurdum.

“Bırak, bırak anlatsın...” (KÇ, 101)

Örnekte *bırak*- fiili kılıcıyı serbest bırakmak, eylemi gerçekleşmesine engel olmamak anlamlarıyla izin gönderimi sağlar. Bir cinayeti araştıran Başkomiser Nevzat ve yardımcısı Ali, kimsesiz gariban insanların organlarını alıp zengin insanlara satan Dinç’i yakalar. Adam suçunu başta inkâr etse de deşifre edildiğinden emin olunca kendisini kimsenin kurtaramayacağını anlayarak ağlamaya başlar. Bu esnada başkomisere karşı kurduğu cümleler yardımcısı Ali’yi sinirlendirir. Ali adamın konuşmasını istemez ve onu engellemeye çalışır. Bu esnada başkomiser *Bırak anlatsın* diyerek Ali’ye izin vermesini söyler.

(5)

“İngiltere’den farklı bir muamele görmenin hakkımız olduğunu sanıyorduk.”

Lord Granville öne eğildi, “Takdir edersiniz ki.” dedi. “..galip devletler arasında çıkacak bir anlaşmazlık, kurmak istediğimiz ebedi barışı tehlikeye düşürebilir. Bu karar birçok anlaşmazlığı engelledi. Ayrıca bizim de İngiliz ve Müslüman kamuoyu ile başımız dertte. Onları da dikkate almak gerekti. Ama hükümetimin, Yunanistan’a duyduğu dostluk duygularında hiçbir değişiklik olmamıştır.

Baltacis kuşkuyla sordu:

“Buna nasıl inanabilirim?”

*“Silah satışı yasak ama diğer her türlü savaş araç ve gereci satılması **serbest bırakılacak**. Bundan yararlanabilirsiniz.” (ŞÇT, 61-62)*

5. örnekte gerçekleştirilmek istenen eylemde söz sahibi olan otoritenin kılıcıya vermiş olduğu izinler, aynı zamanda ona bir noktaya kadar serbestlik de sağlar. Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra Yunanistan ile ittifak kuran İngiltere, Yunanlıların Anadolu’ya girmesine her açıdan onay ve destek vererek onların Anadolu’da ilerlemesini sağlar. Ancak sonrasında Türk- Yunan savaşında tarafsız kalacağını açıklar ve bu da Yunanistan’ı kızdırır. Bu açıklamanın ardından Atina’daki İngiliz Elçisi Lord Granville, yeni Yunanistan Dışişleri Bakanı Baltacis’i ziyarete gelir ve aralarında yukarıdaki gibi bir konuşma geçer. Lord Granville, bu kararı vermelerini gerektiren siyasi ve politik zorunlulukları açıkladıktan sonra İngiltere’nin almış

olduğu yeni kararları Dışişleri Bakanı Baltacis'e aktarır. Bu kararlara göre Yunan ordusuna silah satmak yasak olsa da diğer her türlü savaş araç ve gereci satmak yasak değildir. Bağlam ve elçinin cümlesinde yer alan *Silah satışı yasak ama* ifadesi yasak durumuyla ilgili bir çelişki yaratarak cümlenin izin olarak yorumlanmasına katkı sağlamaktadır. Aynı eserden alınan 5. örnekte de İngiliz hükümetinin bu kez özel bankaların Yunanistan'a kredi açmasına izin vereceği anlaşılmaktadır.

(6)

Bir süre Paris ve Londra ile ilgili magazin haberleriyle oyalandılar. Venizelos'un zengin bir İngiliz 'lady'si olan Miss Helena Şilizzi ile evliliğe hazırlanıyor olması Zaharof'un hoşuna gitti. İsteddiği gibi az pişirilmiş bonfilesinden büyükçe bir parça keserken, asıl konuya girdi:

"Önceki gün Paris'e gelen Mr. Lloyd George ile görüşmüş, silah satışlarını artık serbest bırakmasını rica etmişim. Karar kesinleşince hemen buraya geldim. Bu karardan Yunanistan'ın yararlanmasını nasıl sağlarız? Çocuklar Ankara'ya yürüyecekler. Yardıma ihtiyaçları olacağını sanıyorum.

"Et parçasını ağzına attı, ağır ağır çiğneyerek Stavridis'e baktı. Stavridis gülümsedi:

*"Kolayca. Çünkü İngiliz hükümeti, özel bankaların Yunanistan'a kredi açmasını **serbest bırakacak**. Bir-iki gün içinde bunu açıklayacaklar."* (ŞÇT, 260-261)

Türkçe Sözlük'te beş farklı anlamına yer verilen (2011: 364) *buyur-* fiili bağlama göre değişen çeşitli sözlüksel anlamlara sahip olabilmektedir. Karademir, *buyurmak* eylemi günlük bir iletişim ifadesi olarak değerlendirmiş ve bu yönüyle her zaman resmîyet ifade eden hiyerarşik bir ilişki düzeninde olmadığını zira *buyurun* sözünün, yaşı konumu ne olursa olsun, *bir şey mi istediniz, isteğinizi söyleyiniz, geçin oturun* manasında sıkça kullanılan bir günlük iletişim ifadesi olduğunu belirtmiştir (2012: 2103-2104). *Buyurmak* eylemi izin verme ulamında kılıcının gerçekleştirmek istediği eyleme fırsat vermekte kılıcının eylemi gerçekleştirme isteğine karşı otoritenin tutumunun olumlu olduğu mesajını iletmektedir.

(7)

FARİS AĞA İbrahim Ethem Bey'in yanına çöktü:

"Beyim, izinle söyleyeceklerim vardır."

***Buyur**, Faris Ağa. (ŞÇT, 587)*

Neredeyse bir yıldan beri dağda yaşayan ve arkadaşlarından kimi şehit düşen kimi de yaralı olan Faris Ağa bu kışı dağda geçirecek hâlleri kalmadığını, artık cephe gerisini

terk edip düzenli orduya katılmaları gerektiğini düşünür ve bu fikrini dile getirmek için İbrahim Ethem Bey'den izin ister. Onun bu izin talebine İbrahim Ethem *Buyur* diyerek söyleyeceklerini anlatmasına izin verir.

(8)

Kapı vurulunca Reşat Bey konuşmasını kesip, "Girin," dedi.

Kapıda, elindeki tepside rakı kadehleriyle karafakiyi taşıyan Behice gözüktü.

"Siz niye zahmet ettiniz hanım? Tepsiyi getirecek kimse kalmadı mı evde? "

"Sizi merak ettim Reşat Bey. İyi misiniz kuzum? Korkuttunuz bizi. Sakinleştiniz mi? "

"İyi, iyiyim. "

"Kemal'i de çok merak ettik. B u saatlere kadar başlarına ne geldi, neler oldu? Mehpare yukarda bize her şeyi anlattı ama, Saraylıhanım gözleriyle görmek istiyor torununu. Müsaade ederseniz, gelsin mi?

"Buyursunlar." dedi Reşat Bey. (V, 127)

Yine 8. örnek *buyur-* eyleminin izin semantiği ürettiği kullanıma örnek olarak verilmiştir. Ahmet Reşat ve Kemal odada konuşurken kapı çalar ve karısı Behice, Saraylıhanım'ın Kemal'i görmek istediğini bildirerek *Müsaade ederseniz, gelsin mi?* şeklinde bir soru ile onun odaya girmesi için kocasından izin ister. Behice 'nin Saraylıhanım adına yapmış olduğu izin isteğine Reşat Bey, *Buyursunlar* cümlesi ile karşılık vererek iznini iletir. Reşat Bey'in bu cevabı *Gelsin, içerisi girsin* anlamıyla paraleldir.

(9)

ZÜHTÜ- (...) Müsaadenizle sayın albayım, önce ben biz vaziyeti hülasa edeyim de sonra siz...

SABAHATTİN – Buyurun efendim, buyurun... (TO, 16)

9. örnekte aynı binada yaşayan ve apartmandaki sıkıntılarını çözmek, ortak bir karara varmak isteyen bina sakinleri kendi aralarında bir toplantı yapar. Bu toplantıda Zühtü, diğer apartman sakini Sabahattin'in sözünü keserek konuyu özetlemek için izin ister. Sabahattin de *Buyurun* cümlesiyle onaylayarak izin verir.

Bir eylem ya da durumun gerçekleşmesini isteyerek ya da istemeyerek onaylamak, eyleme razı olmak anlamlarına gelen *kabul et-* sözlüksel birimi de izinleri işaretlemek için kullanılabilir.

(10)

*Annemi, akşamları dokuzaya kadar açık olan postaneden ihbarlı ödemeli arıyordum. Memure kız telefonda önce annemin adını soruyor, “Asuman Çelik Hanım, Öngören ‘den Cem Çelik sizi arıyor, **kabul ediyor musunuz?**” diye devam ediyordu.*

*“**Kabul ediyorum!**” diyordu annem heyecanla. (KSK, 32)*

Annesi ile babası ayrılan Cem, kurs parasını biriktirmek için su kuyusu açan bir ustanın yanında işe başlar ve çalışmaya gittiği yerden annesini sık sık arar. Ancak dönemin şartları itibari ile telefon konuşmaları aracısız gerçekleştirilemez. Konuşmak istenilen kişiyle doğrudan bağlantı kurulamaz. Telefon görüşmesi başlamadan önce görevli memure kız telefonun bağlanması için aranan kişiden izin alır. Söz konusu durum Cem ile annesinin telefon görüşmesinde de mevcuttur. Cem annesini aradığı zamanlarda aradaki memure kızın anneye yönelttiği *Kabul ediyor musunuz* ifadesi *Telefonun bağlanmasına izin veriyor musunuz* sorusu ile paralel bir kullanımdadır. Annenin *Kabul ediyorum* cümlesi de telefonun bağlanması için izni vermeyi iletir.

Otoritenin eyleme izin vermesini, onaylamasını bildiren kiplik yüklemeler olumlu çekimleriyle kullanılırken -mA eki ile kullanımları durumunda izni olumsuzlayarak izin vermeme, eylemi onaylamama bildiriminde bulunurlar.

(11)

“Ben nadiren ve gönülsüzce et yiyenlerdenim. Aslında Umay Ninem şahit, üç kez vejetaryenliği denedim. İlkinde, aşırı demir eksikliğinden hastalandığım için doktor olan Korkut Dedem hastaneye kaldırmıştı beni. Ben dedemin anne tarafından büyük babaanneme çekmişim, anemik bir yapım var. Tedavi görüyorum.

Annesini, o yıllarda şimdiye göre teşhis olanakları zayıf olan tıp koşulları nedeniyle bu yüzden kaybeden dedem, bana çocukken zorla biftekler, ciğer soteler yedirdi, o yediklerimi görsen benim avukatlığımı kabul etmezdin yani! “

“Yok, estağfurullah! Ben seni yargılamak istemem, fanatik de değilim. Sadece merak etmişim. “

*“Kansızlık tedavisi gördüğüm için doktorlar vejetaryen olmama **izin vermiyor.** Gönülsüz etçil biriyim.” (H, 78)*

Olumlu hâliyle eylemin yapılmayacağını bildirerek olumsuz anlam içeren yasakla-fiili -mA eki ile olumsuzlandığında olumlu bir anlama bürünerek izin vermeyi işaretler. Lyons, *bir şey yapmak yasak* önermesinin *bir şey yapmak yasak değil* 'in tersi olduğunu ve bu ifadenin de sıklıkla “Bunu yapmaya izin verilebilir” yönünde bir izni ima ettiğini aktarır (1977: 837).

(12)

“Yani diyorsun ki, bu mektup sahici.”

“Vallahi ben gözümle gördüm, zarfı yırtıp mektubu çıkardı.”

Okudu, ağlamaya başladı.”

“Sormadın mı neden ağlıyor?”

“Sormadım. O bahçedeydi. Mutfağın penceresinden gördüm.”

Anlaşıldı işte niye ağladığı. Bırakın gitsin.”

“Tek başına olmaz. Hüsnü götürür onu.”

“Gitmişken bana da tütün alıversin, Beşiktaş’taki tütüncüden.”

“Sana tütünü yasaklamadı mı doktor?”

“**Yasaklamadı**, azalttı. Artık tütünüme de rahat yoksa yandım gitti” (V, 41-42)

12. örnekteki diyalog, gelen mektuba inanmadığı için Mehpere ’nin dışarı çıkmasına izin vermeyen Saraylıhanım ile onu ikna etmeye çalışan Kemal Bey arasında geçmektedir. Kendisi hasta olduğu için evde istirahat eden Kemal, Mehpere ’nin dışarı çıkmışken kendisine tütün almasını ister. Saraylıhanım ise ona tütünün yasak olup olmadığını sorar. Kemal’in Saraylıhanım’a *Yasaklamadı* yanıtı doktorun Kemal’e tütünü yasak etmediğini, az da olsa kullanmasına müsaade ettiğini belirtir.

Yükümlülük kipliği içinde ele alınan *zorunluluk* ve *izin* ulamları yetkili bir kişi tarafından kılıcının eylemlerini teşvik etmeyi ya da engelle(me)meyi bildirir (Nuyts, 2006: 9). Türkçede doğrudan engellemeyi ifade fiiller *engel/ mâni ol-* ve *karşı çık-* fiilleridir. Otorite bir durumun / eylemin gerçekleşmesini engellerse ya da mâni olursa bu bağlama göre izin vermemeyi ya da yasaklamayı bildirir. Ancak bu fiillerin *-mA* ile olumsuzlanması eylemin gerçekleşmesinin önündeki bildirerek izin anlamında kullanılabilmektedir. Yani olumlu hâliyle eylemin yapılmayacağını bildirerek olumsuz anlam içeren fiiller arasında olan *engel/mâni ol-* ve *karşı çık-* fiilleri *-mA* ile olumsuzlandıklarında olumlu bir anlama bürünerek izin verme alanına kayar. Olumsuzluk işaretleyicisi *-mA*’nın kullanımıyla önermenin ifade ettiği kiplik anlamı değiştirerek cümlelerin yorumunu etkilemesi bir dil bilgisi ulamı olan olumsuzluğun kipsel değerine de işaret etmektedir.

(13)

Çıkar için her türlü kötülüğü yapmaya yatkın bir ruha sahiptirler, sonra da kendilerini bağışlarlardı. İnsanın en büyük kepezeliği işte bu bağışlama duygusuydu. Kötülüklerin sürekli tekrar etmesinin nedeni de bu olabilirdi. Kendimizi hoş görmemiz, eninde sonunda inandırıcı bir gerekçe bulmamız.

*Olmadı, ben aciz bir kulum, her türlü kötülüğü yapabilir, suçu işleyebilirim, ama yaradanıma sığınır, kendimi bağışlatırım ucuzluğu. O yüzden Ali'nin bu aşağılık heriflere kötü muamele etmesine **karşı çıkmadım**.* (KÇ, 357)

(14)

“Günlerdir Türkler bozguna uğradı diye zafer törenleri yapıyoruz.” dedi, “...amacımız Türk ordusunu yok etmektir. Ama yok olmadı, mübarek istemedi, pes etmedi. Hiçbir birliğini kaptırmadan geri çekilmeyi başardı. Ne ciddi esir alabildik ne de iddia edildiği gibi ganimet. Şimdi kendi seçtiği yerde savaşmak için bizi bekliyor. Yürürsek ikmal merkezlerimizden çok uzaklaşacağız. Bunun birçok tehlikesi var. Buna rağmen Ankara'ya yürüyeceğimiz söyleniyor.

Papulas bıyığını sıvazladı:

*“Size güvenirim, onun için açık konuşacağım. Evet, Ankara'ya yürüme konusu tartışılıyor. Merak etmeyin, ordunun bir macera ya sürüklenmesine **izin vermem**. Hükümet ısrar ederse, çekileceğim.* (ŞÇT, 205)

14. örnekte Yunan ordusu içinde kurmayların Ankara'ya yürüme hevesi, bazı üst düzey komutanları rahatsız eder. General Vlahapulos'un yerine İkinci Kolordu Komutanlığına atanan General Andreas da bunlardan biridir. Birinci Kolordu Komutanı Kondulis'in de kendisi gibi düşündüğünü öğrenince General Papulas'ı ziyaret eden Kondulis bu konuyu açar. General Vlahapulos onu dinledikten sonra Ankara'ya yürüme konusunun gündemde olduğunu ancak kendisinin buna izin vermeyeceğini dile getirir.

(15)

15.Tümen'in 16. Alayı da yürüyüşe geçmek üzereydi. Ama dişsiz, buruşuk yüzlü, şirin bir yaşlı kadın Alay Komutanı Fehmi Bey'in eline yapışmış bırakmıyordu. Çevrede alayı uğurlamaya gelmiş kadın, erkek yüzlerce köylü vardı. Sıraya girmiş askere hâlâ börek, meyve, pestil ikram etmeye, haşlanmış yumurta vermeye çalışıyorlardı. Bazı çocuklar askerlerin kucığına tırmanmışlardı. Ortalık bayram yerine benziyordu.

“Anam izin ver de yola çıkalım.”

*“Yoo, valla **bırakmam**. “(ŞÇT, 633)*

İzin kiplik alanını işaretleyen *bırak-* olumsuz çekimiyle de izin alanında yer alır. Bu kullanımda kılıcının engellenerek eyleme izin verilmediği yönünde bir anlam vardır. Doğan, Türkiye Türkçesindeki *bırak-* + *fil* + *emir/istek eki* kalıbının olumsuzluk eki *-mA* ile kullanıldığında, emir veya istek ekiyle çekimlenmiş fiildeki harekete *izin vermeme* ulamını işaretlediğini ifade eder (2013: 161). 15. örnekte de bu anlamı yakalamak mümkündür. Örnekte askerin yola çıkmak için istediği yaşlı kadının ise izin vermemesi *bırak-* fiilinin olumsuz çekimi ile işaretlenmiştir.

(16)

-Oooo, Recai Bey, hangi rüzgâr attı, şükür görüştürene!...

-Aleykümselam Şükrü Bey, Reis'e baktımdı.

-Bırakın şimdi canım, çay mı, kahve mi?

-Vallahi oturmayaacağım, işim acele, şu evrakları bırakıp çı...

-Namussuzum **bırakmam**. Kırk yılın bir başı. Ganiiii...Lan Ganiiii... (YAS, 46)

(17)

“Biliyor musun Pervin, kızım “dedi Mücellâ, ağrıyan sağ bacağını ovarken.”

“Abim de bizim evi mütaite vermeyi istiyor. Keriman yengem aklına girmiştir gene.”

“Sen ne dedin?”

“**Razı gelmedim**” (M, 286)

Yukarıdaki *razı ol*- kiplik fiili dıştan bir kaynağın yükümlülüğü ile ilişkilendirildiği için yükümlülüğün kapsamındaki izin vermemeyi işaretlemiştir. Örnek maddi sıkıntıları yüzünden evini müteahhide vermek zorunda kalan Pervin ile Mücellâ arasındaki bir diyalogdan alınmıştır. Mücellâ'nın anne babası öldüğü için ağabeyi evi müteahhitte vermek ister. Ancak ev iki kardeşin de ortak mirasıdır ve evin satılabilmesi için Mücellâ'nın da izni / onayı gerekir. Mücellâ, evin mütaite verilmesi konusunda abisi ile görüş birliği içinde değildir ve onun razı gelmemesi evin mütaite verilmesine engel olduğunu / izin vermediğini bildirmektedir.

3.7.2.1.2. Kiplik İsimler

Zorunluluk ile yükümlülüğün kapsamına giren ve izin verilebilir sayılan dünyaları işaretleyen izinler kiplik isimlerle de ifade edilebilmektedirler. Otorite tarafından izin verilen, onaylanan, eylemleri / durumları işaretleyen ve yüklem olarak kullanılan kelimeler izin kiplikleri arasında sayılmaktadır. İzin verme anlamına sahip dilsel ifadeler arasında *izin, müsaade, rıza var/ yok, caiz, destur gibi* isimler sayılabilir

(1)

BORA: Yooo. Benim yanımda her şeye **izin var**. Ama kıskançlık yasak ... Öyle değil mi güzelim? (SO, 140)

Var sözlüksel birimi kendi başına kullanıldığında olumlu önermeler kuran bir anlama sahiptir. İzin kelimesiyle beraber kullanıldığı 1. örnekte olumlu bir iznin varlığını kılıcıya açık bir şekilde aktarır.

(2)

BAYIR: Bir dene.

SEHER: Sıkıcı değil mi senin için kadınların iç dünyası?

BAYIR: Kadınına göre. Senin gibisini hiç görmedim.

*SEHER: Dinle öyleyse. Annem babam beni el bebek gül bebek büyüttüler. “Korudular” dış dünyadan. Evimiz tertemizdi. Gıcır gıcır. Biri beni öpse hemen yüzümü yıkatırlardı. Arsadaki çocuklarla oynamama **izin yoktu**. Olsaydı da oynamazdım. Tiksindirirdim hepsinden. Sonra babam doktor olmamı istedi. Düşün: kadavra kesmek var. Ama uysal bir kızdım. Peki dedim. Çocuk hekimi oldum. Onlardan daha az öğrenirim diye. Arkadan, evlilik gündeme geldi. Hemen hiç tanımadığım bir erkekle nikahlandım, annemi sevindirmek için. (SO, 37)*

Arapça kökenli bir kelime olan *müsaade* Türkçe izin sözcüğünün eşdeğer kullanımıdır. Tıpkı izin gibi kılıcının eylemi gerçekleştirmesine izin verme ya da hoşgörü göstermeyi ifade eder.

(3)

*Hademe çingırağı sallar, sabah dokuzda evden çıkardı Mücellâ. Aynı çingırak saat üçte sallanır, hemencecik eve dönerdi Mücellâ. “Bak “demişti Neyyire Hanım. “Okulda hademe zili salladığı anda, hadi sana beş dakika **müsaade**, evde olacaksın. Gözüm üstünde. Tamam mı? (M, 50)*

(4)

Artık araya girmesi gerektiğini anlayan Kumru, en kurumsal sesiyle polislere döndü:

*“Müvekkilim Defne Kaman hakkında verilmiş hiçbir hüküm bulunmamaktadır. Kendisi istediği yere seyahat edebilir, hatta yurtdışına çıkmasının önünde de yasal bir **engel yoktur**. Kayıp olması hâlinde biz zaten başvuru yaparız. Teşekkürler memur bey” (H, 294)*

4. örnekte ünlü bir gazeteci olan Defne Kaman’a yakın arkadaşları ve anneannesi bir türlü ulaşamaz. Ertesi sabah Defne’nin balona bindiği haberini alırlar. Balonun indiği alanda onu beklerken birden yanlarına iki polis yaklaşır. Polislerin kendilerini nasıl bulduğu sorusuna cevap arayan Karaca ile polisler arasında geçen diyalog yukarıdaki gibidir.

(5)

Ya Allah aşkına Kumru ya, sence ben şimdi bu -tırnak içinde- çok etik ve şık söylevini anlayacak durumda mıyım ya? Sen var ya, şu anda beni kahrettin ya! O çantadaki silahı çıkart vur beni, yemin ediyorum canım yanmaz şu anda yani! O kadar yani! “

“Aaa, senin çantanda silah mı var Kumru?” diye çığlık attı Ayperi arabanın arka koltuğunda zıplayarak. Onun uyuduğunu sandıkları için rahat rahat konuşan ikisi birden endişeyle bakiştılar.

*“Canım bazı mesleklerde silah ruhsatı alma **hakkın vardır.** (H, 274)*

Hakkı var işaretleyicisi izin kipliğinde kişinin karşısındaki kişinin fikirlerini ya da davranışlarını onaylama, tasdikleme anlamının yanı sıra “Adaletin, hukukun gerektirdiği veya birine ayırdığı şey, kazanç” ve “Verilmiş emekten doğan manevi yetki” (TS 2011:126) anlamlarıyla yer bulmaktadır. Bir kişinin herhangi bir iş, oluş ya da harekette bulunma hakkının olabilmesi için kendisine yetki verilmesi ya da bu durumun/ eylemin kanunlarla koruma altına alınması gerekmektedir. Kişinin yetkili olmadığı ya da iş, oluş ve hareketin kanunlarla desteklenmediği durumlar hak kabul edilemez ve bu kapsamda izinli değildir. Dolayısıyla kişinin yetkisinin olmadığı bir duruma müdahale etmesi yahut iş, oluş ve hareketi kanunlarla korunup desteklenmeyen eylemler aynı zamanda izin verilmeyen eylemlerdir.

(6)

SABAHATTİN- Sizi dinliyorduk Zühtü Bey oğlumuz.

Zühtü tekrar bakınarak bir iki öksürür, boğazını temizler, başlar.

*ZÜHTÜ- Efendim, bendeniz meseleyi ayrı ayrı hepimizin menfaati bakımından, bütün hukuki taraflarıyla tetkik ettirdim; sordum, soruşturdum. Bugün vardığımız netice şu: Hamdullah Bey'in bizlere, bu bina sakinlerine baskı yapmaya, bizim menfaatlerimizi çiğnemeye ne kanuni ne ananevi ne ahlaki hiçbir şekil ve surette **hakkı yok.** (TO, 18)*

(7)

H. Avni Bey pişkin bir hatipti. Etkilenmeden devam etti:

“Efendiler! Hissiyata kapılmayın. Köylerde erkek kalmadı. Bir kadın üç-dört eve bakıyor, aile reisi oldu. Artık kadınların da seçme ve seçilme haklarını kabul etmek durumundayız. Biri haykırdı:

“Feministliğinizi tebrik ederim. “

“İnsanlığımı tebrik ediniz. “

Birkaç alkışa karşılık, olumsuz tepkiler arasında kürsüden indi. Tunalı Hilmi Bey söz aldı: “Şu kürsüden bütün Türklük ve Müslümanlık âlemine akseden sesin sahibini tebrik ediyorum. Yeni doğmuş Azerbaycan'ın bile kadınların seçime katılmasını kabul etmesi bize en büyük bir ders olmalıdır. “

Konya Milletvekili Vehbi Çelik Hoca seslendi:

“Bizim memleketimize Bolşeviklik girmedir! “

“Seçim hakkı Bolşeviklik değildir Hoca Efendi. Erkeksiz köylerde kadınlar muhtarlık yapmıyor mu? Kadınların kadılık yapması, camilerde vaaz etmesi, cephelerde savaşması caiz değil mi? **Caiz.** “

Muhittin Baha Bey, “Kadınlar evlere çekilse, aç kalırız aç “diye bağardı ama uğultu içinde sesini duyuramadı.

Çankırı Milletvekili Hacı Tevfik Efendi ayağa fırlamıştı:

“Seçim yalnız erkeklerin hakkıdır! “

Birkaç etkisiz itiraz yükseldi. Konya Milletvekili Musa Kâzım Efendi (Göksu) kürsüye çıkmıştı:

“Erkeklerin seçim hakkını bile sağlayamadığımız bir zamanda, kadınların seçim hakkından bahsetmek deliliktir. Boşuna tartışıyoruz. Türk kadını seçim hakkı istemiyor. İstemez. Çünkü kadınla erkeğin birarada bulunması asla **caiz değildir.** Olamaz. Yapılan öneriyi şiddetle reddediyorum” (ŞÇT, 520-521)

(8)

Çoktandır kirli havanın çiğ et kokan üçüncü göz torbasında diyardan diyara savrulduğum Molla Mehmet, her şehir ve kasabadaki adeti üzere paşanın huzurunda diz kırıp baş eğdi ve “**Destur** ya âsaf devran ve yegâne-i zaman olan ulu vezir!” diye tantanalı bir eda ile yapacağı gösteri için izin istedi. (BÖİA, 144)

Destur günümüzde kullanımdan alanı daralmış “izin” anlamında kullanılan bir kelimedir.

(9)

Yunan siyasetçileri için son yüzyılın en büyük olayı, Osmanlı İmparatorluğu’nun tasfiye edilmesi ve Sevr Antlaşması’nın Türkleri bir daha geri dönmek üzere Avrupa’dan uzaklaştırmasıydı. Ankara’da kurulan zayıf bir yönetimin bu karara silahla karşı çıkmasını, başlangıçta pek ciddiye almamış ama art arda iki yenilgiye uğrayınca paniklemişlerdi. Yeni hükümetin de antlaşmanın zorla uygulanmasından yana olduğunu öğrenmek hepsinin içini rahatlatmıştı.

Yeni Başbakanı, muhalefet lideri Stratos izledi. Londra Konferansı sırasında, İstanbul ve Ankara temsilcilerinin ortak hareket ettikleri söylentisi yayılmıştı. Stratos gerçeği yansıtmayan bu söylentiye dayanarak parlamentoyu coşturdu:

“Londra Konferansı sırasında, İstanbul’daki meşru hükümet ile Ankara’daki asi hükümetin bize karşı birleştiği anlaşılıyor, öyleyse Yunan hükümeti de **serbesttir.** Ordumuz yalnız Ankara’ya değil, artık İstanbul’a da yürüyebilir” (ŞÇT, 55)

(10)

Şaşkınlığını üzerinden attıktan sonra “Zinhar” demişti Yusuf Ziya’ya. “**Rızam yoktur.** Olmaz. Dünyalar bir araya gelse olmaz. Sütümü helâl etmem ki olmaz.” (M, 145)

Yusuf Ziya, üniversite üçüncü sınıftan dördüncü sınıfa geçtiği sene bir evlilik kararıyla memlekete döndüğünde, Müzeyyen Hanım bu evlilik fikrine karşı çıkar. Konuşur, bu evliliğin gerçekleşme durumuna karşı gösterdiği olumsuz tutumunu ise *Rızam yoktur* cümlesi ile ifade etmektedir.

3.7.2.2. Kiplik Zarflar

Sözlüksel değer taşıyan zarflar bazen bağlamdan bağımsız olarak anlam üreten bazen de söylemde yer alan kiplik anlamı değiştiren ya da var olan anlamı daha da belirgin hâle getiren kiplik işaretleyicilerdir. İzin kipliğini işaretlemede *elbette*, *tabii*, *asla*, *katiyen*, *peki* gibi cümleye kesinlik, kararlılık anlamı katan zarflar ile *bir tek*, *sadece*, *yalnız* gibi sınırlandırma anlamı taşıyan kiplik zarflarından yararlanılır. Kocaman, kiplemenin Türkçede salt eyleme özgü olmadığını ifade ederek *elbette*, *kuşkusuz*, *asla*, *hiç* vb. sözlüksel ifadelerin cümledeki kiplik anlamı *kesinlik*, *kaçınılmazlık*, *zorunluluk* gibi yönlerden pekiştirdiğini aktardığını ve bunların kiplik belirteçler olduğunu ifade eder (1983: 84). Kişinin dil kullanımında tercih ettiği birimler neyi tasarladıklarına göre değişmektedir. Dolayısıyla ifadesinde hangi duygu durumunu, tutumu yansıtmak istiyorsa cümlesinde yer alan işaretleyiciyi de buna göre seçecektir. Bu noktada sözlüksel değer taşıyan zarflardan sıkça yararlanır. Çünkü zarflar, konuşurun duygu durumu ve olay/ durum karşısındaki yaklaşımı hakkında bilgi veren ve Türkçede kullanım sıklığı diğer kipliklere göre yüksek öğelerden biridir (Hirik, 2015: 1371). *Bir şeye ihtiyacın olursa beni arayabilirsin* cümlesindeki konuşur kılıcıya zayıf bir izin bildiriminde bulunurken aynı cümleye *elbette* zarfı eklendiğinde bu zarfın cümleye kesinlik katarak güçlü bir izin yarattığı görülmektedir.

3.7.2.2.1. elbette

Korkmaz, *elbette* zarfını fiildeki oluş ve kılışa işlevce kesinlik kazandıran, onları bu açıdan pekiştiren kesinlik zarfları arasında değerlendirir (2014: 469). İzin kipliğinde *elbette* iletişim anında kılıcının gerçekleştirmeyi düşündüğü/ amaçladığı eylemi onaylaması/ izin vermesi noktasında otoritenin tutumunu gösteren zarflardan biri olarak yerini alır. Birçok kiplik anlamı işaretlemede çokanlamlı bir görünüm sergileyen *elbette* zarfının bulunduğu izin ifadeleri ele alındığında bu zarfın bazen bir cümle gibi tek başına kullanıldığı bazen de cümledeki izin duygusunun pekişmesine katkı sağladığı görülür.

(1)

Yemekte Karaca'nın yanına oturan Kumru, ona doğru eğilerek kulağına "Stres yüzünden IBS oldum, zaten ben bir laktoz intoleransım; hayatım altüst oldu Karaca" diye fısıldadı.

Bu sözlerden hiçbir şey anlamayan Karaca, genç kadının gözünden düşmemek için duydukları içinde kulağına tanıdık gelen stres konusunda Umay Nine'den öğrendiklerini aceleyle sıraladı.

"Bizim fizik derslerinde okuduğumuz o 'stres' denen şey var ya, işte üzüntü, kaygı, endişe, adına ne dersen de, aynen öyle baskı yapıyor organlarımıza Kumru. Her şeyin nedeni o stres işte. Ha, bu arada, sana Kumru diyebilir miyim?"

"Elbette diyebilirsin Karaca. Sonuçta bizim aramızda 'aileleri tarafından hayvan adı verilmiş çocuk dayanışması' var, değil mi? (H, 84)

Örnekte yeni tanıştığı anlaşılan Karaca ve Kumru'nun konuşması yer almaktadır. Karaca, Kumru ile sohbet ederken *Ha, bu arada, sana Kumru diyebilir miyim?* sorusuyla ona adıyla hitap etmek için izin ister. Kumru, Karaca'nın kendisine adıyla hitap etmesini konusunda kararlı ve onaylayıcı tavrını *elbette* zarfı ile bildirir.

(2)

-Çocuk nasıl?

-O da anası gibi.

-Görebilir miyim?

-Elbette. (İÖ, 96)

2. örnekte doğum yapan karısını ve çocuğunu görmek isteyen bir adamla doktor arasında geçen konuşmadan bir kesit sunulmuştur. Karısını ve çocuğunu görmek isteyen adamın doktora yönelttiği *Görebilir miyim?* sorusuna doktorun verdiği *elbette* cevabı doktorun iznini doğrudan kılıcıya iletmektedir. *Elbette* zarfı burada *Görebilirsin* anlamında, izni karşılayan tek başına bir cümle olarak da düşünülebilir.

(3)

"Allah yolunuzu açık etsin," dedi Mehpare. Azra, kıza sarılıp yanaklarından öptü.

"Ev halkına hürmetlerimi bildirin.

Kemal'e de selamlarımı söyleyin, yolu açık olsun. "

"Ona, benim de sizlere katılmama dair konuştuklarımızı nakledebilir miyim?" diye sordu Mehpare.

"Elbette." (V, 202)

Aynı durum 3. örnek için de geçerlidir. Mehpare, Azra'nın evdeki eşyalarını toplamasına yardım ettikten sonra Azra ile biraz sohbet ederler. Ardından Mehpare eve gitmek üzere kapıya yönelir ve konuştukları konuları Kemal'e anlatmak için izin ister. Azra da *elbette* ile bu eyleme verdiği izni işaret eder.

(4)

Edepli bir kızmış.

“Rakıma, çalgıma karışmasın yeter.”

*Bunları ve daha benzer başka şeyleri düşünüp taşındıktan sonra adama uğrayıp “Efendim izniniz olursa Naime Hanım’la bir miktar konuşsak iyi olur. Ne de olsa işin ucu evlilik, önceden tanışmanın faydası var “ demiş. Adam anlayışlı; “**Elbette** evladım. Siz bugün birlikte dolaşın. Bir yerlerde yiyin-için, birbirinize ne diyecekseniz deyin” demiş. (TBK, 18-19)*

Evleneceği kadını yakından tanımak isteyen Sadullah, kızla konuşmadan önce onu büyüten babasından izin istemekte ve babası da *elbette* zarfı ile izin vermektedir.

(5)

Katimerini gazetesinin yazarı Hristos Nicolopulos, “Bir soru sorabilir miyim?” dedi.

*“**Elbette.**” (ŞÇT, 200)*

5. örnekte Yunan Büyük Taarruzunun on iki gün süren birinci evresi, kesin bir sonuç vermeden sona erer. Ama kesin zafer bekleyen hükümeti ve Yunan kamuoyunu doyurmak için, öğleden sonra bir basın toplantısı yapar. General Papulas General Papulas, General Stratigos'u, soluna Kurmay Başkanı Albay Pallis'i alarak oturdu gazetecilere açıklamalar yapar. Bu sırada bir gazeteci soru sormak için izin ister.

3.7.2.2.2. tabii

Eylemi gerçekleştirme konusunda otoritenin iznini, olumlu tutumunu işaretleyerek gerçekleştirecek eyleme izin verildiği aktaran zarflar arasında *tabii* zarfı da bulunmaktadır.

(1)

Kardeşiyle karşılaştım merdivenlerde, çok üzgün ama bir o kadar da rahatlamış görünüyordu. O anlattı ayaküstü. Nedense şaşırmadım, ama büyük bir boşluk yerleşti içime, sanki içinde kaybolduğum gerçeküstü bir film bitmiş de gerçekliğe alışamıyorum bir türlü, böyle tuhaf bir duygu.

Bir kitap vardı dedim, onu alabilir miyim?

Tabii dedi, istediğiniz başka bir şey varsa... (EO, 60)

1. örnekte ağabeyi kardeşine sürpriz yaparak bir tatil köyünde rezervasyon yaptırır ve iki kardeş tatile gider. Tatil dönüşü komşusu Madam'ın öldüğünü öğrenen ağabey Madam'ın kitaplarından birini almak isteyince kardeşi *tabii* kiplik zarfı ile bu eylemdeki izin anlamını belirginleştirir.

(2)

HALİDE EDİP HANIM, bir süre Ankara'ya gidebilmek için İsmet Paşa'dan izin istemeye gelmişti. İsmet Paşa, "Eğer Ateşten Gömlek gibi bir roman yazacaksanız, peki "dedi. Ateşten Gömlek Haziran'dan beri İdam gazetesinde yayımlanmaya başlamıştı.

"Okuyor musunuz?"

"Tabii."

İsmet Paşa'nın ne kadar yoğun olduğunu bilen Halide Edip Hanım şaşırıldı:

"Bu kadar iş arasında?"

"Benimki bir şey mi? Siz bu kadar iş arasında o güzel romanı yazmayı nasıl başardınız?"

Kapı saygıyla aralandı, Asım Bey, "Girebilir miyim" diye sordu. Konu acil olmasa gelmezdi. Yüzü sapsarıydı.

"Tabii, buyrun" (ŞÇT, 570)

(3)

*Sıkıntıyla, iç geçirdi. Sözüm ona sakinleşmeye çalışıyordu. Başka bir konu daha var Başkomserim. "Hayırdır inşallah diye geçirdim içimden, bugün Ali'de sürpriz bitmiyordu. "Neymiş o konu? "Bakışlarını kaçırdı, koridorun sonundan bize doğru gelen iki polise baktı. "Sizin odada anlatsam olur mu?" "Merakım depreşiyordu." Olur **tabii**," dedim odama yönelirken. "Hadi, gidelim o zaman." (KÇ, 202)*

3.7.2.2.3. bir tek, sadece, yalnız

Konuşurun izin verme ifadelerinde yer alan *bir tek, sadece, yalnız* zarfları gerçekleştirilecek eylemin kapsamını daraltarak kılıcının eylemlerini sınırlandırır.

(1)

Bülent, elindeki mektubu sonuna kadar okudu ve tercüme etti. Bu mektupta da seni seviyorum gibi cümleler veya herhangi bir aşk sözcüğü yoktu. Leman, mektupları topladı, Bülent'e bu işi hiç kimseye söylememesi için sıkı bir tembihte daha bulundu.

"Anneme de mi söylemeyeceğim?" diye sordu çocuk.

“Bir tek annene söyleyebilirsin. Annelerden hiçbir şey saklanmaz,” dedi Leman. Bülent’in yanağına bir -öpücük kondurup çıktı odadan, aceleyle bir üst kata tırmandı. (U, 173-174)

1. örnekte kendisine gelen mektubu Bülent’e tercüme ettiren Leman, mektuptan kimseye bahsetmemesi için Bülent’i tembihler. Bülent’in *Anneme de mi söylemeyeceğim?* sorusu üzerine Leman annesine söylemesine izin vererek onun mektuptan bahsedebileceği kişiyi bir tek zarfı ile sınırlandırır.

(2)

-Kardeşim, affedersiniz, bu kuyrukta ne veriliyor?

-Hükümet bez dağıtıyor.

-Ne bezi?

-Şimdiki zamanda herbişey Amerikan kardeş. Ne bezi olacak, Amerikan bezidir.

-Bez değil. Ezbere konuşmayın. Çimento dağıtıyorlar. Önümdeki ihtiyar kadın sinirleniyor:

-Ne bez, ne tuz, ne de gaz. Siz hiç radyoları dinlemediniz mi?

-Dinledik. Ne varmış radyoda?

*-Başbakan bütün kuyrukları yasak etti. **Yalnız** kahve kuyruğuna **müsaade etti**. Kahveden başka hiçbirşeye kuyruk olmayacak. (AZDE, 44)*

(3)

Güneşli, uzun bir gün vardı önünde. Bomboş bir gün. Çalışmak gelmiyordu içinden. Zihni bir gün önceki canlılığa sahip değildi zaten. Biraz da göğsü ağrıyordu. Omzunun çukurundaki boşluk sızlayıp duruyordu yine. Belki de yaslanacak bir baş istiyordu! Ani bir kararla Ayşe'nin numarasını çevirdi.

"Ben âşık olduğumda tuhaflaşıyorum," dedi. "Sen de şaşırtınca iyice kafam karıştı. Ne yapacağımı ne söyleyeceğimi bilemez haldeyim."

*"Bana akli başında bir şey söylemeye zorlamayın kendinizi, **sadece** konuşun..." dedi Ayşe. (ŞSZ, 87)*

3.7.2.2.4. pekâlâ/ peki

Peki zarfının en yaygın işlevi, konuşurun karşısındaki kişi tarafından dile getirilen bir teklif/ öneri veya direktifi kabul ettiğini açık bir şekilde işaretlemesidir (Göksel v Kerslake, 2005: 449). Bu teklif, eylemi gerçekleştirme konusunda kendisi dışında başka bir kişinin onayına ihtiyaç duyan kılıcıdan geldiğinde konuşurun ifadesindeki *peki* izin semantiği üretir. *Peki*, genellikle günlük hayatın akışı içerisindeki konuşmalarda kılıcının eylemde bulunmasına izin vermek amacıyla bağlamla ilintili olarak eyleme kabullenme yoluyla izin verildiğini göstermektedir.

(1)

Battal: Peki, istediğini yaparsam bana ne vereceksin?

Egemen: Fatura mı kesiyorsun?

*Balkan: Su'yla evlenmeme **izin ver**.*

*Balkan: **Peki, peki!** O kadar hevesliysen, sen de git kafanın dikine. (SO, 324)*

Egemen, hizmetini gören Battal ve Rukiye'nin işten ayrılmalarını istemez ve onları ayırmak için bir plan yapar. Bu planı uygulamak için oğlu Battal'dan yardım ister. Egemen babasına yapacağı yardımın karşılığında kız arkadaşı Su ile evlenmesine izin vermesini ister. Cümledeki *Peki peki!* ifadesi Battal'ın iznini işaretlerken aynı zamanda bunun *bıkkınlıktan* kaynaklanan bir kabullenme olduğunu da iletir.

(2)

Reşat Bey başta olmak üzere hepsi hayretle bu sesin geldiği tarafa baktılar. Boşalan kahve fincanlarını toplamakta olan Mehpare, gözleri yerde, konuşuyordu: “Ben de hanımlarla birlikte gideyim. Behice Ablama refakat ederdim ... Lütfen efendim... Pek isterdim gitmek ve şiir dinlemek”

İtiraz etmek için ağzını açan Saraylıhanım'a Reşat Bey gözleriyle susmasını işaret etti.

*“**Pekâlâ**. Lütfen geç kalmayın Azra Hanım” dedi otoriter bir sesle, “bu evin hanımları, ikindi okundu muydu evlerinde olmak zorundadırlar. Ümit ederim, yarın da bu kaide bozulmaz. (V, 141-142)*

Şukufe Nihal Hanım'ın şiirlerini okuyacağı kabul gününe gidecek olan Azra Hanım, Behice Hanım'ı toplantıya götürmek için Reşat Bey'den izin ister. Bu sırada odada bulunan evin çalışanı Mehpare de toplantıya gitme isteğini/ iznini dile getirir. Mehpare'nin patronu statüsünde olan Reşat Bey'in *pekâlâ* yanıtı bir izni üretirken, bağlamın tamamından anlaşılan Mehpare'nin istekliliği ve ısrarcı tavrı karşısında aynı zamanda bir kabullenmedir.

(3)

ZÜHTÜ- Evet pederdi efendim ... Ah neler çektik? ... Ne iftiralara uğradık ... O Şaşkalof 'un ajanlarının iftiralarından, az kalsın peder merhuma inme iniyordu ... Bereket İstanbul'dan Damat Döngel Paşa yetiştirdi imdadımıza ... Ha, ne dersiniz beyefendiciğim ...

*SELMAN- **Pekâlâ**, hazırlayın bakalım ... (TO, 115)*

Örnekte Selman, Sabahattin'in yazmış olduğu kitabı içeriği değiştirerek yayımlamayı teklif eder. Ancak Sabahattin kitabın içeriğinin değiştirilmeden aynen basılmasını ister. Selman bu durumdan memnun olmaz. Bu sırada söze giren Zühtü, Selman'ının

istediği gibi bir kitabı kendisi yazmak için izin ister. Selman da iznini *pekâlâ* ile işaretler.

(4)

OYA – (...) *Şu andan itibaren birinizle evlenmek hakkım... Kim olduğunu sadece ben bileceğim...Ve ancak iş bittikten sonra açıklayacağım. Razi mısınız?... İşimi rahatlıkla yapabilmem için tek çare...*

Bir an bakışlırlar, şaşkın öfkelenecek gibi olurlar. Kendilerini tutarlar.

SELMAN- *Vallahi galiba en doğrusu da bu...*

HAMDULLAH- *Hay Allahım, nedir Hamdullah kulunun başına gelenler?...*

Pekâlâ, öyle olsun. (TO, 93)

4. örnekte Selman ve Hamdullah, çıkarları için Oya ile iş birliği yapmak ister. Ancak Oya zengin olan bu iki adamdan biriyle evlenme şartı koyarak onlara yardım etmeyi kabul eder. Oya ile evlenmeye gönlü olmayan bu iki adamdan hangisinin Oya ile evleneceğine yazı tura atarak karar verirler. Oya havaya attığı bozuk paranın yazı mı yoksa tura mı geldiğiyle ilgili sonucu bilse de ikisine de söylemez. Hamdullah, kabullenmekten başka çaresinin olmadığını düşündüğünden *Pekâlâ* zarfıyla bu duruma razı olur / onay verir.

3.7.2.2.5. asla, katiyen

Korkmaz, *asla, elbette, gerçekten, hakikaten, katiyen, kuskusuz, muhakkak, şüphesiz, zaten* kelimelerinin fiildeki oluş ve kılışa işlevce kesinlik kazandıran, onları bu açıdan pekiştiren zarflar olarak açıklar (2014:469-470). Türkçede kip üzerine görüşlerine yer verdiği çalışmasında kiplemenin yalnızca eyleme özgü olmadığını savunan Kocaman, kiplerede kullanılan kimi eklerle kimi belirteçlerin aynı cümlede kullanılışını kip olgusu yönünden değerlendirmeyi gerekli bulur. Kocaman *elbette, kuşkusuz, asla, hiç* vb. sözcükleri kipi ‘kesinlik’, ‘kaçınılmazlık’, ‘zorunluluk’ gibi yönlerden pekiştirirken, olasılık belirteçlerinin (belki, olsa, herhâlde...) tam tersine olasılığı zayıflattığını dile getirir (1983: 84). Yükümlülük kipliğinde yetki sahibi olan dış kaynak eylemin gerçekleştirilme biçiminde en ufak bir tereddüt yaşamadığı durumlarda *asla* ve *katiyen* kiplik zarflarından yararlanır. Otoritenin izin ifadelerinde yer alan bu kiplik zarflar izin verilmeyen eylemleri *kesinlik* ve *kararlılık* gibi yönlerden pekiştirerek olumsuz yargılarda kullanılır.

(1)

Ne söylerse söylesin umurumda değildi, hatta bir daha gelip gelmemesi de. Böyle deneyimsiz genç kızlarla uğraşmak çok zordu. Arzu iyiydi mesela; ne o benden bir şey beklerdi, ne de ben ondan. Hatta benim “dokunmama “şartımı bile kabul etmişti. Konuşacaktık, ahbaplık edecektik ama birbirimize dokunmayacak, hatta el bile sıkmayacaktık. Bunu önce çok garip bir istek olarak karşılamıştı ama sonra hoşuna bile gitmişti. Çünkü ne de olsa yeni bir deneyimdi. Sadece bir tek kez sormuştu:

“Kusura bakma Ahmet ama bunun bir anlamı var mı?”

*“Hayır” demiştim, “bir anlamı yok ama ben kadın olsun erkek olsun kimseye dokunamam, onların da bana dokunmasına **asla** izin vermem.” (KH, 46)*

1. örnekte izin vermek eylemi koşullanma unsurlarının dış bir kaynak tarafından sağlandığı izin kipliğini işaret etmektedir. Konuşur konumundaki Ahmet, kimsenin kendisine dokunmasına/ temas etmesine izin vermeyeceğini anlatmaktadır. Konuşan kişi Ahmet, dokunma/ temas etme eylemine engel olacağını belirtmekte, engel olma konusundaki kararlılığını ise **asla** kiplik belirteci ile pekiştirmektedir.

(2)

“Öldürmesine fırsat kalmaz, kalp sektesinden gider,” dedi Suat.

“Madem öyle, babama duyurmayın,” dedi Sabahat.

“Şuna bak, utanmadan bir de bizi tehdit ediyor. Seni kötü huylu kız seni!”

*“Babam bu evliliğe **asla** izin vermez,” dedi Suat.*

“Neden abla? Aram’ın sizin kocalarınızdan eksiki ne? Ahlaksız mı? Hırsız mı? Irz düşmanı mı? Onun bir kötülüğünü mü gördünüz?” (U, 249)

2. örnekte de izin- ver eylemi yükümlülük kipliğini oluşturmaktadır. Bilindiği gibi kılıcının gerçekleştirmek istediği eylem dış kaynağın izni ile gerçekleşme fırsatı yakalamaktadır. Örnekte Ahmet Reşat Bey’in izin vermeyeceği bir durum anlatılmaktadır. Sabahat ’in Aramla evliliği babasının izni ile gerçekleşecektir. Ancak Suat babasının evlenme eylemine engel olacağını/ izin vermeyeceğini belirtmekte ve kararındaki kesinliği **asla** kiplik zarfı ile bildirmektedir.

(3)

“Ben mühendis olacağım,” demişti Nusret kardeşine, “sen de doktor ol.”

*“Aaa **katiyen** olmaz,” diye haykırmişti Hanıma. “Ben bilmez miyim, Moybilim ’i kan tutar. Kan görünce fenalaşır o.”*

“Nereden çıkartıyorsunuz bunu kuzum?” diye sormuştu Gül Hanım.

“Kurban kesilirken hiç mi dikkat etmedin oğluna, a kızım, Muho üç günlük yola kaçar, biri mutfakta bıçakla elini kesse, yüzü bembeyaz kesilir, bayılacak gibi olur.” (U, 106)

İzin verme ulamında yer alan *katiyen* zarfı genellikle otoritenin gerçekleştirecek eylemi güçlü bir şekilde olumsuzladığını, izin vermeme konusundaki kararlılığını yansıtır. 3. örnekte Hanıma, *Moybil* lakabını taktığı torununun *doktor olması fikrini* reddetmesinde gösterdiği kararlılığı *katiyen* kiplik zarfı ile işaretlemektedir.

3.7.2.3. Diğer Sözlüksel Birimler

3.7.2.3.1. bakalım

Günlük konuşma dilinde sıkça yer alan *bakalım* *bak-* fiili ve çokluk birinci kişi emir-istek kipi eki *-(y)Allım*’ın birleşmesiyle oluşmuştur. Aslında *-Allım*, *-AyIm* biçimbirimleri genellikle Türkçede emir ve istek fonksiyonlarıyla ön plana çıkan biçimbirimlerdir. Oysa cümle diziminde *bak-* fiiline eklenen bu birimin emir-istek ifade etmesinin ötesinde bağımsız bir kelime gibi yer aldığı örneklere de rastlamak mümkündür. Cümle kuruluşunda yer alan *bakalım* derin yapıda konuşurun *istek*, *merak*, *güvensizlik*, *şüphe*, *uyarma* vb. çeşitli duygu durumlarını belirginleştiren kullanımlara sahip olabilmektedir. Örneğin *Dur bakalım ne oluyor sana* önermesinde uyarı *Ne oldu*, *anlat bakalım* örneğinde merak *Bakalım bundan sonra ne olacak* örneğinde belirsizlik/ şüphe, içeri girmek için izin isteyen bir kişiye verilen *Gir bakalım* yanıtı ise izin ulamını işaretlemektedir. İzin kipliğinde kılıcının izin istemesine karşılık otoritenin izin beyanında yer alan bu birim izin vererek kılıcıya bir yükümlülük getirmekte ve olayın/ durumun meydana gelmesi konusunda kılıcıya dair bir merak/ beklenti ulamı da oluşturmaktadır. 1. ve 2. örnekte de *bakalım* birimi izin ulamında değerlendirilmiştir.

(1)

“Kemal Bey, size bir şey sorabilir miyim?” dedi Mehpare.

Sor bakalım. (V, 154)

1. örnekte Doktor Mahir ile Kemal odada konuşturlarken kapı çalar ve Mehpare içeriye girer. Evin hanımı ve aynı zamanda Kemal’in yengesi ile ilgili merak ettiği bir konu vardır. Bu konuyu öğrenmek isteyen Mehpare doğrudan konuya girmek yerine önce soru sormak için Kemal Bey’den izin ister.

(2)

Kurmay Başkanı Yarbay Naci Tınaz odaya girdi. İsmet Paşa, Binbaşı Tevfik, Muharrem ve Kemal Beylerle harita başında çalışmaktaydı. Başını kaldırdı:

“Sen kötü bir haber vereceksin.”

“Evet efendim.”

“Söyle bakalım.” (ŞÇT, 138)

2. örnekte Kurmay Başkanı Yarbay Naci söylemek istedikleri konusunda çekimserdir ve onun bu hâli İsmet Paşa’nın gözünden kaçmaz. İsmet Paşa ona getirdiği haberi paylaşması konusunda doğrudan bir emir vermek yerine *bakalım* birimini ifadesine ekleyerek izin vermiştir. İsmet Paşa’nın *söyle bakalım* cümlesi izinle hem bir cesaretlendirme hem de haberi öğrenme konusunda istekli olma durumunu da yansıtmaktadır.

(3)

RİDVAN- Acaba? Gene ne var?

NEVİN- Efendim? Kim? Bizi mi görecekler? Niçin? Haaaa. Yakalananlar bizi görmek isterlermiş ... Suçsuzmuşlar, polisle karşılaşmak istemiyorlarmış... Biz şikâyetçi olmazsak ...

RİDVAN- Yargıya biz varacağız! Delirmiş bunlar vallahi.

*NEVİN- O ki istiyorlar, **gelsinler bakalım**. Ya suçsuzlarsa ... Yazık değil mi polise bırakmak zavallıları ... (TO, 292-293)*

3. örnekte kaldıkları otelin önünde Rıdvan ve Nevin’e ait arabanın ön camı kırılmış ve kıran kişi oldukları tahmin edilen iki genç otel görevlileri tarafından yakalanmıştır. Gençlerin polise teslim edilmeden önce Rıdvan ve Nevin ile konuşmak istemeleri üzerine otel görevlileri Rıdvan ve Nevin’i telefonla arayarak durumu bildirir. Rıdvan istemese de Nevin onlara verdiği izni telefondaki kişi üzerinden *gelsinler bakalım* diyerek iletir.

3.7.2.3.2. varsın

Cümle diziminde *var-* fiiline emir eklerinden 3. kişi *-sIn*’ın ulanmasıyla oluşan bu birim de cümle içerisinde bağımsız bir kelime gibi yer alarak başına geldiği cümlede *kabullenme, razı olma, serbest bırakma, umursamazlık* gibi çeşitli anlamların aktarımlarında bulunmaktadır. *Ben doğruları söyledim, varsın inanmasın,*

cümlesinde *varsın* birimi cümleye kabullenme, *Madem gitmek istiyor, varsın gitsin* cümlesinde bir umursamazlık bildirmektedir.

(1)

Yaşlı bir kadın bir teğmeni elinden tutup büyükçe bir ambara götürdü. Yunanlılar ambara pek çok kuru yiyecek doldurmuştu. Teğmen ofladı:

“Bu kadar yiyeceği dışarı taşıyıp imha etmek için günler ister.”

Yaşlı kadın, “Gam çekme oğul. “dedi gülümseyerek, “...dök gazı, yak. Bu bina benim. Varsın yansın.

Yaktılar. (ŞÇT, 351)

Türk ordusu Emirdağ’a girdiği zaman düşman Yunanlıların karargâh ve ordugâhlarını basarak yakaladıklarını kılıçtan geçirir ya da kurşunlar. Emirdağ halkı, askerlere fırınları ve yiyecek yığılan yerleri gösterir. Bu sırada yaşlı bir kadın bir teğmenin yanına gelerek Yunanlıların yiyeceklerle doldurduğu kendi ambarını gösterir ve askerin *Bu kadar yiyeceği dışarı taşıyıp imha etmek için günler ister* cümlesi üzerine ambarı yakarak yiyecekleri imha etmesi için izin verir. Bu iletişimde teğmen statü olarak kadından üstte bir konumda bulunsa da ambar kadının olduğu için ambarın yakılmasına izin veya muafiyet verme yetkisi de kadına aittir. Ancak kadının *Varsın yansın* cümlesi ambarın yakılması konusunda herhangi bir yasağın olmadığı bir dünya yaratmıştır. İkisi arasında geçen konuşmada kadın kendisine ait olan mülkün yakılması konusunda askere kendi rızasıyla izin vermiştir.

(2)

“Varsın olsun Müzeyyen Hanım” demişti. “Madem öyle istiyor fazla üstüne gitme. Hem Viyana’da okuyacak. Fena mı? (M, 144)

2. örnekte oğlu Yusuf Ziya’nın doktor ya da mühendis olmasını isteyen anne Müzeyyen Hanım onun Viyana’da Türkoloji okuma isteğine karşı çıkmaktadır. Fakat bir işi günün şartlarına göre yapmanın daha doğru olduğunu düşünen babası eşine *Varsın olsun Müzeyyen Hanım* şeklinde bir yorumda bulunmaktadır. Bu cümleden, oğlunun Viyana’da Türkoloji okuma isteğine izin verdiği, desteklediği anlaşılmaktadır. Cümledeki *Hem Viyana’da okuyacak. Fena mı?* cümlesi de bu manayı güçlendirmektedir.

3.7.2.3.3. olur/ tamam

Günlük konuşma dilinde yaygın bir kullanıma sahip olan *olur* ve *tamam* sözlüksel birimleri soru cümlelerinin yanıt aşamasında, kılıcının izin isteğine verilen izni / onayı işaretler. İzin ifadelerinde konuşur, söz konusu olay ya da durumun gerçekleşmesi için olumlu bir tutum sergilerse *olur* / *tamam* işaretleyicisini kullanarak kılıcıyı onaylar. *Ol-* sözlüksel ve *-(XA)r* biçimbirimlerinin birleşimiyle meydana gelen *olur*, zamanla *evet*, *tamam* anlamlarını veren tek bir sözcüğe dönüşerek *izin/ onay* anlamıyla kullanılmaya başlanmıştır. Rentzsch, işaretleyicinin bu anlamıyla kullanımına pek çok Türk dilinde rastlandığını ifade eder (2012: 477). Eylemi gerçekleştirme yönünde bir izin olarak kullanılan *olur* otoritenin izni yaratma sürecine dâhil olduğu, varlığının işaretlendiği açık izin işaretleyicilerinden biridir.

(1)

Civan, sarsakça devam etti: “Uzun zamandır sizinle tanışmak istiyordum.”

“Vay, o sen miydin?”

“İnanamıyorum... Siz... Ruhi Mücerret ‘siniz.’”

Eah, birkaç günlüğüne daha. “

Ozan söze karıştı.: “Sizin zamanınızda dinazorlar var mıydı? “

“Elbette. Onları kümeste besledik. Her gün kahvaltıda dinazor yumurtası yerdik”

*Civan’ın tebessümü, kapanan bir diskoteğin tek tek sönen ışıkları gibi kayboldu:
“Ziyaretinize gelebilir miyim?”*

*“**Olur**, tabii, misafiri severim.” (RM, 36-37)*

1. örnekte Civan, Ruhi Mücerret ’in evine gitmek için *Ziyaretinize gelebilir miyim?* soruyla izin istemekte, Ruhi Mücerret de Civan’a gelme eylemini gerçekleştirmesi için *olur* ile izin vermektedir.

(2)

Lütfi Usta artan yemekleri kediye köpeğe veriyorsun biliyorum.

-Eee!

-Bir kısmını da ben alsam, diyorum.

-Ne yapacan oğlum?

-Fakir fukaraya dağıtacağım.

-Nasıl?

Sefer tası ile, gece yarısı.

*-Ulan, neler geliyor aklına. **Olur**, hadi bakalım. (İÖ, 53)*

2. örnekte Lütüfî usta, *Bir kısmını da ben alsam, diyorum* cümlesiyle bu konuda izin isteme sezdiriminde bulunan çırağına kalan yemekleri fakir fukaraya dağıtma fikrinin gerçekleştirilebilir olduğunu, izin verilebilirliğini *olur* ile işaretler.

Her kelime sahip olduğu sözlük anlamının yanında bağlam içerisinde bir araya geldiği diğer kelimelerle oluşturduğu dizimlerde farklı manalar kazanarak çokanlamlılık örneği sergileyebilmektedir. Soru cümlelerine verilen yanıtlarda yer alan *tamam* birimi Türkçede onay / kabul/ izin anlamıyla çokanlamlılık sergileyen kelimelerden biridir. İzin verme alanında otoritenin kılıcının izin arayışına olumlu bir tutum sergilediği cümlelerde *evet* ile aynı anlamda kullanılan bir işaretleyicidir.

(3)

*Hazret-i Peygamberin ruh ve bedenî güzelliklerini anlattığı Hilye-i Saadet adlı o pek müstesna kitabını yazdığı vakit sultanımız efendimiz kendisine telif ücreti olmak üzere caize kabilinden bir hediye vermek istemiş. Ancak böylesi güzel bir kitaba ne verse yetersiz kalır diye düşünüp “Sorula!” diye buyurmuş vezirlerine “Neye ihtiyacı var ise o verile! “Vezirler divan toplantısından sonra “Dile bizden ne dilerse! “ demişler. O dahi “Özür dilerim, ben yazdığım kitabın caizesini öte dünyada Efendimiz ’in bizzat kendisinden dileyeceğim, burada bir şey almayı ucuza satılmak sayarım!” demesin mi? Israrlar fayda vermeyince bir kabine krizi çıkmış sarayda, “Bunu hüinkara nasıl söyleriz!” endişesiyle ısrar etmişler bir şey istemesi için. “Hünkâr emridir, geri çevrilmez!” demişler. Mehmet Bey’in dediği dedik, bir şey istemez, vezirler de mutlaka isteyeceksin, iddiasındalar. Neredeyse falakaya yatıracaklar zavallıyı. “Bari herkesin gönlü olsun. “D “Artık yaşlandım, eğer mutlaka bir ihsanda bulunulacaksa yağmurda çamurda evime giderken pek müşkülât çekiyorum, ata binmeme müsaade buyurulsun! “**Tamam!**” demişler. (BÖİA, 106)*

3. örnekte izin isteyen Hakanî Mehmet Bey Osmanlının her türlü idarî ve siyâsî görüşmelerinin yapıldığı divanda alınan kararları zapta geçirmekle görevli ve Edirnekapısı civarında divan katipleri için ayrılan lojmanlarda oturan yaşlı bir adamdır. Hilye-i Saâdet adlı kitabı yazdığı için kendisine telif ücreti için para verilmesi ya da herhangi bir isteğinin yerine getirilmesi teklif edildiğinde bunları kabul etmeyerek geri çevirir. Bunun yerine şehir içerisinde arabaya ve ata binme yasağının kendisi için kaldırılmasını konusunda izin ister. Ata binmesi hususunda izin isteyen Hakanî Mehmet Bey verilen *tamam* yanıtı, gerçekleştirmek istediği eyleme dair bir onay/ izin anlamı taşımaktadır. İzin kipliğindeki *tamam* birimi konuşur ve kılıcı(lar) arasında geçen karşılıklı konuşmalarda talebe cevap olarak konumlanmıştır. Metinde *tamam*’ın bir izin işaretleyici olarak yorumlanmasında dil

içi faktörler haricinde dönemin koşullarına dair bir tarih bilgisine sahip olmayı gerektirmektedir.

(4)

“Şimdi yasal mevzuata kaldı iş. Bir avukat bulmam lazım Nevzat, bu işlerden anlayan bir avukat.”

Yanıt vermek yerine öylece süzdüm, şaşırmıştı.

“Niye öyle bakıyorsun?”

“Avukat bulman değil, bulmamız lazım. Azez sadece senin değil benim de kızım olacak.”

*Mahcup oldu, açıklamaya kalkışacaktı ki, “Bu konuyu konuşmuştuk, “diye izin vermedim. “**Tamam** Azez ’in velayetini sen üzerine al, ama sakın unutma onu birlikte büyüteceğiz.” (KÇ, 349)*

4. örnekte Azez’i evlat edinmek isteyen Evgenia için prosedür kısımları ile ilgili sevgilisi Nevzat’la konuşur. Evgenia’ nın kendi başına karar alması Nevzat’ı rahatsız eder. *Azez sadece senin değil benim de kızım olacak* cümlesinde bu konudan duyduğu rahatsızlığı dile getirir de konuşmanın devamında *Tamam Azez ’in velayetini sen üzerine al* diyerek velayeti tek başına almasına izin verir.

(5)

Spridonos ayağa kalktı:

“Komutanım! Anlaşıyor ki ikmal merkezimizden 200-250 km. uzaklaşacak olan ordunun ulaşım ve ikmal işinin başarılabileceği düşünülüyor. Yerimi, bunu başaracak olan arkadaşla terk etmeye hazırım, orduda vereceğiniz her göreve razıyım. “

Papulas, “Otur Yorgo “dedi, kurula döndü:

“Ben de en az bu arkadaşım kadar kaygılıyım ve sonuçtan kuşku duyuyorum. “General Stratigos, “Neden ama. “diye bağırdı, “..Türk ordusunun kısa zamanda yeniden toparlanmasına imkân yok. Haberalma Şubesinin elinde buna aykırı bir bilgi mi var? “

Ordu Haberalma Şubesi Müdürü Yüzbaşı Karassos, “Hayır efendim. “dedi, “..aldığım son bilgilere göre, Türkler Ankara’dan kaçmaya başlamışlar. Parlamentoyu da daha doğudaki bir şehre taşıyorlarmış. “

Stratigos, ağzı gizli bir gülüşle kıvrılarak yüzüne bakınca Papulas, “Ama güneydeki kolorduyu da Akşehir’e taşımaya başladılar! “diye bağırdı.

Kurmay Başkanı Albay Pallis, Papulas’ı yatıştırmak için araya girmek zorunluğunu duydu: “Komutanım, izin verirsiniz, Yarbay Spridonos ile görüşerek durumu yeniden değerlendirelim. Sonucu arz ederiz. “

*“**Tamam**. Toplantı bitmiştir. (ŞÇT, 215)*

3.7.2.3.4. hayır, olmaz, yok/ yoo!

Göknel'e göre cümleler, düşüncede oluşan bazı iticilerin etkisi altına şekillendiği için bu kelimeler cümlenin *yönverenleridir*. *Evet, hayır, elbette, belki, ancak, acaba ve, fakat, bile, ya..., ye..., hem..., ne...* gibi kelimelerle *ah, of, ha, hey, eyvah* gibi ünlemler, yönverenleri cümleler içinde temsil eden kelimelerdir. Bir cümlenin olumlu, olumsuz, soru ve emir şekillerini almasını veya bir emrin nazik bir şekilde ifade edilmesini bahsi geçen iticiler sağlar. Bunların diğer bazı görevleri de belirli ana cümleleri birbirine bağlamak, bazı noktalara önem vermek veya bir duyguyu ifade etmek üzere cümleyi şekillendirir (1973: 58-59). *Bugün sinemaya gidecek misin?* sorusuna cevap niteliğindeki *Hayır/ Yok gitmeyeceğim* cümlesinde *hayır* soruya olumsuz bir yanıt olarak kullanılırken, annesine *Sinemaya gidebilir miyim* sorusunu yönelten bir çocuğa verilen *Hayır/ Olmaz* yanıtı cümlenin yönvereni konumunda anlamı etkiler. Konuşur, ifadesine eklediği bu birimler vasıtasıyla kılıcıya söz konusu eylemin gerçekleşmesinde kendi tutumunun olumsuz olduğunu ve eylemin gerçekleşmesine karşı çıktığını kendinden emin bir şekilde aktararak cümledeki kiplik anlamın belirginleşmesine katkı sağlar.

(1)

“Düşmanı Ankara batısında, Sakarya mevzilerinde karşılamaya hazırlanıyoruz. Fakat biz Ankara’da kaldıkça, ordu, daima Ankara’yı korumak zorunluğunu duyacak ve serbestçe savaşamayacaktır. Bakanlar Kurulu, orduyu manevralarında serbest bırakmak için hükümet merkezimizin Kayseri’ye naklini uygun görmektedir.”

Bir şaşkınlık sessizliğinden sonra Meclis patladı:

“Hayırr! Aslaaa! Olmaz öyle şey!!! (ŞÇT, 171)

1. örnekte de *hayır* cümlenin anlamına yön veren bir kullanıma sahiptir. Hükümet merkezinin Kayseri’ye naklini uygun gördüğünü meclise bildirdiğinde meclisteki vekillerin verdiği yanıt, açık ve kuvvetli bir biçimde bu teklifi geri çevirerek izin vermediğini gösterir.

Hayır sözlüksel birimi aynı cümle içinde *yok, asla, katiyen* gibi olumsuzluk bildiren diğer kelimelerden biriyle kullanıldığında eyleme izin verilmediğine özellikle vurgu yapar.

(2)

“Hayır! Rengin okuyacak, bu sene üniversiteye başlayacaktı. Sizin oğlunuzsa ilkokulu bile bitirmemiş.” (M, 279-280).

2. örnekte Nefise Hanım kızının evlenmesine karşı çıkmaktadır. Nefise Hanım’ın küçük kızı Rengin evin en küçüğü ve göz bebeğidir. Hâli vakti yerinde bir ailenin kızı olan Rengin arka mahalledeki fırıncının oğlunu sever. Oğlanın ailesi üç kez kızı istemeye gelse de aile her defasında ret cevabı alır. Fırıncının karısı gündüz kadın kadına görüşmek için Nefise Hanım’ın kapısını çaldığında ona sevenleri ayırmanın günah olduğu söyler. Fakat Nefise Hanım’ın cevabı olumsuzdur. Bu evliliğe izin vermez.

(3)

NEVİN- (Adamın kızgınlığı ile mutlu olmuş gibidir. Öç almış olmanın üstünlüğü ile bakıyordur.) Korkutuyorsun beni!... Kuşku düşürdün içime: Yoksa sen mi öldürdün o adamı?

RİDVAN- Zayıf olan çeker gider bu dünyadan ... Burası güçlülerin yeri. Yaşayabilecekler yaşar, ancak. Layık olan ...

NEVİN- Çocuğumuz da layık değildi demek. ... Çekip gitti...

RİDVAN- Hadi onun için de suçlasana beni...

NEVİN- Önemli bir toplantıyı bırakıp gelmiştin gömülmesine ... Nasıl suçlarım!...

RİDVAN- Avrupa ölçüsünde bir finans toplantısıydı, gitmemelik edebilir miydim?

NEVİN- Avrupa ölçüsünde olur, Amerika ölçüsünde, dünya ölçüsünde olur. En küçüğü yurt ölçüsünde ... Biliyor musun, bir de kişilerin kendi minicik ölçüleri vardır yeryüzünde ...

RİDVAN- Evet var. Ben bir orkestrayı yönetiyorum, sen oturup birlikte kaval çalalım diye tutturuyorsun.

*NEVİN- Gerçekten çok küçük değil mi? Yirmi yıl önce bu odada çalınan kavalın mutluluğu getirdi beni bugüne kadar. Şimdi **anlatabilir miyim** adamın öyküsünü?*

RİDVAN- Hayır, istemiyorum. (TO, 283-284)

3. örnekte Nevin ve Rıdvan arasında bir adamın geçmişiyle ilgili hikâyesi üzerine bir konuşma geçmektedir. Nevin’in imaları bu hikâyedeki adamın kendi kocası olduğu çıkarımına varmamızı sağlar. Rıdvan ise bu hikâyenin anlatılmasına sinirlenerek artık o adamın olmadığını söyler. Kocasının siniri geçtikten sonra kadın ikinci kez hikâyeyi anlatmak için kocasına “Şimdi anlatabilir miyim “sorusunu yöneltir. Bu soruya karşılık otoritenin durum/ olay karşısındaki tutumunu aktarmada tercih edilen hayır kelimesi izin verilmeyen alanı işaretler.

(4)

EKMEL: Halbuki sana yeni bir doküman getirdim.

SEVGİ: Mersi enişteciğim. Ama ben tezimi nasıl yazacağımı tasarladım bile.

NESİP: Ben artık hiçbir şey yazmayacaksın sanmıştım.

SEVGİ: Ne münasebet?

EKMEL: Hangi açıdan yazacaksın?

SEVGİ: Baltacı'nın kendi açısından.

OKTAY: Hayır, bunu yazamazsınız.

SEVGİ: Neden? Doğru mu değil?

OKTAY: Doğruluğuna doğru ama, hocalar doğrudan hoşlanmazlar. Sınıfta kalırsınız.

EKMEL: Hiçbir şey anlamıyorum.

NESİP: Gayret de etmeyin.

SEVGİ: Bu baltacı, hiç bilmediğiniz bir Baltacı.

EKMEL: Hangi dokümanlara istinat edecek tezin?

SEVGİ: En çok bir mektuba. Baltacı'nın son günlerde yazıp çocuklarına bıraktığı bir mektuba.

NESİP: Nerede imiş bu mektup?

SEVGİ: Son zamanlarda bir veresesinin metrukâtı³⁷ arasında bulunmuş.

EKMEL, NESİP: Görebilir miyiz?

SEVGİ: Hayır. (VDD, 147-148)

4. örnekte Oktay ve Sevgi kütüphanede konuşurken Sevgi'nin eniştesi Ekmel ve babasının arkadaşı Nesip içeri girer. Onlar Sevgi'nin doktora tezini nasıl yazacağı konusunda Sevgiye bir fikir vermek istemektedir. Sevgi ise tezini nasıl yazacağını çoktan tasarlamıştır. Sevgi doktora tezinde tarihte Baltacı Mehmet olarak bilinen Osmanlı veziri hakkında yorumda bulunurken mektup üzerinden yola çıkmaya karar verir. Ekmel ve Nesip Baltacı'nın yazdığı bu mektubu görmek istemesine karşılık Sevgi onların *Görebilir miyiz?* sorusuna hayır yanıtını vererek onların bu izin isteğini geri çevirir ve mektubu görmelerini engeller.

İzinler, otoritenin isteneni verme veya reddetme yetkisini ima eder (Merriam Webster, 1996: 286). Bir konuşur yetkisine veya dış koşullara bağlı olarak izin verebilir ya da vermeyebilir. Dolayısıyla olumlu izinler gibi izin vermeme ya da diğer bir ifadeyle iznin olumsuzlanması da izin kipliğinin bir parçasıdır. Türkçede

³⁷ Verese: Mirasçı; Metrukât: Ölmüş birinden kalan bir eşya.

izin vermeme eylemi için kullanılan çeşitli işaretleyicilerden biri *ol-* fiilinin geniş zaman üçüncü kişi olumsuz çekimiyle meydana gelen *olmaz* sözcüğüdür. *İmkânsız, gerçekleşemez, gayri mümkün* (TS, 2011: 1799) anlamındaki bu kelime izin kipliğinde eylemin engellendiği izinleri ifade eder.

(5)

Bu bizim Musa ne olmuş? Düşünüyorum, düşünüyorum, bitürlü bulamıyorum. Gazinodaki hesap şöyle böyle ikiyüz lirayı buldu. Gazinocu, “para almam da almam “diyor.

Bir arabaya bindik, eve geldik. Ertesi gün pazar. Musa kolları sıvayıp kendi eliyle yemekler yaptı. Ben gidecek oldum.

- **Olmaz**, dedi, bir hafta misafirim ol da, aklın başına gelsin. (AZDE, 71)

5. örnekte beş aydır iş arayan ve hiçbir iş bulamayan anlatıcı Maçka’dan Dolmabahçe’ye doğru, düşünün düşünün giderken eski arkadaşı Musa’yı görür ve beraber vakit geçirirler. Onun evinde kalan anlatıcı ertesi gün gitmek istediğinde ev sahibi Musa onu *Hayır* diyerek engeller ve gitmesine izin vermez.

(6)

“Dükkânı dağıtsak. Terzilik zanaat işi. Benim elim rahmetli babam gibi yatkın değil. Müşteri az. Herkes sadece ceket ters yüz ettiriyor, yama yaptırıyor, astar değiştiriyor. Kimsede terziye verecek para yok bu devirde. Dükkânın kirasını zar zor çıkarıyoruz. Ne uzuyoruz ne kısalıyoruz, tavşan kuyruğu gibi.

Ve annesinin rızasını istedi.

Neyyire Hanım’ınsa boğazına bir şey tıkanmış, dili bağlanmıştı. Her şey sessiz sedasız karara bağlanmış, öyle mi? Baba ocağı terzihane demek dört boğazı doyurmaya yetmiyordu. Onca yıl tıkr tıkr işleyen kapı şimdi mi kör kilit olmuştu.

*Nedense sonra şakağına sokulan bıçağın sancıları arasında Neyyire Hanım “**Olmaz oğlum** “diyebildi (M, 31-32)*

Neyyire Hanım ve gelini Keriman bir türlü anlaşılamazlar ve evde sürekli problem yaşarlar. Annesi ile eşi arasında kalan Fahir çareyi İstanbul’a gitmekte bulur. Ancak gitmeden önce annesiyle konuşarak onun rızasını/ iznini ister. Neyyire Hanım oğlunun bu izin isteğini *Olmaz* birimi ile geri çevirir/ onaylamaz.

(7)

Kemal ıhlamurdan birkaç yudum aldı.

“Büyükvalideciğim, iyileşip yaramazlık yapmamı istemiyorsanız beni neden besliyorsunuz böyle?”

“Çünkü iyileşince seni bir an evvel Beypazarı’na, amcanın yanına yollayacağım.”

“Bu kararı siz mi vereceksiniz benim adıma?”

“Evet. Burada kalamazsın evladım. Dayın arandığını söylüyor.

Evde hasta yatarken tehlike yoktu. Kimsenin aklına Reşat Bey’in evini aramak gelmezdi. Ama sen sokağa çıkmaya başladığın an, peşine takılacak hafiyeleri eve kadar getirirsin maazallah. Behice geline her zaman hak vermem ama bu endişesini anlıyorum. “

“Giderim. Ama gideceğim yere ben karar veririm.”

“Beypazarı’na ...”

“Hayır. İstanbul’da kalacağım.”

“Nerede?”

“Arkadaşlarımla.”

“**Olmaz** oğlum. Sana bakım lazım. Sarıkamış’ta o kadar çok hırpalanmışsın ki, daha senelerce bakım lazım sana. Beypazarı’nda akrabalarının çiftliğinde beslenirsin, bakılırsın, kendine gelirsın. Belki bir de helal süt emmiş kız bulurlar sana eşraftan.” (V, 56)

(8)

KÜŞAT: Yemeğe mi? İstemiyorum. Gitmeyeceksin.

SERAP: Yargıçlar kurulunun iki üyesi ile tanıştıracak beni.

KÜŞAT: Onlar da onun gibi arsız bakışlı iki kart zamparadır herhâlde.

SERAP: Senin için daha çok. Çıtlatmalıyım biraz tablonda ne yapmak istediğini.

KÜŞAT: Anlayan anlar.

SERAP: Onlar kolay anlamaz. Oy dilenmek değil bu. Sadece hazırlamak hislerini, anlayışlarını. Alo... benim. Evet. Küşat’ın atölyesindeyim. Doğru, çocuğum sayılır o benim biraz. Yemek için buradan alın artık beni. İşte bu kadar. Evime gitmesin diye. Bir sigaran var mı?

KÜŞAT: Kalmamış aksi gibi.

SERAP: Biliyorum dokunuyor sana.

KÜŞAT: Şu köşedeki bakkaldan alayım.

SERAP: Tembellik için fırsat değil mi? **Olmaz**. Ben alır gelirim. Sen resmine devam et. (VDD, 67)

Resim yarışmasına hazırlanan Küşat bir taraftan sevgilisi Serpil ile sohbet ederken bir taraftan da resim çizer. O sırada Serpil’in arkadaşı ve aynı zamanda resim

yarışmasının da jüri üyesi olan Üstat, Serpil'i telefonla arayarak akşam yemeğine davet eder. Küşat bu durumdan hiç hoşlanmaz. Serpil'in yemeğe gidecek olması onu huzursuz eder ve Serpil telefonla konuştuğundan sonra bir sigara içmek ister. Sigaranın bittiğini fark eden Küşat yeni bir paket almak için dışarıya çıkacakken Serpil ona engel olur, dışarı çıkmasına müsaade etmez.

Lewis, *yok* biriminin *evet/ hayır* ile oluşturulan sorulara verilen cevaplarda *hayır* anlamıyla kullanılabildiğinden bahseder ve “Gidiyor musun? -Yok, “Gidiyor musun? –Hayır.” örneklerini verir. Halk arasında yaygın bir kullanıma sahip olan *yok* bu anlamda genellikle k harfi olmadan sesli harfin uzun telaffuz edilerek fonetik olarak yooo! şeklinde de yazılabilir (2000: 217). Tura da *hayır* anlamında *yok* sözlüksel biriminin olumsuz bağlayıcı olarak cümlelerin başlangıç konumunda *hayır* gibi kullanılabildiğine dikkat çeker (1981: 325). İzin ifadeleri açısından ele alındığında ise kılıcının izin talebine verilen *yok* yanıtı, yükümlü bir kaynağın yüklemde işaret edilen eyleme izin vermediğine, iznin yokluğuna gönderme yapmaktadır.

(9)

15. Tümen'in 56. Alayı da yürüyüşe geçmek üzereydi. Ama dişsiz, buruşuk yüzlü, şirin bir yaşlı kadın Alay Komutanı Fehmi Bey'in eline yapışmış bırakmıyordu. Çevrede alayı uğurlamaya gelmiş kadın, erkek yüzlerce köylü vardı. Sıraya girmiş askere hâlâ börek, meyve, pestil ikram etmeye, haşlanmış yumurta vermeye çabalıyorlardı. Bazı çocuklar askerlerin kucağına tırmanmışlardı. Ortalık bayram yerine benziyordu.

“Anam, izin ver de yola çıkalım.”

“**Yoo**, valla bırakmam.” (ŞÇT, 633)

(10)

YAHYA:

Bir de Şehzade'yi dinleseniz Hünkârım, o sizin öz oğlunuz...

SÜLEYMAN (başım sallayarak):

Canımın en değerli parçası. İşte bunun için, bu safhada dinleyemem onu; baba hükümdara ağır basabilir onu dinlerken, dengem bozulabilir, taraf tutarak haksız davranabilirim.

YAHYA:

Şimdi de Padişahım, büyük bir haksızlığa yol açılmış olmuyor mu?

SÜLEYMAN:

Doğru davrandığımdan eminim Yahya. Seni severim, en iyi şairlerimden birisin, incitmek istemem seni. Mustafa bana, daha kötüsü, devlete karşı suç işledi, bağışlanmaz bir suç. Çiftçi Süleyman'ın oğlu suç işlerse cezasını çeker mutlaka; balıkçı Süleyman'ın oğlu suç işlerse, adaletin pençesinden kurtulamaz. Ama Sultan Süleyman'ın oğlu suç işlerse örtbas edilir, öyle mi?

Yoo, olmaz öyle şey! Sultan Süleyman'ın devrinde böyle bir şey olamaz, olamaz! (KS, 120)

Yahya padişah'tan kendi oğlu Mustafa'yı dinlemesini ister. Padişah ilgili eylem için kendisinden beklentilerin olduğunu farkındadır. Süleyman, *Çiftçi Süleyman'ın oğlu suç işlerse cezasını çeker mutlaka; balıkçı Süleyman'ın oğlu suç işlerse, adaletin pençesinden kurtulamaz. Ama Sultan Süleyman'ın oğlu suç işlerse örtbas edilir, öyle mi?* cümlesiyle karşısındaki kişilerin bu beklenti içinde olduklarının farkında olduğunu hissettirir. Ancak *Yoo, olmaz öyle şey!* cümlesiyle bu fikrin doğru olmadığını ve kendi oğlunun suçunun örtbas edilmesine izin vermeyeceğini dile getirmektedir. Sultan Süleyman, kendi oğlunun işlediği suçtan dolayı cezasız kalmasına izin vermeyeceğini yoo, diyerek belirtmekte olmaz öyle bir şey ifadesi ile de kesinleştirmektedir. Dış kaynak olan konuşurun izin tutumunu yansıtmak için oldukça sık kullanılan bu kelimeler izin alanında dilsel bir çeşitlilik yahut zenginliğin de göstergeleridir.

3.7.2.4. Kiplik Sözler/ Kalıp İfadelerin Etkisi

Aslan Demir, kiplik söz terimini, işlev bakımından zarflara görece benzeyen; bir kısmı basit ya da öbek yapısında olan, bir kısmı ise bir yüklemi olması nedeniyle cümle görünümlü; ancak bağımsız bir cümle oluşturmaktan çok, yarı gramatikal-görevli birer öge gibi kullanılan; konuşurun beklenti, tutum ve tavırlarını yansıtan birimler olarak tanımlamaktadır: *bakalım, istersen, olmaz mı, değil mi, vb.* (2008: 129). Gündelik hayatın içinde iletişim esnasında konuşur ile kılıcının aralarındaki samimiyete, kullanıldıkları ortam ve konuya bağlı olarak ifadesine eklediği *benden sana izin, müsaade sizin, dünyada / hayatta olmaz vb.* kalıp ifadeler başka bir dil birimine ihtiyaç duymadan doğrudan anlamı işaretleyebilir. Konuşur- kılıcı ilişkilerinde mesafenin olmadığı samimi durumlarda kişi karşısındaki kişiden bazen nezaketen bazen de eylemi gerçekleştirmede karşısındaki kişinin onayını almak için izin istemektedir.

(1)

İtir ve Rukiye erkeklerin kadınlara verdiği değer üzerine konuşur. Rukiye İtir'ın söylemek istediklerini tam olarak anlayamaz. İtir Rukiye'ye erkeklerin kadınları nesne, yemek vs. gözü ile baktığından bahseder.

Rukiye: Şey mi?

İtir: Evet, şey. Nesne. Et

Rukiye: Nasıl et ablacığım?

İtir: Bayağı et. Köfte gibi.

Rukiye: Bana et diyen herifin gözünü oyarım!

*İtir. Oy. **Benden sana izin.** (SO, 310)*

Müsaade sizin kalıp ifadesi kılıcının izin taleplerine cevap niteliğinde hem bir onay göstergesi hem de bir nezaket ifadesidir. İzin verme gücüne sahip olan konuşur kılıcıyla arasında var olan yakınlıktan ötürü, tevazu göstererek bu gücü kılıcıya atfederek onu yüceltmekte hem de ona izin vermektedir.

(2)

“Yazacak olursam, zât-ı âlinizden müsaade alacağım.”

*Rica ederim Avni Bey. Ben kimim ki? **Müsaade sizin.** (M, 97)*

2. örnekte yer alan konuşmanın katılımcılarından Avni, yazmak için Ruhi Mücerret'ten izin alacağını belirtmekte Ruhi Mücerret ise *müsaade sizin* işaretleyicisini kullanarak iznini dile getirmektedir.

(3)

“Günaydın Evgeniacım, günaydın canım...” Bakışlarım pencereye kaydı.

“Vakit epeyce geçmiş. Gitsem iyi olacak.”

*“**Hayatta olmaz!**” dedi yatakta doğrularak. “Kahvaltı yapmadan bırakmam seni.” (KÇ, 14)*

Sabah uyananınca saatin ilerlediğini fark eden Nevzat sevgilisi Evgenia'ya gitmek istediğini söyler. Evgenia, Nevzat'ın gitme eylemini istemediğini ve bu eyleme izin vermediği yönündeki tutumunu *Dünyada/hayatta olmaz* kalıp ifadesi ile iletir. *Dünyada/hayatta olmaz* kalıp ifadesi otoritenin kılıcının gelecekteki eylemlerini kısıtlayarak, olumsuz bir izin gönderiminde bulunur. Kılıcının gerçekleştirmek istediği durum ya da olayı gerçekleşmesini istemediğini ve izin vermediğini işaretler.

(4)

ALİ RIZA Yahu bir ufak rakımız olaydı...

MUSTAFA Ali Rıza, müsaade edersen ben...

ALİ RIZA Yoo, *dünyada olmaz*. (TO2, 22)

Mustafa ve eniştesi Ali Rıza güzel bir masada yemek yemektedir. Ali Rıza pek keyifli olduğundan ve bunu kutlamak istediğinden bahseder ancak masada rakı eksiktir. Mustafa rakı almak için para çıkarmaya yeltendiği sırada Ali Rıza, Mustafa'nın söz konusu eylemi gerçekleştirmesine karşı çıkarak müsaade etmediğini *Dünyada olmaz* diyerek belirtir.

3.7.3. Biçimbirimsel-Sözlüksel Birimler

3.7.3.1. -mAyA gerek/yok

Gerek- fiili kelime anlamı itibari ile yükümlülük kipliği alanına girmektedir. *Kurallara uymanız gerek* cümlesinde yetkili bir kaynağın karşındaki kişileri kurallara uymaları konusunda uyardığı, *Burada beklemen gerek* cümlesinde konuşurun kılıcıya bekleme konusunda bir yükümlemede bulunduğu görülmektedir. Ancak aynı dizime *yok* sözlüksel biriminin eklenmesi söz konusu kiplik alanında anlamsal bir değişiklik yaratmaktadır. *Burada beklemene gerek yok*. *Artık gidebilirsin* örneğinde kişinin üzerinde baskı yaratan ve zorunluluk hâline nispeten daha düşük bir yaptırım gücüne sahip olan gereklilik hâlinin kaldırıldığı ve kılıcıya gitmesi yönünde bir serbestlik sağlandığı görülür. Bu bakımdan *fiil+ [-mAyA-mAnA] gerek yok* eş dizimi önceden kararlaştırılan ve kılıcı üzerinde gereklilik / zorunluluk yaratan durumun otorite tarafından kaldırılması yoluyla izin / serbestlik gönderimi sağlayan bir işaretleyici olarak düşünülebilir. Nitekim Wright da bir eylemde iznin temel iki işaretleyicisinden ilkinin “*gerek yok / gerekli değil*” yapısı, ikincisinin ise *-Abil* işaretleyicisi olduğunu ifade eder. Wright’a göre bu işaretleyiciler zayıf izinlerdir (1968: 5). Benzer şekilde Lyons, izinlerin *muafiyet / serbestlik* ile ilişkili olduğunu ve *gerek yok* işaretleyicisinin izin anlamı barındırdığını savunur (1977: 837). Yine Palmer, *gerekli değil / gerek yok* yapısının hem eylemde bulunmama iznini hem de zorunluluk olmamasını ifade etmek için kullanıldığından bahseder (1995: 457). Türkçede de durum benzerdir. İzin kipliğinde konuşurun ifadelerinde yer alan *gerek yok* yapısı eylemi gerçekleştirecek kılıcı üzerinde var olan gereklilik hâlini ortadan kaldırır. Kılıcıya eylemi gerçekleştirmemesi konusunda serbestlik tanınarak kılıcı eylemden sorumlu tutulmaz.

(1)

Evinin önünde indik. Eli bahçe kapısı mandalında bekledi.

“Bende anlayamadığın neydi biliyor musun?” diye sordu.

“Neymiş?”

“Nazım’ın dediği gibi, Ben artık şarkı dinlemek değil, şarkı söylemek istiyordum. Kendi şarkımı. Yapamayacağımı biliyorum çünkü o şarkı içimde kuruyup kaldı. Beni öldüren bu işte.”

*“Şarkılar bitmez” dedim. “Yeni şarkılar filizlenip doğar her zaman. Hadi gidip hemen yat. Yarın duruşma salonunda olacağım. Görüşürüz.” “**Gelmene gerek yok.**” (SŞZ, 157)*

1. örnekte Deniz ve Cihan’ın arasında geçen konuşma yer almaktadır. Deniz, hapse girip çıkmıştır. Ancak mahkeme süreci devam eder. Cihan’la konuştukları akşamın ertesi gününde Deniz’in duruşması vardır. Statü olarak birbirine denk bu iki kişinin arkadaşlık bağı gereği birbirlerine karşı sorumlulukları bulunmaktadır. Deniz, bu zor süreçte arkadaşlarının, ailesinin desteğine ihtiyaç duysa da Cihan’a mahkemeye gelme eylemini yerine getirmesi için yükümlenmede bulunmaz. Aksine *Gelmene gerek yok* cümlesiyle gelme eylemini gerçekleştirmemesi konusunda ona bir muafiyet / serbestlik sağlar.

(2)

Kahveci çırağı boşları iki defa alırken Mücellâ asıl konuya ancak girebildi.

“Sahir Efendi “diye başladı. Yüzünde hem çekinme hem de muhabbet vardı.

*“Hay hay “dedi Sahir Efendi. “Bana **sormanıza gerek yoktu** ki.” (M, 104)*

2. örnekte Mücellâ’nın dayısının kızı Filiz nişanlanacaktır ve nişan yapmak için mekân olarak uzak akrabaları Sahir Efendi’nin konağı düşünülmüştür. Mücellâ, Sahir Efendi’nin dükkânına giderek konuyu açar ve nişanı onun konağında yapmak için Sahir Efendi’den izin ister. Sahir Efendi ise *bana sormanıza gerek yoktu* cümlesiyle onun izin isteğine olumlu bir yanıt vermiş olur.

3.7.3.2.-mAk zorunda değil

Şart, lazım ve zorunluluk dışarıdan getirilen ve kişilerin kendilerinden istenen /beklenen iş, oluş ve hareketle ilgili yükümlülüklerle doğrudan bağlantılıdır. Zorunluluğun kaldırılması bir iznin verilmesiyle eşdeğer kabul edilir (Radden ve Dirven, 2007: 259). Bu birimlerin isim soylu kelimeleri olumsuzlayan *değil* ile kullanılması kişinin üzerindeki baskıyı ortadan kaldırarak yapılması gerekli/zorunlu olmayan durumları / eylemleri bildirir. Wright’a göre bir durumun ya da eylemin olabileceğini veya yapılabileceğini söylemenin yollarından biri başka bir şeyin

zorunluluk hâlinin olumsuzlanmasıyla sağlanır. Bir izin ifadesi ilk anlama sahip olduğunda, aynı zamanda *gerekmez, zorunlu değil* ifadesi olarak da çevrilebilir (1968: 5). Dış kaynaklı bir güce bağlı olmaları ve kılıcının eylemleriyle ilgilenmeleri sebebiyle izin ve zorunluluk semantik açıdan birbirlerinin alanını kapsamaktadır. Yetki sahibi konuşurun etkisiyle kılıcıyı belirli bir eylemi gerçekleştirmeye zorlayan nedenler ortadan kaldırılarak öznenin eylemi gerçekleştirmesi için ona serbestlik sağlanır.

(1)

“Bulaşık manyağı oldun sen de be! Bırak, biri yıkar kaldırır elbet, sen ne diye dert ediyorsun?” diyor Yüksel. Bırakıyorum, mutfağın tezgâhı dolup taşıyor.

“Yemek yapma, ortaklaşa yaparız, geniş ol, üstlenme” diyor. Her taraf yağlı bir çöplüğe dönüşüyor. Bulgu pilavları tencerelerden taşıyor.

“Ben bu kadar adama bakamam” diyorum.

*“Kimseye **bakmak zorunda değilsin**. Biz bu süreçte imkânları ve hayatı bölüşmek zorundayız Deniz” (SSZ, 187)*

1. örnekte evliliğinde çok mutsuz olan Deniz ile kocasının karşılıklı konuşması yer almaktadır. Siyasi nedenlerden dolayı okul kapalı olduğu için evden çıkamayan Deniz eşinin eve gelen arkadaşlarından ve onların dağınıklığından sıkılmıştır. Eşi Yüksek ile bu sebeplerden ötürü sürekli tartışırlar. Evli olan insanlar evliliklerini devam ettirmek, mutlu yaşamak için birtakım kurallara uymakla yükümlüdürler. Deniz’in eşi evin düzenini sağlama konusunda eşini mecbur bırakmaz.

(2)

Onu bir «sapma» dan alıkoymak istiyorsa, bu işin ciddi, telefon görüşmesi ötesinde bir şey olduğunu bilmesi, ona göre davranması gerekmez miydi? öyleyse? Doğan’ın kopması, ya da kopma belirtileri, Olcay ilişkisinde bir rahatlama, bir anlamda ayak bağından kurtulma mıydı? Ali için. Doğan Ali’nin bu düşüncelerini sezmişçesine patladı:

“Bana katlanmak zorunda değilsiniz!” (YBÖV, 93)

Ali ve Doğan kendilerini aynı davaya adanmış iki arkadaş olmalarına rağmen son zamanlarda Ali arkadaşı Doğan’a karşı mesafeli durmaktadır. Doğan’ı bir kenara çekip anlamsız, duygusal sorunları açık açık konuşmak yerine bu soruna telefonda değinir. Onun suçlamaları karşısında sinirlenen Doğan, Ali’ye kendisine katlanmak zorunda olmadığını söyler. Ali’nin suçlamaları karşısında Doğan’ın *bana katlanmak zorunda değilsiniz* cümlesi arkadaşlık bağı gereği birbirlerine karşı var olan birtakım

sorumlulukları/yükümlülükleri kaldırarak onu hareketleri konusunda serbest bırakan/izin veren bir eylem tarzı yansıtmakta olduğunu gösterir. Konuşurun cümlesindeki zorunluluğu kaldıran, serbestlik tanıyan bu anlam -mAk zorunda değil yapısı ile işaretlenmiştir.

(3)

Kız bu sırada torba biçimindeki geniş; siyah çantasından dijital bir kayıt cihazı çıkardı. Hani şu metal renkte, incecik olanlardan. “Size birkaç soru sorup kaydetmek istiyorum. Tabii, sakıncası yoksa ...” dedi. “Sakıncası yok ama bir şartım var” dedim.

“Nedir o şartınız?”

Bana kaç soru sorarsa, benim de o kadar soru sorma hakkım olacağını söyledim.

“Ama gazeteci olan benim” dedi.

“Soru sormak için ille de gazeteci olmak mı gerekir?” diye yanıtladım onu.

“Değil de ...” dedi, “soru sormak benim işim. Okurlar için ... Haber alma hakkı. ...”

“Bakın, tartışmayı boşuna başka yönlelere çekmeyin.

Böyle bir şartım var sonuçta” dedim.

“Ama zaten istemediğiniz sorulara yanıt vermek zorunda değilsiniz ki. Bir şart ileri sürmenize hiç gerek yok.” (KH, 28-29)

3. örnekte evinde kitap okuma hazırlığı yapan Ahmet Arslan’ın birden kapısı çalınır. Kapıdaki kız kendini kasabada işlenen Arzu cinayetini araştırmaya gelen gazeteci olarak tanıtır. Gazeteci kız Ahmet’e Arzu hakkında birkaç soru sormak istediğini söyler. Ahmet başta kabul etmese de sonradan bir şart sunarak soruları cevaplamayı kabul eder. Gazeteci kız ise onun sorulara yanıt vermek zorunda olmadığını belirtir. Bu örnekte gazeteci kızın Ahmet’e söylediği *Ama zaten istemediğiniz sorulara yanıt vermek zorunda değilsiniz ki* cümlesi konuşur tarafından yükümlülüğün kaldırılmasını değil var olan serbestliği, muaf olma durumunu hatırlatmaktadır.

(4)

Yine sustu, kirpiklerinde iki damla yaş titreyip duruyordu. “Ali bunu anlatmak zorunda değilsin, “dedim anlayışlı bir tavırla. “Hepimizin sırları var. “Derin bir acı belirdi genç yüzünde. “Anlatmak zorundayım Başkomserim. Kendimi temize çıkarmak için değil, bununla yüzleşmek için. İkinizin de beni anlaması için (KÇ, 183)

Bir cinayet dosyasında adı geçen Ali cinayeti işlemediği hâlde cinayete ilgili bazı bilgileri saklayarak garip davranışlar sergiler. Olayın üzerinden birkaç gün geçtikten

sonra bu sakladıklarını amirine anlatmaya karar verir. Konuşma esnasında geçmişinde onu üzen birtakım olaylar olduğunu fark eden amir, *Ali bunu anlatmak zorunda değilsin* cümlesiyle Ali'nin üzerindeki zorunluluğu kaldırarak ona anlatmaması için izin verir.

3.7.4. Söz Dizimsel Birimler

3.7.4.1. Bağlaçların Etkisi

Kılıcıyı harekete geçirmesi beklenen güç, kendi beklenti ve istekleri değil, otoritenin yetkisinden kaynaklanan dış dinamiklerdir. Bu bakımdan konuşurun izinlerinde yer alan bağlaçların kılıcıya izin verirken kılıcının gerçekleştireceği eylemin kapsamını da değiştirebilmektedir. İzinlerde bağlaçlar genellikle kılıcının gerçekleştirmesine izin verilen en az iki durum/eylem arasında teklif sunma ya da bunları onaylama / izin verme işlevleri ile yer alır. İzin verme alanında *ister... ister* bağlacı karar verme yetkisine sahip otoritenin eylemi gerçekleştirmesinde seçimi kılıcının kararına bıraktığı durumlarda kullanılır. Kılıcı her iki durumu gerçekleştirmek için izinli olsa bile yaptığı muhasebe sonucunda bunlardan ancak birini seçebilir. Kılıcı kendisine sunulan seçeneklerden hangisini seçerse seçsin yine otoritenin kendisi için çizdiği sınırlar içerisinde bir eylemde bulunacaktır. Bu noktada *ister....ister* kiplik ifadesi ile kodlanan izinler kılıcının isteğine bağlı görünse de aslında kılıcının dışındadır.

(1)

*Evimden epeyce uzakta ama yayınevinin özel şoförü, okul taşıtları gibi, orda çalışanlarla birlikte beni de getirip götürmekte. Yılda bir ay izin. Uzatılmış bayram ve yeni yıl izinleri hakeza ... Öğle yemekleri hazırda, kahve barlar için fişlerimiz var. Aslında bunları böyle böyle sıralamam gereksiz; editörlük dediğin önündeki zamana bağlı işleri gününde ve saatinde, kapağıyla, şusu busuyla yerli yerinde yapıp bitirmek. **İster** evinde hallet **ister** tatil seyahatinde, nasıl işine gelirse... Durum yasası değişmez: Kesinlikle ve acilen. Ancak kaçınılmaz mecburi mazeretlere göz yumulabilir. (DDU, 145)*

1. örnekte cümle kuruluşunda bağlaç görevinde bulunan *ister.... ister* bağlacı editörlük yapan kahramana evinde tatil seyahatinde ya da başka herhangi bir yerde çalışma, işini tamamlama serbestliğini gösteren bir tutumu ifade ettiğinden kiplik ulamının kapsamı içinde değerlendirilmiştir.

(2)

“Savcıya hiç kızmadınız mı? “
“Yoo, niye kızayım? “dedim.

“Sizden kuşkulandı, tutuklanmanızı istedi ya. “

“Görevini yaptı “dedim. “Ayrıca bir ara sen de kuşkulandın, unutma. Az bağırıp çağırmadın bana. “

Doğru olmadığını bile bile “Ben sizi denemek istemiştim “dedi . “Sinirleriniz nereye kadar dayanıyor diye. “

“Bunun sınırı yok. Canıma zarar vermediği sürece hiçbir şeye aldırmam ben. Çünkü insanları yöneten o diktatörü, yani egoyu yendim. “

Yine bilmiş bir eda takınarak bana inanmadığını söyledi. “Bence yalan söylüyorsunuz ya da kendinizi kandırıyorsunuz “dedi. “Gördüğüm kadarıyla o kadar duygusuz bir insan da değilsiniz, sadece saklıyorsunuz kendinizi. “

“**İster** inan **ister** inanma ama ben doğru söylediğimi biliyorum “dedim (KH, 157)

2. örnek gazeteci ile roman kahramanı Ahmet arasında geçen konuşmadan alınmış bir kesittir. Gazeteci kız, cinayet şüphesi için ifadesi alınan Ahmet’e savcıya kızıp kızmadığını sorar. Ahmet, savcıya kızmadığını söyleyince gazeteci kız *Bence yalan söylüyorsunuz ya da kendinizi kandırıyorsunuz* diyerek ona inanmadığını belli eder. Onun bu cümlesinden sonra Ahmet doğruları söylediğinden emin olduğunu, anlattıklarına inanma(ma)sı konusunda onu zorlamayacağını *ister ister* bağlacı ile bildirmektedir. Ahmet, *İster inan ister inanma* cümlesiyle gazeteciyi istediği fikre inanması konusunda serbest bırakmıştır.

(3)

Ablasına gitti. “Ben hazırım” dedi. İzmir’ e iki bilet almıştı. Gideceği yeri belirlemişti.

- Gidiyorum abla. Belki hiç dönmem. Hakkınızı helal edin.

Ablası sarıldı, ağladı, “helal olsun” dedi.

- Evi kiraya ver, parasını sen al, eşyaları **ister** bırak **ister** sat. (TBK, 55)

(4)

-Beğ, dedi yeniden. Yutkundu. Gerisini getiremiyordu.

-Söyle be kardeşim, diye parladı Derviş Usta. Nedir derdin?

-Biz gurbetçiyiz de. Avrat mavrat yok. Don da yırtık. Dikememiştik. Dikseydik iyiymi ya.

Çıplak bacaklarından, deriler sallanıyordu. Göğüs kafesi ufalmış ufalmış , yumruk kadar kalmıştı. Yere bakarak alçak sesle konuşuyordu.

-Kara amele idik bunca yıldır. Hiç böyle işe soyunmamıştık. Bilseydim...

- Tamam tamam, anladık. Bugün hele pantolon **giy de**, dikersin sonra. Yürüyün şimdi. (YAS, 20)

(5)

Mektubu Umay Nine'den sonra Semahat 'in rızasıyla, artık aileden kabul edilen Karaca -öfkeyle- ve Ertuğrul Amca -gözyaşlarıyla- hepsi onun dileğine uyarak sessizce okudular. O perşembe sabahı, Kayseri'de kahvaltı masasının başında üzüntüden yorulmuş oturlarken yeniden masaya dönen Umay Nine onlara hitaben şöyle dedi:

*“Adlarımız ilk kez yüzümüze veya kulağımıza söylendiğinde ses göklere yükselir. Havada dolaşır, oradan sulara akar, sudan toprağa ve ağaca yürür. Böylece ilk söylendiğinde adımızı tüm tabiat duyar, tanır, bilir. Kişiler çocuklarına ancak kendi onurlarıyla değerlenmiş adlar verebilirler. Eğer kendileri onursuz ve hainlerse çocuklarına verdikleri adlar tabiatla ünsüz, yani nefessiz kalır, sonra kaybolur, tamamen silinir. Semahat doğduğunda ona Bahar Ergönül adını veren biyolojik ailesi, çocuklarının başına gelen felaketten sonra yaşadığı acı ve korkular sırasında yanında durmadığı, öz evlatlarına bile hayırları dokunmadığı için verdikleri bu adın ne göklerde ne sulara ne toprakta ne de toprak altında bir hükmü kalmıştır. Yani Bahar Ergönül tabiatla silinmiştir. Bu yüzden şimdi kızımızın kendi iradesi ve rızasıyla kendine seçtiği Semahat adı, onun onuruyla nefes bulmuş olup, o yaşadığı sürece bu yeryüzünde baki kalacaktır. Kendisi istediği takdirde Kaman veya Bayülgen soyadlarından birini **alabilir**. Çünkü sanılanın aksine, kişi gerektiğinde kendi akrabalarını seçebilir. Bunu kanunen gerçekleştirmesi için ona bizzat da destek olacağım.” (H, 106-107)*

Bilindiği gibi soyadı, bireyin yer aldığı toplumda kanunen varlığını gösterir ve aile bağı (anne-baba), evlilik, evlat edinme ya da idari kararlar gibi çeşitli yollarla kazanılır. 5. örnekte roman kahramanlarından olan Umay Nine ve torunu Defne ile Semahat (Bahar Ergönül) arasında herhangi bir aile bağı yahut evlat edinme vb. gibi bir durum söz konusu değildir. Ancak yaşadığı kötü olaylar nedeniyle soyadını değiştirecek olan Bahar Ergönül'ü kızı gibi seven Umay Nine, ona kendi soyadını veya torunu Defne'nin soyadını alması konusunda ona seçenek sunarak izin verir.

3.7.4.2. Eksiltili Cümlelerin Etkisi

Konuşma ve yazı dilinde ortaya çıkan eksiltili ifadeler genellikle dilde en az çaba yasası ile ilişkilendirilir. En az çaba yasasını *dilde tutumluluk, dil ekonomisi* olarak değerlendiren Doğan'a göre, bu yasada esas olan söylenmek isteneni en kısa yoldan, gereksiz kullanımlardan kaçınarak vermektir. Böylece konuşan, dinleyeni gereksiz zihinsel çabalara sokmaktan alıkoyar (1994: 197). Dilde çeşitli yollarla gerçekleşen eksiltmeye, izin alanında genellikle sorulu cevaplı diyaloglarda rastlanmaktadır. Dış kaynak olarak yetkiye sahip olan konuşurun ifadelerindeki izni, söylemin bütünlüğü içinde, kılıcının algılamasına bırakılarak izin verilir.

(1)

-Bak Sıtkı, orası benim atölye, ben de resim yaparım. Tabii bir amatör olarak. Şimdi sen git oraya, boya fırça her şey var. Yarım kalmış bir de resim. Bir ağaç ve ağaca bağlı bir araba beygiri, onu tamamla.

Sıtkı saf saf sordu:

-Ağacı mı, beygiri mi?

Hidayet Bey tebessüm etti.

- Hangisini **istersen**. (İÖ, 27)

1. örnekte Sıtkı'nın resim yeteneğini görmek isteyen Hidayet Bey, ondan yarım kalan bir resmi tamamlamasını ister. Hidayet'in çizdiği resimde bir ağaç ve beygir vardır. Sıtkı ağacı mı yoksa beygiri mi boyayacağı konusunda Hidayet Bey'in yönlendirmesine ve resim onun olduğu için de iznine ihtiyaç duyar. Ancak Hidayet Bey eylemin gerçekleştirilmesi için kılıcıya doğrudan zorunluluk duygusu yükümlenmemektedir. Otorite bahsi geçen eyleme karşı kılıcıyı kendi hâline bırakmakta ona karşı kayıtsız gibi görünmektedir. Karşılıklı konuşmanın olduğu 1. örnekte Sıtkı'nın *Ağacı mı, beygiri mi?* sorusuna verilen *Hangisini istersen* cevabı eksilteli bir cümledir. Bu cümle Sıtkı'nın zihninde *Hangisini istersen boya* şeklinde tamamlanan bir izin cümlesi olarak algılanacaktır.

(2)

Yeter ki çalış resim yap.

Haftalığını alacaksın.

-Teşekkür ederim efendim.

-Ha! Unutmayalım, yaptığın resimler benim olacak.

-**Nasıl isterseniz.**

-Anlaştık. (İÖ, 28)

2. örnekte resimlerin sahibi olan Sıtkı, Hidayet Bey'in evinde yapacağı resimlerin kendisinin olacağını söylemesi üzerine onun bu isteğini kabul ederek *Nasıl isterseniz* cevabını verir. Bu cümle de Hidayet Bey'in zihninde *Nasıl isterseniz öyle olsun* anlamıyla tamamlanır ve razı olarak verilen bir izni işaret eder.

3.7.4.3.Devrik Cümlelerin Etkisi

Türkçede devrik cümle yapısında amaç yüklemi vurgulamak olmadığı için yüklem sonda bulunmaz. Vurgulanmak istenen öge cümlenin sonuna yani yüklem yerine konur. İzin ifadelerinde bu tür kullanımların yer alması konuşurun ifadesinde iznin yanı sıra çeşitli duygu durumlarını gösterme amacı taşır.

(1)

“Konuşana bak hele,” demişti Dramalı, “sanki bizler onun işini becerebilirmişiz gibi, bize özeniyor. Herkesin elinden gelen iş başka. Beş parmağın hiçbiri bir diğerine benzer mi? İnci gibi yazıyı kim yazıyor? Sen! Bu vesikaları kim tanzim edecek? Yine sen! Bana yap deseler, yapabilir miyim? Yapamam! Benim elimden ancak kurşunu tam hedefe isabet ettirmek gelir. Eh, madem öyle, herkes sızlanmadan üzerine düşeni yapacak, beyim!”

Susmuştu Kemal. Koğuşuna yürüyüp ranzasına uzanmıştı. Az sonra bitmişti başında Dramalı, “Üzdük mü seni bey?” demişti.

“Yoo, üzülmedim. Haklısın Dramalı.”

*“Sen de haklısın Kemal Bey. Bunaldın burada. Bak ne diyeceğim, yakında şu Binit gavurunu haklayacağız. Çok istiyorsan **katıl aramıza**.” (V, 259-260)*

Kemal, bir akşam koğuştaki arkadaşlarıyla sohbet ettiği sırada depo baskınlarında ve sokak eylemlerinde yer alamadığından yakınınca grubun lideri Dramalı’dan azar işitir. Dramalı ona kendi üzerine düşeni yapması gerektiğini söyleyerek çıkışır ve sonrasında bu çıkışından dolayı pişman olur. Dramalı Kemal’in yanına gelerek onun gönlünü alır. Yakında düşman ordusundaki Binit adlı düşmanı yok edeceklerini söyleyerek ona bir teklifte bulunur. Bu noktada *Çok istiyorsan katıl aramıza* cümlesi kılıcıya bir teklif sunarak Binit’i haklama eylemine katılmaya izin verme anlamı oluştururken *Çok istiyorsan aramıza katıl* şeklinde bir cümle daha çok emre kaymaktadır. Ancak Dramalı’nın amacı Kemal’e emir vermek değildir. Bu kullanımda devrik cümle yapısı anlamı etkilemiştir.

(2)

HALİM KAZYOLAN- Sizin ne dediğinizi biliyoruz Kapancı!

*“Yapıyı benim arsaya dikelim. Arsa benden; katların yarısı benim olur!”
Olacak şey mi bu? Bugünü de boşuna tartışmayla geçirmeyelim! İşimiz, gücümüz var ...*

Birden karışır ortalık. Her kafadan bir ses çıkıyordur.

- Olacak şey mi yani ...

- Canım öyle değil ama ...

- Arsa adamdansa, doğal ki ...

- Aslında o arsalar ...

- Bırakın konuşsun yahu ...

- Arkadaşlar!

Harun Tırpancı elindeki kalemle masaya tık tık vurur.

HARUN TIRPANCİ- Değerli arkadaşlar! Lütfen ... Olmuyor ...

*Olmuyor ama! Lütfen baylar! Buyrun Sayın Kapancı! **Sürdürün konuşmanızı.***
(TO, 483)

Yine 2. örnek devrik cümle yapısının olduğu bir örnektir. Toplantıya başkanlık eden Halim Kazyolan'ın fikirleri toplantıdaki diğer arkadaşları tarafından kabul görmez ve bir anda salon karışır. Ancak toplantıya başkanlık eden Harun Tırpancı diğer kişileri susturarak ona konuşması emir vermeyi değil izin vermeyi amaçlamıştır

(3)

ELİF: Bugün neredeydin sen?... Öğle yemeği için eve gelmedin.

ZİYA: Fakültedeydim.

ELİF: Yaa. Şimdi fakülteler meyhane mi oldu? Şarap mı içiyorlar derslerde?

ZİYA: Öğle yemeğini dedemlerde yedim.

ELİF: Yalan söyleme lütfen. Her şey o kadar doğru ki... o kadar görüldüğü gibi ki çevremde... yalana inanabilirim.

ZİYA: Peki. Bir bardak içtim. Küçük bir bardak.

ELİF: Niçin? On dokuz yaşında olan bir insan kendi gücüne güvenir, bir bardak şarabın sarhoş gücüne güvenmez.

ZİYA: Daha yumuşak olabilirsin anne. Mecburdum.

*ELİF: Şimdi **girebilirsin** o odaya. Gir gir; korkma. Ne gördün? (K, 55)*

Yukarıdaki diyalogun öncesinde Elif, kocasının bıraktığı içki şişelerini oğlunun görmesini istemediği için odaya girmesine izin vermemiştir. Anne oğul konuştukları sırada Ziya annesine şarap içtiğini itiraf eder. Annesi ona kızar, gücenir. İlk başta odaya girme eylemine izin vermeyen anne içkinin zararlılarını göstermek için odaya girmesine konuşma anında izin verir. Elif'in *Şimdi girebilirsin o odaya* cümlesi daha önce engellediği eylemin önündeki engeli kaldırmayı, girme eylemini serbest bırakmayı işaretler. Burada Elif yüklem yerine *o odaya* ifadesini kaydırarak cümlesindeki *kızgınlık* ve *öfke* anlamının belirginleşmesini amaçlamıştır. Yani cümlesindeki izin anlamı devrik yapıyla *kızgınlık*, *öfke* gibi duygu durumlarının aktarımına yardımcı olmuştur.

3.7.4.4.Soru Cümlelerinin Etkisi

1. örnekte eşiyile yaşadığı sorunlar nedeniyle İstanbul'dan ayrılarak İzmir'e giden Kenan, eski arkadaşı Mehtap'tan kalacak yer konusunda yardım ister. Mehtap, evindeki odaları kiraya vererek geçimini sağlayan bir kadındır ve odalardan birini de Kenan'a verir. İkisi sohbet ederken Mehtap kiracısı Şeyho'ya çay demlemesini

söyler. Bu sırada Kenan eli boş geldiği için mahcup hissederek bir dahaki sefere telafi edeceğini söyler. Mehpare Ederiz ifadesiyle onu onaylasa da *Seni bırakır mıyım hiç* şeklinde ondan cevap beklemeyen bir soru ile onun hiçbir yere gitmesine izin vermeyeceğini belirtir.

(1)

Kenan'a gösteriyor.

- Bu bizim Şeyho. Kızı kaçırmış, ama elde yok avuçta yok. Buraya sığındı. Kezban temizliğe gidiyo. Şimdilik değirmen dönüyo. Koy lan simitleri, kaşar da getir. Asuman sen de bir çay demle. Biz her dem böyleyiz işte. Birbirimize dayanak oluyoruz. Yoksa hayat zor. Kenan önüne bakıyor.

- Zor. Kusura bakmayın elim boş geldim. Ama telafi ederiz.

- Ederiz be koçum. Sen arhk buralısın. Seni **bırakır mıyım hiç**. (TBK, 62)

(2)

Yer odasındaki kadınlar ne Demokrat Parti'nin yükselişinden ne de Aydınli toprak ağası Menderes'in kibarlığından ve yakışıklılığından bahsediyorlardı. Onlar için Türkiye'nin de dünyanın da en önemli şahsiyeti Filiz'di ve sonunda mevzu nişanın nerede yapılacağına geldi dayandı. Halkevi salonu? Paşazade bunu sağlayabilir miydi acaba? Müzeyyen Yenge 'den ses çıkmadı. Başka?

O vakit tatlı, yumuşacık, saygı gibi sevgiyle de dolu bir ses işitildi.

*“Neyyire Hanım teyze “dedi Pervin. “Nişanı **neden** bizim evde **yapmıyorsunuz ki?**” (M, 100-101)*

2. örnekte yer alan soru cümlesi *mI* soru ekinin yanında soru kelimeleriyle kurulan sorular yoluyla da izin gönderimlerinin yapılabildiğini göstermektedir. Örnekte Pervin'in *Nişanı neden bizim evde yapmıyorsunuz ki?* sorusu Neyyire ve Mücellâ'ya yöneltilerek dil düzlemine çıkan yüzey yapıda bir soru cümlesidir. Fakat cümle derin yapıda ele alındığında söylenen ifadede yer almayan ancak nişanın kendi evinde yapılması hususunda kendisinin onayını/ iznini bildiren örtülü bir izin anlamı barındırmaktadır. Pervin'in bu cümlesi aynı zamanda bir teklif de sunmaktadır. Konuşur sorusuna cevap beklememekte aksine nişanın kendi evlerinde olmamasının önünde bir engel olmadığını kendisinin de buna izni olduğunu kılıcıya iletmektedir.

Bu bağlamda *Neden yapmıyorsunuz?* mantıksal yapıda karşısındaki kişiye eylemin neden yapılamayacağını/ gerçekleşmeyeceğini soran bir soru cümlesi değil, konuşurun söz konusu durumu uygun gördüğünü / izin verdiğini yansıtan örtülü bir izin işaretleyicisidir. Konuşurun bir eylemi onaylamayı engelleyecek ya da eyleme

itiraz etmesini gerektirecek bir durum olmaması nedeniyle olumsuz soru biçiminde olan bu işaretleyici uygun bağlamda yorumlandığında izin gücüne sahiptir.

3.7.4.5. Edat Grubunun Etkisi

İzin gönderimi sağlayan işaretleyicilerden bir diğeri de edatlardır. Edatlar tek başlarına kullanıldıklarında bir anlam taşımadıkları hâlde cümle içerisindeki diğer unsurlarla bir araya geldiğinde *benzerlik*, *karşılaştırma*, *sınırlandırma*, *sebep* ve *miktar* bildirme gibi anlam ilişkilerinin niteliği ve işlevlerine göre çeşitli görevler kazanırlar.

İzin ifadelerinde *gibi* edatı bahsi geçen görevleriyle birlikte cümleye *keyfince*, *kendi istediği şekilde davranma* anlamları katmaktadır. Bununla beraber (1) numaralı örnekte de görüldüğü üzere Elif, annesinin isteğine karşılık *gibi* edatını kullanarak ilgili eylemi kendi istediği biçimde anlatması için izin vermeyi işaretler.

(1)

CEMİLE HANIM: *Dur, şu suyu içeyim hele; dur, şimdi ona anlatırım.*

ZİYA: *Oh nene sen adamı öldürsün.*

CEMİLE HANIM: *Su gibi aziz ol kızım, su verenlerin çok olsun. Biri geldi.*

ELİF: *Kim*

ZİYA: *Ne zaman?*

GÜLSÜM: *Nereye geldi?*

CEMİLE HANIM: *E siz insanı patlatırsınız valla. Kim, ne zaman, nereye?.. Durun ayol, hangi birini anlatayım.*

ELİF: *Peki anne, sen **istediğin gibi** anlat. (K, 102)*

Cemile Hanım'ın, kocası Müderris Bey bekçiler tarafından bir açıklama yapılmadan evden götürülür. Kocasının bekçilerle gitmesinden çok korkan Cemile Hanım soluğu kızı Elif'in evinde alır. Kızı Elif ve torunları Gülsüm ile Ziya onun bu telaşını anlamaya çalışır. Cemile Hanım olayın nasıl olduğunu bir türlü anlatamayınca Elif de ona baskı kurmaktan vazgeçerek istediği gibi anlatmasını söyler. İlgili örnekte Elif'in söze *peki* ile başlaması annesinin olayı nasıl anlatacağını bilememe durumunu kabullendiğini gösterir. Ardından *gibi* edatı ile anneye ilgili eylemi kendi istediği şekilde anlatması için izin vermeyi işaretler.

(2)

*Eve geç geldim yine. Babam söylenmiştir. Benim biraz avunmaya hakkım yok mu? Sana çıkışmıyor, ben arada kalıyorum, diyor, annem. Anne ben yirmi altı yaşındayım, diyecekken diyemiyorum. Çok üzüldük yavrum, baban merak ediyor, gözünün önünde olası istiyor. Şu günler bir geçsin, gider kendi evini kurar, **dilediğin gibi** yaşarsın. Gideceğim tabii, gideceğim. İş bulur bulmaz. Ben çok mu istiyorum onun küskün suratına bakmayı her akşam. (SSZ, 168)*

(3)

SÜLEYMAN: Sakin ol hatun...

KADIN: Bir gece sarayını soyup soğana çevirseler, sakın olabilir misin ey Sultan?

SÜLEYMAN: Olamam hatun. Olamam.

KADIN: Öyleyse?

*SÜLEYMAN: Buyur, **dilediğin gibi** anlat. (KS, 34)*

3. örnekte Kanuni Sultan Süleyman ile halktan biri olan kadın arasındaki konuşmada kadın padişah ile kıyaslandığında daha düşük bir statüdedir. Hırsızlar tarafından her şeyi çalınan kadın Sultan Süleyman'ın huzuruna çıktığı sırada çok öfkeli. Onun bu öfkelerini haklı bulan Sultan Süleyman, kadına derdini istediği gibi anlatması için izin verir.

(4)

SÜLEYMAN:

Doğrusu, erkek kardeşim olmadığı için, her zaman şükrederim Tanrı'ya.

HÜRREM:

Oysa sizin birden fazla oğlunuz var.

SÜLEYMAN:

Yine mi o konu, Hürrem? Başka şeyler yok mu konuşacak?

HÜRREM:

Ne kadar erteleseniz, bundan kaçınamazsınız; er geç çözüm isteyecek bu sorun sizden.

SÜLEYMAN:

Benden önce, benden büyük bir padişah bu düğümü çözecek yasayı koymuş.

HÜRREM:

*Yani Sultan Fatih Kanunnamesine **göre** padişah olan Osmanlı, padişah olmayan kardeşlerini ortadan kaldırabilir. Size göre doğru mu, hakça mı bu ey âdil Süleyman? (KS, 45)*

4. örnekte Padişah Süleyman ile karısı Hürrem arasında yasaların olanaklı / izin verilebilir kıldığı durumlar hakkında bir diyalog geçmektedir. Fatih Kanunnamesi,

Sultan Fatih zamanında oluşturulan ve Osmanlı İmparatorluğu'nda devletin işleyişini düzenleyici nitelikteki temel kanunlardır. Sultan Fatih Kanunnamesiyle padişah olan Osmanlı'nın, padişah olmayan kardeşlerini ortadan kaldırmasına izin verilmiştir. *Yani Sultan Fatih Kanunnamesine göre padişah olan Osmanlı, padişah olmayan kardeşlerini ortadan kaldırabilir* cümlesindeki izin anlamı konuşurun bu eylemi gerçekleştirmesinin kendi kararları doğrultusunda değil Fatih Kanunnamesi vasıtasıyla mümkün, izin verilebilir olduğuna işaret eder.

3.7.4.6. Ünlemlerin Etkisi

Türkiye Türkçesinde, *sakın ha!* ünlemi söylem içinde engelleme/mâni olma anlamıyla izin kipliğini işaretleyebilmektedir. Bu ünlem kılıcının gerçekleştireceği eylemin istenmediğini ve yetki sahibi bir dış kaynak tarafından engellendiğini ifade etmeye yarar.

(1)

Mihrimah: Babamla konuşacağım, soracağım ona.

*Hürrem: **Sakın ha!** Böyle bir şey sorarsan, baban küplere biner, çünkü taş çatlasa baban bu kuşkuyu itiraf edemez sana, hatta kendine bile. (KS, 63)*

1. örnekte Hürrem, kızı Mihrimah'a, dedesi Yavuz Selim'in babasını tahttan indirerek yerine kendisinin geçtiğini anlatır ve Mihrimah, dedesinin kendi babasını tahtından indirmesine şaşır. Bu konuyu babasına sormak ister. Ancak annesi onu engelleyerek babasıyla konuşmasına izin vermez.

(2)

HÜRREM:

Mustafa dedene benzediği için korkuyorum ya.

BAYAZIT:

Mustafa dedem gibi bir aslandır ama seven bir yürek çarpar göğsünde.

MİHRİMAH:

Doğru! Öyle candan kucaklar ki.

HÜRREM:

Hem aslan gibi olacak hem de pençesini kullanmayacak, bunu anlamam ben.

BAYAZIT:

Hemen konuşacağım babamla.

HÜRREM:

***Sakin ha!** Babanın sana ilk sözü şu olacaktır: “Görevinden izinsiz nasıl ayrıldın, bana haber vermeden nasıl geldin İstanbul’a?” (KS, 116)*

2. örnekte ağabeyi Mustafa hakkında çıkan asılsız dedikodular için babası ile konuşmaya gelen Bayazıt’ın bu niyetini annesine açık ettiğini ancak Hürrem’in oğlunun babasıyla konuşmasını istemediği için onu *sakin ha!* ile uyararak konuşmasını engellediği görülür.

3.7.5. Söyleme Dayalı Kiplik İfadeler

Kişinin cümlesinde ya da söylemin tamamına yayılmış kiplik anlamın yorumlanmasında biçimbirimler, kelimeler ya da diğer ögeler bazen yeterli olmaz. Bu noktada anlam söylemde yer alan diğer işaretleyiciler ile kodlanır. Söyleme dayalı işaretleyiciler biçimsel, sözlüksel ve söz dizimsel unsurların ön planda olmadığı ve dolayısıyla anlamın bu ögelerle ortaya çıkmadığı, gramatikal yapıdan çok anlamın belirleyici olduğu kullanımlardır (Aslan Demir, 2008: 20). Söylemde ortaya çıkan anlamlar anlık olarak konuşmaya bağlı gelişir. Bu konuşmada yaş, cinsiyet, statü, eğitim, sosyal çevre gibi edim bilimsel unsurlar ile vurgu ve tonlamanın etkisi söyleme dayalı kiplik ifadelerin yorumlanmasına katkı sağlar. Aşağıdaki örneklerde yer alan *olur mu canım, yok artık, daha neler, öyle şey mi olur* gibi kullanımlar gerçekleştirilmek istenen eyleme dair izni olumsuzlamada vurgu ve tonlamayı da etkisiyle bu anlamı yakalayabilmektedir. Konuşur ifadesinde yer alan bu yapılarla kılıcıyla aynı fikirde olmadığını, onun fikrine karşı çıktığını söylem içerisinde *olur mu canım, yok artık, daha neler, öyle şey mi olur* vb. ile sezdirdiğinden bu yapılar söylem başlığı altında değerlendirilmiştir.

(1)

Yaşlı gözlerini silerek saatine baktı:

-Ooooo, öğle olmuş çocuklar... Sizi de işinizden alıkoydum.

Ayağa kalktı, iki kolunu iki yana açtı.

O kalkınca, ister istemez biz de kalktık, arkasından yürüdük.

Özel arabasına bindik. Araba büyüktü, hepimizi aldı.

-Yemeği nerede yiyelim çocuklar?

-Müsaade buyurursanız, biz ayrı...

Sözümü kesti:

*-Ne demek... Yahu, kırk yılda bir... **Olur mu canım?** Ben sizin babanız sayılırım (AZDE, 155)*

1. örnekte konuşur *Olur mu canım?* sorusunda yemeği ayrı yeme konusundaki izin talebini *olmaz, müsaade etmem* anlamına gelecek şekilde olumsuzlamıştır. Yüzey yapıdaki ifade göz önüne alındığında herhangi bir olumsuzluk ibaresi ve anlamı olmadığı açıktır. Ancak bağlama göre bu soru cümlesi yemeği ayrı yerde yemek isteyen müfettişlerin babaları sayılabilecek konumdaki yaşlı adam tarafından izin taleplerinin geri çevrilmesini işaretlemektedir.

(2)

-*Olmadı bu, dedi Derviş Usta. Yok mu bir çakı, bunun içinde adım atamazsın.*

Kara kuru adam çakı lafını duyunca kendini geri çekti.

-*Yoktur başka donum ağa kurban. Biz Siirtliyiz, bırak böyle bizi.*

- *Ulan bu don iki günde meşin kesilir de okkaya tartıya girmez. Yırtalım baldır hizasından.*

-*Amana gelmişig beg, dona dokaşma. Ufak don üşütür bizi. Bağışla...*

-*Çattık be! Yahu aslanım **olmaz dedik.** Dolaşamazsın bunun içinde. Bırak da keselim baldır hizasından. (YAS, 18-19)*

2. örnekte hikâye kahramanı olan adamın ölçünlü dilde değil Siirt ağzıyla konuştuğu görülür. Derviş Usta işe yeni başlayacak işçiler arasında yer alan Siirtli adamın rahat çalışabilmesi için pantolonu çıkarıp altındaki donla kalmasını ister. Siirtli adam ise altındaki pantolonu çıkarıp kısa bir şortla çalışmak istemez. Ancak Derviş Usta onun bu isteğini reddeder.

(3)

İş adamı-mühendis Şakir Yurtkan:

“Bu şartlarda onun uçakla İstanbul’a dönmesi doğru olmaz. Ben Umay Ninemi evine bizzat cipimle kendim götüreceğim. İnşallah orada da kendisini Defne Hanım bekliyor olacak,” diye tutturmuş ve sık sık bunu yineliyordu. Bunu o kadar çok tekrarladı ki, sonunda Karaca dayanamadı ve zaten başından beri hoşlanmadığı ama Umay Nine’yi doktora yetiştirdi diye göz yumduğu Şakir Yurtkan’a bağırdı:

“Tamam ya! Sen al, şu iki günde kendine nine yaptığın Umay’ı, koşa koşa götür İstanbul’a ama ben, ben burada kalıp Defne’yi arayacağım!”

*“**Olur mu öyle tek başına canım?** Ben bir haftalık izin aldım üniversiteden, seninle kalırım burada,” dedi, o sırada New York’tan arayıp hatırını ve Defne’yi soran kızıyla telefonda konuşmakta olan Güneş Aytan. Onun telefonunun “Ayrılık Sevdaya Dahil” şiiirine bestelenmiş şarkıyla çaldığını bir tek Semahat fark etmişti. (H, 311-32)*

(4)

“Aman Allahım,” dedi Behice, “başıma bir de üniversite çıkartmayın sakın. Bu Kolej biter bitmez, tahsil de bitmiş olur ! “

“Sabahat, hangi arkadaşların tahsillerine kolejde devam edecekler? “ diye sordu Suat.

“Armine, Sofya ve Fofo ile aynı sınıfta olacağız abla,” dedi Sabahat.

“Aram ne yapacak?”

“Aram da kolejin erkek kısmında okuyacak.”

“Aaa kolejin bir d e erkek kısmı mı var? “ diye sordu Behice.

“Var ama aynı yerde değil. Kız kısmı Arnavutköy’de, oğlanların ki taa Bebek’te,” dedi Sabahat.

“A kızım her gün taa Arnavutköy’e kadar nasıl gidip geleceksin Allah aşkına?”

“Leyli gideceğim anneciğim,” dedi Sabahat. “Eve hafta sonları geleceğim.”

“Daha neler!” dedi Behice. “Böyle saçmalık olmaz. Babanla bu akşam hususi olarak konuşacağım.” (U, 119-120)

(5)

“Ben yiyeceğimi yedim. Kızım tarif et de evi gidivereyim,” dedi masadan kalkan Mahir.

“Ben sizinle gelirim enişte”

“Yok artık, daha neler!” dedi Suat “Gece vakti oralarda ne işin var, senin. Enişten gider.”

“Ablan doğru söylüyor,” dedi babası.

“Aşağı kadar geleyim de size evini tarif edeyim,” dedi Sabahat (U, 217)

Çoğunlukla gerçek anlamlarının dışında kullanılan deyimler de söyleme dayalı işaretleyiciler olarak karşımıza çıkmaktadır. Tezin korpusunu oluşturan eserler tarandığında *göz yummak* deyiminin sıklıkla konuşurun izin ifadelerinde yer aldığı tespit edilmiştir. *Göz yummak* deyimi yetki veya sorumluluk sahibi bir kişinin olağandan farklı gelişen olay ya da durumlara müdahale etmemeyi, görmezden gelmeyi işaret eden bir anlam taşımaktadır. Bu tarz ifadeler otoritenin istemesinin yer aldığı açık izinleri değil ifade edilen eylem /duruma dair kabullenmeyi, hoşgörü göstermeyi, sessiz kalmayı işaretler.

(6)

“General Papulas, Türk ordusu daha da güçlenmeden taarruza geçilmesini isteyen raporunuzu Bakanlar Kurulu’nda uzun uzun görüştük, önerinizi ilke olarak kabul ediyoruz. Fakat bu kez, çok esaslı bir hazırlık yapıldıktan sonra taarruza geçilmesini uygun bulmaktayız.

Papulas'ın ve kurmaylarının yüzleri asıldı. Gunaris gülümsedi:

“Açıklamalarımın sonra, gecikmeden korkmayacağınızı sanıyorum. Çünkü orduyu en mükemmel şekilde donatacağız. “

Papulas'ın yanında Ordu Kurmay Başkanı Albay Konstantin Pallis, solunda da Kurmay Başkan Yardımcısı Albay Sariyanis oturuyordu. İkisinin de gözleri açıldı.

*“Emrinize 1.000 kamyon ve 250 ambulans daha vereceğiz. İzmir depolarında bulunan 37 ağır Türk topunu da kullanabileceksiniz. İngilizlerle görüştük, topları almanıza **göz yumacaklar**. Son yedi kuşağı silah altına alarak genel seferberliğimizi tamamlıyoruz. Ayrıca Anadolu'ya anavatandan iki tümen daha yollayacağız. Gerekirse Anadolu'daki soydaşlarımızdan da yararlanacağız. Küçük Asya Ordusu'nun mevcudunu 225 bin kişiye çıkarmaya karar verdik. Yunan tarihînin en büyük ordusunu kurmak istiyoruz (ŞÇT, 80)*

6. örnekte Yunan hükümetinde söz sahibi kişilerden olan Gunaris, İzmir depolarında bulunan Türk topunu kullanmaları için İngilizlerden izin/onay aldıklarını göz yumacaklar diyerek ifade etmektedir. İngilizler, anlaşma maddeleri gereği Yunanlıların Türk topunu kullanmalarını engelleme yetkisine sahiptir. Ancak çıkarları gereği Yunan ordusuna destek verdikleri için onları engellemeyip görmezden gelerek aslında onlara izin vermiş olurlar.

(7)

*Kendim askerlik bitimiyle ve mimar arkadaşımınla memleket içi turizmimizi “gerçekleştirdikten “epey sonra, yıllardır çalıştığım yayınevinden başka bir yayınevi editörlüğüne ya da yayına hazırlama uzmanlığına atlamış bulunmaktayım. Burası medyatik bir iş kurumunun kendine has yayınevi. Evimden epeyce uzakta ama yayınevinin özel şoförü, okul taşıtları gibi, orda çalışanlarla birlikte beni de getirip götürmekte. Yılda bir ay izin. Uzatılmış bayram ve yeni yıl izinleri hakeza ... Öğle yemekleri hazırda, kahve barlar için fişlerimiz var. Aslında bunları böyle böyle sıralamam gereksiz; editörlük dediğin önündeki zamana bağlı işleri gününde ve saatinde, kapağıyla, şusu busuyla yerli yerinde yapıp bitirmek. İster evinde hallet ister tatil seyahatinde, nasıl işine gelirse ... Durum yasası değişmez: Kesinlikle ve acilen. Ancak “kaçınılmaz mecburi mazeretlere **göz yumulabilir**. (DDU, 145)*

(8)

SÜLEYMAN:

Şehzade Cihangir'in de bir dileği var.

SİNAN:

Buyursunlar!

SÜLEYMAN:

Kendin söylesene oğlum;

***dile Sinan'dan ne dilersen.** (KS, 70)*

8. örnekte Süleyman, Cihangir'in babası ve aynı zamanda bir padişah olarak statü ve yaptırım sahibi olan Kanuni, Cihangir'e Sinan'dan *dile Sinan'dan ne dilersen* diyerek her şeyi isteyebileceğine dair izin verir.

3.8. İzin İsteme Kipliği

İzin isteme kipliği eylemi gerçekleştirmede dış koşulların iznine/ onayına ihtiyaç duyan kılıcının isteme ifadeleri ile ilişkilidir. 1. kişi olan kılıcı gerçekleştireceği eylem için genellikle 2. kişilerden onların kendi üzerinde sahip olduğu yetki dolayısı ile izin ister. Otoritenin çeşitli nedenlerle elinde barındırdığı yetki (müdür-sekreter, öğretmen-öğrenci, anne-çocuk vb. arasındaki hiyerarşik güç ilişkisi, kurallar vb.) nedeniyledir ve bunlar aynı zamanda kılıcı üzerinde yaptırım gücünü oluşturan unsurlardır. Bu yaptırımın varlığı kılıcı için potansiyel bir tehdit oluşturmakla birlikte zorunluluk kipliğindeki kadar güçlü değildir ve açıktan iletişim ortamına yansımaz. Kılıcının izin istemesindeki amaç kendisi için var olan bu tehdit unsurlarını ortadan kaldırmak, kendisi için neyin mümkün olduğunu belirlemektir.

3.8.1. Biçimbirimsel İşaretleyiciler

3.8.1.1. -In/-InIz

Taranan metinlerden elde edilen verilerde 2. kişi emir ekleri $\emptyset$, -In ve -InIz biçimbirimleri ile çekimlendiği hâlde bir isteği özelde ise izin istemeyi belirten ifadelerin varlığı tespit edilmiştir. Bu tespit metin bağlamından hareketle ortaya konmuştur. Bu sebeple yazılı eserlerden derlenen malzemeler çözümleye tâbi tutulurken örneklerin kendi bağlamı içinde bir bütün oluşturduğu göz önünde tutulmalıdır.

Aslan Demir -In / -InIz biçimbirimlerini emir ve gönüllülük kipliği içerisinde değerlendirir (2008). Fakat bu biçimbirimler *izin vermey* eylemi ile çekimlendiğinde konuşur ile kılıcı arasındaki ilişkiyi gösterebilmesi bakımından emir anlamından uzaklaşarak temelde istemeyi özelde ise gerçekleştirilecek bir eylem için kılıcının ilgili kaynaktan izin istemesini işaretler. Bu işaretleyiciler aynı zamanda bir şahsı da ifade ettiğinden öznenin rolü üzerinde belirleyici olabilmektedirler (Taylan, 2018: 9). İzin isteme kipliğinde odak noktasındaki kişi kılıcı olduğu için izin ifadelerinde istek unsurun bulunması gayet doğaldır. Kılıcı eylemi gerçekleştirmek için yetki sahibi dış kaynak olan konuşurla arasındaki yaş, cinsiyet, toplumsal mesafe, gibi pragmatik

unsurları göz önüne alarak izin istemesinde saygıyı önceler. Emir işaretleyicilerinin kişinin karşısındaki diğer kişiye karşı saygıyı yansıtmaları runik alfabe ile oluşturulmuş en eski metinlerde bile yer alır (Rentzsch, 2015: 178). Türkçede otoritenin tek bir kişi olduğu durumlarda istek, emir işaretlemek için *-In/ -InIz* işaretleyicisinin kullanılması *izin vermek* eyleminde izin isteme anlamıyla yer alırken otoriteye karşı saygılı olmayı, ona karşı nezaketini de işaretler. 2. tekil şahıstaki hitap ve istek şekillerinde sen yerine siz zamirinin tercih edilmesi kibarlık ile ilgili bir durumdur. Nezaket, özellikle hitap ve istek şekillerinin değiştirilmesine yol açar (Porzig, 1995: 223). Bu yapıyla oluşturulan cümlelerinin anlamsal yorumunda bir nezaket olgusu ile kılıcının atıfta bulunduğu olaya dair mutlak anlamda açık bir izin isteği vardır. 1. örnekteki *izin verin* cümlesinde hem iç içe girmiş istek ve izin isteme ulamlarını hem de nezaketin öncelendiği görmek mümkündür.

(1)

*“Demem o ki azıcık kendisine çekin düzen verse Mücellâ ablam. Giyinip kuşansa, insan içine, huzura çıksa. Gelin **izin verin**, Mücellâ ablamın yüzüne gözüne birazcık renk revnak verelim, saçını başını bir parça düzeltelim. “(M, 198)*

Kızı Mücellâ'nın yaşının kırklara yaklaşmasına rağmen hâlâ evlenmemiş olması Neyyire Hanım'ı oldukça üzer. Neyyire Hanım Mücellâ'nın bu durumuyla ilgili uzak akrabası ve aynı zamanda komşusu Pervin'e içini açar. Pervin Mücellâ'nın hâlâ karşısına birinin çıkabileceğini ve yuva kurabileceğini dile getirir. Ancak Mücellâ'da yapacağı birtakım değişiklikler için otorite rolündeki Neyyire Hanım'ın izni gereklidir. Pervin'in cümlesinde *izin ver-* fiili *-In* ekinin kullanımıyla izin isteme eylemi işaretlerken bu isteme tek bir kişiye karşı çokluk biçimin kullanılmasıyla aynı zamanda nezaketi de işaretlemiştir. Bununla beraber *-In/ -InIz* ile işaretlenen izin isteme eyleminde Neyyire Hanım yükümlemeyi sağlayan dış kaynak olduğu için izin isteme kipliği içinde değerlendirmeyi gerektirmiştir.

(2)

Evine gidilmesini ilk başta önerenler de olmuştu, sonradan akıl edenler de. Gerekirse polise kapı kilidinin kırılabilirliği bile düşünülüyordu. O zaman ortaya atılmam, kapı kilidini yiğitçe savunmam gerekti:

*“Önemli bir durum varmış gibi, henüz kapı falan kırdırmayalım İhsan Bey. **İzin verin**, ben önden bir gidip bakayım ...” (DZ, 236)*

Prof. Dr. Aysel Dereli, söz verdiği yere, söz verdiği saatte giden bir kişidir. Törene katılmayınca yakınları onun yolda bir kaza geçirmiş ya da fenalaşmış olabileceğini düşünür. Herkes ne olduğunu merak ederken Engin tören alanından ayrılarak onun evine gitmek için İhsan Bey'den *İzin verin* cümlesiyle izin ister. Bu cümleyle istemede bulunan Engin yine kılıcı/ izin isteyen rolündedir.

(3)

Çiçerin diretti:

“Ama aldığımız haberlere göre Yunanlılar, Boğazların bekçiliğine talip olmuşlar. Bu ucuz bekçiliği İngilizler destekleyebilir. Böylece bizi de boğmuş olurlar. Yunanlılar Ankara’ya yürür ve kesin bir başarı kazanırlarsa...”

Ali Fuat Paşa itiraz etti:

“Kazanamazlar!”

Çiçerin, nazik olmak için kendini zorlayarak, “Ama gelen haberler hiç de ümit verici değil” dedi.

*“Güvenimin basit ama güçlü dayanaklarını açıklamama **izin veriniz**. Ankara-İstanbul arasındaki gizli telgraf haberleşmesini sağlayan telgrafçıların parolası, ‘zafer’dir. Askeri gereçler, İstanbul’dan İnebolu’daki askeri birime, gizlice ticari eşya gibi sevk edilir. Bu gereçlerin teslim edileceği kapalı adres şöyledir: Zafer Ticarethanesi-İnebolu. Kağnıcı kadınlar yolda doğum yaparlarsa, çocuğa ‘Zafer’ adını koyarlar. Zafere böylesine inanmış ve bağlanmış bir halkı yenmek mümkün müdür? (ŞÇT, 213-214)*

Çiçerin ve Ali Fuat Paşa arasında geçen diyalogda Ali Paşa açıklama yapmak için emir istek işaretleyicisi -In yerine nezaket anlamının daha yoğun izlendiği -InIz ile izin istemiştir.

(4)

Galip Dede hemen sordu:

*“Buyur efendi, bir hizmet mi vardı? “Ellerini önünde kavuşturmuş olan Veyis başını yerden kaldırıp önce Şeyh Efendi’ye ardından da çevresindeki dedelere bakarken kızardı, bozardı ve “Bu gece burada kalabilir miyim?” diyeceği yerde erkekliğe yediremeyip tarikat dilince: “Şeyhim, **izin verin** soyunacağım!” deyiverdi. (BÖİA, 173)*

(5)

“...Ayrıca birçok topumuzu da kamalarını alarak kullanılmaz hâle getirdiler. Damat Ferit, İngilizlere yaranmak için 90 bin sandık cephaneyi Marmara denizine döktürdü...”

“Ne diyorsunuz?”

“Evet, örneğine az rastlanılır türden bir haindi. İngiltere Türkiye’ye silah satılmasını yasakladı. Elimizde yalnız Doğu ve İç Anadolu’daki depolar var. Mesafeler uzak, yol yok, taşıt az, silahlar eski. Buna rağmen Sayın Komiser,

zoru başardık, bugüne kadar bu sınırlı kaynaklarımıza dayanarak savaştık. Ama ne zamana kadar böyle sürdürebiliriz? “

Çiğerin alingan bir sesle, “Size hayli silah ve cephane yardımı yaptık “dedi.

*“Teşekkür ederiz ama şunu söylememe **izin veriniz**: Biz emperyalizmin donattığı bir ordu ile savaşıyoruz. Bugüne kadar yaptığınız yardımlar ise bir tümeni bile donatmaya yetmez” (ŞÇT, 105)*

3.8.1.2.Sıfır Biçimbirimi (Ø)

İzin isteme kipliğinde kılıcı gerçek bir kişi olarak konuşurken izin istediği için izin isteme gönderimi 2. bazen de 3. kişilere yapılmakta olup çoğunlukla 2. kişilere yöneliktir.

-Dışarı çıkmama izin ver.

-Dışarı çıkmama izin verin.

Yukarıdaki örneklerden birincisinde konuşan kişinin teklik 2. kişiden Ø biçimbirimle ikincisinde ise Ø biçimbirim yerine *-In* tercih ederek izin istediği görülür. *Dışarı çıkmama izin verin* örneğinde konuşanın aradaki sosyal mesafeyi koruduğu ve nazik bir tutum sergileyerek izin istediği aşikârdır. Konuşan kişinin kılıcı olduğu bağlamlarda sıfır biçimbirimi izin isteyen kılıcı ile izin veren otorite arasındaki statünün denk ya da aralarındaki samimiyet derecesinin fazla olabileceğini düşündürmektedir. 1. ve 2. cümledeki fiilin doğrudan izin isteme gönderiminde bulunması Ø biçimbirimini izin isteme alanından tamamen uzaklaştırmaz. 1. ve 2. numaralı cümlede izin isteme anlamı kullanılan *izin ver-* fiilinden kaynaklansa da bu cümlelerde Ø biçimbirimi izin istemede kılıcının tutumunun nasıl olduğunu işaretlemeye yardımcı olmaktadır.

(1)

MUSTAFA:

*Padişahlar Padişahı'na, varlığımı borçlu olduğum soylu, sevgili babama, âdil Süleyman'a sesleniyorum. Can kaygısı değil bu. Senin mübarek başın için yalvarırım, bu ağır suçlamanın lekesiyle yollama beni öbür dünyaya. Suçsuz olduğumu kanıtlamama **izin ver**, ayaklarına yüz süreyim, bir kere de beni dinle; bir oğulun babasından bu kadarcık şey istemeye hakkı yok mu baba? (KS, 107)*

1. örnekte bekâr bir erkek olan hikâye kahramanına ablası ve eniştesi uygun bir kız bulmak isterler. Bunun için mimar olan Şirin en doğru adaydır. Ancak o Madam'ı sevmektedir. Madam'a olan imkânsız aşkını yok etmek için sık sık Mimar kız olarak adlandırdığı Şirin'le bir araya gelir. Şirin'i ablasının evine akşam yemeklerine

çağırtır. Ancak kız onda hiçbir duygusal etki yaratmadığı için bu yemeklerden izin isteyerek ayrılır.

(2)

Suat itiraz edecek oldu, “Hilmi şark seferinden döner dönmez biz aynı eve çıkacağız Mehpare Abla. Sakın anneme bir şey söyleme çünkü çok üzülecektir, biliyorum ama kan-koca, her ikimiz de öyle istiyoruz,” dedi. “Yani babamın yükü azalacak, ev tenhalaşacak demek istiyorum, bak, belki gitmekten vazgeçersin diye sana şunu verdim. “

*“Suatcığım, bak gördün mü, sen dahi baba evinden uçmak istiyorsun. **Müsaade et**, ben de kendi evimi bileyim.” (U, 58)*

Bazı sözlüksel fiillerin doğası, cümlede hangi kipsel anlamı taşıdığının belirlenmesinde belirleyici faktör olabilmektedir.

(3)

*Yerleşmemi bekledi, sonra memnuniyetle açıkladı. “Kahveni söyleyeyim, tömbeki de bastırdım. Ama gençlerin içtiği gibi öyle elmalı filan değil, harbi Hasankeyf tütününden. “Evet, nargileye hâlâ tömbeki demeyi sürdüren o eski zaman adamlarındandı bizim Janti. “Eyvallah Cemal, o aromalı nargilelere ben de alışamadım bir türlü. Ama bugün beni **bağışla**, hakikaten çok sıcak.” (KÇ, 273)*

3. örnekte Komiser Nevzat bir cinayet davası hakkında bilgi toplamak için Cemal isimli eski bir tanıdığının yanına gider. Cemal ona nargile ikram etmek istediği sırada Nevzat onun bu teklifini geri çevirerek onun kendisini hoş görmesini ister. Bu bağlamda *bağışlamak* eylemi izin anlamı üretmiştir. Yüklemede işaretlenen sıfır biçimbirimi (Ø) ile senli benli bir konuşma ortamının olması aralarında samimi bir ilişkinin var olduğunu göstermektedir.

(4)

-Olmadı bu, dedi Derviş Usta. Yok mu bir çakı, bunun içinde adım atamazsın.

Kara kuru adam çakı lafını duyunca kendini geri çekti.

-Yoktur başka donum ağa kurban. Biz Siirtliyiz, bırak böyle bizi.

- Ulan bu don iki günde meşin kesilir de okkaya tartıya girmez. Yırtalım baldır hizasından.

-Amana gelmişig beg, dona dokanma. Ufak don üşütür bizi. Bağışla...

-Çattık be! Yahu aslanım olmaz dedik. Dolaşamazsın bunun içinde. Bırak da keselim baldır hizasından.

Cebinden bir çkı çıkarmış, adamın paçalarına yapışmıştı.

Hadi debelenmeyi kes. Kes ki bir yerine batırmayalım çakıyı.

Siirtli olduğunu söyleyen adam, Derviş Usta'nın elinden paçasını kurtarmaya uğraşıyor, ter ter tepiniyordu.

*-Namısa dokanmış say kendini beg. Donu bırak. Kesersen adam içine çıkamayız. Gurban olmuş Seydali sana. **Koyver** bizi. (YAS, 18-19)*

Doğan, Türkçede ko(y)- fiilinin “izin verme” anlam birimini işaretleyen yapılar oluşturduğunu aktarır (2013). 4. örnekte *Önce* adlı hikâyeden alınan bir kesit bulunmaktadır. Burada Siirtli bir adamın ölçünlü dilde değil Siirt ağzıyla konuştuğu görülmektedir. Derviş Usta işe yeni başlayacak işçiler arasında yer alan Siirtli adamın rahat çalışabilmesi için pantolonu çıkarmasını ister. Ancak Siirtli adam altındaki pantolonu çıkarıp kısa bir şortla çıkarmak istemez. Kısa pantolonla durmak, çalışmak istemeyen Siirtli adam Derviş Usta'dan *koyver-* fiilini kullanarak izin ister. Siirtli adamın iş yerinde pantolonla dolaşmak için Derviş Usta'dan *koyver* yüklemine eklediği Ø biçimbirim yalvarmaya yakın, ısrarlı bir izin talebini iletir.

3.8.1.3. -sA

İzin kipliği yükümlü olarak görülen kılıcı için neyin mümkün olduğunu ifade etmektedir (Palmer, 2001: 89). Eylemin gerçekleştirilmesiyle ilgili mümkün durumları işaretler. Palmer ‘in izin tanımında konuşur merkeze alındığı için kılıcının ifadeleri ile ilgili bir açıklama bulunmaz. Ancak eylemi gerçekleştirmekle yükümlenen konuşurun izin istemesi de izin kipliğinin bir parçasıdır. Nitekim otoritenin tutumu kılıcının gerçekleştireceği eylemi doğrudan etkilediği ve kılıcı otorite kadar yetkili olmadığı için kılıcı izin talebinde bulunarak neyin mümkün olduğunu öğrenmek ister. Bu noktada izinler hem istençli ve hem de katılımcı dışı olabilmektedir (Narrog, 2012: 58).

Kılıcı gelecekte meydana gelecek bir olay ya da duruma dair izin istemesinde otoritenin izni olması şartını arar. Şartlı bir istemede -sA eki ile kurulan izin isteme cümleleri -sA biçimbiriminin kullanıldığı bir yan cümle ve esas fiilin yer aldığı bir ana cümleden oluşur. Bu yan cümlelerde -sA genellikle *izni ol-*, *izin ver-* eylemleriyle çekimlenir. *İzin verirsən(iz)*, *iznin(iz) olursa* gibi şartlı yapılarda üretilen anlam kılıcının eylemi gerçekleştirme istekliliğine dair içsel bir istemeyle beraber şartlara bağlı bir izin istemeyi de işaretler.

(1)

*“O iş kolay “dedi Haydar cebinden bir zarf çıkarırken. “Fahir Mark gönderdi zaten. **İzin verirsiniz** bozdurur, sizin eve elektrik su bağlatırım. Artık kolay bu işler. (M, 184).*

1. örnekte Almanya’da yaşayan Fahir annesine ve kız kardeşine bir valiz dolusu eşya göndermiştir. Saç kurutma makinesi, buharlı bir ütü ve bir radyo dönemin şartlarına göre kıymetli hediyelerdir. Fakat onların yaşadıkları mahallede hâlâ su ve elektrik yoktur. Valizi getiren Haydar eğer izin verirlirse bu işleri yapacaktır.

(2)

“Beyefendi, böyle uzaklaştırmalar filan, hepsi geçici çözümler. Delikanlıyı Aşkale’ye yollattık. İlelebet orada tutamayız ki, askerliği bitince dönecek. Sabahat da öyle. Hayatının sonuna kadar Kıbrıs ‘ta kalacak değil. “

“Ne yapalım o halde Hilmi Bey?” diye sordu Reşat Bey.

“Biz Mahir Bey’le birlikte çok uzun konuştuk bu mevzuda. “

“Eeee? “

Hilmi lafı kendinden daha kıdemli ve yaşlı damada bırakmayı tercih ettiğini belirten bir hareket yaptı.

*“Size hürmette kusur etmeyi asla arzu etmeyiz, ancak siz **izin verirsiniz**, fikri beyan ederiz efendim,” dedi Mahir.*

“Sizi dinliyorum.” (U, 297)

2. örnekte kılıcı rolünde izin isteyen Mahir, eylemi konuşurun izni olması şartıyla gerçekleştireceğini iletmektedir.

(3)

BALKAN: Su’yla çok anlaştık. “Kal da Türkiye’ye birlikte dönelim” dedim. Kaldı.

EGEMEN: Uysal bir kız.

BALKAN: Çok! Tam senin istediğin gelin.

EGEMEN: Gelin mi!

*BALKAN: **İzin verirsen** nişanlım olacak.*

EGEMEN: Aman efendim, izin ne demek! Öyle şey kaldı mı bu zamanda?

SU: Siz bizim için çok önemlisiniz.

EGEMEN: Eksik olmayın. Ama söz kesilmiş zaten.

BALKAN: Yok, yok. Hiçbir şey kesilmedi.

EGEMEN: Niye bana haber vermedin? (SO, 300)

(4)

Gençler çıkıyor, iki yaşlı kadın arkalarından onları endişe, şefkat ve dua ile yolcu ediyor.

Nezihe:

-Gençlik işte.

-Ya! Gençlik. Ben hiç genç olmadım kardeş. Hiç arkadaşım olmadı. Bilmiyorum bunları. Ama içimde bir yaradır.

-Ah kadersizim benim. Sen bir türlü, ben bir türlü. Bak şimdi duygulandım işte. **İznin olursa** iki parça tıngırdatayım.

-Laflı mı olur kardeş. Çal söyle. Ben de şu yemeğe bir bakayım. (TBK, 30)

4. örnekte çocukları gezmeye çıkan Nezihe ve Naime'nin sohbetinden bir kesit yer alır. Nezihe duygulanınca ut çalmak ister. Ancak bunun için kendisiyle aynı ortamda bulunan Naime'nin de izni gerekir. Nezihe *İznin olursa iki parça tıngırdatayım* cümlesi şartlı bir izin istemeyi kodlarken temel cümledeki fiilin -Allm ile çekimlenmesi eylemi gerçekleştirmeye gönüllü olma anlamı katar.

(5)

"Dayıcığım, nikaha rıza gösteriyorsanız, Ömer Hoca'ya haber göndereyim. **İzin verirsiniz** Hüsnü Efendi'yi de Dilruba Hala 'nın evine yollatalım da nikaha çağıralım.

Çocuklarını alıp gelsin, perşembe gününden önce, bir an evvel kıyalım nikahımızı." (V, 236)

5. örnekte Kemal'in cepheye gitmeden önce Mehpere ile evlenmek ister. Bu isteğini gerçekleştirmeden önce aile büyüğü olan dayısının rızasını, onayını alır. Kemal, nikah için Hüsnü Efendi'yi Dilruba Hala 'nın evine göndermek için de tek başına karar alamaz, dayısının izin tutumuna göre hareket edecektir.

(6)

Ses karanlıktan geliyordu.

-Ben adamı ne yaparım, sen beni biliyor musun? diye bağırdım.

Karanlıkta görmediğim adam,

-Bilmiyorum, dedi. **Müsaade ederseniz** elektriği açıp size yardım edeyim. (AZDE, 21)

(7)

Yaralandığımı hatırlatılınca, karnımın sol tarafında bir sızı hissettim: "Neden buradayım?"

Hiçbir jest yapmaksızın, robotsu bir edayla konuşuyordu: "Sakin olun. Hayatınızı kurtardığımız için bize minnet duymanızı beklemiyoruz. Size bir teklifte bulunacağız Civan Bey. Cevabınızın "

"Hayır."

“Anlamadım?”

“Cevabım hayır.”

“Sizi zorlamak niyetinde değiliz. Eğer”

“**İzin verirsiniz** gitmek istiyorum “diyerek kapıya doğru bir adım attım. (RM, 147)

7. örnekte olay kahramanı Civan Kazanova, başta hastane sandığı ofiste gözlerini açtığında karşısında bir kız görür. Kız onun uyandığını haber vermek üzere patronun yanına gideceğini söyler. Civan, onun yokluğundan istifade ederek buradan kaçmayı planlar ve odadan çıkmak için harekete geçtiğinde Masum Cici içeri girer ve konuşmaya başlarlar. Civan, bulunduğu yerden ayrılmak için Masum Cici’den izin ister.

(8)

Plan sade, çok etkili ve riskliydi.

Yakup Şevki Paşa ümitsizce gözlerini kapadı. Süvari Kolordusu’ nun harekete geçebilmesinin cephenin yarılmasına bağlı olması Fahrettin Paşa’yı düşündürdü. Nurettin Paşa planı öğrenmiş ve içine sindirmişti.

*Yakup Şevki Paşa, “Ben düşüncelerimi İsmet Paşa’ya daha önce hem yazmış hem de söylemiştim.” dedi, “...şimdi, **izin verirsiniz**, kısaca tekrarlamak istiyorum.” (ŞÇT, 583)*

8. örnekte İstiklal Harbi sırasında ordunun önemli komutanlarından biri olarak görev yapan Yakup Şevki Paşa, ordunun başarıya ulaşması konusunda bir plana sahiptir. Fakat böylesi önemli bir dönemde kafasına göre planını devreye sokamaz. Etrafındaki insanların onayı da gerektiğinden önce anlatır. Nurettin Paşa planı daha önceden öğrendiğinden Fahrettin Paşa’ya tekrar anlatmak için onlardan izin istemektedir.

(9)

ATABEY: Her şeyi anlamanız şart değil. Siz uygun görülen birine oteli devredeceksiniz. Yahut vekalet vereceksiniz şimdilik. Başka hiçbir şeye karışmayacaksınız. Bu konularda kimseye tek kelime söylemeyeceksiniz. Tamam denilince de işinize döneceksiniz güzelce.

SEHER: Kuzum siz bana emir mi veriyorsunuz?

ATABEY: Öğüt veriyorum.

BAYIR ve NAZ girerler.

BAYIR: *Ev temiz. Naz Hanım da tertemiz. Bir bulaşık yıkıyor, bir bulaşık yıkıyor...*

Yani ben temizlik budalası değilimdir ama, tabaklar kız gibi!

NAZ kıkırdar. SEHER kalkar.

Hayrola, nereye?

SEHER: **İzniniz olursa, üstümü değiştirmek istiyorum.**

BAYIR: *Ben size yatak odanızı göstereyim. (SO, 9)*

3.8.2. Sözlüksel İşaretleyiciler

3.8.2.1. Kiplik Yüklemler

Kılıcının istediği, arzuladığı ya da gerçekleştirmek zorunda olduğu bir eyleme dair harekete geçmesi için yetkili kaynak olan otoriteden izin istemeyi ifade eden yüklemler izin isteme ulamındaki kiplik fiilleri oluşturur. Genellikle *izin iste-*, *izin al*, *müsaade iste-*, *müsaade al-* *razısı(nı) iste-* gibi fiiller kılıcının izin isteme alanında yer alır.

(1)

İki ay sonra Sadullah pes etti. Artık memlekete kış gelmişti. Doğu'da kar yolları kesmişti. Patrona gitti; bir nevi özür dileyerek:

*-Efendim, burada, yanınızda, bu mutena mekânda meslek hayatımın en güzel günlerini geçirdim. Ama her şeyin bir sonu var. Vakit geldi. Doğu'ya kış çöktü. Ninem yollarımı gözler. **İzin istiyorum.** (TBK, 147)*

1. örnekte gazinoda çalışan Sadullah işten ayrılmak için patronundan izin istemektedir.

(2)

GECE Genelkurmay'da M. Kemal ve Fevzi Paşa ile birlikte Dr. Adnan, Y. Kadri, Urfa Milletvekili Ali Saip Ursavaş ve Salih Bozok, cepheden gelecek haberi bekliyorlardı. Yan odada Halide Hanım İngiliz gazetelerinde çıkan ilginç haber ve yazıları çevirmekteydi. İşini bitirince, o da katıldı.

Genişçe odanın havası sigara dumanı ve gerginlik doluydu. Zaman geçmek bilmiyordu.

Kapı vuruldu ve sessizce aralandı. Salih Bozok şifre subayının uzattığı telgrafi kapıp koşar adım M. Kemal Paşa'ya verdi. Paşa telgrafa göz attı, sonra Fevzi Paşa'nın önüne kaydırıldı:

*“Eskişehir savaşını kazanamadık. İsmet Paşa Sakarya'nın doğusuna çekilmek için **izin istiyor.** (ŞÇT, 199)*

3. örnekte savaşta istenilen başarıyı yakalayamayan İsmet Paşa'nın, Genelkurmay'a bir telgraf çekerek Sakarya'nın doğusuna çekilmek için izin istediği belirtilmektedir.

(3)

Enver Paşaya baktı:

"...Bu baş da belli. Böylece sorun kendiliğinden çözülmüş olur."

Bu görüş, çatışmalara, anlaşmazlıklara yol açmayacak iyi bir çözüm gibi görünüyordu ama savaş sonu olaylarını beklemeyi gerektiriyordu. Dr. Nâzım Talat Bey'e döndü:

"İskele Kâhyası Trabzon'da gönüllü asker topluyor demiştin. Bu gönüllülere gizlice karışıp cepheye gidemez miyiz?"

Halil Paşa itiraz etti:

"Olmaz. Ben biliyorum. Kâhyanın adamları ya hapisane kaçkını ya haydut. Enver Paşa onların arasında yer alamaz."

Dr. Nâzım sabırsızlandı:

"Ne yapacağız öyleyse?"

*Hafız Mehmet Bey "Uygun bulursanız... "dedi, "...Ankara'ya dönünce, gönüllü toplamak için Genelkurmay'dan **izin alayım**. Bir tek askere bile ihtiyaç var, reddetmezler. Kafamıza uygun adamlar toplarız. Trabzon'da yeğenim var. Bu işi o düzenler. Siz gizlice bizim topladığımız bu gönüllülere karışsınız" (ŞÇT, 358)*

(4)

*"Baba, biz Aram'la evlenmek için sizden **müsaade istiyoruz**. Her ikimiz de birbirimizi bütün kalbimizle seviyoruz. Başka biriyle evlenmeme imkân yok. Size yalvarıyorum, ayaklarınıza kapanıyorum, istirahat ediyorum, lütfen baba. Aram, dünyanın en iyi insanı! En namuslu insanı! Onu tanıdıkça siz de çok seveceksiniz. Kimseye yük olmayacağız, o iş buldu, para kaza."*
"Sus dedim sana Sabahat! "(U, 267)

(5)

"Uzun zamandır dinlemedim. "

"Yazık," dedi Leman, "o benden daha iyi çalışıyor, elbette. "

"O yıllardır çalışıyor. Siz de onun yaşına gelince kim bilir ne kadar ilerlemiş olacaksınız. Siz henüz çok gençsiniz. Çocuksunuz."

"Nenem sakın duymasın bana çocuk dediğinizi. O beni evlendirmeye kalkıyor. "

"Daha neler! Pederiniz asla müsaade etmez! Kaç yaşında oldunuz siz? "

"On beşimin içindeyim. Birkaç ay sonra o n altı olacağım. "

*"Büyümüşsünüz Leman. Ben fark etmeden büyümüş ve çok güzel bir genç kız olmuşsunuz," dedi Mahir, "ben şimdi **müsaadenizi isteyeyim**. Bir gün sırf piyanonuzu dinlemek için geleceğim. "(V, 175)*

(6)

..Ordumuz düşmanın daha ilk savunma hattını ele geçirebilmek için kuvvetinin üçte birini kaybetti. Ankara'ya ulaşmak için kimbilir daha kaç hat var? Eğer savaşa devam edersek, anlaşılıyor ki generalim, ordunun geri kalanı da tamamen eriyecek ve siz, Ankara'ya tek başınıza girmek zorunda kalacaksınız'. İfadesi hoyratça ama haklı. Gavallias bana her zaman gerçeği söylemiştir. Bugüne kadar otuz bin savaşçı kaybettik. Buna karşılık en fazla 20 km. ilerleyebildik. Ankara hâlâ çok uzakta. Gerçekçi olma saati çaldı dostum. Kabul edelim ki düşmanın taktiğini de, azmini de yenemiyoruz. Orduyu dinlendireceğim. Durumumuzu anlatan bir rapor yazarak Sakarya batısına geçmek için hükümetten **izin isteyeceğim**. Hazırlayacağım raporu götürür müsünüz? (ŞÇT, 444)

6. örnekte İkinci Kolordu Kurmay Başkanı Albay Gavallias, Yunan ordusunun başındaki Papulas'ın eski yaveridir. Papulas savaşın geleceği hakkında ne düşündüğünü öğrenmek için ona bir mektup yazar. Gavallias mektupta savaşın gidişatının kendileri lehine olmadığı ve böyle giderse ordunun geri kalanına kaybedeceğini bildirerek hükümetten izin isteyeceğini ifade eder.

(7)

Yine sustular. Bu sefer Kemal lafa nasıl başlayacağını düşünüyordu. Sonunda cesaretini toplayıp, "Gitmeden önce, sizden bir istirahatım var," dedi.

"Neymiş? Para mı istiyorsun? "

"Hayır. Hayır duanızı ve **rızanızı istiyorum.**"

"Verdim ya."

"Dayı, başka bir mesele için rızanızı istiyorum. Hususi bir mesele için. Bunu size söylerken çok mahcubiyet çekmekteyim, lakin itiraf etmem lazım. Dayı, ben Mehpare'ye âşık oldum. Evden ayrılmadan onu nikahıma almak istiyorum müsaade ederseniz."

Ahmet Reşat, ağzı açık bakakaldı.

"Mehpare'yi?"

"Evet dayı, müsaade ettiğiniz takdirde, elbette." (V, 234)

3.8.2.2. Kiplik Sözler/ Kalıp İfadelerin Etkisi

Kalıplaşmış ifadeler konuşurun önermeye dair yorumunun ne olduğuna, öznel bakışını nasıl kodlandığına dair önermedeki kiplik anlamın yorumlanmasına katkı sunabilirler. Dilde hazır bulunan ve iletişim sırasında kişinin ifadesinde yer alan olay/ duruma dair izin anlamının kodlanmasında sıklıkla *Bana müsaade/izin, bir sakıncası var mı? İzninizle / müsaadenizle* söz grupları/kalıp ifadelerinin kullanıldığı görülür. İnsanın diğer insanlarla etkileşimi sonucu ortaya çıkan kültür doğal olarak içerisinden çıktığı toplumu yansıtır. Kültürün taşıyıcılarından biri olan dil, ait olduğu

kültürden izler taşır. Bu bağlamda Türk insanın günlük hayatta bolca kullandığı izinler ve onların dile yansımaları da kültürün bir parçasıdır. Türk toplumunda bulunulan ortamdan ayrılmak için izin istemek nezaket ve saygı içeren bir davranış olarak algılanmaktadır. *Bana müsaade* kalıp ifadesi de bu bağlamda değerlendirilebilir. Özellikle misafir olarak gidilen, ziyaret edilen ya da yolcu uğurlamalarının yapıldığı ortamlarda kılıcı bulunduğu yerden ayrılmak için konuşurken izin isterken bu kalıp ifadeyi kullanır.

(1)

Bu yaştan sonra evlenmeyi nasıl düşünüyim efendim?

“Aa! Yaşınızda ne varmış ayol? Genç kızlara taş çıkartırsınız vallahi! “yolunda samimi bir yüreklendirme işitse düşünenecekti belki. Ama o ısrar gelmedi.

Onun yerine Naime Hanım usulen bir şeyler geceledi ağzının içinde. Mehpare Hanım’ın gözünden kaçmadı bu isteksizlik. İncindi ve bir daha, şevkle reddetti. Naime Hanım’ın ise nihai olarak aldığı ret cevabından hiç içi ağlamadı.

“Bana müsaade hanım “diyerek toparlandı. (M, 231)

1. örnekte Naime Hanım, mahalle sakinlerinden Mehpare Hanım’ı kardeşi Hüseyin Efendi ile yakıştırır. Mehpare Hanım’ın evine giderek evlilik niyetinin olup olmadığını sorar ve ret cevabı alır. Bunun üzerine Mehpare evden ayrılmak için ev sahibinden müsaade ister.

(2)

AZAR: Kendine güvenin kırılmış senin dostum.

KÜŞAT: Sen beni anlamıyorsun Azat. Boğulur gibiyim burada. Bu göz ağrıları. Denizi görsem, bir nefes alsam belki.

AZAT: Kaç gel birkaç gün aramıza. Açılırsın.

KÜŞAT: İzin alamam iki yıl geçmeden.

AZAT: Hafta tatilinde atla uçağa...

KÜŞAT: Benim oraya gelmem kalmam derken hafta başı olur. Dönüş vakti...

AZAT: Ayrı çıkamıyor musun karınlan bizim tarafa?...

KÜŞAT: Mali durumu unutuyorsun.

AZAT: Doğru.

KÜŞAT: Ne vakte kadar dedindi gönderme süresi?

*AZAT: Eylül sonu. İyi konuştuk. **Bana izin.** (VDD, 42)*

2. örnekte Azat, karısının ailesi ile yaşamaya başlayan arkadaşı Küşat’ ı ziyarete gider. İki arkadaş sohbet ederken Azat, Küşat’ a bir resim yarışmasından bahseder.

Küşat ise bu evde son zamanlarda yarışmaya katılacak kadar iyi resimler yapamadığını söyler. İki arkadaş biraz daha sohbet ettikten sonra Azat Bana izin diyerek Küşat 'tan müsaade ister.

(3)

BAYIR: Bu ne makyaj çantası mı bu?

SEHER: Hayır, kadife kaplı laptop. Kocamın hediyesi.... Patlamaz.

BAYIR: Niçin getirdiniz bunu?

*SEHER: Dilediğim zaman İnternet'e girip dilediğim yerden dilediğim bilgiyi alabilmek için. Ayrıca, Almanya'daki hastalarımınla ilgili bütün bilgiler onun içinde. Yüzlerce çocuğun sağlık durumu yani. Sizce **bir sakıncası var mı** efendim? (SO, 7-8)*

3. örnekte Seher, eylemin gerçekleşmesinde herhangi bir olumsuz durumun / yasağın olup olmadığını *Bir sakıncası var mı* kiplik ifadesi ile sorgular.

4. örnekteki *İzninizle* kiplik sözü/ kalıp ifadesi genellikle kılıcının karşısındaki kişiye karşı nazik olmak istediği durumlarda sosyal güç dengesine veya aralarındaki samimiyete göre cümlelerin başında ya da sonunda kullanılır.

(4)

"Bunlar kim?"

*Heybeli Deniz Okulu'nun kaçak öğrencileri. Onlar da damla damla oluşan deniz kuvvetlerimize katılmak için Samsun'a gidiyorlar. Biz İnebolu'da ineceğiz. **İzninizle.** (ŞÇT, 85)*

(5)

SELDA- Şimdi kaç yaşında?

NEVİN- Kim?

SELDA- Oğlunuz?

NEVİN- On dokuz.

SELDA- Belki de anlaşırsız onunla. Okuyor mu?

NEVİN- Oğlumuzla ilgili şeyleri babası bilir ... Ona sorun.

RİDVAN- Gene başlama ...

NEVİN- Belki sizin gibi anarşist gençlerle konuşmasına da izin vermez.

Soğuk bir sessizlik olur. Selda ne diyeceğini bilemez.

RİDVAN- Bütün tartışmaların sonu tatsızdır. Havuza atlayalım mı? Hiç kötü olmazdı!...

NEVİN- Nerdeyse yemek vakti... Değil mi çocuklar? Aşağı mı inelim? Yoksa yemeği buraya mı getirsinler? ...

SELDA- *Bilmem ... Biz artık gitsek efendim ... İzninizle ... Size çok çok...* (TO, 308-309).

5. örnekte Selda ve Nevin, Nevin'in oğlu hakkında sohbet ederlerken Nevin, kocası Rıdvan'a laf sokar. Rıdvan Nevin'in söylediklerini duymazdan gelir ve bu soğuk havayı dağıtmak için havuza atlama teklifinde bulunur. Nevin ise yemek saatinin geldiğini hatırlar. Bu esnada Selda, yemeğe kalmak istemediğinden dolayı *İzninizle* ifadesiyle gitmek için izin ister. Selda'nın *İzninizle* kalıp ifadesini kullanımı kılıcının kendisi dışında yetki sahibinin bulunduğu bir ortamdan ayrılma niyetini ifade etme gibi pragmatik bir çıkarımda bulunmayı da mümkün kılmaktadır. Zira Rıdvan ve Nevin izin vermezse Selda ve Aykut gidemeyeceklerdir.

(6)

Mahmut Usta'nın Hayri Bey'i toprağı döktüğümüz yere yeniden götürdüğünü görünce onlara sokuldum. Arazi sahibinin kuyudan su çıkmadığını, yakın zamanda da çıkmayacağını, hatta, belki buradan hiç su çıkmayacağını düşündüğünü kederli yüzünde gördüm.

“Müsaadenle Hayri Bey, bize bir üç gün daha tanı...” dedi Mahmut Usta (KSK,43).

(7)

Adam elini yakama uzatırken nazikçe “Müsaadenizle” dedi ve omzumun altından bir cam parçası çekip çıkardı.

“Aaah!” Sahra pandaya, Serpil ise Sahra'ya sarılmış hâlde Subaru'dan indiler. Ben de onları kucakladım (RM, 165)

(8)

ADAM Kaçınıcı kat?

KAPICI Ya beş ya altı. Kime sorarsanız gösterir canım.

ADAM Kime sorayım?

KAPICI Her kadın odacısı ayrıdır.

ADAM Peki teşekkür ederim.

KAPICI Göreviniz ne olacak?

ADAM Daha bilmiyorum.

KAPICI Çabuk öğrenirsiniz canım, akıllı bir gence benziyorsunuz. Müsaadenizle ... (TO2, 169)

(9)

Muhittin kulaklarına inanamıyordu. Kendine yapılan ikazların ciddiyetini, geç kalarak, şu an anlamıştı işte! Vali, önündeki çekmeceyi açmaya yeltenince, oradan bir tabanca çekip alması ihtimaline karşı, Muhittin gayriihtiyari, sehpanın üzerinde duran ağır, kristal tablayı kavradı.

“Bu işi hallet Mühendis Efendi, yoksa külahları değişiriz,” dedi vali.

Muhittin, “Müsaadenizle,” deyip ayağa kalktı, kapıya yürüdü. (U, 195)

(10)

OLCAY: Günaydın, Neriman Hanımcığım.

NERİMAN: Günaydın Olcay.

OLCAY: Yaşasın! Adımı doğru söylediniz.

NERİMAN: Ne demek? Ben herkesin adını doğru söylerim. Ne o elindeki?

OLCAY: Bana yüzük verdiniz ya. Ben de size bir şey getirdim. Duvardaki şu anlamsız resmi indirip yerine bunu asacağım. İzninizle. (SO, 96)

3.8.3. Söz Dizimsel Birimler

Kipliğin işaretlenmesinde dilsel düzeyde ortaya çıkan işaretleyicilerden biri olan söz dizimsel işaretleyiciler cümle öğelerinin farklı pozisyonlarda konumlanmasıyla kipliğin anlamsal alanına etki etmektedir.

3.8.3.1. Bağlaçların Etkisi

3.8.3.1.1. “dA” Bağlacının Etkisi

dA bağlacı ardışık cümlelerde anlatılan olayların bağlantılı olduğunu belirten birincil bir devamlılık işlevine sahiptir ancak aynı zamanda konuda bir değişikliği de işaret edebilir (Göksel ve Kerslake 2005: 442). Kılıcıdan 2. kişi konumundaki otoriteye yöneltilen *izin ver-* / *bırak-* (*dA*) + *-AyIm*, *ø*, *-sXn*, *-Allm*, *-Xn*, *-XnXz*, *-sXnlAr* dizilimiyle temelde *izin istemeyi* kodlamakla birlikte *dA* bağlacı istemenin derecesini etkileyerek eylemin gerçekleştirilmesine *izin verilmesinde ısrarcı bir tavır* da yansıtır. Ayrıca kılıcı *izin isteme* ulamındaki *dA* bağlacı ve güçlü dilek, rica, komut, tavsiye veya *izin işaretleyen* *-(y)AyIm*, *-(y)Allm*, ve *-sXn* (Johanson, 2009: 489) biçimbirimleri istemenin derecesini etkileyerek izni otorite nezdinde istenen bir eylem / durum hâline getirmeye çalışır. Kılıcının *izin istemesinde* iki cümle arasına yerleşen *dA* bağlacı bir yandan *izin isteme anlamını kuvvetlendirirken* diğer yandan cümleyi *beklenti, teklif, sitem* vb. anlamsal yönlerden de niteler.

(1)

HÜRREM:

Mustafamız suçlu olamaz Efendimiz, onun hain olabileceğine inanmıyorum.

MİHRİMAH:

Ben de inanmıyorum babacığım, ben de!

HÜRREM:

*İzin verin **de** gelsin, kendini savunsun oğlunuz, biricik Mustafamız. (KS, 98)*

1. örnekte Rüstem, Padişah Kanuni Süleyman'a oğlu Şehzade Mustafa ile ilgili yanlış bilgiler vermektedir. Yeniçeriler'in Şehzade Mustafa hakkında konuştuğunu söyler. Bu dedikodulara göre Mustafa tıpkı dedesi gibi kendi babasını tahttan indirerek bütün cihanı ele geçirmek istemektedir. Bu dedikodulardan bahsederek babasına karşı Mustafa'yı suçlu gösteren Hürremi fark edilmemek için Mustafa'nın gelip konuyu Kanuni Süleyman'a anlatması için ondan izin ister.

(2)

Biliyorsunuz, Komutan şehre girmeyi yasak etti.

*Müftü, "Hele beni bir dinle oğul..." dedi, "...ev yıkılsa yapılır. Ama cepthane elden çıksaydı ne yapardık? Bir mermi bile ziyan olmadı, hepsi kurtuldu. Şimdi izin ver **de** Allah'a şükür borcumuzu ödeyelim." (ŞÇT, 128)*

Cephede savaşan erkeklere destek olmak isteyen bir grup kadın içi silah dolu sandıkları kağınlara yükleyerek başlarında bir müftü ile cepheye doğru yola çıkarlar. Yarbaşı'nda beklerken ikindi namazını kılmak için şehre incekleri sırada bir subay yollarını keserek komutanın şehre girmeyi yasak ettiğini hatırlatınca yaşlı kadın *İzin ver de Allah'a şükür borcumuzu ödeyelim* cümlesiyle subaydan izin ister.

(3)

*Birdenbire sustu. Bir an. Sonra, omuzlarıma usul usul vurarak: "Şimdilik bunları bu noktada kesip gitmekteyim ama izin ver **de** biz yollara revan olmadan önce seninle şu güzel şehrimizin bir köşesinde yanyana şöyle bir oturup konuşalım. Daha doğrusu ben sana anlatayım, sen beni dinle. Oldu mu? Kabul mü?" Ben kendisinden şu çirkin kahkahalarından birini beklerken o, acı acı gülmüştür. Öyle bir hüznü boyun eğiş ki, muziplik üslubum kendiliğinden çıkagelmiş: "Eevvvet, kabulümdür efendim" demişimdir. (DDU, 58)*

3. örnekte kılıcı talep ettiği izinde güçlü bir istek belirtmekte ve aynı zamanda izin istediği konuşura *Yollara revan olmadan önce şu güzel şehrin bir köşesinde yanyana oturup konuşmak* için bir teklif sunmaktadır.

(4)

Derdini anlatamamanın verdiği çaresizlikle iç geçirdi Zeynep.

“Keşke bu kadar basit olsa. Tekrar gibi olacak ama anlaşılması için bir kez daha anlatmak zorundayım. Bu Körebe denen şahıs, muhtemelen küçükken tacize uğramıştır ama zamanla bu travmayı unutmuştur, ancak yıllar sonra benzer bir olayla karşılaşınca bir bilinç yarılması yaşayarak arınma ihtiyacı hissetmiştir. Seri katil lisanında arınmanın bir tek yöntemi vardır; o da öldürmek.”

Kabul etmek istemiyordu Ali, zeytinyağı gibi üste çıkmaya çalıştı.

“Ben de onu diyorum ya...”

*“İzin ver **de** lafımı bitireyim, “diyerek sürdürdü kriminoloğumuz. (KÇ, 130-131)*

4. örnekte Zeynep, Körebe adlı katil hakkında araştırma yapan başkomiserine ve Ali'ye bilgi verirken Ali onun sözünü keserek araya girer. Konuşmasına devam etmek isteyen Zeynep, Ali'nin yaptığı gibi konuşmayı bölmek istemez. *İzin ver de lafımı bitireyim* diyerek Ali'den izin istese de bu cümle a Ali'ye karşı bir sitem iması taşır.

(5)

*Baba, bak ne diyeceğim. Bırak **da** ben kurtarayım seni, İstanbul'dan. Buradaki her şeyi sat sav, benimle cennet gibi yerlere gel (SO, 303).*

5. örnekte Balkan ve babası Egemen sohbet etmektedir. Egemen, İstanbul'dan nefret ettiğini, bu şehir köylü istilasına uğradığı için göç etmek istediğini söyler. Bunun üzerine zaten ekonomik olarak zor durumda olan oğlu Balkan'ın tavrı değişir. Babasını bir müşteri tavlama çalışır. Babasını İstanbul'un kalabalığından kurtarmak için kendisine izin vermesini ister. Egemen'in *Bırak da ben kurtarayım seni, İstanbul'dan* cümlesi babasını İstanbul'dan kurtarma konusunda harekete geçmek için izin isteğini ve bu işe istekliliğini yansıtmaktadır.

(6)

BORA: Ben bunları düşündüm, Şerife Abba. Dediğin gibi, senin hâlin zaten parlak değil. Daha önce de gördüm: rasyonel çalışmıyorsun. Envanterin dar, pazarlaman zayıf, muhaseben dağınık. En basitinden bir piyasa araştırman yok. İleriye dönük hiçbir projeksiyon yapmıyorsun.

ŞERİFE: Dur hele, dur! Gavurca konuşmayı bırak. Ne diyorsun Allasen?

BORA: Diyorum ki, bu iş çok daha iyi yürütülür, daha iyi kazandırır. İstersen sana yardım ederim.

ŞERİFE: Sen randevuculuk yaptın mı hiç?

BORA: Yapmadım ama iş idaresinin ilkelerini okudum üniversitede.

ŞERİFE: Üniversitede randevuculuk mu okutuyorlar?

*BORA: Hayır, hayır ... Bir bakıma evet. Yani her iş randevuculuk gibidir. Bırak **da** göstereyim sana. Benim de canım sıkılıyor zaten. Önce küçük bir yatırım yapılacak. Bir bilgisayar iyi olur. Ben alırım, sonra ödersin. Artan kazançtan.*
(SO, 241)

6. örnekte Bora parası olmadığı için beraber iş yapmaları konusunda Şerife'yi ikna etmeye çalışmaktadır. İşin nasıl olacağını göstermek için Şerife'nin kendisini engellememesini ister.

(7)

FAHRÜNNİSA: Neden evlenmedin onunla?

KÜŞAT: Çok kısa sürdü tanışmamız. Sonra o bir yerlere gitti.

FAHRÜNNİSA: Ne vakit bu?

KÜŞAT: Ben daha akademide talebe iken.

FAHRÜNNİSA: O da ressam mı?

KÜŞAT: Hayır.

FAHRÜNNİSA: Şimdi görsen ne yapardın?

KÜŞAT: Ne yapacağım, hiç.

FAHRÜNNİSA: Hadi, hadi.

*KÜŞAT: Bırak **da** kafamı toplayayım.* (VDD, 34)

7. örnekte Küşat resim yaparken karısı Fahrünnisa ona geçmişiyile alakalı çeşitli sorular sorduğu için bir türlü resmine odaklanamaz. Bir yandan resim yapan ve diğer yandan karısının sorularına cevap veren Küşat sonunda bu durumdan sıkılır. Küşat'ın bu resmine odaklanarak devam etmek için karısından izin istediği görülür.

Kılıcının izin isteme ifadelerinde en sık kullandığı sözlüksel işaretleyiciler bırak- ve izin ver- kiplik yüklemelerinin **da** bağlacı ile oluşturdukları kombinasyonlarda anlamı kuvvetlendirerek etkilediği görülmüştür.

3.8.3.1.2. Diğer Bağlaçların Etkisi

(1)

*Cevdet Bey karısına “Bu oğlan senin elinde büyüyecek, biliyorum. Müsaade et **hiç olmazsa** adını ben koyayım “dedi. Saliha razı olunca oğlanın adını Atalay koydular.* (İÖ, 107)

1. örnekte *hiç olmazsa* bağlacı iki cümleyi bağlamanın yanı sıra eylemin gerçekleştirilmesiyle yetinileceği duygusunu da işaretlemektedir. Çocuğa isim

verme, çocuğu büyütme gibi durumlar hem annenin hem de babanın yetki sahibi olduğu ve ortak hareket etmeyi gerektiren durumlardır. Ancak karısı Saliha'yı tanıyan ve onun hayat tarzı hakkında arka plan bilgisine sahip olan Cevdet Bey sadece isim koyma konusunda karısından izin istemekte ve *Müsaade et hiç olmazsa adını ben koyayım* cümlesiyle ad koyma eylemini gerçekleştirmekle yetineceğini *hiç olmazsa* bağlacıyla bildirmektedir.

(2)

“Neme lâzım kızım. Biz müsaademizi isteyelim de. Şimdi içerisi kalabalık. Sen hele gece bir çıtlat. Yarın Mücellâ’ yla mağazaya gider, yüz yüze sorarsınız. Böylesi münasip düşer.” (M, 103)

2. örnekte Neyyire Hanım, yeğeni Filiz’in nişanının nerede yapılacağını düşünürken durumları iyi olan akrabalarından Pervin ona nişanı kendi evlerinde yapmayı teklif eder. Neyyire Hanım bu teklifi kabul etmeden önce Pervin’in kocası Sahir’den izin isteyecektir. *Biz müsaademizi isteyelim de* cümlesindeki dA bağlacı izin istemenin her ihtimale karşı tedbir amaçlı olacağını işaret eder.

3.8.3.2.Devrik Cümlelerin Etkisi

Narrog’a göre konuşur kılıcıya izin verirse, cümle edimsel bir güç kazanarak söz eylem odaklı bir şekilde kullanılabilir (2012: 58). Kılıcının dış kaynak olarak otoriteden izin istemesinde devrik yapıları tercih etmesi daha çok edim bilimsel sebeplerle alakalı görünmektedir. Yetkiyi elinde bulunduran otoritenin ifadeleri başlı başına söz eylem odaklı olabilirken kılıcının izin isteme ifadeleri daha zayıf bir edimsellik barındırır. Otoriteye göre daha alt konumda bulunduğu için ifadeleri de daha zayıf bir yönlendiriciliğe sahiptir. Bu noktada kılıcı ifadesine edimsellik katmak niyetiyle devrik yapılara başvurur. Böylelikle ifadesindeki odak noktasını değiştirerek otorite üzerinde bir etki yaratmak ve eylemine edimsel bir güç katmak ister.

(1)

Ona o kadar kesin bir tavırla “Hayır!” dedim ki böyle bir şeyi başaramayacağım hemen anladı, daha fazla ısrar etmedi. Gazete bile okumayan ben, niçin hayatımı gözler önüne serecek de huzurumu kaçıracaktım. Beni “ilginç” bulabilirdi ama insanların beni ilginç bulması benim ilgimi çekmezdi. Deli değildim herhâlde, şöhret merakım ise hiç yoktu.

Sanırım bu kız bebekliğinden beri, istediği bir şey olmayınca dudağını büküyordu. Bir ağlama öncesi davranışı gibiydi bu, iyice yerleşmiş bir

*alışkanlıktı, belki de ağlamasına engel olan bir mimikti. Dudağında yine o küskün ifade belirdi. “Peki!” dedi. “Anladım tamam ... Ama yayımlamamak üzere size bazı sorular sormama **izin verin** o zaman. Çünkü kafam çok karıştı.*
(KH, 100-100)

1. örnekte gazeteci kız Ahmet’in hayat hikâyesini ilginç bulduğu için gazetede yayımlamak ister ancak Ahmet bunu kesin bir dille reddeder. İlk eylemine izin alamayan kız bu kez hikâyeyi kendisine anlatmasını ister. *Ama yayımlamamak üzere size bazı sorular sormama izin verin o zaman* cümlesindeki *o zaman* ifadesi ile izin verme eylemini vurgulayarak Ahmet’i ikna etmeye çalışır.

(2)

FRANCES: Alo ... Uyuyorlar. Bana söyleyin ... Peki, hemen haber veririm.

Savunma Bakanlığından. Yunan ordusu cepheyi yarmış. Bugün Ankara’ya giriyorlarmış.

L. GEORGE: Bugün mü?

FRANCES: Bugün.

L. GEORGE: Yaşasın!

Pisipisi! Dile benden ne dilersin?

*FRANCES: Kalkmama **izin vermenizi**.* (SO, 415)

(3)

“Keşke vakit bulup kalbinizin sesini dinleyebilseydiniz, o vakit evimiz olan bu dünya adlı gezegeni ve ülkemiz Anadolu’nun geleceğine zarar verilmemesinden başka hiçbir çıkar gözetmeyen i insanların sahiden var olduğunu görebilirdiniz.”

Çıt çıkmadı. “Biliyor musunuz, sizler bir kere görmeye niyetlenip, buna cesaret ederseniz, onlar da artık inkâr memuru bulmakta zorlanırlar,” diye fısıldadı.

Onun bu sözlerinden ve mesai saatinin de bitmesinden cesaretlenen stajyer memur Mehmet, rahatsızlığını gizlemek isteyerek saatine baktı.

*“Madem artık iş bitti, size bir şey söyleyeceğim. Tabii **amirimin izniyle...**” diye geniş geniş sırttı. (H, 29)*

3. örnekte Defne Kaman ile iki polis memurunun arasında geçen bir konuşma yer alır. Polis memurlarından biri Defne’ye bir şey söylemek ister. Ancak kendisinden rütbe olarak daha üstte bulunan amiri varken onun konuşması ast-üst ilişkisi kapsamında pek uygun bir hareket değildir. *Madem artık iş bitti, size bir şey söyleyeceğim. Tabii amirimin izniyle...* cümlesi polis memurunun eylemi gerçekleştirmeden önce amirin varlığını yok saymadığını göstermeyi amaçlar.

(4)

KOMŞU Ayy!..

BEY Gebertirim!

KOMŞU Sahici mi? Dolu mu?

BEY Övünmek gibi olmasın ama, askerdeyken keskin nişancıydım hanımefendi.

KOMŞU Elime alabilir miyim?

BEY Övünmek gibi olmasın ama, askerdeyken keskin nişancıydım hanımefendi.

*KOMŞU Elime alabilir miyim? **İzin verirsiniz...** (TO2, 155)*

4. örnekte Bey tabancısını çıkarır ve mutfak kapısını aralayıp, namluyu içeri sokar. Tabancayı görünce korkan komşu onun gerçek olduğunu öğrenince eline almak için Bey'den izin ister.

(5)

KOMİSER: Sizi üzdüğüm için özür dilerim.

ELİF: Üzülmedim desem yalan olur. Ama şimdi üzüntümü de düşünmüyorum. (Müderriş'e) Çocukları götürmen şart mı? Komiser Bey'in dediğine göre bu iş bana ait.

MÜDERRİŞ: Bilmem... ben kendiliğimden giyin dedim Ziya'ya.

ZİYA: Ben gelmek istiyorum.

*GÜLSÜM: **İzin verirsen** ben de anne. (K, 112)*

5. örnekte Elif, Çankaya sırtlarında bulunan cesedin kocasına ait olup olmadığını teşhis etmeye gidecektir. Çocukları Ziya ve Gülsüm de onunla gitmek için izin isterler. Gülsüm'ün yüklemine yerine kaydırıldığı *ben de anne* ifadesi gerçekleştirilecek eylemde kendi varlığına bilhassa dikkat çeker.

(6)

"Mehpare, neyin var? Bayılıyor musun? Bayılma sakın . . .

Dur, aman dur, uzan bakayım yatağına. "

Kemal kızı zorlukla yatağın üzerine uzattı. Başının altına yastığı çekti.

"Mehpare, neden korkuyorsun sen? Saraylıhanım'dan mı? "

"Beyim, bebeğime dokunmayın Allah aşkına."

"O benim de bebeğim değil mi? Neden zarar vereyim ki karnındaki çocuğa? "

*Mehpare ağlamaya başladı. "Yani **müsaade edecek misiniz doğurmama**" diye sordu. (V, 229)*

3.8.3.3.Soru Cümlelerinin Etkisi

Kiplik gibi sorunun da semantik bir kategori olduğunu belirten Baytok, soru kipliğinin, soru anlamlarının ifadesiyle ilgilenen semantik bir alan olduğunu aktarır (2013: 25). Dil konuşurları hem morfolojik hem de semantik bir kategori olan soru cümleleriyle dilde soru sormanın ötesinde pek çok iletişimsel niyeti/ amacı icra edebilirler. Örneğin *Nasılsın? İyi misin?* gibi bir soru ile bir sohbeti başlatabilir, *Dışarıso soğuk mu?* şeklinde bir soru ile dışarıdaki havanın durumu hakkında bilgi almak isteyebilir. Yine *Bunu nasıl yaparsın?* gibi bir soru ile şaşkınlığını dile getirip *Akşam sinemaya gidelim mi?* gibi bir soru ile bir teklifte bulunabilirken *Dışarı çıkabilir miyim?* gibi bir soru ile de gerçekleştirilmek istenen eyleme dair yetki sahibi konuşurdan istenen bir izni ifade edebilir.

Bir kılıcının dış kaynaktan izin istemesinde başvurduğu en temel yöntem *Abil+ - (X/A)r + mI* diziliminde oluşturduğu *evet / hayır* sorularını sormaktır. Tek bir işlevle anlamayacak ve tek bir kiplik alana atfedilemeyecek kadar geniş bir işlev yelpazesine sahip *-Abil* hem izin isteme hem de izin verme alanında ortak işaretleyici konumundadır. İzin isteme alanında *-Abil*, genellikle *Abil+ -(X/A)r + mI* diziliminde yer alır. Nitekim Savaşır da *-Abil* biçimbiriminin bu yönüne dikkat çeker. Savaşır, Türkçede *-Abil* biçimbiriminin sorularda, eyleme izin verilip verilmediğini, eylemin gerçekleştirilmesini imkânsız kılan herhangi bir sosyal kısıtlamanın olup olmadığını sorgulamak için kullanıldığını aktarır (1982: 38). Konuşurun kendisine göre üstün konumdaki varlığını kabul eden kılıcı, izin isterken sık sık *-Abil + (A/X)r/ mI?* eşdizimli ve 1. şahıslarla çekimlenen yapılarla otoriteye sorular sorarak onun onayını/ iznini ister. Temelde amaç bir eylemi gerçekleştirmek için izin istemek / almak olsa da 1. kişilerin varlığı bu ifadelerde istek / niyet / tasarı ve arzu anlamlarını da sezdirmektedir.

Öte yandan izin semantiğini kodlayan *fiil + -Abil -(X/A)r, -mAz + soru edatı* yapısında olan sorular benzer şekilde rica semantiği de kodlayabildiği için bu yapı her iki kiplik alan için ortak bir işaretleyici konumundadır.

1) *Şu gazeteyi uzatabilir misiniz?*

2) *Sınıftan çıkabilir miyim?*

Yukarıdaki her iki soruda da kılıcının *fiil + -Abil-(X/A)r, -mAz + soru edatı* yapısını kullanarak otoriteye soru gönderiminde bulunduğu izlenmektedir. (1) numaralı

örnekte konuşurun gazeteyi yakınında bulunan bir kişiden rica ettiği; (2) numaralı örnekte bir öğrencinin sınıftan çıkmak için izin istediği görülür. (1) numaralı örnekte konuşuru gazeteyi rica etme eylemine yönelten herhangi bir zorunluluk duygusu yoktur. Bu tamamen konuşurun kibar olma, karşısındaki kişiye nazik davranma tutumuyla ilgilidir. Konuşurun soru yoluyla ricasını iletmesindeki amaç ricanın doğasında var olan nezaketi ön plana çıkarmaktır. (2) numaralı örnekte ise kılıcı konumundaki öğrencinin eylemi gerçekleştirmek için izin istemesi bir zorunluluk doğrultusunda gerçekleşir ve otorite istemezse bu eylemi olumsuzlayabilir / yasaklayabilir. Daha açık ifade etmek gerekirse izinlerde kılıcının soru bildirimi otoritenin onayına ihtiyaç duymasından yani bir zorunluluğun var olmasındandır.

(1)

ADAM: *Günaydın.*

SAĞIR: *Bir delikanlı ...*

KÖR: *Günaydın dedi.*

DİLSİZ: *Günaydın.*

ADAM: **Girebilir miyim?** (TO2, 175).

1. örnekte işe başlayacak olan Adam'ın yeni işi hakkında bilgi almak için odaya girmeden önce içeride bulunan kişilerden izin/ müsaade istemesi görülür.

(2)

“Boş kata birinin geleceğini söylemişlerdi. Günlerdir bekledim. Sizi beklemiştim.”

Aysel:

“Yukarda mı oturuyorsunuz?”

Layana:

*“Evet. Çok yalnızım. **Girebilir miyim?**”*

Aysel:

“Az önce de geldiniz. Sonra telefon ettiniz. Size, yorgun olduğumu söyledim, değil mi?”

Layana:

“Beş on dakikacık ...”

Aysel:

“Hayır. Beni yalnız bırakın!”

Layana:

*“Akşam **gelebilir miyim?**” (DZ, 30)*

2. örnekte komşu oldukları anlaşılan Aysel ve Layana 'nın konuşması yer almaktadır. Çok yalnız olan Layana, Aysel ile tanışmak ve arkadaş olmak için yanına geldiği sırada odasına girmek için ondan ister.

(3)

NEVİN- Geçmiş olsun ... Olur böyle şeyler ...

ERKUT- Sersem herifler ... Ne yapacağınız radyoyu biz?

SELDA- Teşekkür ederim efendim. Sizi tedirgin ediyoruz ...

NEVİN- Yooo, rica ederim.

*ERKUT- Bağışlayın ... **Gidebilir miyiz?** Yoksa sizin de kuşkunuz var mı? (SO, 294)*

3. örnekte Nevin ve Erkut'un arabası camları kırılarak soyulmuştur. Otelin bekçisi arabanın yakınlarında gördüğü Selda ve Erkut'u hırsızlık şüphelisi olarak yakalar. Durum polise bildirilmeden önce arabanın sahipleri (Nevin ve Rıdvan) ile görüşürler. Selda ve Erkut hırsız durumu açıkladıktan sonra sonra gitmek için onlardan izin isterler.

(4)

*O sırada kapı açıldı ve içeriye Ali girdi. "Savcı Bey "diyordu, "Ben artık **gidebilir miyim?** "Perişan bir hâli vardı Ali'nin; yorgundu, gözleri şişmişti (KH, 67)*

-Abil, kılıcının herhangi bir X eylemini gerçekleştirmesinde hem resmî-gayri hem de resmî ortamlarda izin semantiği kodlayabilmektedir. 4. örnekte, karısının cinayete kurban gitmesi üzerine ifadesi alınan Ali, işlemleri tamamlandıktan sonra evine gitmek için savcıdan –Abil biçimbirimini kullanarak izin ister.

(5)

MÜDERRİS: Çok çabuk hazırlandın.

ZİYA: Çabuk mu? Farkında değilim dede... belki de hemen gidilecek sandım.

CEMİLE HANIM: Siz gelmeden geleceğinizi bildiğine göre gideceğiniz yeri de bilir o...hani bir yere gidilecek diyorum.

*ELİF: Ben de **gelebilir miyim?** (K, 110)*

5. örnekte Elif'in *Ben de gelebilir miyim?* sorusu anne ve babasıyla beraber gitme eylemi için izin istemesidir. Kılıcının eylemi meydana getirmesi konusunda kendi yeteneklerini sorgulamak istemesi gibi bir durum söz konusu değildir. Kişi neyi yapıp neyi yapamayacağını konusundaki yeterliliğini değil otoritenin iznini sorgular.

(6)

Ahmet Reşat'ın midesine birden dayanılmaz acı veren bir kramp girdi. İçinden öğürmek, kusmak geliyordu. Farkında olmadan bir eliyle midesini tuttu, diğerini ağzına kapattı.

“Neyiniz var? Yüzünüz kül gibi oldu, Reşat Bey, “dedi Mahir.

“Birden midem bulandı nedense. “

*“Dilinize **bakabilir miyim**, müsaade ederseniz? “*

“İyiym Mahir Bey, iyiym. Tabii her birimiz ne kadar iyi olabileceksek o kadar iyiym. Merak etmeyin, geçti. (V, 187)

(7)

-Kim bu anne?

-Akrabalarımızdan.

Dudakları aynı anda kıvrımlarla bükülüyor kızların.

*-Anne, arabayı **alabilir miyiz**? (YAS, 60)*

7. örnekte bayram dolayısıyla akrabalarını ziyarete giden Bican, akrabaları İffet Hanım ve Hacı Hanım ile otururlar. Bu sırada İffet Hanım'ın kızları odaya girerler. Kızlar Hisar'da oturan arkadaşları Zülal'e giderken arabayı almak için annelerinden izin isterler.

(8)

AS YORUMCU (AKTÖR) ve FOTO MUHABİRİ (AKTRİS) gelirler. DANYAL ve HAVVA saygılı bir şaşkınlığa kapılırlar.

AS: Merhaba. Bilmem kendimi tanıtmam gerekli mi?

DANYAL: Aman efendim, sabahları önce sizi okuruz.

HAVVA: Akşamları da sizin yorumu kaçırmayız hiç.

*AS: Buraya nasıl girdiğimi merak ediyorsanız hemen söyleyeyim: kapıcıyı korkuttum, şoförünüze de rüşvet verdim. **Oturabilir miyim**? (SO, 142)*

(9)

AZAT: Akademiye bağışlamış da iskeletini. Tam da Küşatça bir jest. Biraz çocukça ama içten.

SÜLEYMAN: Anlayamadım?

ÜSTAT: Bana yazdığı mektupta da bahsetmiş bundan.

*SÜLEYMAN: **Görebilir miyim**? (VDD, 11)*

9. örnekte ressam Küşat intihar ederken arkasında bir mektup bırakmış ve mektupta iskeletini akademiye bağışlamak istediğinden bahsetmiştir. Arkadaşı Üstat, Küşat'ın

kendisine bıraktığı mektupta da aynı şeyin yazılı olduğunu dile getirince Küşat'ın kayınbabası Süleyman, bu görmek için izin ister.

(10)

Gitti. Arkasından bakmadı. “Şimdi dönecek. Yarın diyecek, yarın öğleden sonra buluşalım. O gıcirtıdan önce dudakları, ‘Elbet asarım’ demeğe hazırlanmıyor muydu?”

- Oturabilir miyim?

Başını çevirirken yüreği duracakmış gibi çarptı. Değildi. Boyalı bir kadındı. (AA, 62)

10. örnekte ismi zikredilmeyen hikâye kahramanı ve kız arkadaşı Güler bir bankta oturarak sohbet eder. Cumartesi günü tekrar buluşmak üzere plan yaptıktan sonra Güler saatin geç olduğunu söyleyerek kalkar. Adam, Güler'in arkasından baktığı esnada bir kadın yanına yaklaşarak sıraya oturmak için ondan izin ister.

(11)

Ertesi gün, ikindi namazına giderken mavi-kahve gözlü Civan Kazanova yoluma çıktı: “Ruhi Bey, selamünaleyküm. “

Tanımazlığa vurdum: “Aleykümselam genç adam. “Benim yaşıma geldiğinizde siz de 7'den 70'e herkese “genç adam “ya da “küçük hanım “diyebileceksiniz.

*“Efendim biraz **konusabilir miyiz?** “*

“Namaza yetişmem lâzım “Kovalayan olmak, kaçan olmaktan daha zevklidir. Fakat nerde bende o şans? (RM, 24-25)

(12)

ADAM: Siz daha iyi bilirsiniz tabii... (Yüksek) İki dakika bekleyebilir misiniz? Müdür beye bir dilekçe göndermek istiyorum.

KÖR: (Dehşetle) Neler söylüyorsunuz, çıldırdınız mı siz?

*ADAM: (Hiç oralı olmadan) Daktilonuzda iki satır bir şey yazmama **izin verir misiniz?** (TO2, 186)*

12. örnekte işe başlamak için çalışacağı yere giden Adam bir türlü Müdür Bey'e ulaşamaz ve bir dilekçe yazmaya karar verir. Orada bulunan Kör'den daktilosunu kullanmak için izin ister.

Türkçede -AyIm/ -AlIm ekleri bünyesinde barındırdıkları istek fonksiyonları sayesinde kılıcının gerçekleştirmek istediği eyleme dair var olan istekliliğini ve niyetini muhatabına açıkça hissettirmeye imkân tanır. Deny, ekin soru ekleri ile kullanımına dikkat çeker ve bu biçimbirimin bazı cümleler içerisinde bir soru ekiyle

kullanılmasından kaynaklı olarak 2. kişinin gizli rızasına veya onay ve beğenisine arz edilmiş olduğundan bahseder (2012: 369-370). 1. kişi işaretleyicisi olan -*AyIm* soru edatıyla çekimlendiğinde kılıcının kendisi dışındaki yetkili bir kişiden izin istemesini işaretler. Benzer durum -*AlIm* için de söz konusudur. Eyleme konuşurun kendisinin de katıldığını, gerçekleşen eylemde yer alacağını işaretleyen -*AlIm* soru ekiyle çekimlendiğinde yükümlülük alanındaki bir izin talebini kodlar.

(13)

Savcı zıvanadan çıkmak üzereydi, omzuna dokundum. “Gelin Nadir Bey, “dedim sakince. “Gelin, Zekai ‘nin odasına geçelim. Size göstermek istediğim bazı evraklar var. “

*Bir an yüzü karıştı Nadir’in sonra anladı ne demek istediğimi. “Tamam Başkomserim, tamam, hadi gidelim. “Ben de **geleyim mi?**” diye Alper de kalkmaya çalıştı. “Belki ihtiyacınız olur. (KÇ, 319)*

13. örnekte komiser ve Savcı Nadir cinayet hakkında araştırma yapmaktadır. Olay yerinde bulunan görgü tanıklarından bilgi aldıkları sırada bir gencin konuşması Nadir’i rahatsız eder ve aralarında tartışma çıkar. Komiser, Savcı Nadir’i sakinleştirmek için oradan uzaklaştıkları sırada Alper, *Ben de geleyim mi* diye seslenerek onların yanında olmak için izin ister.

(14)

Yerinden doğruldu.

*“Nazlı “dedi. “Ben **öreyim mi** şimdi saçlarını kızım? “*

“Ör Mücellâ teyze.” (M, 293)

14. örnekte Pervin ve Mücellâ eski günler hakkında konuşurken Pervin’in kızı Nazlı’nın odaya girmesiyle susarlar. Nazlı okula gitmeden önce saçları örülecektir. Mücellâ, saç örme eyleminde bulunmadan önce bu eylemin çocuk açısından uygun olup olmadığını belirlemek için bu küçük kızın onayını alır. Mücellâ’nın Nazlı’ya yönelttiği *Öreyim mi* cümlesi Nazlı’nın iznini sorgular.

(15)

Balıkçının çırağı, tablalar arasında dolaşan deliyi görünce, balık tablalarını devireceği korkusuyla uzaklaştırmak istedi onu oradan. Ama direniyordu. Biraz önceki olayı izlememiş olduğu için delinin ne istediğini anlamayan çırak, balık istediğini sandı ve şaşırdı. Bunun böyle arsızlaşıp bir şey istediği görülmemiştii bunca zamandır. Ne oluyordu böyle buna? Bir iki kez göğsünden itti. Ama fena hâlde direniyor, inatçı gözlerle çırağa bakıp elleriyle bazı işaretler yapıyor,

tuhaf sesler çıkarıyordu. Öfkelendiği zamanlar böyle sesler çıkararak el kol hareketleri yapardı. Çırak türkerek tezgâhın başında oturan patronuna seslendi:

“Ağbi gitmiyor. Ne yapayım? “Bu soruyu sorarken işin ucunun polise varmasını istemiyordu hiç. Ne olur ne olmaz, hiç düşmeyecek işin polise. Ustasının cevap vermesini beklemeden hâl çaresi arandı:

*“Ağbi, balık istiyor. Şu kâğıda biraz istavrit sarıp **vereyim mi?** Bunlar iyice öldü zaten. “(YBÖV, 259)*

15. örnekte de balıkçı çırağının deliye istavrit vermesi patronun iznine bağlıdır. *İzin isteme/ verme* alanında konuşurun soruları kılıcı ile otorite arasında sorumluluğun yönünde bir değişiklik yaratmaktadır. İzin kipliğinde eylemi gerçekleştirmekle sorumlu olan kılıcı sorumluluğu kendi başına almamakta/ doğrudan üstlenmemekte, soru yoluyla izin isteyerek aslında bu sorumluluğu otoriteye yükümlemektedir.

(16)

*Battal: Beyefendi, Rukiye fırında tavuk kızartıyor. Yanında beğendi olacak. Çerkez tavuğu da **yapalım mı?***

Egemen: Yapın, yapın... Oğlum Türk yemekleri yer, değil mi? (SO, 307)

16. örnekte ev sahibi Egemen’in çalışanları olan Battal ve Rukiye misafirler için yemek hazırlamaktadır. Battal’ın, *-(y)Alım mı?* formuyla oluşturduğu “*yapalım mı*” sorusu hem Çerkez tavuğu yapmak için sunulan bir teklif hem de yetkili bir kaynak olan patronundan istediği açık bir izin talebi olarak yorumlanabilir. Çünkü Battal, misafirler için yapılacak yemekler konusunda ev sahibinin onayına ihtiyaç duyar.

(17)

*Üç kişilik bir atlı keşif kolu, hava kararınca, İzmit’in kuzeyindeki uzakça tepelerden birine sokuldu. Atları ere bırakıp teğmenle onbaşı usulca tepeye turmandılar. Teğmen dürbününe sarıldı. Projektörlerin keskin ışığı altında askerlerin telaşla gemiye bindikleri zor da olsa görülebiliyordu. Liman alanı asker, eşya ve kaynaşan sivillerle doluydu. Açıkta iki gemi daha bekliyordu. Teğmen dişlerini gıcırdatarak, “Kaçıyor katiller... “diye sızlandı, “...göz göre göre. Ah be, bir tek topumuz olsaydı şurada! “Onbaşı, “Emret, kuş gibi uçar haber veririm...” dedi, “...toplari yetiştirip analarını bellerler. **Uçayım mı?**” (ŞÇT, 148)*

Gerçekleştirmek istediği eyleme dair otoritenin iznini sorgulayan kılıcının iletişimsel niyetini en açık şekilde ifade ettiği sorulardan biri de *var/ yok* sözlüksel birimlerinin *mI* soru edatı ile oluşturduğu sorulardır.

(18)

*MUSTAFA (Bardaklarına rakı koyar) Tamer'in de bir parmak içmesine **izin var** mı Ali Rıza?*

ALİ RIZA Olur. (TO2, 26)

18. örnekte Mustafa ve Ali Rıza içki masasında sohbet ederler. Mustafa yeğeni Tamer'in de onlara eşlik etmesi istediğinden *İzin var mı sorusu* ile Tamer adına babasından izin talebinde bulunur.

(19)

Akşam ekip bir araya geldiğinde bu sarı kızı anlattı. Diğerleri bayağı duygulanmıştı.

Civan:

- Ne yapabiliriz, diye sordu.

Doktor:

- Aklımda bir proje var ama.

Ötekiler meraklanmıştı, "Söyle, söyle" dediler.

Doktor:

- Muhtar' dan bizim mahallede kaç yetim var, kimlerdir, diye öğrenelim.

-Sonra.

- Sonrası şu: Yetiştirme Yurdu'nda kaç yetim var, onu da öğreniriz.

-Evet.

*-Ardından Vali'ye, Belediye Başkan'ına Müftü 'ye gider; Efendim biz bir "Yetimler Bayramı yapmak istiyoruz, **izin var mı**" deriz. (İÖ, 142)*

-Abil, izin ya da olasılık anlamlarını işaretlediğinde bu anlam alanlarının yeterliği de içerdiği görülür. Yeterliliğin sağlandığı durumda, konuşurun dış dünyasıyla ilgili olasılık durumu dışsal izinle kavramsal alan olarak örtüşür. İkisinde de mümkün kılma, yetki verme, olanak tanıma anlam içeriği vardır (Radden 2009: 190). Gerçekleşme imkânı bulunan durumları ifade etmek üzere kullanılan *mümkün* sözcüğü ile oluşturulan sorular kılıcının konuşur tarafından bilindiği ve katılımcılar tarafından bilinen kişiler arası ilişkiler hesaba katıldığında eylemin gerçekleştirilmesi konusunda otoritenin tutumunu açıklığa kavuşturmak amaçlı sorular olarak değerlendirilebilir. Otoriteye yöneltilen "mümkün mü?" soru bildirimi eylemin makul diğer bir ifade ile izin verilebilir bir davranış olarak değerlendirilip değerlendirilmediği yahut yasaklananlar listesinde olup olmadığını teyitleme amacı taşır.

(20)

*Soru: “Böyle bir maddeye göre, üniformalı bir elemanın keyfine göre yazıp çizmesi, kendine özel dergi falan çıkarması, yazılarını istediği yerde yayınlatabilmesi **mümkün mü?**” Cevap: “Hayır, asla! Yapılamaz.” (DDU, 218-219)*

20. örnekte *Mümkün mü* sorusu *Üniformalı bir eleman olarak kastedilen asker ya da polisin yazılarını istediği yerde yayınlatabilmesine izin verilir mi* anlamını yakalar.

(21)

*“Her şey aynı yerde duruyor yıllardır” diye söylendi. “İçim sıkıldı. Azıcık değişiklik yapalım. Bari şu büfeyi karşı duvara yaslayalım. Kapıdan girince daha iyi görünür. **Olmaz mı?**” (M, 130)*

21. örnekte Mücella, otoriter bir kadın olan annesi Neyyire Hanım’ın sözünden hiç çıkmayan bir insandır. Aynı evde yaşamalarına rağmen her konuda son sözü Neyyire Hanım söyler. Evdeki düzenin yıllardır aynı olmasından sıkılan Mücella bir gün evdeki halıların yerini değiştirmek için annesinden müsaade ister. Ancak Neyyire Hanım, büyük ve küçük birbiriyle kıyaslayarak büyük halının misafir odasına küçüğün ise yer odasına uygun olduğunu konusunda kendinden emindir ve Mücella’nın bu isteğini reddeder. Kılıcının olumsuz soru cümlesi aynı zamanda istekliliğinin fazla olduğunu da belirtir.

(22)

“Sizinle kalmak istiyorum nene.”

“Biz büyükler bir şey konuşacağız. Haydi bakayım odana.”

*“Ben de dinlesem **olmaz mı** nene?”*

“Olmaz”. (V, 91)

Nine-torun arasında geçen bir diyalogdan alınmıştır. Türk toplumunda akrabalık bağı gereği ve yaşça büyük olmaları sebebiyle nine, dede, babaanne, anneanne rolündeki insanlara saygı göstermek toplumun ortak davranış kalıpları içerisinde değerlendirildiğinden bu unvanda olan kişiler daha üst konumda kabul edilir. Dolayısıyla 22. Örnekte yer alan torunun bu soruyu sorması kiplik bağlamında izin değeri taşıyor ve izin isteme alanında değerlendirilebilir.

3.9. İzin Kipliğinin Diğer İşlevleri

Bağlama dayalı ve anlamın bir parçası olan kipliğin türleri arasında net sınırlar çizmek mümkün olmamakla beraber bu kiplik alanlardan her birinin söylemin başka bir bileşenine katkıda bulunduğu açıktır. Bu noktada bir kiplik alanın anlam

aralığının belirlenmesi ifadede yer alan diğer kiplik alanların yorumlanmasına katkı sağlayacağından bu başlık altında izin semantiğinin belirli başlı diğer kiplik işlevlerine yer verilmiştir.

3.9.1.Serbestlik

Asher and Bonevac, genellikle bir seçenek sunmanın kılıcıya serbestlik sağladığını savunur (2005: 306). İzin kipliğinde konuşurun karşısındaki kılıcıyı bir duruma ya da eyleme zorlamayarak gerçekleştirmek istediği eylemi engellememesi yani istediği gibi davranma özgürlüğü sunması serbestlik ulamında değerlendirilir.

(1)

*Hülasaten, bir dilekçeyle başvurduğu mahalden randevu alınmış, günü ve saatinde arda resmen bulunmuştur. Önünde geniş ekranlı bir yazı makinesi genç bir kadınla karşılaşmış bulunuyor. Onda öyle “takliden feministlerin havası suyu yok gibi (yani dinlerken bana göre öyle olmuş olsun). Pek bizim milletvekillerimizin etek ceketli resmi iş kadınlarına da benzememekte ... Neyse ne işte, bu genç kadın son kerte net bir biçimde, lafı uzatmaksızın beklenen cevabı veriyor: “Durum şudur efendim. Acelenize dayanarak bildireyim ki şu andaki acilen ihtiyacımız komisyon üyeliklerinden birinin bu işlere kafa yormuş bir sekretere ihtiyacı olmasından doğmakta. Üyemizin çalışma odasının yanında küçük bir sekreterlik odası bulunmakta. Sizden beklenenler şunlardır, buyrun bir inceleyin. **İsterseniz** bugün gidin, istekleri iyice bir kafanızda evirip çevirin, kararınızı ona göre verin, ki bu sizin en normal hakkınızdır; **isterseniz** kararınızı, buraya gelirken geçtiğiniz bekleme salonunda oturup verin ve kararınızı bildirmeye bana geri gelin. “Kısa bir duraksama ... “Sonra geleyim, dersiniz size ancak şu uyarıda bulunabilirim: Bu öneri acelesi olanlar içindir, bekletirseniz başka bir başvuru sahibiyle anlaşabiliriz... (DDY, 85-86)*

(2)

MERT: Beni hiç mi sevmiyorsun?

NEŞE: Zamanla severim belki.

MERT: Şimdi hiç, öyle mi? Hiç, hiç, hiç?

NEŞE: Mert ...

MERT: Hemen git otele. Bekleme.

NEŞE: Efendim?

*MERT: **İstersen** hemen gitme. Gir o odaya, uyu. **İstersen** yemeğini ye. Sonra ışıkları söndür, kapıyı çek git. Bana müsaade! (SO, 486-487)*

2.4.1.Koşul-Şart

İzin verme ulamında kılıcının eylemi/ durumu gerçekleştirme izni yan cümlede belirtilen hususun yerine getirilmesi şartına bağlanır.

(1)

Oda kapısı tıkırdadı. Yatağın içinde doğruldu.

-Gel, dedi.

Eleni kapı aralığında durdu.

-İşim bitti. Bir burası var toplanacak.

-Burası kalsın bugün. Temiz daha. Başka yapacağın yoksa gidebilirsin. (AA, 12)

Kılıcının yine kendi isteğiyle hareket etme konusunda verilen özgürlüğün tam bir özgürlük olduğu söylenemez. Nitekim konuşur seçenekler sunarak kılıcıya dilediği gibi hareket etme, istediğini yapma özgürlüğüne sınırlamalar getirir.

(2)

BATTAL: Ne yapıyorsun?

RUKİYE: Her bir şeyini elden geçirdim, söküklüklerini diktim. Bunun da düğmesi kopmuş.

BATTAL: Bırak onu.

RUKİYE: Utandın mı? Düğmesiz gezmek daha mı iyi?

BATTAL: Biletleri aldım. Akşama. Üç tane. Biri anan için. Şimdi gidip babanla konuşalım. İsterse o da gelsin. O zaman bir tane daha alırım. Yer var. Sonra alışverişe çıkarız.

RUKİYE: Dur, heyecanlanma. Ne alışverişi? (SO, 325)

3.9.2. Onay Alma

Kılıcı, yetki sahibi konuşurun gerçekleştirilecek eylemi uygun/ yerinde bulup bulmadığını teyitlemeyi amaçlar.

(1)

“Mehpare ‘nin bir başka maksadı daha var. Ben cepheye geçince, onu bulunduğum mıntıkaya aldıracağım. Bana yine eskisi gibi bakacak, sağlığımla alakadar olacak.”

“Mehpare ‘nin hemşirelik derslerine gitmek istemesinin arkasında meğer şeytani fikirleri varmış.”

“Günahına girmeyin kızın dayı, hemşire olmayı hepimize faydası dokunsun diye istediği.”

“Oğlum, siz bana danışmadan zaten hayatınızı tanzim etmişsiniz,” dedi Ahmet Reşat. “Kızı nikahladıktan sonra, o artık senin haremindir. Bana karışmak düşmez. Eğer ki nikâhlanasaydın, dünyada müsaade etmezdim kendini böyle bir maceraya atmasına.”

“Dayıcığım, nikah için izin veriyorsunuz, değil mi?” (V, 235)

(2)

İşte Ay, işte tüfek, Sadık Emmi onu kimin vurduğunu bilemedi. Ali'mi salıvereceksiniz değil mi Hâkim Bey? (TO7, 31)

3.9.3. Olanaklılık

Olanaklılık, gerçekleştirilen eylemin mümkün / izin verilebilir olduğu ifade eder. İzin ifadelerindeki olanaklılık kanunlar, kurallar gibi dış koşullar tarafından yasakların engellerin kaldırıldığı, izin verilebilir daha genel durumları / eylemleri işaretler.

(1)

Kiracılar, evi, randevuevi yapmışlardı. Ahlak zabıtası da basmış, evde sekiz çifti uygunsuz vaziyette yakalamıştı. Ev o yüzden mühürlenmişti. Kimse ilgilenmediği için, dokuz aydan beri, evin kapısında koca bir kırmızı mühür sallanıp duruyordu. Oradan gelip geçenler, burasının randevuevi olduğunu öğrenmişlerdi.

Arif Bey hemen polise durumu anlattı. Ahlak zabıtası şefi dosyayı getirtti,

-Evet, doğru... dedi, evinizi randevuevi olarak...

Arif Bey kızarak,

-Benim bişeyden haberim yok! dedi.

Ahlak zabıtası şefi, polisçe gülerek,

-Elbette... dedi, eviniz mahkeme kararıyla kapatıldı. Müddeti de bitti.

***Açtırabilirsiniz.** (AZDE, 77)*

1.örnekte Arif Bey'in evinin kapısındaki mührün sökülmesine izin veren ahlak zabıtasını izin vermeye yönlendiren durum mahkeme kararıdır. Eylemin gerçekleştirilmesinde ahlâk zabıtasının dışındaki mahkeme gibi yetkili bir kurumun vermiş olduğu kararlar gibi şartlardan kaynaklanan bir olanaklılık /izin söz konusudur.

(2)

*Kendisi başka bir memleketin kültür ataşesi(?) bulunduğu sıralarda oranın çokkültürlü şehirlerinden birinin kitap fuarı açılışına rastlamış. Bu da milenyumdan az öncesinde bilgilerine eklenen yeni bir bilgi olmuş ki, o zamana kadar hiç bilinmeyen bir Kadın Yazarlar ve Kadın Yayıncılar Fuarı imiş bu. Koskoca fuarda bir tek maskülen cinsten yazar ve yayıncı yok. Fuara da sadece kadın gazeteciler, televizyoncular, kadın filmciler falan **girebiliyor.** (DDU, 62)*

1.örnekte bahsedilen durum 2. örnek için de geçerli görünmektedir. 2. örnekte fuara erkek gazeteci, televizyoncu ve filmcinin girememesi fuarın Kadın Yazarlar ve Kadın Yayıncılar Fuarı olmasından kaynaklıdır. Sweetser'in (1990: 53) işaret ettiği gibi gerek olanaklılık gerekse izin bir durum / eylem üzerinde benzer etkiler yaratır ve örtüşme eğilimindedir. Fuara sadece kadın gazetecilerin, televizyoncuların, kadın filmcilerin girebiliyor olması hem olanak hem de izin anlamlarını çağrıştırır.

3.9.4. Umursamazlık/ Önemsemezlik

Umursamazlık, kişinin gerçekleşecek bir duruma/ eyleme karşı önemsememe, aldırış etmeme tavrını ifade eder. İzin kipliğinde yetki sahibi otoritenin kılıcının gerçekleştireceği eylemi önemsemediği, umursamadığı durumlarda kullandığı ifadeler, bu işlevde değerlendirilir.

(1)

HAMDULLAH- Bu soytarılıklarla beni yıldıracağını sanıyorsun... Sürdür istersen; fena da olmuyor; Eğleniyorum... Hatta bir süre sonra ben de karışırım oyuna... Ne güzel eğleniriz hep beraber...

SELMAN- Bu kadarla kalsa eğlenceli elbette. Ama iş bununla bitmeyecek ki... Göreceksin daha ne oyunlarım var...

HAMDULLAH-. İsteddiğini oyna oğlum... Senin göze alacağın her şeyi, rahatlıkla ben de sineye çekmesini bilirim. Senin zararın benden az olmaz bu işte (TO, 78-79)

1. örnek bir apartman toplantısındaki fabrikatör Selman ile Hamdullah arasında geçen konuşmadan alınmıştır. Selman cebinden çıkardığı bir kâğıdı Hamdullah'a uzatır ve imzalamasını ister. Bu kâğıt, daha önce de Hamdullah'a imzalatmak için uzattığı kağıttır. Burada Hamdullah yetki sahibi bir kişidir. O kâğıdı imzalamadan eylem gerçekleşmeyeceği için yetkinin Hamdullah'ta olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Hamdullah, Selman'ı engelleme gücüne sahiptir fakat bunu yapmaz. Onun *sürdür istersen* ve *isteddiğini oyna* ifadeleri yüzey yapıda bir izin anlamı taşımakla beraber eylemlerin gerçekleştirilmesini ciddiye almadığını önemsemediğini iletmektedir.

(2)

SADIK: Bilmediğiniz yazılı kâğıdı ne koparıp yapıştırırsınız cama.

KAZIM: Bir kötülük düşünmeden yapmış o da.

SADIK: Cahillik işte.

ORHAN: *İsteddiğiniz kâğıdı istediğiniz yere yapıştırın* canım.

PERİZAT: *Kimse yanlış bir şey yapmış değil.* (TO7, 16-17)

2. örnekte Çorum Ağır Ceza Mahkemesi Başkanı Orhan Bey, Yargıç Perizat ve Jandarma Çavuşu ile davacıların ve davalıların olduğu bir evde keşiftedir. Tanıklardan Zehra o sırada kırık cama yapıştırılmış bir kâğıt görür ve okuyamaz. Yazıyı okunamadığı için Ahmet'ten okuması istenir. Kâğıttan dolayı tedirgin olan aileye Mahkeme Başkanı Orhan Bey *İsteddiğiniz kâğıdı istediğiniz yere yapıştırın* diyerek iznini belirtirken bunun çok da önemli bir durum olmadığına işaret eder.

3.9.5. Tercih

Alternatifler arasında seçim yapma imkânı sunan tercih otoriteden kılıcıya yöneltilen bir tutumdur. Portner, iznin sahip olduğu işlevlerden birinin muhatabına daha önce sahip olmadığı bir seçenek sunmak olduğunu belirtir (2009: 1-2). Bu tarz izin cümlelerinde otorite söz konusu eylemin gerçekleştirilmesinde kılıcıya izin vermekle beraber ona bir alternatif sunmakta ve eylemi kılının istemesine bırakmaktadır.

(1)

-Anlaştık Behçet Bey, siz de şahit olun, Sıtkı haftalığını alacak ama yaptığı resimler benim olacak.

Behçet:

-Oh, ne güzel. Hadi Sıtkı iyi bir iş buldun, göster kendini.

Sıtkı önüne bakıyor, cebinden mendili çıkarıp yüzünü silebilse ferahlayacak ama utanıyor. Mendil kirli olabilir.

Hidayet:

*-Ben çıkıyorum. Sıtkı sen **istersen** çalış **istersen** çık.* (İÖ, 29)

1. örnekte iş insanı Hidayet Bey Sıtkı'ya yaptığı resimleri para karşılığında kendisine satma teklifinde bulunur. Sıtkı kabul teklifi kabul ederek onun çalışanı konumuna geçer.

(2)

Mektubu Umay Nine'den sonra Semahat'ın rızasıyla, artık aileden kabul edilen Karaca -öfkeyle- ve Ertuğrul Amca -gözyaşlarıyla- hepsi onun dileğine uyararak sessizce okudular. O perşembe sabahı, Kayseri'de kahvaltı masasının başında üzüntüden yorulmuş oturlarken yeniden masaya dönen Umay Nine onlara hitaben şöyle dedi:

“Adlarımız ilk kez yüzümüze veya kulağımıza söylendiğinde ses göklere yükselir. Havada dolaşır, oradan sulara akar, sudan toprağa ve ağaca yürür. Böylece ilk söylendiğinde adımızı tüm tabiat duyar, tanır, bilir. Kişiler

*çocuklarına ancak kendi onurlarıyla değerlenmiş adlar verebilirler. Eğer kendileri onursuz ve hainlerse çocuklarına verdikleri adlar tabiatta ünsüz, yani nefessiz kalır, sonra kaybolur, tamamen silinir. Semahat doğduğunda ona Bahar Ergönül adını veren biyolojik ailesi, çocuklarının başına gelen felaketten sonra yaşadığı acı ve korkular sırasında yanında durmadığı, öz evlatlarına bile hayırları dokunmadığı için verdikleri bu adın ne göklerde ne sulara ne toprakta ne de toprak altında bir hükmü kalmıştır. Yani Bahar Ergönül tabiatta silinmiştir. Bu yüzden şimdi kızımızın kendi iradesi ve rızasıyla kendine seçtiği Semahat adı, onun onuruyla nefes bulmuş olup, o yaşadığı sürece bu yeryüzünde baki kalacaktır. Kendisi istediği takdirde Kaman veya Bayülgen soyadlarından birini **alabilir**. Çünkü sanılanın aksine, kişi gerektiğinde kendi akrabalarını seçebilir. Bunu kanunen gerçekleştirmesi için ona bizzat da destek olacağım.” (H, 106-107)*

3.9.6. Rica

Kılıcı karşısındaki kişiden izin isterken nazik bir tutum sergileyerek eylemi gerçekleştirmeyi rica eder.

(1)

“Sorduğun soru hiç kaba değil, aksine çok mantıklı Kumru,” dedi Defne Kaman.

*“Benim gibi hayvan ve tabiat haklarını savunan birinin neden hâlâ et yediği son derece önemli bir soru. Son zamanlarda bu konuda haklı eleştiriler alıyorum. Hepiniz gibi ben de ikiyüzlülüklerimle yüzleşmek zorundayım. Bu yüzden bu konuyu biraz açmama **izin verin**.” (H, 77)*

1. örnekte tabiatın, toprağın, hayvanların haklarına değer veren Defne’nin Kayseri’de mantı yemesi Avukat Kumru’nun dikkatini çeker ve merakını gidermek için Defne’ye bu konuda soru sorar. Defne’nin cevap vermek için izin istemesi nezaket bağlamında bir ricadır. Öncelikli olarak Avukat Kumru izni verecek konumda olan dış bir kaynak değildir. Konuşma doğal bir sohbet havasında geçmektedir. Defne, ortamda beraber bulunduğu kişilere karşı saygı gösterme ve yumuşak bir yaklaşım benimseme amacıyla açıklama yapmadan önce çevresinde bulunanlardan nezaket gereği izin istemiştir.

(2)

TİJEN: Meclis’te sizin gibi düşünenler kaç kişi?

M. MEBUS: Çok. Ama böyle şeyleri açıklayamam sana. Kendisiyle konuşmak istediğin başka kimse yok mu?

TİJEN: Var. Kara Fatma denilen bir hanım çete kurmuş kadınlardan. Düşmanla çarpışıyor. Doğru mu?

M. MEBUS: Doğru. Hem de iyi çarpışıyorlar. Şehit vere vere.

TİJEN: Bir de, bilmem duydunuz mu, yine öyle çarpışan Rüstem Bey'in kardeşi Affan Yüzbaşı Ankara'ya getirilmiş. İzmir' de nişanlısına saldıran Yunan askerleriyle çatışırken vurulmuş yüzbaşı. Kötürüm olmuş.

M. MEBUS: Duydum. Kötürümlüğü kurşun yarısından değilmiş. Ayağa kalkamıyormuş geçirdiği üzüntü yüzünden.

TİJEN: Onunla da konuşmak isterim. Rüstem Bey'i tanımuştım. Kardeşinin bakıcı hemşireye ihtiyacı varsa, o işi de yaparım seve seve.

M. MEBUS: Peki kızım, askerlerden ricada bulunurum böyle şeyler için. Lakin gazetecilikten vazgeç. Kadın mesleği değil. Çetin iş.

TİJEN: Çetecilikten daha mı çetin? Halide Edip Hanım Mustafa Kemal Paşa'nın yanına gelmek istiyordum.

M. MEBUS: Ona özenme. Erkek ruhluymuş da yanlışlıkla kadın olmuş sanki. Bak evladım, gelinlik çağa gelmişsin maşallah. Burada senin gibi iyi yetişmiş hanım kızlarımız pek az. Helal süt emmiş uygun bekarlar ise ibadullah. Babanla konuşuruz, en iyisinden bir kısmet ayarlarız sana. Daha doğru olmaz mı?

*TİJEN: Olur efendim. Önce memleketin kısmeti açılsın da inşallah ... **İzninizi rica edeyim.** (SO, 395)*

3.9.7. Sitem

Kişinin kendisine söylenen bir söz ya da bulunulan bir davranış karşısında hissettiği üzüntü ya da kırılgınlığı yansıtmaya biçimi olan sitem bir noktaya kadar izinlerde de yer almaktadır.

(1)

Neriman soldan girer. Alp onu görünce sesinin tonunu değiştirir.

Peki efendim, görüşürüz. Beyefendiye tekrar saygılar.

Telefonu kapatır.

Nasılsın, anneciğim?

NERİMAN: Kiminle konuşuyordun?

ALP: Tanımazsın.

NERİMAN: "Beyefendi "kim? Çok saygıdeğer biri herhâlde.

ALP: Eh ... Neden sordun?

NERİMAN: Sen eskiden kimseye kolay kolay saygı sunmazdın da ...

ALP: Anne, belki gözünden kaçmıştır. İyi bakarsan fark edeceksin: ben büyüdüm artık. Çocuk değilim.

NERİMAN: Emin misin?

*ALP: **İzin ver** de insanlarla nasıl konuşacağımı senden öğrenmeyeyim (SO, 106).*

(2)

Canları ne kadar sıkın olsa da hayat devam ediyordu ve Karaca'nın bahsettiği Gilgamiş Projesi sıkıntıyı dağıtmak için belki de en uygun konuydu.

"Aaa, ne ilginç projeymiş o öyle!" diye sık sık yaptığı gibi gecikerek heyecanlandı Ertuğrul Türel. Hatta o kadar heyecanlandı ki, fotoğraf çekmeyi bıraktı ve yaz kış boynuna sımsıkı doladığı farklı renklerdeki kareli Filistin atkısını bile gevşetti.

"Kulakları çınlasın, yıllar önce bir seminerde Gilgamiş Efsanesi'nin hikâyesini ünlü Sümerolog Muazzez İlmiye Çığ Hanımı'dan bizzat dinlemiştim. Gilgamiş, yarı tanrı yarı insan bir yaratıktır ve Uruk Kralı'dır. Öyle hatırlıyorum. Gilgamiş çok kibirli ve öfkeli bir kraldır. Uruk Halkı bu mağrur kralı hizaya sokması için tanrılara dua eder. Tanrıça Aruru Uruk'a vahşi bir yaratık olan Enkidu'yu yollar. Önce güç savaşına giren bu iki vahşi ve güçlü kahraman sonra çok yakın arkadaş olurlar. Birçok macera yaşarlar ancak bunlardan birinde Enkidu ölür. Kral Gilgamiş, ölümsüz sandığı güçlü dostunun ölümüne öyle derinden üzüldü ki, cenazesinin başından bir dakika bile ayrılmaz. Fakat kurtlar cenazeyi yemeye başlayınca korkusuzluğuyla ünlü kral ilk kez bir şeyden korkar. Çok korkar! "

"Ölümden çok korkan Gilgamiş, işte o zaman ölümsüzlüğü aramaya başlar," diye onun sözünü tamamladı Sahaf Semahat.

"Ama çocuklar, **izin verin bir kere de** ben malumatfuruşluk edeyim. Her şeyi de bilmeyiverin canım!" diye ciddi ciddi bozuldu antikacı Ertuğrul Türel (H, 150-151)

3.9.8. Beklenti

İzin isteyen kılıcının şimdi ve şimdinin ötesinde gerçekleşmesini istediği / umduğu bir eylem ya da durum konusunda beklenti içinde olduğu durumlarda bu işlev görülür.

(1)

"Burada bir sigaraya **izin var değil mi?**" diye sordu Hilmi.

"Ayıp ettin bacanak! Neden içerden çıkıp buraya geldik. Sigara içebildim diye. Muayene odasında sigara kokusu ayıp oluyor. Hanımlar rahatsız olabiliyorlar kokudan. Ama bekleme odasında yasaklayamadım bu mereti. Beklerken, asabiyetten olsa gerek, daha çok içmek istiyor galiba insanlar," dedi, Mahir. (U, 296)

(2)

Ayşe'nin odasına birlikte girdiler. Işığı yakıp onu yatağına yatıncaya dek bekledi. Yatınca,

- Şimdi kış olsun istiyorum, dedi.

- Neden?

- Soğuk olsaydı seni örtüp bastırmak bahanesiyle yanına gelir, bir daha öperdim.

- Gel! (AA, 114)

3.9.9. Emir

Emir semantiğinde tıpkı izinde olduğu gibi konuşurun söz konusu eylem için yetki sahibi olması ve kılıcıyı yükümlemesi nedeniyle emir ile izin iç içe geçmiş iki semantik alandır. Konuşurun otoritesini diğer bir deyişle gücünü vurgulayan emir, söz konusu eylemin gerçekleşmesinin güçlü şekilde istendiğini belirtir. İzin ve emirle ortak bir kesişim alanı yaratan bu isteme duygusu izinde, emre göre daha zayıftır.

(1)

ZİYA: Anne bir dakika dinler misin beni?

ELİF: Sen bir dakika müsaade et. Gülsüm şu bardağı al kızım. Gelirken de temiz bir havlu getir. Anne sen de şöyle arkana yaslan bakayım, yaslan, daha yaslan. Evet, seni dinliyorum Ziya. Gülsüm, havluyu nenene ver... (K, 105-106)

1. örnekte Elif'in babası Müderris Efendi eve gelen bekçilerle gitmiş ve bir daha geri dönmemiştir. Cemile Hanım, kocasının geçmişte yaşadığı problemler yüzünden götürüldüğünü düşünerek telaşa kapılır. Damadı Murat'ın kocasını bulması için kendilerine yardım etmesini ister. Elif bu fikre karşı çıkınca bu kez oğlu Ziya dedesini bulmak için kendisi gitmek ister.

(2)

KILKIŞ bir süre sonra ateşi kesmişti.

Nidai terini silerek, "Şehirde ciddi bir hasar olduğunu sanmıyorum..." dedi. "...ama galiba çok kayıp kaybettik.

Sahte toplardan birini tekmeleyerek devirdi:

"Allah kahretsин!"

Erlerden biri, "Gidiyorlar" dedi.

Gemiler batı yönünde uzaklaşmaktaydı.

"Cehenneme kadar yolları var."

Koşar adım Yarbaşı'na geldi. Erkeklerin bir kısmı burada kalmıştı. Yüksek sesle, "Daha tehlike geçmedi." dedi, "...şehri boşalttığımızı anladılar, şaşırtmaca veriyorlar. Her an geri gelebilirler. Akşama kadar hiçbiriniz şehre dönmeyin!"

Genç bir subayı Yarbaşı'na dikti:

"Ben izin vermedikçe kimseyi aşağıya salma!" (ŞÇT, 126)

3.9.10. Yasaklama

Olumsuz emir ifadesi hem bir yasaklama hem de olumsuz bir izin bildirebilmektedir. Yasaklama/izin vermeme ulamında yetki sahibi olan konuşur kılıcıyı durumu/eylemi gerçekleştirmemekle yükümler.

(1)

SEHER: Zahmet etmeyin, bulurum. Atabey Bey, öğütlerinize teşekkürler. Düşüneceğim

BAYIR: Düşün, düşün ...

Güler. SEHER ona öfkeyle bakar, çıkar.

ATABEY: Kızdırmasana kadını.

BAYIR: Yapma, Şef. Şu dünyada bir zevkim kaldı, o da kadın kızdırmak. Naz Hanım da gidiyordu ama vazgeçirdim.

*ATABEY: O bir yere **gidemez**. Burada işe yarayacak.*

NAZ: Ama ev işi yapmam! Ben bu evin hanımıydım. Böyle bir yer olduğundan haberi bile yoktu o kadının. Hizmetçi tutsun!

ATABEY: Yabancı adam sokamam şimdi buraya. Birkaç gün dişini sıkıver. Bayır da sana yardım eder. (SO, 9)

(2)

“Büyükanne benim odama gelsin,” dedi Sabahat.

“Koynunda mı yatacak? “

“Yatağımdaki şiltelerden birini yere koyar, üzerinde yatarım. “

*“Daha neler! Kızımı yerde **yattırmam** ben. Bari senin odana ufacık bir somya ilâve edelim,” dedi Behice.*

“Büyükanne ilerde odana geliverir diye, geniş odanı ihtiyarlara ikram eden sen değil miydin, Sabahat?” diye sordu Suat.

“Bendim ama şimdi kendi yüzünden mesele çıktığını hissederse, çok üzülür. Hiç kıyamam ona,” dedi Sabahat, “Ben büyükanne mi odama aldım. Kapanmıştır bu mevzu!” (U, 162)

3.9.11. Rahatlatma / Teşvik Etme

Bu işlev kılıcının çekimser/ kararsız kaldığı durumlarda konuşurun kılıcıyı eylemi gerçekleştirmesi için harekete geçirmesi, eyleme teşvik etmesi amacını taşır.

(1)

Aysel (bir çığlık atar): Ay, sen miydin? Ödümü patlattın! Ne bilirim bu saatte, hem de zifiri karanlıkta kapımın önünde birinin dikildiğini?...

Yazar: Özür dilerim... Çok üzgünüm... Şey... Seni merak etmiştim de...

*Aysel: Merak ettiysen kapıyı çalsana, polis gibi dikileceğine orada... Yani ömrümde senin kadar çekinik insan görmedim. **Gir hadi**, gir içeri Allah aşkına. Dur, bir yudum su içeyim bari. (DZ, 241)*

(2)

KÜŞAT: Merhaba Azat.

AZAT: Merhaba Küşat. Savaşa mı gidiyorsun? Nedir bu hâll?

*KÜŞAT: Affedersin. Girsene içeri. **Gir, gir, gir, gir.** (VDD, 39)*

2. örnekte Küşat, kayınvalidesinin çok önem verdiği selvilerin iki dalını kestiği için karısı Fahrünnisa ile tartışmaktadır. Çok sinirlenen Küşat duvardaki baltayı alarak diğer selvileri ve sarmaşıkları da kesmek üzere evden çıktığı sırada kapının önünde arkadaşı Azat ile karşılaşır. Azat onun hâline ve elindeki baltaya korku ile bakar ve girmeye çekinir. Küşat ise *Gir, gir, gir, gir* cümlesiyle onu içeri girme eylemini gerçekleştirmeye teşvik eder.

3.9.12. Teklif/ Öneri

Konuşur, kılıcının gerçekleştireceği eylemde yetkisini kullanıp emir vermek yerine ona bir teklifte/öneride bulunarak dayatma derecesini azaltır.

(1)

Gecenin bu saatinde bu anlamsız tartışmayı sürdürmenin yararı yoktu.

*Anlayacağız Zeynepcim, “dedim yine yatıştıran bir sesle. “Dediğim gibi yarın çalalım Alper’in kapısını. Bakalım neler anlatacak. **İstersen** sen de gel, düşüncelerini daha da netleştirirsin. (KÇ, 226)*

1. örnekte Komiser Zeynep ve Başkomiser Nevzat cinayet zanlısı Alper adındaki genç hakkında araştırma yapsalar da bir türlü sonuca varamazlar. Nevzat Komiser, Alper’le konuşmaya karar verir. Nevzat rütbe olarak Zeynep’ten daha üst konumda olduğundan emir ya da izin verme yetkisine sahiptir. Otorite olarak kılıcıya bir yükümlemede bulunmaz ya da kılıcıdan eylemi gerçekleştirmesini istemez, teklif eder. Buradaki *İstersen sen de gel* cümlesi ona gelmesi yönünde kendisinin izni / onayı olduğu mesajını da verir.

(2)

*Bir sonbahar günü ziyaretlerine gittim, annem para göndermişti. “Bunu abine götür” demişti, sesi titriyordu, “sağlığına dikkat etsin öyle söyle, çok özlediğimi de söyle, annem, **isterse** kızı da **getirsin**, yeter ki eve gelsin diyor de, babamı da razı edecekmiş de.” (EO, 18)*

3.9.13. Yürekendirme/Cesaretlendirme

Kılıcının kendi başına halledemediği, olaylarla başa çıkamadığı durumlarda ona söylenen sakinleştirici sözler hem bir izin bildirmekte hem de onu yürekendirme/cesaretlendirme işlevine sahip olmaktadır.

(1)

*Saraylıhanım'la Behice aşağı kata indiler. Cumbalı odadaki sedire yan yana oturdular. Her ikisinin de heyecandan ve korkudan elleri, ayakları titriyordu. Behice'nin canı bir sigara sarmak istiyordu ama Saraylıhanım'ın yanında yapamıyordu bunu. Üzerlerine çöken hüznü sessizliği Saraylıhanım bozdu, tatlı bir sesle, "Birer cigara **sar** da içelim karşılıklı Behice gelin, "dedi, "böyle hususi günlerde hürmette kusur olabilir... Haydi haydi, **çekinme**. Başka türlü geçmek bilmez bu kahpe zaman (V, 95).*

1. örnekte Saraylıhanım'ın "çekinme" ifadesi büyüklerin yanında *saygı, utanma* gibi bir takım değer yargılarıyla sigara içmekten geri durduğu arka plan bilgisine sahip olduğunu göstermektedir. Saraylıhanım, çekin- fiilini olumsuzlayarak Behice'ye ilgili eyleme kendisinin izin verdiğini bildirir.

(2)

Telefonu sevinçle kapatır.

Verecek raporu. Ben koşuyorum; vazgeçmeden elinden kapıp geleyim. Alp, sen de hemen git, ne söylersen söyle, noteri alıp getir buraya. Parayı hiç konuşma, "Eşim ne isterseniz verecek" de. Bekir, sen de annemin başından hiç ayrılma; gelen giden olmasın.

Hadi, Alp! Yürü!

(Ebru ve Alp giderler.)

BEKİR: Hanımefendi, izninizle bir şey sorabilir miyim?

*NERİMAN: **İzin ne demek**, Bekir! Sen benim en güvendiğim insansın (SO, 91).*

2. örnekte Ebru, kayınvalidesinin dairelerinden birini satabilmek için kayınvalidesine akıl sağlığının yerinde olmadığına dair rapor verecek bir doktor ayarlamaya çalışmaktadır. Nihayet istediği doktoru bulan Ebru evden çıkarken kayınvalidesini hizmetkarları Bekir'e emanet eder. Bu durumdan dolayı Bekir'in içi hiç rahat değildir ve Neriman'ı uyarmak ister. Neriman onun soru sorma talebine verdiği yanıtla çekimser tavrını gidermek ister.

4. RİCA KIPLİĞİ

Rica, konuşurdan kılıcıya yönelen ve konuşurun kılıcı ile olan fiziksel mesafesi, duygusal bağı, aralarındaki güç ilişkisi, rica edilen durumun /eylemin önemi/ ciddiyeti vb. gibi birçok değişkene göre şekillenen isteme biçimidir ve genellikle rica sahibi kişinin, kendi yararına olacak bir eylemi karşısındaki kişiye iletmesidir. Konuşur ricada bulunduğu duruma dair iletişimsel ve sosyal amacını ifade ederek, önermenin içeriği ile gönderim yapılan dünya arasında karşılıklı bir bağlantı kurar.

Ricalar, günlük hayatta her insanın çok sık başvurduğu bir isteme yöntemidir. Rica kipliği, bilgi kipliğinde olduğu gibi kılıcının önermeye olan bağlılığından ziyade önermede yer alan konuşurun isteme biçimde takındığı tavrın nasıl olduğuyula ilgilenir. Rica eden kişi, mal veya hizmet talep ederken bir şekilde rica edilen kişiye dayatmada bulunur. Ricada bulunanın istekte bulunma derecesi, dayatma derecesi olarak adlandırılır ve ricalar küçük iyiliklerden çaba gerektiren zorlu eylemlere kadar çeşitlilik gösterebilir (Trosborg 1995: 187- 188). Ricalarda Konuşur, ricasında belirttiği iş, oluş ya da hareketi yerine getirebilecek güce / yeterliğe sahip bir kılıcıya dair beklenti içindedir.

1) Müşteriden garsona: İki çay alabilir miyiz?

Yukarıdaki örnekte müşteri garsondan çay getirmesini dolaylı bir soru vasıtasıyla rica etmektedir. Garson-müşteri ilişkisi göz önüne alındığında garsonun çay getirme yeterliliğine sahip olduğu varsayılır ve dolayısıyla çayı getirmesi beklenir. Aynı şekilde *Lütfen pencereyi kapatın. Hava çok soğuk* gibi bir cümle konuşma anında pencerenin açık ve kılıcının kendisine yöneltilen rica eylemini gerçekleştirme potansiyeline sahip olduğunu varsayar. Camın açık, havanın soğuk olması gibi nedenlerden ötürü kılıcının bu eylemi yerine getirmek ve konuşurun bu eylemi talep etmek için kendince geçerli çeşitli sebepleri vardır. Konuşur için sebepler birer araçtır ve onun asıl odaklandığı nokta, ricanın başarılı bir şekilde yerine getirilmesidir (Radden ve Dirven, 2007: 188).

Çalışmaya konu edilen negatif nezaket stratejisi kapsamındaki ricaların en temel yöntemi kılıcıya soru sormaktır. İletişimde genellikle bilgi almak veya yanıt elde etmek için başvuru sorular semantik ya da edimsel gerekçelerle ele alındığında ricalarda oldukça sık kullanılır. Konuşur, sorular kanalıyla kılıcıyı bir eylemde bulunmaya yönlendirir. Ancak *Lütfen pencereyi kapatın* örneğinde olduğu gibi her

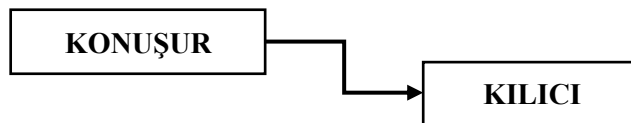
zaman soru yoluyla ricada bulunmak zorunda değildir. Blum Kulka ve Olshtain'e göre, konuşmacıların dil kullanımına ilişkin yaptıkları seçimler durumsal, kültürler arası ve bireysel değişkenlerden etkilenmektedir (1984:197). Konuşurun dinleyici ile arasında var olan güç dengesindeki konumuna göre (sınıf arkadaşı, öğretmen veya müdür) yahut ait olduğu, benimsediği toplumun kültürel farklılıkları gibi nedenlerle ricada bulunma yöntemi de değişmektedir. Fairclough, bunu güç ile ilişkilendirir. Ona göre doğrudan bir ricada güç ön plandayken dolaylı ricalarda güç örtülü / arka plandadır (1996: 55). Bir çalışanın doğrudan ricada bulunması alışıldık bir durum değilken müdürün çalışanından doğrudan bir ricada bulunabilmesi Fairclough'un güç faktörüyle ilişkilendirilebilir. Öyleyse konuşur ricada bulunurken her zaman iletişimi etkileyen (rütbe, yaş, cinsiyet, samimiyet vb.) unsurları göz önüne almalıdır. Bu unsurlara göre bazen doğrudan bazen de dolaylı yoldan ya da ipuçlarıyla sezdirimde bulunarak ricasını muhataba iletir.

Johanson, ricalardaki istenirlik durumunun bazen kişisel olmayan, genel veya daha yüksek bir iradeyi temsil edebileceğinden bahseder (2009: 489). Kişisel olmayan, yüksek irade kişinin kendi menfaatlerini öncelenmediği yer ve zamanlarda ortaya çıkar. İş hayatındaki kullanımlar buna örnek olabilir. Akar, bu durumu Türkçe iş yazışmalarında kullanılan istek biçimleri üzerinden değerlendirmiştir. İş yazışmalarının kurum içi ve kurum dışı olarak iki şekilde gerçekleştiğini, şirket içi yazışmalarda *rica et-* edimsel eylemi ile gerçekleşen ricanın daha çok belge istemek, rezervasyon yaptırmak gibi nispeten sıradan ve basit işler için tercih edildiğini bildirir (2000: 10-12). Didar Akar'ın bu çalışması bir küçük, bir orta ve iki büyük ölçekli dört şirketten toplanan 430 metne dayanmaktadır. Metinler gıda, ilaç, deri gibi ticaret hayatının yürütüldüğü yazışmalardan derlenmiştir. Oysa ricalar sadece şirket içi yazışmalarda değil hiyerarşinin iletişimde belirleyici olduğu kamu kurumlarındaki yazışmalarda da çok sık tercih edilmektedir. Kamu kurumlarında üst makamdan alt makama gönderilen yazılarda rica eyleminde bulunmak için bazı kurallar vardır. Kurumlar arası gönderilen üst yazılar muhatap bilgilendirildikten sonra “arz ederim” ya da “rica ederim” ifadesiyle biter. Yazı sonunda “arz ederim” veya “rica ederim” ifadesinin kullanımında bir dizi kural esas alınır. Resmî makamlar arasındaki hiyerarşik ilişkiler nedeniyle alt makamın üst makama rica etmesi kabahat sayılır. Dolayısıyla bu yazılardaki *rica ederim* ifadesi nezaketle beraber saygıyı da kapsamına alır. Rica eyleminin gündelik hayatla beraber iş

hayatında da yer alması ricaların öznel mi yoksa nesnel mi olduğu sorusunu akla getirmektedir. Bilindiği gibi öznellik, olayları veya kişileri kendisinden, kendi ilgi veya duygularından ayrı görme eğilimini vurgulayan objektifliğin (Marriam Webster, 1996:143) karşıtı olarak tanımlanır. Papafragou'ya göre *bilgi kipliği* (epistemic modality) içsel olarak öznellik barındırırken *yükümlülük kipliği* (deontic modality) hem öznellik hem de nesnellik içeriğiyle değerlendirilmelidir (2006: 1692). Gülsün, ricalardaki eylemin gerçekleşip gerçekleşmemesinin dinleyene bağılı olduğunu ve bu nedenle rica içerikli önermelerde konuşurun vakaya yaklaşımının objektif olduğunu belirterek *Tuzluğu uzatabilir misin?* örneğini verir (Gülsün, 2007: 82). Rentzsch, ise *duygusal kiplik* (emotive modality) içerisinde değerlendirdiği ricaların bilinçli bir zihin tarafından yapılan bir değerlendirme eylemini ima ettiğini belirterek doğası gereği öznel kabul eder (2015: 18). Rica ifadelerinin öznel mi yoksa nesnel mi kiplik alanında yer aldığı sorusunun cevabı konuşurun önermede ne kadar açık bir şekilde yer aldığına bağılı olarak aranmalıdır. *Tuzluğu uzatabilir misin?* örneğinde konuşurun istemeye yaklaşımı, standart bir isteme biçimi olduğu için objektif olabilir. Ancak ricaların farklı farklı kodlanma biçimleri vardır. *Tuzluğu uzatabilir misin?* önermesinde işaretlenen durum bir rica cümlesi olabildiği gibi *Lütfen tuzluğu uzatabilir misin? İki çay alabilir miyim?* gibi cümleler de birer rica örneğidir. *Tuzluğu uzatabilir misin?* örneğine *Lütfen* kiplik ifadesinin dâhil edilmesiyle (*Lütfen tuzluğu uzatabilir misin?*) yahut *İki çay alabilir miyim?* gibi birinci kişinin belirtilmesiyle konuşur, kendi iradesi dâhilinde istemesini de işin içine katarak ifadedeki varlığını açıkça ortaya koyabildiğinden öznellik alanını işaretler.

4.1. Ricalarda Konuşur ve Kılıcı

Ricalar konuşur ve kılıcı olarak canlı öznelere yer aldığı diğer bir deyişle biri rica eden diğeri ricayı yerine getirmesi beklenen en az iki kişinin bulunduğu ortamlardaki istemeyi içerir. Rica eylemi birinden bir şey istemek olarak ele alındığından ricalar en az iki katılımcının etkileşimini içerir.

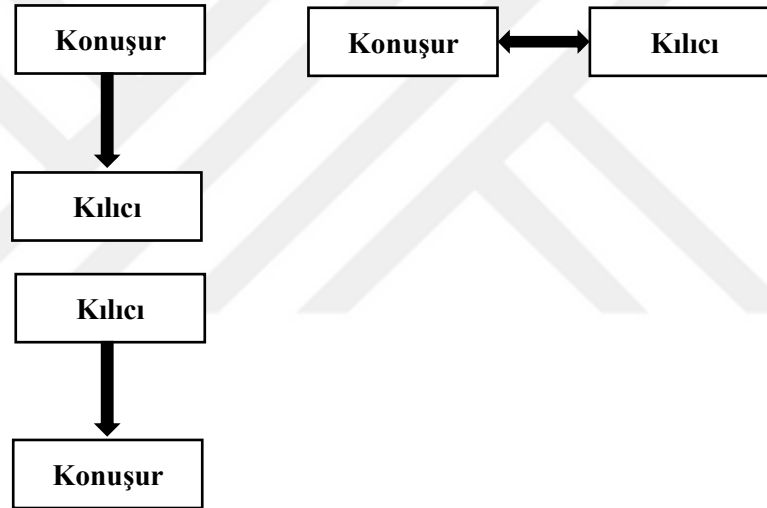
Ricalarda konuşur, karşısındaki kişiden kendisinin yararına olan herhangi bir iş, oluş ya da hareketi meydana getirmesini isteyen kişi başka bir ifade ile rica eden birinci

kişidir. Konuşur, kendi çıkarlarına uygun bir eylemi nezaket sınırları çerçevesinde belirli derecelerde dayatmada bulunarak yerine getirmesini bekler. Bu beklenti konuşurun cümlesinde yer alan eylemin gerçekleşmesinden sorumlu olarak görülen kişiye yöneliktir. Kendisine konuşur tarafından yöneltilen istekleri gerçekleştirip gerçekleştirmeyeceğini belirleyen, ricaya olumlu/ olumsuz herhangi bir yanıt veren ise kılıcı olarak adlandırılır. Ricalarda konuşur kendi tercihlerini karşısındaki kişilere dayatmaya çalışır. Dolayısıyla konuşurun yükümlülük getiren bir kaynak olduğu varsayılabilir. Ricada bulunan kişi kendisine bir iyilik yapılmasını istediğinde bu isteğin sorumluluğu dinleyici kişiye aittir. Kılıcı konuşurun ricasını yerine getirmeyi kabul ederse aynı zamanda bir yükümlülük altına girmeyi de kabul etmiş olur.

Konuşur ricada bulunmadan önce eylemin şimdi ya da gelecekte meydana gelip gelmeyeceğine dair kılıcıdan dair hiçbir taahhüt almadan ricada bulunduğu için kılıcının tutumunun ne olacağını saptayamaz. Kılıcı konuşurun ricasını kabul veya reddedebilir. Bu yönüyle ricalar, isteme eylemi sırasında nezaket gerektirir ve bu nezaket konuşurun isteklerine daha gerçekleştirilebilir gözüyle bakılmasına, hoşgörü gösterilmesine katkı sağlar. Dolayısıyla konuşur kılıcıyı ikna etmek için cümlesinde yer alan kelime ve dil bilgisi yapıları üzerindeki seçimlerine, tonlamaya, ikisi arasındaki ilişkinin yakınlığına, hata jest ve mimiklerine dikkat etmelidir. Bununla birlikte konuşur kılıcıdan gücünün yeteceği ve ahlaki açıdan gerçekleşmesi uygun eylemleri gerçekleştirmesi yönünde bir ricada bulunabilir.

Bilgegil, *ricaların* küçükten büyüğe yöneltilen istekler (Bilgegil, 1980: 50) olduğunu ifade eder. Ancak Blum Kulka ve Olshtain, ricaları ve özürleri konu edindikleri çalışmada, bir polis memurunun bir sürücüden arabasını hareket ettirme isteğini bir rica olarak değerlendirir (1984: 211). Bu da ricalardaki güç ilişkilerinde eşitliğine gerek olmadığını gösterir. Öte yandan aynı sınıfta okuyan iki arkadaşından birinin diğerine yönelttiği *Bana kalemini ödünç verir misin?* cümlesi onu eyleme yönlendiren bir ricadır. Bu noktada ricalardaki kişilerin statüsü büyük-küçük, ast-üst ilişkisini kılıcının maruz bırakıldığı dayatma ve bu dayatmanın derecesine göre yorumlamak daha makul görünmektedir. Konuşurun muhatabı üzerinde çeşitli sebeplerden ötürü herhangi bir yetkisinin olduğu durumlarda kılıcıdan istenen eylemin yerine getirilmesi neredeyse garantidir (Günay, 2014: 540). Buna göre eğer konuşur konumu itibari ile kılıcıdan üstte ise ricasındaki dayatma derecesi daha fazla

olacaktır. Müdürün sekretere yönelttiği *Evrakları hazırlayabilir misin?* sorusunda dayatma yetkisine sahip konumundaki kişi müdürdür. Dolayısıyla sekreter onun ricasına göre zorunlu bir harekette bulunacaktır. Günay'ın da belirttiği gibi kılıcıdan istenen eylemin yerine getirilmesi neredeyse garantidir (2014: 540). Sekreterden müdüre yöneltilen *Masanızdaki evrakı imzalar mısınız?* sorusunda konumlar göz önüne alındığında sekreterin cümlesinin dayatma derecesi daha düşük bir etkiye sahip olacaktır. Sekreter konuşur durumuna geçtiğinde rica eyleminin doğası gereği zayıf bir dayatmada bulunsa da aslında bu yetkiye talep ettiği eylemin gerekliliği sebebiyle geçici olarak sahip olmuştur. Nihayetinde ricada bulunan konuşur ve kılıcı konumları itibarıyla ele alındığında karşımıza üç farklı durum çıkar. Konuşur kılıcı ile eşit, alt ya da üst konumda olabilir.

Şekil 4.1. Ricalarda konuşur ve kılıcı

4.2. Ricalar ve Zaman

Konuşur, gerçekleştirilmesini istediği bir eylemi ya da herhangi durumu kılıcıdan rica ettiğinde söz konusu eylem ya da durum henüz ortaya çıkmadığı ve konuşma anından sonra gerçekleşeceği için gelecek potansiyeline sahiptir.

-Bana yardım eder misin?

Yukarıdaki örnek kişinin tanıdığı başka bir kişiden yardım etmesi için ona sarfettiği bir rica cümlesidir. Bu örnekte ilk önce konuşur ricasını dile getirecek daha sonra kılıcı isterse yardım edecektir. Cümle bütünsel olarak ele alındığında yardım etme eylemi konuşma anında değil sonraki bir zamanda var olacak yani gelecekte gerçekleşecektir.

Lyons, zaman ve kişi açısından bakıldığında, emir, istek ve ricaların, doğası gereği birtakım sınırlıklara sahip olduğunu bildirir. Birine geçmişe ait bir eylem tarzını uygulamasını rasyonel olarak emir veya talep edemeyeceğimizi, bu nedenle emir kipinde gramerleştirilmiş bulmayı bekleyebileceğimiz zaman ayrımının, daha yakın ve daha uzak zaman ayrımı olacağından bahseder (1977:746). Dolayısıyla ricalardaki yakın ve uzak ayrımı eylemin gerçekleşeceği zamanın yakın ya da uzak bir gelecekte olacağına işaret eder. Geçmişe geri dönülemeyeceğinden geçmişte olup biten bir durumu için ricada bulunmak mümkün değildir.

Günay da bu görüşe paralel bir fikir öne sürer. Günay’a göre, yükümlölük kipliği altındaki olanaklılık, gereklilik, istek içinde bulunulan anda ve öznel bir biçimde yapılır. Bu durum sanki geniş zamanın şimdiki zaman anlamına kaydđı izlenimini verir ama bağlama bakıldığında şimdiki zamanın sadece diyalogların yařandđı anı belirleme noktasında yer aldđı görölür (2014: 540).

- 1) *Benimle gelmesini ondan rica ettim.*
- 2) *Merve: Senden bir şey rica edecektim.*
Mehtap: Elbette.
- 3) *Seninle bir konu hakkında konuşmak istiyordum.*

(1) numaralı örnekte yer alan *Rica ettim* ifadesi geçmişteki bir eylem hakkında bilgi vermektedir. Eylem olup bitmiştir ve konuşur geçmişteki bir ricadan bahsetmektedir. (2) numaralı örnekte Merve’nin *Rica edecektim* ifadesindeki -AcAktI yapısı geçmişte yapılan/ yapılması planlanan, gerçekleşmeyen yahut gerçekleşmesi mümkün olmayan olay ya da durumları değil Merve’nin henüz gerçekleşmemiş bir eylemi gelecekte gerçekleştirme isteğini/niyetini ifade eder. (3) numaralı örnekte ise şimdiki zaman eki -Iyor ve geçmiş zaman eki -DI ile çekimlenen yapıyla hedeflenen geçmişteki bir alışkanlığı anlatmak değil doğrudan bir ricada/ istekte bulunmaktan kaçınmaktır. Konuşur, belirtilen eylemdeki istenirlik durumunu kılıcıya baskı yapmaktan kaçınarak iletir. Akşehirli, birleşik zaman adı verilen çekimlerde yer alan iki ayrı zaman ekinden birinin, söz konusu olayın konuşma zamanına diğerinin ise referans zamanına göre konumunu ifade ettiğini belirtir (2010:71). Buna göre -AcAktI ve -Iyordu yapılarının yer aldđı cümleyi bütünsel olarak ele almadan doğrudan geçmiş zaman olarak adlandırmak yanlış bir yaklaşım olacaktır. Bütünsel olarak bakılırsa konuşma zamanında eylem henüz gerçekleşmemiştir ve *rica*

edecektim, konuşmak istiyordum cümleleri kılıcıya sezdirimde bulunan bir niyet/ istek barındırdığından zaman referansı yakın/ uzak gelecektir. Konuşurun tutumunu yansıtmada seçtiği bu yapı onun isteğindeki dayatma gücünü hafifletmek ve doğrudan bir istekten kaçınarak saygısını göstermek amacıyla tercih edilmiştir. Perkins de İngilizce üzerinden verdiği örneklerde bu durumu kibarlık üzerinden yorumlar. Cümlenin yüklemindeki geçmiş zaman morfemi tarafından belirtilen özelliğin, onları birincil dil karşılıklarından potansiyel olarak daha kibar kıldığını ve anlam açısından görünür tek fark olduğu bildirir (1980: 217). Perkins'in açıkladığı bu durum Türkçe için de geçerli görünmektedir.

4.3. Rica ve Olumsuzluk

Bilindiği gibi olumsuzluk, olumlu bir önermenin ya da onun bir kısmının olumsuzlanması anlamına gelir (Emeksiz 2010:2). Başka bir ifadeyle olumsuzluk durumunda, var olduğu kabul edilen olayın/ durumun varlığı ortadan kaldırılır. Türkçede yüklemi fiil olan bütün cümlelerde olduğu gibi rica cümleleri de *rica et-ricacı ol-ricada bulun-* vb. gibi fiil köklerine temel olumsuzluk işaretleyicisi -mA (varsa zaman ekinin önüne yoksa doğrudan fiil köküne) eklenerek olumsuz yapılır.

1) Benimle gelmeni *rica ediyorum*.

2) Benimle gelmeni *rica etmiyorum*.

(1) numaralı konuşur kılıcıdan kendisiyle gelme eylemini gerçekleştirmesini rica eder. (2) numaralı örnekte ana cümledeki eylemin olumsuzlandığı görülür. Bununla beraber rica cümlelerinin olumsuzluğu kiplik fiillerin üzerine gelen olumsuzluk ekleri ve kip eklerinin geldiği fiillerin olumsuz şekillerine göre iki farklı kiplik değerlere sahip olabilir.

3) Benimle gelmeni *rica etmiyorum*.

4) Benimle *gelmemeni rica ediyorum*.

(3) numaralı örnekte konuşur kılıcıdan kendisiyle gelme eylemini gerçekleştirmesini istemediği ifade etmektedir. (4) numaralı örnek cümlenin yalnızca bir ögesini yani yan cümlenin olumsuzlandığını gösterir. Bu örnekte ana eylem olan ricanın yan cümlede dile getirilen gelme eylemine karşı çıkma amacı taşıdığı görülür. Ricada konuşur kılıcıdan kendisinin yarına olacak bir eylemi yapmasını isteğini gibi bazen

de yine kendisi çıkarına ters düşeceği için eylemi yapmaktan kaçınmasını da isteyebilir.

Bunun yanı sıra olumsuzluğun ricalarda kullanımı her durumda konuşurun kendi yararına/ menfaatine olacak eylemi istemediği anlamına gelmez. Rica kipliğinin temel işaretleyicisi olan *geniş zamanın* (aorist) yahut geniş zamanla beraber yeterliliğin oluşturduğu soru yapılarında olumsuz ile çekimlenen biçimler konuşurun eylemi istememesinden ziyade kılıcının eylemi gerçekleştirmesi yönündeki beklentisinin az olduğunu yansıtmaya biçimidir.

5) *Bana yardım edebilir misin? Bana yardım eder misin?*

6) *Bana yardım edemez misin?*

Bana yardım edebilir misin? Bana yardım eder misin? cümleleri temel anlamıyla kılıcının yardım edebilme yeterliliğini sorgulayan sorular olsa da pragmatik anlamıyla bana yardım etmeni rica ediyorum mesajı taşıyan rica ifadeleridir. *Bana yardım edemez misin?* cümlesi ise düz anlamıyla yine kılıcının yardım edip edememe yeterliliğini sorgulayan bir sorudur. Pragmatik anlamıyla konuşurun yardım etme konusunda kılıcının yeterince istekli olmadığını bilmesi ve bu sebepten ötürü düşük de olsa bir beklenti içinde rica ettiği mesajını taşır.

Bayrak Erten, Türkiye Türkçesinde ricaları ele aldığı çalışmasında, geniş zamanın olumsuz soru biçiminin bazen ısrarlı rica bildirebildiğini belirterek *Bir çay daha almaz mıydınız? Bir çay daha içmez misin? Kardeşiniz de bizimle gelmek istemez mi?* örneklerini verir (2014: 103). Ancak Göksel ve Kerslake bu olumsuz örnekleri *teklif* olarak yorumlar. Hem *ricanın* hem de *tekliflerin (öneri)* 2. şahıs geniş zaman (aorist) soru cümleleri ile çekimlenmesi nedeniyle *rica* (*Benimle hastaneye gelir misin?*) ve *teklif* (*Çay içer misiniz?*) cümlelerinin şekil olarak aynı olduğunu aktarır. Araştırmacılara göre olumsuz bir soru olarak sunulan *teklifler* (*Çay içmez misiniz?*) daha ikna edicidir (2005: 315). Buradan anlaşıldığı üzere geniş zaman çekimi ile oluşturulan sorularda olumsuzluğun kullanımı neyin *rica* neyin *teklif* olduğu konusunda bir kargaşa yaratabilme potansiyeline sahiptir. Bu noktada hangi kiplik anlamın ön plana çıktığı ancak bağlamda yer alan diğer ifadeler pragmatik boyutlarıyla (konuşurla kılıcı arasında ilişki, onların niyetleri vb.) ele alındıklarında daha belirgin hâle gelecektir.

Rica kipliğini olumsuzlamak için kullanılan bir diğer işaretleyici *yok* sözlüksel birimidir. Türkçede sahipliğin (mülkiyeti) olumsuzluğunu ifade etmek için kullanılan *yok* (Kornfilt, 1999: 123) olumlu- olumsuz karşıtlığını çoğu zaman *var* ile sergiler. Konuşurun bir ricaya sahip olması *var*, sahip olmama durumu ise *yok* sözlüksel birimleri ile işaretlenmiştir.

7) Benim senden bir ricam *var*.

8) Benim senden bir ricam *yok*.

Öte yandan mastardan sonra kullanılan *yok* sözlüksel birimi kişinin genellikle statü olarak kendinden görece altta olan (genellikle ebeveynen çocuklara) kişilere yasaklar getirmeyi ifade eder.

9) *Böyle bir şeyi rica etmek yok.*

Rica kipliğinde kılıcı eylemi gerçekleştirmek istemediğinde kılıcının ifadelerinde *kabul / ret* anlamları ortaya çıkar. Aşağıdaki örneklerde bir arkadaştan diğer arkadaşta yöneltilen soruya verilen cevapların birincisinde olumsuzluk görünümü bir kelime ve biçimbirim yoluyla ikincisinde ise *Üzgünüm* ifadesinin söyleme kattığı ima yoluyla sağlanmıştır.

-Bana borç verebilir misin?

-Hayır veremem. (Önceki borcunu henüz ödemedin.)

-Üzgünüm. (Bende de yok.)

Elbette bu reddetme durumu ortam, iletişim kuran kişilerin samimiyeti, ilişkileri ve sosyal mesafelerine bağlı bir nezaket ortamı gibi parametleri de içinde barındırır.

4.4. Ricalar ve Gerçek dışılık

Kiplikle olan anlamsal etkileşimi bakımından kiplik çatısında yer aldığı düşünülen kavramlardan *gerçeklik* (realis, factual) kavramı, en basit ifadeyle bahse konu olan olay ya da durumun gerçekmiş gibi kabul edilmesidir. Frawley'e göre kipliğin temel anlamı, gerçek ve gerçek olmayan dünyaların karşıtlığıdır (1992: 387). Önermenin içeriğinde yer alan olay ya da durum geçmiş zamanda var olmuş yahut şimdi/ şu anda var oluyorsa bu *gerçeklik*, gelecekteki bir zamanda hayâl, plan, gelecek zaman olarak tasarlanıyorsa bu *gerçek dışılık* alanında kabul edilir. Bu noktada ricaların gerçek mi yoksa gerçek dışı mı olduğu sorusu akla gelmektedir.

Kroeger, *dilek*, *istek kipi* ve *öğüt (teşvik)* kipliklerinin konuşurun cümlesinde ifade edilen önermenin doğruluğunu iddia etmediğini, cümlede anlatılan durumun gerçek bir durum olmadığını göstermesi açısından benzer olduklarını beyan eder. Bahsi geçen kipler konuşurun cümlesinde yer alan ifadelerin doğruluğunu iddia etmediği gibi anlatılan durumun gerçek bir durum olmadığını gösterdiği için *gerçek dışı* (irrealis) olarak anılır (2005: 165).

Camı kapatır mısınız? örneğinde olduğu gibi konuşur ricada bulunduğu anda talebinin meydana gelmeyeceğinin bilincinde olarak gelecekte gerçekleşmesini istediği bir eyleme yönelik ricasını belirtir. Doğal olarak söz konusu durum/ olay gerçek bir dünyada değil gerçekleşmesi tasarlanan bir dünyada ve gelecek zamandadır. Bilindiği üzere *gelecek* zaman henüz gerçek olmayan olay/durumları ifade ettiğinden dolayı *gerçek dışılık* ile gelecek zaman arasında bir ilişkinin olduğu kabul edilir. Ricada bulunulan olay gerçek durumun temsilcisi değil gerçekleşmesi muhtemel varsayımsal bir olaydır. Ruhi, Zeyrek ve Turan koşul cümlelerinde varsayımsallık ve gerçek karşıtlığını ele aldıkları çalışmalarında *eylem+sa* koşul yapısıyla kurulan cümlelerin *varsayımsal* ya da *gerçek karşıtı* cümleler olabildiğini saptamıştır (2000: 21-27). Bu durumda konuşur *Rica etsem telefonunuzu kullanabilir miyim?* gibi bir örnekte henüz telefonu kullanma eylemini gerçekleştirmediğinden eylemi zihninde tasavvur eder ya da bir varsayım yaratmış olur. Ricaların konuşma zamanından sonra gerçekleştirilecek eylemlere gönderme yapması onun bu yönüyle potansiyel bir gerçekliğe sahip olduğunu düşündürür (Ervin Tripp vd., 1987: 108; Radden ve Dirven, 2007: 237). Konuşurun sahip olduğu görelî *gerçeklik* yargısı gelecekteki bir eylem içindir. Rica eyleminin gerçek dünyası, zamansal referans noktası konuşma anını içerir. Ricada yer alan eylem konuşur sözünü bitirdikten sonra karşılık bulacağından bu geleceğe yapılan bir göndermedir.

Türkiye Türkçesinde *-Iyordu*, *-AcAktI* vb. gibi yapılarla çekimlenen ricalar da bu kapsamda *gerçek dışılığın* örnekleridir. *Senden bir şey rica edecektim* örneğinde rica edimsel eylemi gerçek bir dünyadaki eylemi temsil etmede başarısızdır ancak kiplik açısından rica etmenin mümkün olduğu bir dünya yaratabilir. Bunlar daha çok doğrudan istemenin, emirlerin arka plana atıldığı kibar bir istemenin, nezaket olgusunun ön plana çıktığı kullanımlardır.

4.5. Söz Eylem Olarak Rica

Ricalar, iletişimde yer alan en az iki katılımcıdan birinin diğer katılımcıya dayatmaya çalıştığı bir eylemle onu harekete geçirmeye çalıştıkları için *sözeylem* (*speech act*) olarak da değerlendirilmiştir. Trosborg, *ricayı*, bir konuşmacının (talep edenin), bir dinleyiciye (talep edilene), ricada bulunan konuşmacının yararına olan bir eylemi gerçekleştirme isteğini ilettiği edimsel bir eylem olarak tanımlar (1995: 187). Söz eylemler pragmatik alanına aittir (Trask, 1999: 189) ve standart kültürel modellere³⁸ dayanmaktadır. Toplumdaki insanların etkileşim yolları olarak bilinen bu modellere, çeşitli dilsel amaçlar için bilişsel alanlar olarak başvurulur (Langacker, 2008: 470). Bir cümlenin hangi dilsel amaçla kullanıldığı düşünme, yorumlama gibi zihinsel etkinlikler sonucunda saptanır. Konuşurun ifadesinde yer alan fiillerin yerine getirdiği bir dizi *söz eylem* vardır ve kişi bulunduğu ortamdaki koşulları yorumlayarak bu eylemlere bir anlam yükler. İşte bu durum söz eylemleri ortaya çıkarır. J. L. Austin'in ortaya koyduğu ve sonrasında öğrencisi Searle'ün geliştirdiği söz eylem kuramı en basit hâliyle “Bir şey söylemenin aynı zamanda bir eylemde bulunmak” olduğu iddiasından hareket eder. Austin, bir ifadenin doğrulanabilir olup olmadığı görüşünü sorgulayarak “Doğrulanabilir olmadığı hâlde anlamlı ifadeler yok mudur” sorusunu sorar. Felsefedeki pek çok sorunun, tüm ifadelerin doğrulanabilir ifadeler olarak ele alma arzusundan kaynaklandığına inanır ve konuşma eyleminde bulunan biri konuşur öteki dinleyici olmak üzere iki kişinin ve ortamın bilgisini³⁹ ortaya koyar. Ona göre dil sadece bildirimde bulunmaz ya da betimlemeler yapmaz. Bir şey söylerken yapıp ettiğimiz işlerde kararlar, sorumluluklar, yanıtlar, atamalar vs. vardır. Ayrıca Austin, edimsellerin, doğru ya da yanlış olmanın aksine, yerinde olup olmadığını sorgulamak gerektiğini belirterek diğer cümlelerden ayrı tutar.

1) *Evlilik töreninde söylenen (Ben bu kadını nikâhlı karım olarak kabul ediyorum.)*

2) *Şişeyi gövdeye çarparken söylendiği gibi (Bu gemiye Kraliçe Elizabeth adını veriyorum)*

³⁸ Söz edimlerinin çağrıştırdığı kültürel modeller, sosyal ve dilsel etkileşimin tanıdık senaryolarıdır. Şematik olarak, eylemin geçerli bir şekilde yerine getirilmesi için gerekli olan ön koşulları temsil ederler; çeşitli katılımcılar ve rolleri, eylemin kendisi; amaçlanan sonuç, ve kullanılan ifadelerin sırası, biçimi ve içeriği hakkındaki beklentilerdir. Bir söz edimini oluşturan etkileşimli olay, böyle bir senaryodaki yeri ile karakterize edilir (Langacker, 2008: 471).

³⁹ Austin, konuşurun cümlesiyle kılıcıya bir bildirimde bulunarak onu yönlendirme durumuna bağlam bilgisini de ekler.

3) *Vasiyetnamede yer alan “Saatimi kardeşime veririm ve vasiyet ederim.”*

4) *Altı peni bahse girerim yarın yağmur yağacak.*

Ona göre bu örnekler ne doğru ne de yanlıştır. Bu ifadeler betimleme yapmakta ve söylenen eylemleri gerçekleştirmektedir. Cümleler aracılığıyla yerine getirdiğimiz eylemler, fiiller edimlerdir (1962: 5-6). Austin’in görüşüne göre bazı fiiller aslında birer eylemdir. Sadece konuşarak yapabileceğimiz veya yapmaya çalıştığımız pek çok şey eylem vardır ve ricalar da bu eylemlerden biridir. Ona göre bu cümlelerin hiçbir doğruluk değeri yoktur, ancak koşullara ne derece uygun olduğu önemlidir. Örneğin maddi durumu iyi olmayan bir kişiye yöneltilen “Bana borç verebilir misin?” şeklindeki bir rica koşullara uygun değildir. Austin, kişinin konuşurken gerçekleştirdiği eylemlerin üç şekilde ortaya çıktığından bahseder. Bunlar *düzsöz edimi* (locutionary act), *edimsöz edimi* (illocutionary act) ve *etkisöz edimi* (perlocutionary act)’dir. *Düzsöz*, konuşmanın bütün birimlerine yöneliktir. Aslında bu seslendirme edimidir. *Edimsöz* ise dillendirme edimidir. Bu edim birtakım cümleleri ya da kelimeleri belli bir dil bilgisine uygun yapıda çıkarmaktır. Çalışmanın devamında *etkisöz edimi* (perlocutionary act) beş gruba ayrılmıştır. Bunlar:

1) *Hükümler-kararlar* (Verdictives)

2) *Yöneticiler* (Exercitives)

3) *Yükümleyiciler* (Commissives)

4) *Davranışçılar* [Behabitives (a shocker this)]

5) *Açıklayıcılar – Serimleyiciler* (Expositives) (1962: 150).

Yukarıdaki sınıflandırmanın ardından Austin, bunlardan kısaca bahseder. İkinci grup yöneticiler, yetkilerin, hakların veya nüfuzun kullanılmasıdır. İşte ricalar atama, oylama, emir verme, teşvik etme, tavsiye verme, uyarma ile bu grup içindedir (1962: 151-152).

Searle, edimsel eylemleri farklı işlevlerine göre sınıflandırarak söz edimi kuramını daha da geliştirir ve edimsöz edimi için yeni bir sınıflandırma oluşturur. Oluşturduğu bu sınıflandırmada *temsilciler*, *direktifler*, *komisyonlar*, *ifadeler* ve *beyanlar* yer alır. Temsilciler, varsayımda bulunma, ısrar etme veya küfretme gibi konuşurun dünya hakkındaki inançlarını ifade eden konuşma eylemleridir. Konuşurun doğru olduğuna inandığı ve doğru ya da yanlış olarak değerlendirilebilecek bir şeyi ifade etme

amacına sahiptirler. İkinci kategori direktifler kategorisidir. Direktifler kategorisinde konuşur, kılıcının gelecekteki bir eylemi gerçekleştirmesini arzu eder. İstekler, bu kategoriye aittir (2000: 10-13).

Palmer, yükümlülük yöntemin en yaygın türlerinin “başkalarına bir şeyler yaptırmaya çalıştığımız” yönlendiriciler olduğunu belirtir (2001: 70). Bu görüşe göre yönlendiriciler, yükümlülük alanındadır. Bilindiği üzere yükümlülük kipinde kılıcının davranışları otoritenin ifadesindeki tutumuna göre şekillenir. Benzer şekilde ricada amaç kılıcıda bir tepki ve davranışında bir değişiklik yaratmaktır. *Pencereyi açar mısın?* dediğimiz zaman onu karşımızdaki kişiyi pencereyi açma konusunda hem bir harekete yani pencereyi açmaya zorlamakta hem de rica edimini gerçekleştirmektedir.

4.6. Ricalar ve Nezaket

Nezaket kişinin iletişimde bulunduğu diğer kişilere karşı saygılı olması ve incelik göstererek davranmasıdır. Nezaket kuralları bir toplumun kültürü içerisinde ortaya çıktığından dolayı ait olduğu kültüre göre şekillenir. Bu bakımdan *nezaketin* evrensel bir tanımı veya kuralı yoktur. Bir toplumda nazik olarak düşünülen bir davranış, başka bir toplumda nazik değil hatta tam tersi kaba olarak karşılanabilmektedir. Ancak genelleme yapılacak olursa kişinin bir insanı selamlaması, ilk kez girdiği bir ortamda kendi tanıtması, konuşma esnasında kişiye söz hakkı vermesi veya karşısındaki kişi konuşurken sözünü kestiği için ondan özür dilemesi, yine konuşma esnasında karşısındaki kişiden bir şeyi tekrarlamasını istemesi yahut ayakta bekleyen bir yaşlıya ya da hamile kadına yer vermesi gibi standart durumlarda saygılı ve kibar davranma durumları nezaket çerçevesindedir (Janney ve Arndt, 1992: 23). Görüldüğü üzere Janney ve Arndt, genel bir *nezaket* tanımı yapmışlardır. *Nezaket* dil bilimin merkezinde ele alındığında ise söylenmek istenen sözün, dile getirilmek istenen bir düşüncenin, konuşma esnasında dile nasıl yansıtacağı ile ilgilenir. Çünkü insanlar arasındaki ilişki, karşılıklı saygıyı ve başkasının duygularını gözetmeyi gerektirir (Porzig, 1995: 223). Kişi karşısındaki kişinin sahip olduğu değerleri yok sayamaz.

Ricalar doğası gereği, doğrudan ve dolaylı seçenekler arasında değişebilir. Blum Kulka ve Olshtain ricaları *a. En doğrudan, en açık seviye, b. Geleneksel olarak dolaylı seviye* ve *c. Geleneksel olmayan dolaylı seviye* olarak üç grupta ele almıştır.

Doğrudan ricalar zorunluluklar gibi söz dizimsel olarak işaretlenmiş isteklerle veya eylemi istek olarak adlandıran diğer sözlü yollarla gerçekleştirilir. (Beni yalnız bırak. Arabayı buraya park etmemenizi rica ediyorum.) *Geleneksel dolaylı ricalar* eylemi gerçekleştirmek için gerekli bağlamsal ön koşullara atıfta bulunarak eylemin gerçekleştirilmesini sağlayan ricalardır. (Mutfağı temizlesen nasıl olur? Mutfağı temizler misin lütfen?) *Dolaylı ricalar* ise rica gücü herhangi bir geleneksel sözel yolla gösterilmediği için ipuçlarından çıkarılması gereken ricalardır (Evliyim ve iki küçük çocuğum var.) (1984: 201-202). Bu ricalar arasında doğrudanlık nezaket düzeyi ile ilişkilendirilmiş ve bir ricanın doğrudanlığı çoğunlukla nezaketten yoksun olarak değerlendirilmiştir. Ricalarda bir konuşur kendi iradesini dinleyiciye dayattığı için bu eylem *yüzü tehdit eden bir eylem* (face threatening act) olarak nitelendirilmiştir. Brown ve Levinson'a göre *yüz* (face) etkileşimde bulunan her insanın kendisi için sahiplenmek istediği *genel benlik imajı* yani *kişiliği* olarak tanımlanabilir.

Yüz kavramı etkileşimde bulunan insanların birbirine atfettiği iki özel yöntemden oluşur. Bunlardan ilki bir bireyin eylemleri sırasında başkaları tarafından engellenmeden hareket etme özgürlüğü olan *olumsuz yüz* ve başkalarının (maddi ve maddi olmayan) isteklerini onayladığı veya bunlara değer verdiği arzu *olumlu yüz*dür. Kısaca *olumsuz yüz*, kişinin kişisel hakları ve hareket özgürlüğü ile *olumlu yüz* ise bir kişinin başkaları tarafından onaylanma ve takdir edilme isteği ile alakalıdır. Bu çerçeveden bakıldığında *ricalar*, konuşurun dinleyicinin hareket özgürlüğünü engellemekten kaçınma niyetinde olmadığını belirten, dinleyicinin olumsuz yüzünü tehdit eden eylemler arasındadır. *Ricalarda* bir konuşur istemesindeki dayatmayı yumuşatmak amacıyla yüzü tehdit eden bu eylemlerden kaçınmaya çalışacak veya tehdidi en aza indirmek için belirli stratejiler uygulayacaktır. *Yüzü* tehdit edici olarak yaratılan istenmeyen yüz durumu, *pozitif ve negatif nezaket stratejileri* biçiminde iki *nezaket* türünü devreye sokar; bunlar, dinleyenlere yönelik tehdidi hafifletmeye yarar ve söz konusu (yüz tehdit edici) eylemi gerçekleştirmenin yolları olarak görülür. *Olumlu nezaket* yaklaşıma dayalıdır. Konuşur kılıcıya ona bir grubun asıl üyesi, bir arkadaş, istekleri ve kişilik özellikleri bilinen ve sevilen bir kişi gibi davranarak onu bazı açılardan desteklediğini belirtir. *Olumsuz nezaket* ise güvencelerden oluşur. Konuşur, muhatabın olumsuz yüz

isteklerini (eylem özgürlüğünü) tanıdığını, buna saygı duyduğunu ve muhatabın hareket özgürlüğüne müdahale etmeyeceğini göstermeyi amaçlar (1987: 61-70).

Kişi konuşma eylemi sırasında söylenmek istenen bir sözün veya yapılmak istenen bir davranışın toplumsal ahlak kuralları çerçevesinde söylenmesi ya da yerine getirilmesiyle ilişkili olan ricada bulunurken nazik olmak ister. Kişi nazik olmak istediğinde, toplumsal mesafe veya konum farklılıklarıyla ilgili uygun dil bilimsel şekli seçer (Yaylagül, 2005: 152). Yaş, statü, cinsiyet, eğitim seviyesi gibi demografik niteliklerden tanışıklık, deneyim ve yakınlığa kadar pek çok kavram insanların dil seçimi ve nezaketi hususunda belirleyici olarak kabul edilebilir. Nezaket, özellikle hitap ve istek şekillerinin değişmesine yol açar. İkinci tekil şahıs olan “Sen” yerine “siz” adılının kullanılması bunun sonucudur (Porzig, 1995: 223).

Dolayısıyla gündelik hayatın içinde yazılı olarak yer almasa bile çeşitli durumlarda uyulması gereken nezaket kuralları arasında *sen* / *siz* ayrımını görmek mümkündür. Türk toplumunda anne, baba, eş, dost, akraba gibi tanışık olunan kişilerle iletişimde *sen*, tanışık olunmayan ya da ast-üst gibi etmenlerin rol aldığı kişilerle iletişimde *siz* zamirleriyle hitapta bulunulur. Öte yandan az da olsa fiilin 3. çokluk şahıs zamiri *O* da kişinin saygısını göstermesi için kullandığı zamirler arasında yer almaktadır. Konuyla ilgili olarak Underhill, sıfır biçimin (Ø) kibar olmayan bir kişiye (bir çocuk, bir hizmetçi veya bir hayvan vb.), *-In* işaretleyicisinin kibar olmayan, iki veya daha fazla kişiye (bir grup çocuk) ve *-InIz* işaretleyicisinin konuşmacının kibar davranmak istediği, bir veya birkaç kişi olsun herkese karşı kullanıldığından bahseder (1976: 422). Underhill’in bu yorumu o dönemin toplumsal yapısı itibari ile mümkün olsa da günümüzde *-InIz* formu günlük hayattaki kullanımını-(y)*In* formuna bırakmıştır. Öte yandan konuşur, “yüzü korumak” yani nazik olmak istediğinde bu nezaketi dile yansıtmak için sensiz ayrımı dışında emir kipi biçimleri yerine soru cümleleri ya da *lütfe*n, *rica ederim*, *zahmet etmeyin* gibi kiplik ifadeleri de tercih edebilir.

4.7. Rica Kipliği Sınıflandırma

Türkçede kiplik, özellikle 2000’li yıllarda araştırmacıların bu alana olan ilgilerinin artmasıyla gelişme ve ilerleme kaydetmiş bir çalışma alanıdır. Batı’daki kiplik çalışmalarının temelleri Türkçe üzerine yapılan çalışmalara göre çok daha eskiye dayansa da kiplik Türkiye Türkçesi için yeni bir araştırma alanı durumundadır. Batı’daki bu köklü kiplik çalışmalarına karşın literatürde ricaları doğrudan içine alan

bir kiplik incelemesi bulunmamaktadır. Mevcut çalışmalarda ricalar, yönlendirici söylem özelliklerinin de bulunması nedeniyle daha çok pragmatik çalışmalarda değerlendirilmiş (Austin, 1962; Searl, 2000), kiplik alanı içerisindeki konumu göz ardı edilmiştir.

Lyons'a göre *emirler uyarılar, tavsiyeler ve teşvikler* de dâhil olmak üzere tüm kişisel direktifler konuşmacı tarafından belirlenen koşullara tâbidirler ve konuşur tarafından ve muhatap temelli koşula göre yönetilirler (1977: 746). Bybee, Perkins ve Pagliuca da bu açıklamadan hareketle ricaları, konuşurun var olan koşulları muhatabına dayatmasına izin verdiği *konuşur odaklı kiplik* (speaker-oriented modality) içerisinde değerlendirir. *İzin, emir, güçlü istek, yalvarma, uyarıları, öğüt* ve tavsiye diğer konuşur odaklı kipliklerdir (1994: 179). Onların kiplik kategorileri aynı zamanda Palmer'in (1986, 2001) deontik/dinamik/epistemik ayrımlarını da kapsar. Palmer'e göre dinamik kipler olan *can* ve *will* gibi kipler, sırasıyla yetenek ve arzu olarak etmen yönelimli kiplikler altında listelenir, ancak *zorunluluk* ve *izin* gibi direktiflerde kullanılan deontik kipler, konuşur odaklı olarak tanımlanır (2001).

Türkçede rica kipliği üzerine yapılan çalışmalar ele alındığında ricaların az sayıda araştırmanın sınırlı bir bölümünde yer aldığı görülmektedir. Geleneksel dil bilgisi kitaplarında kiplik kategorisinin yer almaması sebebiyle, ricalar da ayrı bir başlık altında değerlendirilmemiş, emir-istek eklerinin işlevleri arasında sayılmıştır.

Türkçedeki kipleri incelediği çalışmasında Johanson, Türk dillerinde temel olarak isteme, zorunluluk ve olasılık olarak üç kiplik türüne sahip olduğunu belirtmektedir. Ardından isteme kipliklerini (volutation) *gönüllülük* (voluntative), *istek* (optative) ve *varsayımsal* (hypothetic) olarak üçe ayırmış ve *güçlü istek, rica, emir, dayatma, talep, nasihat, uyarı, öğüt, teklif, tavsiye, teşvik*, vb. gibi istekle ilgili pek çok alanı bu grupta değerlendirmiştir (2009: 488- 489).

Johanson temelinde yaptığı çalışmasında Aslan Demir isteme yapılarını *emir, istek, rica* ve *yalvarma* olarak dört başlığa ayırmış ve nezaket işaretleyen isteme yapılarını ayrı bir kategori olarak rica kipliği başlığı altında değerlendirmiştir (2008).

Benzer şekilde Temürcü isteme ifadeleri olarak nitelediği konuşurun isteğine bağlı ifadelerin *istek, ümit, dilek, memnuniyet, kabullenme* gibi iradi yeteneklerden kaynaklanan çeşitli tutumları kapsadığı görüşündedir. Bununla birlikte *emir, rica,*

tavsiye gibi konuşurun isteğini farklı yollarla belirten ifadeler de isteme ifadeleridir (2007: 16).

Ricalar da tıpkı diğer kiplikler gibi bir anlam alanını işaretlemekte ve alt alanı olduğu istemeden nezaket, konuşur ve dinleyici arasındaki sosyal statü, eylemin gerçekleşmesini dinleyiciye bırakma gibi yönleriyle ele alınmıştır. Ayrıca ricalar tıpkı diğer kiplikler gibi fiil üzerinde belirli eklerle ve dilde var olan sözlüksel araçlarla işaretlenebilmekte ve metin bağlamı / söylemsel bağlam doğrultusunda kiplik anlamı belirlenebilmektedir. Bunun yanı sıra nezaket unsuru konuşur ve kılıcı arasındaki sosyal dengeyi sağlamada bir tutum göstergesi olabildiğinden bu çalışmada ricalar isteme kipliği içerisinde değerlendirilmiştir.

4.8. Rica ve Diğer Kiplik Alanlar

Yeterlik, kişinin bir eylemi gerçekleştirmesi için uygun niteliklere sahip olmasıyla ilgilidir. Kişinin bir eylemi gerçekleştirme “yeterliliği” eylemi gerçekleştirmenin ön koşulu olduğundan, dolaylı ricalarda bulunurken sıklıkla *yeterlilik* (ability) işaretleyicileri kullanılır (Kövecses ve Radden, 1998: 38). Başka bir ifadeyle kılıcı ricayı yerine getirebilecek yeteneğe sahip değilse eylemin ortaya çıkması ve konuşurun amacına ulaşması beklenemez. Örneğin bir konuşurun oda arkadaşına yönelttiği *Müziğin sesini kısabilir misin?* sorusu konuşur için muhataba müziği kısması yönünde bir rica ifade etmekle birlikte bu ricayı gerçekleştirecek kişinin yeteneğini de örtülü olarak ifadeye katan bir sorudur.

Günay, yeterlilik birleşik fiili ile kullanılan *rica* ifadesinin (örn. Çalışabilir misin?), özne odaklı ricanın en karakteristik biçimi olduğundan bahseder (2014: 543). *Geniş zamanlı* (aorist) bir fiilin yeterlilik fiiliyle çekiminde oluşturulan bu sorular kişinin “X” eylemini yapabilme yeterliliğini sorgulamak gibi içsel bir anlama sahip olsa da günümüzde kibar bir *istek/ beklenti/ rica* anlamını taşıyan soru bildirimlerine dönüşmüştür.

Kılıcı üzerinde karar verme ya da onu bir eyleme yönlendirme gücüne sahip olan otoritenin güçlü isteğini ifade eden *emirler* günlük hayattaki kullanımıyla oldukça geniş bir semantik- pragmatik çerçeveye sahiptir. Rentzsch, *emir* kipinin birincil işlevinin, bir eylemi gerçekleştirmek için muhatabına bir *emir, rica* veya *öneriyi* iletme olduğunu aktarır (2015: 178). *Emirler* ve *ricalar*, kılıcının gelecekteki bir A eylemini gerçekleştirmesini öngören ve bunu yaparken ona A eylemini yapması

(veya yapmaktan kaçınması) için baskı uygulayan eylemlerdir (Brown ve Levinson 1987: 66). *Emir* ve *ricanın* ortak yönü konuşurun karşısındaki kişiye dayatmada bulunmasıdır. Ancak aralarındaki fark bu baskının derecesidir. Ricada istenen eylem ya da durumlarda isteğin yönlendiriciliği, emir anlam alanındaki isteğin derecesi kadar kuvvetli olmadığından yaptırım gücü düşüktür. *Emirde* yapılması istenen bir işi kesin/sert biçimde isteme durumu hâkimken (Karademir, 2012: 2115) ricalarda kesinlik veya sert bir biçimde isteme yoktur. Ricalarda kılıcı istemezse bir eylemi ya da durumu gerçekleştirmeyebilir.

1) *Bana anahtarı ver.*

2) *Bana anahtarı verir misin?*

Her ikisi de temelde bir istek unsuru ve isteme belirten bu iki örnekte (1) numaralı örnekte konuşur kişiye bir cevap hakkı tanımaz. Fakat (2) numaralı örnekte kılıcının kendisine yöneltilen soruya “hayır” yanıtı verme seçeneği vardır. Cümle içinde rica anlamını işaretlemeye emir kipi eklerinden sık sık yararlanıldığından her iki kiplik alan arasında sıkı bir ilişki bulunur. Semantik açıdan her iki alan arasına keskin sınırlar çizmek oldukça güçtür.

Ricalarla anlam ilişkisi bulunan bir diğer anlam alanı istektir. Konuşur, belirli bir durumu/ eylemi bir olasılık olarak tasavvur ettiğinde, kılıcının bu durumu doğrudan istek, tavsiye, izin vs. olarak anlaması zordur (Wilson ve Sperber, 1988: 215). İstek, öncelikli olarak kişinin arzulara atıfta bulunur ve eylem planlarıyla daha az bağlantılıdır (Nuyts, 2006: 9). Ricalar ise konuşurun, kendi yararına olacak bir eylemin gerçekleşmesini nazik bir tutumla istemektir. Rica ile benzer şekilde istek yerine getirilmesi başkasından istenen bir eylemi ya da herhangi bir durumu yapmaya istekli olmak veya ona eğilim duymak olarak açıklanabilir. Konuşurun gerçekleşmesini istediği eylem ya da durum konuşma anından sonraya yöneldiğinden her iki kiplik türü de geleceğe ve geleceğin henüz gelmemiş yani olmasından dolayı gerçekte var olmayan gerçek dışı bir isteğe gönderimde bulunur.

Temelde her ikisi de konuşurun bir eylemin gerçekleşmesini isteme çatısı altında birleşen istek ve rica, kılıcı üzerindeki dayatma ve onu bir eyleme yönlendirmedeki güç itibarı ile birbirinden ayrılırlar.

3) *Şekerli bir Türk kahvesi alabilir miyim?*

Konuşur tarafından garsona yöneltilen bu örnek elbette konuşurun kahve almak için bir izin talebi değil kahve içme isteğini garsona ilettiği bir rica cümlesidir.

4) *Şöyle güzel bir arabam alsam.*

5) *Merve de bizimle gelse.*

6) *Yarın hava güneşli olsa.*

Konuşur ve kılıcı rica kipliğinin daimî üyeleridir. Ancak (4) numaralı örnekte görüldüğü üzere kişinin bir istekte bulunması için karşısında her zaman canlı bir öznenin bulunması gerekmez. Fakat (3) numaralı örnekte müşteri yapılması istediği eylem için garsona bir dereceye kadar dayatmada bulunarak onu hareke geçirmektedir.

-Derslerine çalış.

-Derslerine çalışır mısın?

-Derslerine çalışabilir misin?

Günay’a göre bu cümleler için “emir> istek > rica “ sıralaması yapmak mümkündür. Emirde dış etken söz konusuysa, istek ve ricada dış etkenin gücü azalır, çalışma fiilini gerçekleştirmesi istenen kişinin gönüllülüğü (iç etken) ağır basar (2014: 540). Her ricada bir isteğin yer almasından dolayı bu iki ifade alanı iç içe geçmiş durumdadır.

Olasılık, muhataplar arasında bahsi geçen olay ya da durumun gerçekleşme / gerçekleşmeme potansiyeline atıf yapar. Ricalarda konuşur her ne kadar kılıcıya baskı uygulasa da nihayetinde konuşma anında bu ricanın gerçekleşme durumu aslında bir potansiyel içerir. Kaldı ki ricalarda konuşurun, kılıcıdan istediği durumun gerçekleşmesine yönelik bir beklentisi olsa da ricalar kişinin reddetme olasılığına izin verir (Searl-Van Der Veken, 1985: 199). Kılıcı isteği/ ricayı yerine getireceğine dair bir güvence vermez. Konuşur ricanın gerçekleşmeme olasılığını göz önünde bulundurur.

Öte yandan ricada konuşurun statü olarak üst konumda olduğu durumlarda kılıcının ricayı gerçekleştirmeme ihtimali neredeyse yoktur.

7) *Müdür: Evrakları hazırlayabilir misin?*

Sekreter: Tabii, efendim.

Yukarıdaki gibi bir örnekte müdür olağanüstü bir durum olmadıkça sekretere yönelttiği ricadaki eylemi gerçekleştirmesini bekler.

8) *Abla: Mutfağa gitmişken bana da bir barda su getir misin?*

Kardeş: Getiremem, kalk kendi suyunu kendin al.

Ancak aynı statüde olan iki kişiden bir diğeri ricada bulunduğunda kılıcı eylemi yerine getirmemeyi tercih edebilir. Her iki durum da eylemler henüz gerçekleşmediği ve gelecekte gerçekleşmesi tasarlandığı için olasılık barındırırlar.

Ricalarda kılıcıyı harekete geçiren, kılıcıyla arasındaki ilişkiye göre derecesi değişen yükümlülükler getirerek onun davranışlarını etkileyen dış kaynağın olması *yükümlülük* (deontic) kipliğiyle benzerlikler oluşturan ortak bir noktadır. Ricalarda konuşurun istekleri kılıcıya bir yönlendirme ve buna bağlı olarak bir yükümlülük getirir. Traugott da deontik ve epistemik zorunluluk ile söz eylemi anlamları arasında bir paralellik kurulabileceğinden bahseder. Birinin bir şey yapması konusunda ısrar etme gibi yönlendirici bir anlam başkaları için yükümlülükler oluşturmakla ilgilidir ve bu nedenle genel anlamda zorunludur (1989: 44). Yine De Haan da bu paralelde bir açıklamada bulunur. Rica etme durumunda bir kişi gelecekte bir şeyi yapmak zorunda bırakılır (2006: 50). Örneğin *Pencereyi açar mısın?* gibi bir cümle konuşma anından sonraki bir zamanda meydana gelecek bir eylemi barındırmakla beraber konuşurun pencereyi açma eylemini kılıcıya dayatmasını yani bir zorunluluk altına sokmasını işaretler. Bu noktada dışarıdan yönlendirme yapan kişinin eylemle ne derece ilişkili olduğu ve kılıcı üzerinde nasıl bir güce sahip olduğu önemlidir. Konuşurun dinleyici üzerinde gücü varsa, dinleyici kendisine söyleneni yapmakla yükümlüdür (Trosborg, 1995: 202). Otoritenin sahip olduğu güce göre yükümlülüğün derecesi de değişmektedir.

4.9. Rica İşaretleyicileri

4.9.1. Biçimbirimsel İşaretleyiciler

4.9.1.1. -sA

Türkçede bazı eklerin tek bir biçiminin olması, onların tek bir işleve sahip olduğu algısını yaratmış ve ekler işlevleri arasında en yaygın hangi kullanıma sahipse o işlevle anılmıştır. Oysaki tek ek, çok işlev kuralına göre ekler çeşitli işlevlerde kullanılabilmektedir ki -sA biçimbirimi de bu işaretleyicilerden biridir. Benzer, bu

durumu biçimin tek, işlevin ise birden fazla olmasına yorarak ekin taşıdığı farklı işlevlerin adlarıyla adlandırılacağı, tarihî gelişimi içerisinde “şart” işlevi taşıırken zamanla “dilek” işlevini de üstlendiğini ve dilek-şart eki olarak anıldığından bahseder açıklar (2010: 137). Türk dili üzerine çalışmalarda bulunan Rentzsch’ göre Türkçe koşul eki, yan cümledeki yüklemi işaretlemek ve duygusal sonlu bir işaretleyici (emir, istek) olarak cümlede yer almak gibi iki temel işleve sahiptir (2015: 18-65). Acarlar, birine rica yollu bir buyrukta bulunmak için buyruk eki yerine -sA eki tercih edilebileceğini belirtir (1969: 253). Türkyılmaz, tasarlama kipleri içerisinde yer verdiği ve basit/ bileşik çekimlerde şart kipinin işlevlerini incelediği çalışmasında -sA’nın şart, istek-dilek, kuvvetli istek-arzu, tahmin-faraziye-kuvvetli tahmin, endişe-tereddüt-kararsızlık-korku, şartsızlık, emir-ısrarlı bir dilek rica, beklenmezlik-şaşkınlık, tehdit, önemsememe-umursamama, dikkati çekme, yemin etme-ahdetme, kabullenme, meydan okuma, sebep-sonuç, kararlılık, şeklinde sıralar (1999: 71). Benzer şekilde Johanson *varsayımsal işaretleyici* (hypotetic marker) olarak adlandırdığı sA’ nın arzu, istek veya umut anlamı taşıdığını bildirir (2009: 491). Görüldüğü üzere araştırmacılar koşul, şart, dilek ya da dilek-şart gibi isimlerle anılan -sA biçimbiriminin pek çok kiplik alanı işaretleyebildiği konusunda hemfikirdirler.

Aslında isteme ulamı içerisinde ele alındığında -sA’nın temel işlevlerinden ilki bir isteği kodlamasıdır. Ancak özellikle istek ve rica kiplik alanları iç içe geçtiğinden dolayı bu iki anlam alanı arasına net sınırlar çizmek mümkün görünmemektedir. Bağlamla beraber konuşur ile kılıcı arasındaki hiyerarşik düzene, konuşurun istemedeki nezaket tutumuna, baskı derecesine göre zaman zaman -sA’nın ricaya işaret ettiği kullanımları tespit etmek mümkündür.

(1)

“Şunu imzalamanızı **rica etsem**?”

“İmzalamayacağım, hayır!” (DZ, 129)

1. örnekte Sosyal Bilimler Bölümü Öğretim Üyesi Doç. Aysel Uzel’in birtakım gerekçelerle ders verme yetkisinin geri alınmasına karar verilmiştir. Dekan konuyla ilgili olarak kendisini bilgilendirdikten sonra bu yetkinin alındığına dair ona bir evrak uzatır ve kendisinden evrakı imzalamasını rica eder.

(2)

*Nihayet eyvanda paşa ile birlikte olanları seyretmekte olan yetmişlik bir ihtiyar araya girdi: “Devletlu vezirim, bu garip kulunuzu **bağışlasanız**. Af zaferin zekatıdır denir, gördüklerinizi safanıza sayın!” dedi (BÖİA, 149)*

2. örnekte Beylerbeyi sarayında oynadığı oyundan dolayı Molla Mehmed asılmak üzeredir. Affı için aman dileyip aracı olmak isteyenler, paşanın yüzündeki dehşet ifadesini görünce vazgeçerler. Halktan ihtiyar bir adam cesur davranarak, kendisinden statü olarak üstte bulunan paşadan Molla Mehmed’i bağışlaması yönündeki ricasını *Devletlu vezirim, bu garip kulunuzu bağışlasanız* cümlesiyle dile getirir.

(3)

Bn. FİNKEL

Evin önünde kedilere marna vermeyin!

K. KARISI

Sen hiç mi sokak kedisi görmedin?

Bn. FİNKEL

Sokak kedisi yoktur uygar ülkelerde.

K. KARISI

Bizim ülkede var.

Bn. FİNKEL

Müziği fazla açıyorsunuz. Andy, Feto’nun gazetesine yazı yetiştiriyor. Dikkati dağılıyor sizin yüzünüzden ... Tırabzanlar gıcırıyor. Biraz uygar olun!

KARAGÖZ

Biraz daha uygar olalım?

K.KARISI

Nerden başımıza sardık bunları?

KARAGÖZ

Yüzümüzü kızartıp rica ediyoruz: Şu bizim tavandaki delik, su oluğu, duvarlardaki çatlaklar?

FİNKEL

Siz yaptırın, parasını öderiz.

KARAGÖZ

*Sen **yaptırırsen**? (TO7, 142)*

3. örnekte yer alan diyalog Bn. Finkel (Bayan Finkel), Karagöz ve Karagöz’ün Karısı (K. Karısı) arasında geçmektedir. Finkeller, Karagöz’le karısının üst katta oturan

komşularıdır. Finkellerin evinde tam beş defa su baskını olur ve bu sular alt kat komşuları olan Karagözlerin mutfağına iner. Finkel her defasında telefonla arayarak özür diler. En sonuncu olay ise Finkellerin yakıt deposunun patlayıp mazotun Karagözlerin mutfağına akması olur. Karagöz, tavandaki deliğin, su oluşunun ve duvarlardaki çatlakların yaptırılmasını rica edince Finkel, *Siz yaptırıverin, parasını öderiz* şeklinde karşılık verir. Karagöz, tavandaki deliğin, su oluşunun ve duvarlardaki çatlakların yaptırılması yönündeki ricasını *Sen yaptırıversen* cümlesiyle yineler.

4.9.1.2.-sAnA

Bağlam içerisinde çeşitli alanları işaret eden biçimlerden biri de -sAnA'dır. Deny' e göre -şart kipi -sA eki bazen münferit cümlelerde de bulunabilmekte ve bu müstakil hâlde ardına *a! (e!)* ve *ya!* edatlarını almaktadır. Ona göre fiil bir dilek-şart anlamıyla kullanılan şart kipinin ikinci kişisi ise meydana gelen ifade, buyruk kipine eşit olur ve ünlem de ünlü uyumu kuralına uyar (2012: 372-633). -sAnA şeklini şart kipi içerisinde değerlendiren Ergin'e göre bu kullanılıştaki şart değil, temenni ifadesi bulunur. *Yarın bari hava güzel olsa!* örneğinde olduğu gibi şart şekli bu temenni ifadesi ile hükümlü bir fiil çekimi durumuna girerek müstakil cümle fiili olarak kullanılabilir. Temenni fonksiyonunun da aslında şarta dayandığını, şartın dilek hâline gelmesinden ibaret bulunduğunu unutmamak lazımdır. *Gelsene (gel-sen-e)*, *otursana (otur-san-a)* gibi hitaplı şart şekillerinde ise şartın şart ifadesi hiç bulunmaz. Yalnız ikinci şahıslarda kullanılan ekleşmiş hitap edatlı bu şekiller istekle emir arası bir işlev taşıdığını bahseder (2009: 310). Underhill, bu biçimsel birimin konuşma dilinde çok yaygın ancak yazı dilinde daha nadir kullanıldığını aktarır. -sAnA şekli, kibar olmayan tek bir kişi, -sAnlza şekli ise bazen kibar, bir veya daha fazla kişi bazen de kibar olmayan, iki veya daha fazla kişi için kullanılır (1976: 422-423). Underhill ile benzer görüşe sahip Kornfilt, ekin yazı ve konuşma dilindeki kullanımına değinerek şekilleri emir formları olarak tanımlar. Bu form, ikinci tekil şahıs muhatabına kibar olmayan bir emir için -sAnA, 2. tekil veya çoğul şahıs muhatabına kibar bir emir için -sAnA ve ayrıca ikinci çoğul şahıs muhatabına kibar olmayan bir emir için -sAnA ekinin ulanmasıyla oluşturulur (1997: 44).

Lewis ekin emir işleviyle kullanımına dikkat çeker. e/a ünlemi koşul tabanının 2. şahıslarına emir kipi yapmak için eklendiğini belirterek söylesene! 'söyle!' otursana!

‘oturunuz! örneklerini verir. (2000: 267). Türkyılmaz, -sA ekinin emir, ısrarlı bir dilek, rica için kullanımında ekin ikinci şahıslarında kullanılan a,e ünleminin cümleye istekle emir arası bir ifade yüklediğini belirtir (1999: 90). Araştırmacıların -sAnA biçimbirim hakkında yaptığı yorumlar incelendiğinde bu biçimbirimin genellikle kişinin karşısındaki kişiyi bir eylemde bulunmak üzere harekete geçirmek için emir anlamıyla kullandığı görüşünde oldukları görülür.

Göksel ve Kerslake, -sAnA şeklini 2. şahıslarda ikna edici *emir kipi* (persuasive imperative) olarak nitelendirirler. Onlara göre -sAnA ile çekimlenen bir cümle bir emir olmaktan ziyade yapılması gereken bir şeye işaret veya hatırlatma niteliğindedir. Bu şekiller dinleyici ya da dinleyicilerin kendi isteğiyle yapmadıkları genellikle konuşurun, kendi arzu edilirliliği açıkça anlaşılan olan eylem konusundaki sabırsızlığını ifade eder (2005: 313). Başkurt Türkçesinde -sX, -xAnA kiplik işaretleyicilerini kiplik parçacık olarak değerlendiren Yazıcı Ersoy, -xAnA biçiminin Türk lehçelerinin birçoğunda kullanılmakta olduğunu; Türkçedeki -sAnA ile birebir örtüştüğünü ve örneklerine az rastlansa da bağlama göre bir rica işaretlediğini belirtmiştir (2011: 68-72).

Kiplik alanın işaretlenmesinde bağlamın ne denli önemli olduğu ve kiplik işaretleyicilerin bağlama göre yorumlanması gerekliliği birçok kez vurgulanmıştı. Bu noktada -sAnA işaretleyicisinin sadece emir semantiği ürettiğinin düşünülmesi bağlamdan bağımsız bir yorumlama olacak ve onu geri plana atacaktır. Ekin sahip olduğu fonksiyonların belirlenmesinde Yazıcı Ersoy (2011)’un da yukarıda belirttiği gibi -sAnA için bağlamdan mutlaka yararlanılmalıdır. Kaldı ki Underhill de ekteki nezaket anlamının varlığına da işaret etmektedir (1976: 422-423). -sAnA biçimsel birimi bir yandan konuşurun isteğini doğrudan dile getirmesine katkı sağlarken öteki taraftan bağlamın da etkisiyle bu doğrudanlığı yumuşatmaya yardımcı olduğu için çalışmada bir rica işaretleyicisi olarak değerlendirilmiştir.

(1)

*Sıtkı’nın resim yaptığını görenler bir süre izliyor ve ona gizli bir hasetle hayranlık duyuyorlardı. Tarih kitabındaki Osmanlı sultanlarının resimlerini de yapmıştı. Bir gün aynı sırayı paylaştığı arkadaşı “Yahu Sıtkı benim de resmimi **yapsana**” diye rica etti. (İÖ 17-18)*

1. örnekte –sAnA biçimbirimi kılıcıya yönelik bir rica ve önermeye dair kuvvetli bir isteği yansıtmaktadır. Nitekim kiplik görünümünün rica olduğu yazar tarafından açıkça okuyucuya da aktarılmıştır.

(2)

“Kalsana biraz?” demişti abim. Umman çıplak ayaklarla taşlığı yıkadı, yere bir kilim serdi, uzandık, minderlere yaslanıp sigara içtik. (EO, 18)

2. örnekte roman kahramanının ağabeyi ve babası birtakım sebeplerden ötürü anlaşamazlar. En son baba oğul yumruk yumruğa gelince büyük oğlan evi terk eder. Sevgilisi Umman’la basit bir evde birlikte yaşamaya başlarlar. Bir sonbahar günü anne dayanamaz ve büyük oğluna para gönderir. Parayı götüren küçük kardeş, ağabeyinin isteği ricası ile orada biraz daha kalır. *Kalsana biraz* cümlesi emir kadar güçlü bir dayatma içermemekte, zorunluluk derecesi daha zayıf yumuşak bir ifade olarak yorumlanmaktadır.

(3)

Kepenklere de inmiş olduğundan içeride ne dağıtıldığını göremiyoruz.

-Bari çok mu veriyorlar?

-Elli gram.

-Sanmam. Nüfus başına elli gram kahve verseler kahve mi yeter bu millete?..

-Doğrusu elli gram kahve için burada bekleyemem.

-Sen elli gram kahveyi bul, öp de başına koy. Elli gram kahve ne demek? İki kilo da nohut karıştırdın mı, mis gibi ikibuçuk kilo kahve olur.

İki arkadaştan biri,

*-Yahu, benim yanımda para da yok, diyor, sen bana iki buçuk lira **versene**. (AZDE, 45)*

3. örnekte parası olmayan bir kişinin karşısındaki kişiden doğrudan parası istemesi emre kayacağından kaba bir davranış olarak değerlendirilir. Ancak burada konuşurun para istediği arkadaşına yaptığı açıklama arkadaşının kendisi hakkında zihninde canlanarak olumsuz düşüncelerin hafifletilmesini sağlayacaktır. Konuşur kılıcıyı ikna etmek için para istemesine gerekçe göstermektedir.

(4)

NEVİN- Boş şeyler konuşuyoruz. Yirmi yıl önce sormalıydın bunu...

RIDVAN- Yirmi yıl önce konuşacak öyle tatlı şeylerimiz vardı ki, bunların varlığının bile bilincinde değildik... Ne sen, ne de ben... Suçumuz da böyle başlıyor zaten... Yirmi yıl önce seninle bu odadan içeri girerken kendimi azgın

bir boğa sanıyordum, şimdi mezbahaya götürülen yaşlı bir manda gibiyim... Sen yirmi yıl önceki gibi misin? Değişmeyen neyimiz var?

NEVİN- Değişmeyen bazı şeyler vardır Rıdvancığım... Ben senin gücünden yakınmadım... Aslında kendine iftira ediyorsun. Hatta inanmayacaksın ama, o boğa gibi gücünü, başka kadınlarla har vurup harman savurmanda da değilim... Artık alıştım buna... Bol bol para kazanman gibi bir şey... Ama benimle bölüşmeni istediğim bir yanın var ki, ya da ben varlığına inandım, onu esirgedin benden... Dayanamıyorum. İşte her vakit o yıktı beni... Sürekli biçimde başkalarını ortak ettiğin şeyi bana yasakladın...

RİDVAN- İnan ki anlamıyorum... Çok kez söyledin bunu; başkalarıyla bölüşüp senden esirgediğin şey nedir, açıklasana... (TO, 278)

Bağlamdan ve arka plan bilgisinden yola çıkarak Rıdvan'ın *Açıklasana* ifadesinin emir ya da istekteki kadar güçlü bir isteme değil görece baskı derecesi daha düşük bir isteme biçimi olduğu görülür. Ayrıca Rıdvan'ın konuşmaya başlarken kullandığı *İnan ki anlamıyorum* cümlesi Nevin'i ikna etme amacına hizmet ederek, onun duygu ve düşüncelerini önemsediği mesajı taşır.

(5)

Mehpare çayı aceleyle içti. Bir an önce Kemal'in talimatlarını yerine getirmek istiyordu. Halası bir şeyler anlatıp duruyordu ama onun kafası başka yerdeydi. Boşalan bardakları mutfaka taşıdı, merdivenlerin başına geldiğinde peşinden seğirtti halası.

"Ne o, gidiyor musun? "

"Hemen gidip döneceğim. "

"Bekle de çarşafı veriyim, beraber gidelim. "

Mehpare ne diyeceğini bilemeden sıkıntıyla kıpırdandı.

"Hala, bir şey rica etsem... Senin gözlemelerini pek özlemişim. Ben dönene kadar bana hazırlayıversene... Yani zahmet olmazsa. (V, 46)

4.9.2. Sözlüksel İşaretleyiciler

4.9.2.1. Kiplik yüklemeler

4.9.2.1.1. Fiiller

Konuşurun önermesinde gerek biçimsel gerekse anlamsal yorumlarına dayanarak atfettiği rica anlamını işaretleyen yüklemelerdir. Konuşmacının amaçladığı eylemi belirtmek ve kişiyi eylemde bulunmaya ikna etmek için istek ve rica bildiren *rica et-*, *ricada bulun-*, *istirham et-* kiplik yüklemeleri kullanılır.

Kibar bir istek ya da diğer adıyla ricayı ifade etmenin en temel işaretleyicisi olan *rica et-* fiili kişiyi bir eyleme yönlendirdiğinden edimsel olarak kabul edilir. Edimsel

fiiller, belirli bir sosyal veya rasyonel sistem içindeki bir ifadenin kesin durumunu belirtmenin önemli olduğu durumlarda kullanılır (Perkins, 1980: 156). Konuşurun o anki durum ya da şartlar çerçevesinde kılıcıdan icra etmesini istediği eylemi en açık şekilde kılıcıya aktarır.

(1)

Rasim Bey,

-Bana ne kastınız var? dedi. Beni de delirtmek mi istiyorsunuz?

*-Estağfurullah. Sen akli başında bir insansın. Bu işi senden **rica ediyoruz.***
(AZDE, 36)

1. örnekte Belediye başkanı için uygun isim arayan halkın önde gelen adamları Rasim Bey'i aday göstermeyi düşünürler. Hep birden kalkıp Rasim Bey'in evine giderek durumu anlatırlar. Zira bugüne kadar seçtikleri adamaların hepsi deli çıkmıştır. Ondan başkan olmasını rica ederler.

(2)

RÜSTEM: Peşimden geldiğinizi ilk Sultanahmet'te fark ettim. Parka doğru mahsus yürüdüm, burayı da şereflendirecek misiniz diye. Şüphe kalmadı: Beni takip ediyorsunuz.

TİJEN: Evet.

RÜSTEM: Polisimiz iz sürece adam bulamadı da genç hanımlara mı muhtaç oldu?

TİJEN: Polis de değilim.

RÜSTEM: Tek ihtimal kaldı: Gıyaben aşkınsınız bana.

TİJEN: Şurada bir sıra var. Oturabilir miyiz?

RÜSTEM: Söylediğinizi duyunca dizimin bağı mı çözülecek?

*TİJEN: **Rica ediyorum.*** (SO, 378)

(3)

“Askerlik töresi mi kaldı a yavrum? Adamlar galibiyet haklarını kullanıyorlar. İngiliz Komutanlığı bu sabah olayı protesto etti. Mesele çıkarılacak zaman değil. Hemen şu müzevir teğmeni bul da özür dile. Olayı kapatalım.”

*Basıyla çıkması için izin verdi. Ama yüzbaşı yerinden kıpırdamadı: “Paşam, bir de beni dinlemenizi **rica ediyorum**”* (ŞÇT, 58)

3. örnekte Yüzbaşı Faruk, Beyoğlu'nda, İngiliz İnzibat Subayı Teğmen Miller'i, emre rağmen selamlamamıştır. Ziya Paşa bu hareketinden dolayı, Faruk Yüzbaşı'ya askerden özür dilemesini ve bu konusun kapanmasını emreder. Ancak Faruk Yüzbaşı askerin rütbesinin kendisinden düşük olduğu için selamlamadığını belirtir. Askerlik

töresince, önce onun kendisini selamlaması gerektiğini dile getirerek özür dilemeye itiraz eder ve Paşa'dan ricada bulunur.

(4)

BAYIR: Duydun mu, Seher Hanım? Kafam yokmuş.

SEHER: Öyle diyenler halt etmişler. Ben değme aklievvelin kafasına değişmem seninkini ... Atabey Bey, hem yurtsever geçiniyorsunuz, hem de üçkağıtçı gibi konuşuyorsunuz.

ATABEY: Üçkağıtçı mı!

SEHER: Şirkete ortak olmuşsunuz. Bala parmak sürmek değil bu. Kavanoza kol daldırmak.

ATABEY: Ben şunu rica ediyorum. Terazinin bir kefesine hizmetler konulsun, öteki kefesine günahlar. Hangisinin ağır bastığı düşünölsün. (SO, 51)

(5)

Hiç oralı olmadı yaşlı kadın.

“Oğlum, bak bu kız bir şeyler söyleyip duruyor.”

“Kim?”

“Mehpare. Güya bir mektup gelmiş de... Halası hastalanmış da... Benim gözlerim iyi seçmiyor, oku bakayım şunu bana.”

Kemal, büyükannesinin okuma bilmezliğini yüzüne vurmadı, gülümseyerek kendine uzatılan mektubu aldı, dikkatle inceledi.

“Büyükvalideciğim, Mehpare 'nin halası hastalanmış, bugün eve uğramasını rica ediyorlar.” (V, 40)

1-5. örneklerde *rica et-* fiili ile kurulan cümlelerde konuşma zamanı ile olay zamanının örtüştüğü görölmektedir.

(6)

Bana, ‘Tercümanımız olur musunuz?’ demediler. ‘Bir sanatçı olarak bize katılmak istemez miydiniz?’ diye sordular, Datça'daki bir haftalık, denizden çıkma ahbaplığın sonunda. Hem de, salt ortada çıkar sorunu olmadığını iyice anlayayım diye herhâlde, bütün yolculukları süresince kendilerine katılmam ricasında bulundular. (DZ, 46-47)

Türkçe Sözlük'te *ricada bulun-* fiili *rica et-* fiili ile aynıdır (2011: 1979).

(7)

Belediye Başkanı Hüseyin Kâşif Bey, Şehzade ile Albay Asım Gündüz'ü eve yemeğe davet etti. Subayların katılmadığı yemek soğuk geçti. Ankara'nın cevabını beklemek için yemekten sonra bahçeye indiler. Kahvelerini içtikleri sırada bir inzibat eri göründü. Elinde bir telgraf vardı. Selam verip Ömer Faruk'a uzattı. Telgraf M. Kemal Paşa'dan geliyordu ve şöyle bitiyordu:

“İstanbul’a dönmeniz ve hanedanın bütün üyelerinin hizmetlerinden yararlanılacağı güne kadar orada kalmanız rica olunur.” (ŞÇT, 82)

Rica olunur ifadesi günlük hayatın içinde daha çok resmiyet gerektiren iş hayatı, kurumlar arası istekler ya da hastane kuralları, otopark vb. gibi bazı kuralların olduğu ortamlarda ricaların özel kullanımı olarak yorumlanabilir. Toplum içinde daha çok resmiyet gerektiren ortamlarda tercih edilen bu ifade şekliyle kişilere doğrudan ya da dolaylı olarak ricada bulunulur. Yukarıdaki örnekte statü olarak üstte olan kişinin muhatabından resmî bir ricası söz konusudur. Herhangi bir nedenle yüz yüze iletişimin mümkün olmadığı durumlarda resmî bir evrak, mektup ya da yazı ile de ricada bulunulabilir. Kişiler veya kurumlar arasında kabul edilen katı görgü kuralları ve normlar nedeniyle yazılar kısa, net ve açıklayıcı olmak zorundadır. Edilgen çatılı bu kullanım aslında bize ricanın dolaylı ya da dolaysız olma tarzını da yansıtır.

(8)

*“Geçen gün Meclisimizde düşman mezalimi hakkında uzun tartışmalar yapıldı. Gerekirse, bizim de onun gibi davranmamızı teklif edenler oldu. Bu konuyu Bakanlar Kurulunda görüştük. Düşman ordusu, gerçekten, her yenilginin acısını, gerideki masum ve silahsız insanlardan çıkarmayı, köyleri yakıp yıkmayı şiar edinmiştir. Ama efendiler, bizim askerimiz, yüzyıllardan beri intikamını savaş meydanında almayı öğrenmiş bir askerdir. Onun için yüce heyetinizden **istirham ediyoruz**, düşmanın seviyesine inmeyelim. (ŞÇT, 173)*

Türkçeye Arapçadan geçen *istirham et-* fiili semantik açısından, *rica etmek* fiilinin sözlüksel anlamından uzak değildir. Arapça *istirham* kelimesinin *et-* yardımcı fiiliyle eş dizim oluşturan *istirham et-*, Osmanlı Türkçesinden Türkiye Türkçesine geçmeden önce sosyal hayatta saygı ve nezaket bildirerek bir ricada bulunmak maksadıyla yaygın bir kullanıma sahip olsa da günümüzde kullanım sıklığı daralmış ve yerini daha çok *rica et-* fiiline bırakmıştır. 8. örnekte Kurtuluş Savaşı esnasında Yunan ordusu yine Türk köylerini yakmaya başlamıştır. Fevzi Paşa kürsüde savaşın birkaç gün sonra kesin safhaya gireceğini belirterek sözü Yunan zulümlerine getirir ve karşısındaki vekillerden bir ricada bulunur.

(9)

Spot: DAMAT FERİT. Elleri arkasında, görünmez birine reverans yapar gibi eğilip doğrularak mektup dikte eder:

D. FERİT: Yaz, kâtip efendi. “Ekselans, Zat-ı Şahane ile biraz önce tekrar görüşme şerefine nail oldum. Efendimiz yüksek medeniyet sahibi devletlerin sizler gibi muhterem temsilcilerinin payitahtımızda bulunmalarından faydalanmanın akıl ve izan icabı olduğu yolundaki kalbi kanaatini bir kere daha

*izhar buyurdular. Bendenizin de yürekten paylaştığım samimi görüşleri şudur ki, bizim için Allah'tan sonra tek ümit sizin devletinizdir. Bir an önce burada idareyi ele almanızı **istirham ediyoruz.**" (SO, 374)*

(10)

*"Yine sustular. Sonunda Kemal lafa nasıl başlayacağını düşünüyordu. Sonunda cesaretini toplayıp, "Gitmeden sizden bir **istirhamım olacak**" dedi (V, 234)*

10. örnekte Kemal Bey, cepheye gidip savaşmak isteyen vatansever bir Türk gencidir. Yola çıkmadan önce beraberliklerinin son akşamında oturdukları sırada Kemal, dayısından bir ricada bulunur.

4.9.2.1.2. İsimler

Temel cümledeki eylemin gerçekleşmesinde kılıcı öznenin kimliği bellidir. Başka bir ifadeyle konuşur kılıcıya şahıs zamirleri ya da kılıcının adını kullanarak bir ricada bulunur. Türkçede rica kipliği alanına belirgin bir şekilde atıfta bulunacak sözlük öğelerinin sayısı çok fazla değildir. Rica gönderiminde kiplik kelimeler olarak kullanılan en yaygın kelimeler genellikle *rica* ve *istirham* kelimeleri olup hem sözlük anlamı itibariyle de hem de toplumsal anlamlarıyla ricayı işaretlerler.

(1)

3. AHMET: Duyuyor musun?

BALTACI: Duyuyorum. Kelle istiyorlar. Onlar da senin oyununun kuklaları hakanım. Kürkü, hil'atı giydirir, mührü alır, kürkü verirsin, alkış tutar, yaşa beğirirler, mührü koparır alır, kürkü sırtından çekersin, kelle diye feryad ederler. Kelle istiyorlar. Kelle isterler onlar. Ama kimin olursa olsun. İki omuz üzerinde düşünmesini bilen başa onları da tahammülü yok. Böyle gelmiş böyle gider. ÂL Osman ülkesinde bir vezirin asıldığı ipe başka bir vezir tırmanıp çıkar

3. AHMET: Sen asılmayacaksın.

*BALTACI: Suçumun cezası idamdır. Sana son **ricam**: Ver onlara istediklerini, bu oyun burada temiz bitsin. (VDD, 145)*

1. örnekte Osmanlı padişahı 3. Ahmet ile Vezir Baltacı arasında Baltacı'nın hakkında çıkan dedikodular hakkında bir konuşma geçer. O esnada dışarıdan da "Kellesini isteriz "sesleri yükselmektedir. Kurallar gereği kendisi hakkında çıkan dedikodular yüzünden idam edileceğini düşünen Vezir Baltacı'nın son bir ricası vardır.

Tüm bu örneklerde görüldüğü üzere konuşur tarafından genellikle 2. kişi olarak kılıcıya yapılan ricalar kılıcının değil konuşurun istekleridir ve onun lehinedir.

(2)

*BORA: Benim de senden bir **ricam var**.*

GÜR: Para vermem. Batırıyorsun.

BORA: Para değil. Daha doğrusu senden değil. Bankalara söyle, versinler (SO, 267)

Konuşur karşısındaki kılıcıdan bir ricada bulunmadan önce karşı tarafın fikrini değiştirmek ya da onu etkilemek amacıyla davranışlarına ve cümlelerine dikkat eder. Bu noktada konuşur bunu iyi bir ifade biçimi seçerek yapar.

(3)

*“Cem Bey, kıymetli vaktinizi eski siyasi dedikodular, üzücü saçmalıklarla almayayım. Benim sizden bir **ricam var**.” (KSK, 136)*

(4)

*Söylemeyeceğime yemin ettim, ama, yazmam diye yemin etmedim ya... İşte yazıyorum. Şimdi benim de sizden bir **ricam var**. (AZDE, 72)*

(5)

Selman nazik bir işaretle çağırarak,

SELMAN -Azıcık bakar mısınız? ...

Oya yaklaşır.

OYA-Buyrun Selman Bey? ...

*SELMAN -Sizden bir **ricamız var**, Oya Hanım ... (TO, 89)*

(5)

M. Kemal Paşa, İbrahim Abilov ve Aralov, bir köşede oturuyorlardı. İbrahim Abilov her zamanki gibi Sovyet rejimini överek M. Kemal Paşa'yı etkilemeye çalışmaktaydı. M. Kemal Paşa, “İbrahim Bey...” dedi gülerek. “...Türkiye çok farklı bir memleket. Kaldı ki rejiminizin ne gibi safhalar geçireceği de daha belli değil. Henüz deneme safhasındasınız. “

İbrahim Bey itiraz etti:

“Yo, bizim rejim tamamdır.”

“Şimdi bu tartışmayı bırakalım. Size söyleyeceklerim var. Uygun bir yere geçelim.”

İbrahim Abilov'in çalışma odasına geçtiler.

“Bir hafta sonra, taarruza geçmek üzere cepheye hareket edeceğim.. “

Abilov ve Aralov heyecanlandılar.

*“...Ama bunu dünyadan gizlemek, özellikle İngilizlerin Yunanlıların yardımına gelmesini önlemek istiyorum. Sizden bir **ricam var**. Ben Ankara'dan ayrıldıktan sonra, Çankaya'da bir çay partisi vereceğim ilan edilecek. Bu parti ertelenecek.*

Siz de birkaç gün sonra, bir kabul resmi düzenlediğinizi açıklarsınız. Kabul resmi başladığı saatte, görevlendireceğim biri gelip rahatsızlandığım için katılamayacağımı bildirir. Bu bana birkaç gün daha kazandırır. Ne dersiniz? (ŞÇT, 594-595)

4.9.2.2. Kiplik Sözler/ Kalıp İfadeler

Rica kipliğini işaretlemeye kullanılan biçimbirimsel işaretleyicilerin yanında sözlüksel öğelerden olan kiplik sözler ve kalıp ifadelerden de sıklıkla yararlanılmaktadır. Kelimelerin birbirleriyle ve bağlamla kurduğu ilişkilerden doğan anlamlar temelde konuşurun duygu durumlarını, ürettiği ifadeye olan yorumunu yansıtan kiplik ve özelde rica kipliği gibi semantik bir alan için de çok önemlidir. Rica kipliğinde *Lütfen, hatırım için, sakıncası yoksa* vb. rica anlam alanını işaretlemeye katkı sağlamaktadır.

Konuşurun saygılı tavrına vurgu yapan *lütfen* bir kişiden bir ricada bulunurken kibarlığı işaretlemektedir. Konuşur, kendisinden daha düşük statüdeki kılıcıdan herhangi bir bilgi, nesne ya da eylemi rica ederken kibar olmak istediği durumlarda *lütfen* ifadesini cümlesine dâhil eder.

(1)

Yenins:

Neden korkuyorsunuz?

Aysel:

Artık kuşkucu oldum. Güven yitimi.

Yenins:

Ne kötü bir bilgi!

Aysel:

Evet, çok kötü. Fakat unutulması olanaksız bir bilgi.

Yenins:

Kendinize yeni bir şans tanıyabilirsiniz. Benimle olabilirsiniz.

Aysel:

Yo, yooo, sakın! Kanabilirim. Kanmaya yatkınım ben. Yeni umutlar edinmeye ..

Yenins:

Sizin en güzel yanınız. Haydi, son bir kez. Denemeye değmez mi? Benimle denemeye?

Aysel:

Başımı suyun yüzüne, battığım aynı noktadan çıkarmak istemiyorum artık.

Yenins:

Lütfen ... (DZ, 26)

1. örnekte Karaca ve Semahat Kumru'yu terk eden Güneş ile konuşmaktadır. Karaca bu terk etme nedeniyle Güneş'e sitem ederken Semahat Karaca'nın konuşmalarından rahatsız olur ve konuşmasını bitirmesi için ona susmanı söylemek yerine daha nazik *Lütfen* diyerek ondan ricada bulunur.

(2)

*Kendisi ne kadar soğukkanlı ise, Dekan o oranda sinirleniyor, gerginleşiyordu:
"Yine itiraz edebilirsiniz tabii. Ama bu kez bir sonuç alabileceğinizi sanmıyorum.*

"Kanıtları ve tanıklarınızı bilmek istiyorum"

"Normal zamanda yaşamıyoruz. Ayrıca, tanık bildirmek usulden değildir."

"Ama mesnetsiz atan muhbirler geçerli!"

"Rica ederim!"

"Dersime gireceğim!" (DZ, 129)

Ricalar konuşurun kendi yararına olacak bir eylemi karşısındaki kişiden istemesi onun istekliliğine de işaret etmektedir. Ancak konuşur her zaman rica ettiği durum / eylem hakkında istekli olmayabilir. 2. örnekte konuşur gerçekleşmesini istediği durum / eylem için çok da istekli değildir. Sosyal Bilimler Bölümü Öğretim Üyesi Doç. Aysel Uzel'in öğrencileriyle kurduğu özel münasebetler, onlar arasında eşitlik ve tarafsızlık prensibine riayet etmediği, millî örf ve adetlerimizle uyuşmayacak ve vatanın bütünlüğünü sarsacak fikirler aşıldığı tespit edildiği için ders verme yetkisinin geri alınması üzerine dekanla görüşmeye gider ve derslerine girmek için ricada bulunur.

Hatırım için konuşurun kendi yararına olacak bir eylemi gerçekleştirmesi konusunda söz konusu durumu yaratmak için kılıcıyı ikna etme maksadıyla kullandığı kalıp ifadedir. Bu tarz ifadelerin kullanımı diyalogun geçtiği kişilerin birbirini tanımaları ve aralarında belirli bir samimiyetin olması gibi resmiyet gerektirmeyen durumları işaret etmektedir. Konuşurun kendisinin yararına olacak bir eylemi gerçekleştirmesi için karşı tarafı ikna etmeğe çalıştığı görülür. Rica cümlelerinde *hatırım için* kiplik ifadesi istemenin derecesi itibari ile yalvarmaya yakın anlamda bir ricayı anlamı barındırmaktadır.

(3)

Telefon çalınca Seher korkuyla sıçrar.

BAYIR: Aslan yürekli temiz hanım!

SEHER: O adamdır yine. Sen aç.

BAYIR: Elim yağlı.

SEHER: Öteki elinle aç.

BAYIR: Budunu koparıırken iki elimle tuttum tavuğu.

SEHER: Lütfen... Hatırım için. (SO, 34)

En az iki kişinin yer aldığı sözlü ya da yazılı iletişim ortamında konuşurun isteğini kılıcıya aktarmada nezaket içeriğine sahip kalıp ifadelerden biri de *sakıncası yoksa* ifadesidir. Yer aldığı söylemde kılıcıya karşı düşünceli davranışta bulunduğunu, bahsi geçen konuya dair isteğinde dayatma derecesini yumuşaklık yaratmak ister.

(4)

*Kız bu sırada torba biçimindeki geniş, siyah çantasından dijital bir kayıt cihazı çıkardı. Hani şu metal renkte, incecik olanlardan. “Size birkaç soru sorup kaydetmek istiyorum. Tabii, **sakıncası yoksa** ...” dedi. (KH, 28)*

4. örnekte bir Podima adlı köyde işlenen cinayeti araştırmaya giden gazeteci kız, Ahmet’e öldürülen Arzu Kahraman ile ilgili sorular sormak istemektedir. Soracağı soruların cevaplarını ses kayıt cihazına kaydetmek için Ahmet’ten bir ricada bulunur. Bu ifadede istek unsuru baskın şekilde hissedilmektedir.

(5)

*Yol yapımının üstlenicisi Hamdi Bey yol güzergahında bir sorunla karşılaşınca, yol araçları operatörü Veyis ile önce kendi aralarında konuşurlar, araziye şöyle kararlamaadan ölçüp biçerler, sonra Oktay’a gelip Mühendis Bey, yolu şöyle geçirsek... sizce **bir sakıncası yoksa**? Biraz virajlı olacak ama yokuşa çok sarmayalım. Tamam mı Oktay Bey? (TO7, 37)*

5. örnekte yol mühendisi Oktay ile yolun yapımını üstlenici Hamdi Bey arasında geçen konuşmada Hamdi, *bir sakıncası yoksa* kalıp sözü kiplik / ifadesi ile Oktay’dan yolu farklı bir taraftan geçirme ricasında bulunur.

4.9.3. Biçimbirimsel-Sözlüksel İşaretleyiciler

Türkçede emir – istek anlamını iletilen eklerin hem emirde hem de ricalarda ortak işaretleyiciler olması bu iki kiplik alanın birbirine karışmasına sebep olarak ricanın emir gibi algılanmasına neden olabilmektedir. Bu nedenle konuşur ifadesi bir nezaket

göstergesi olarak *lütfe*, *rica ediyorum*, *rica ederim*, *zahmet olmazsa*, *sana zahmet* vb. kiplik sözleri ekleyerek ricasını dile getirir. Ricalarda sözlüksel işaretleyici konumundaki bu ifadelerin *-Iver*, *ø*, *-sXn*, *AyIm*, *-AlIm*, *-Xn*, *-XnXz*, *-sXnlAr* biçimbirimiyle dizilimi ricaların biçimbirimsel- sözlüksel işaretleyicilerini oluşturur.

Türkiye Türkçesi gramer kitaplarında *-Iver* biçimi, birleşik fiillerin alt başlığı olan tasviri fiiller kısmında ele alınmış ve genellikle *tezlik*, *çabukluk*, *beklenmezlik* anlamlarıyla nitelendirilmiştir (Gencan, 1979: 313; Ediskun, 1999: 231; Hengirmen, 2006: 268-270). Fakat bu başlık altında ekin tarihî gelişiminin nasıl olduğu konusunda ileri sürülen görüşlere değinilmeyecek cümleye kattığı kiplik anlam üzerine yoğunlaşılacaktır. Yukarıda sayılan anlamlarının dışında *-Iver* şeklinin rica semantiği ürettiği kullanımlar üzerinde durulacak ve buna dair örnekler sunulacaktır.

-Iver fiil tabanında zaman ekinden önce, bazen emir-istek kipleriyle bazen de zaman -şahıs ekleriyle çekimlenerek söz diziminde yerini almaktadır. Bunun yanı sıra *-Iver* biçimbirimi anlam üzerinden değerlendirildiğinde tıpkı *-Abil* gibi yükümlülük ve bilgi kipliği arasında çok anlamlılık örneği sergilemektedir.

- 1) *Ona anlattıklarımı başkasına anlatıverirse! (Şüphe)*
- 2) *Bugün de beni erken kaldırmayıver. (İstek/beklenti)*
- 3) *Poşetleri taşımama yardım ediver. (Rica/beklenti)*

(1) numaralı örnekte konuşur, karşısındaki kişiye karşı duyduğu şüpheden dolayı, gerçekliği kesinleşmiş bir durumu değil şüphesini dile getirmektedir. (2) numaralı örnekte konuşur karşısındaki kişiden kendisini erken kaldırmaması yönünde bir istekte bulunmaktadır. (3) numaralı örnek ele alındığında ise poşet taşıma konusunda ihtiyaç duyduğu yardımı karşısındaki kişiden rica etmektedir. Burada *yardım ediver* ifadesi emir kipinde çekimlenmiş bir fiile *çabukluk*, *beklenmezlik* anlamının dışında *istek/rica* anlamı kazandırmıştır. Konuşur rica ettiği eylemi kılıcının fiilen uygulaması konusunda bir beklenti içerisinde.

Demir (1994), *-iver-* şeklinin *tezlik*, *çabukluk*, *birdenbirelik*, *bir şeyin başka birisi için yapıldığını ifade etme*, *ihmal*, *özensizlik*, *rica* gibi metinden metine değişen farklı görevlerde kullanılabilmesini vurguya bağlamaktadır. Ona göre vurgu, *-Iver* şeklinin değişik görevler kazanmasında başka bir şeye ihtiyaç duymadan anlam ayırıcı olabilmektedir. Bir işaretleyicinin cümleye kattığı anlamın ortaya konabilmesi için

bağlamla beraber vurgunun da önem taşıdığını belirten Demir'e göre vurgu sayesinde *Iver-* 'in değişik görevlerini ayırt etmek mümkündür.

-Iver 'in, dil bilgisel açıdan ana yüklemi emir ya da istek kipiyle çekimlenen pek çok cümlede 2. ve 3. kişilere beklenti yükleyerek hareketin yapılması yönündeki ricaları bildirmesi daha çok Anadolu ağızlarında yaygın bir kullanıma sahiptir. Dilin doğal yapısı gereği kullanımda olan *-Iver* biçimbirimi ikili diyaloglarda tanıdık insanlara yakınlık, sitem, samimiyet, istek göstergesi olarak işlek bir kullanıma sahip olmakla beraber, resmî ortamlarda tercih edilmeyen ricaları işaretlemektedir. Nitekim Tulu da Anadolu ve Rumeli Ağızlarında (*-i verir*) yapısını ele aldığı çalışmasında *ver-* fiilinin en azından Türkiye Türkçesindeki ağızlar için özne lehine işlev taşıyan veya rica ifadesini yerine getiren bir tasviri fiil olduğunu belirtmiştir (2008: 135). Aşağıdaki örneklerde de görüleceği üzere *-Iver* biçiminin özellikle emir ve istek kipiyle çekimlenmiş bağlamlarda *birdenbire yapma*, *çabukluk* anlamı *rica* anlamına bürünür.

(1)

*Birden beynimin çıkarcılık cini ayaklanmış bulunmakta. Şöyle: “Hocam, yemeğe birazcık gecikmeyi akla koymuşsunuz ki, burdasınız, nasıl sevindim bilemezsiniz. Burda oturup kalacağımıza **lütfedin** ikimiz birlikte teras katına çıkalım, şehir manzarasına karşı birer yemek öncesi kadehi **haklayıverelim**, olmaz mı? Hadi gelin, lütfen ...” (DDU, 200).*

1. örnekte okuduğu kitabı bitirmek üzere olan yazar tekkeyi kapatıp üst kata çıkacağını düşünürken kapı açılır ve tost simitçide rastlaşıp birkaç kez telefonlaştığı profesör içeri girer. Yazar onu karşılayıp makam koltuğuna oturtur. Aralarında bir sohbet başlar ve yemek öncesi bir kadeh içki içmek için ricada bulunur. Bir yiyecek veya içeceği bitirmek / tüketmek anlamıyla kullanılan *haklayıverelim* cümlesi yazarın senli benli-samimi bir konuşma ortamı yarattığını gösterir. Yazar, profesörden ricada bulunurken *lütfedin* ifadesi ile profesöre karşı saygısını gösterme/ nezaketin derecesini arttırma amacı gütmekle beraber *olmaz mı* şeklinde olumsuz soru biçimiyle isteğinin baskı derecesini azaltmaktadır.

(2)

«Nurten Hanım, sana söylediğim şeyleri yıkayıp ütiledin mi?»

«Evet, yalnız pantolon kurumadı daha.»

*«**Gözünü seveyim**, yemekten sonra hemen **ütüleyiver** pantolonu. Öğleden sonra, hastaneye gidip çocuklara vereceğim.» (YBÖV, 105)*

2. örnekte Nurten Hanım, Mevhibe Hanım ‘ın ev işlerini yapan çalışanıdır. Nurten Hanım, mutfakta iş yaparken Mevhibe Hanım yanına gelerek ona pantolonu sorar. Bu örnekte Nurten Hanım işveren konumunda olmasına rağmen *gözünü seveyim* kalıp ifadesi ile aradaki ast-üst ilişkisini kaldırarak senli-benli bir konuşma ortamı yaratmıştır. Konuşmasına güzel, gönül okşayıcı bu kalıp ifade ile başlaması *kaynativer* cümlesindeki emrin derecesini azalttığı için negatif rica stratejilerine uygun bir yöntem oluşturmuştur.

(3)

*Bayır, **bir zahmet**, o valizi büyük yatak odasına **götürüver**. Sonra bütün odalara bak. Dolaplara, duvarlara, resimlerin arkasına.* (SO, 18)

3. örnekte patronun çalışanına doğrudan emretmek yerine *bir zahmet* kiplik ifadesi ile isteği/ ricayı yumuşatması kibar bir ricanın ortaya çıkışına katkı sağlamaktadır.

(4)

FİNKELLER

Hi, Karagöz!

KARAGÖZ (Şaşkın)

Haay? Hay!

KARAGÖZ'ÜN KARISI

Vay anam vay!

Finkel familyası ucuz bir kirayla bizim evin bir bölümüne yerleşti. Önce ikiydi ... sonra üç, derken dört oda. Köşk yukardan aşağı ikiye bölündü. Kapı baca ayrıldı. Bir süre böyle yürüttük evsahibi- kiracı ilişkisini.

Bir gün Bay Finkel kapımıza vardı.

BAYFİNKE

*Böyle kirayla olmuyor Karagöz, **satıver** bize şu üç dört odayı.* (TO7, 137)

Diğer kiplik işaretleyicileri gibi sıfır biçimbirimi (Ø) de söylem içerisinde düzeyinin ötesinde farklı işlevler geliştirebilmektedir. Lyons, talep ve ricaları emirlerin kapsamına alarak bunların toplumsal etkileşim ve iletişimin doğası gereği en sık kullanılan emir türleri olduğunu ifade eder. Birçok dilde, karakteristik işlevi emirlerde ve ricalarda kullanılmak olan fiilin özel biçimleri, emir kipleri vardır (1977: 753). Teklik 2. kişi emir eki bu bağlamda 2. kişiye yönelen ricaları kodlayabilmektedir. Konuşurun emir kipi ekleri ile karşısındaki kişiye doğrudan direktifler vermesi ricalarda geleneksel bir kullanımdır. Ancak, konuşurun kibar

davranmak istemediği durumlarda sıfır biçimsel biriminin tek bir kişi için kullanılması (Underhill, 1976: 422) toplumsal kurallar gereği pek kibar kabul edilmez. Bilindiği gibi emir ve ricalar için aynı işaretleyicinin kullanılması bazen bu işaretleyici ile belirtilmek istenen kiplik anlamın hangisi olduğu konusunda ikiliğe sebep olabilmektedir. Biçimsel olarak emir sayılan bu işaretleyicilerin konuşmaya etkisi, resmî olmayan bağlamlarda dayatma derecesi fazla ve tutumun kaba sayılmasından dolayı genel olarak bu biçimlerden kaçınılır. Dayatma derecelerini ayırt etmek için ses tonu da kullanılabilir; ancak emir kipinin derecelerini işaretlemenin resmî bir yolu yoktur (Kornfilt, 1997: 43). Eksiz kullanımda 2. kişiye emir anlamının ortaya çıkması kaçınılmaz olsa da teklik 2. kişi ile ricayı ifade etmek konuşma dilinde tonlama yoluyla daha kolay olabilmektedir. Yazılı dilde ise *şahıs* zamirleri ve *lütfe*, *rica ederim* gibi cümleye eklenen diğer kiplik işaretleyicilerle emir anlamı yumuşatılır. Konuşurun zorlayıcı isteklerini karşı tarafa kabul ettirmesi konusunda özen göstermesi gerektiğinden ikinci kişi için eksiz kullanılan bu yapıyla beraber kullanılan *lütfe*, *rica ederim*, *bari* gibi kiplik ifadelerin etkisi ile rica anlamı daha nazik ve kuvvetli hâle getirilir.

(5)

Prof. Türközü, geri dönmüş, Ünver'e alaylı alaylı bakarak,

"Madem öyle, polise kapısını kırdıralım bari ... " demişti.

Yiğitçe ortaya atılmıştı o zaman:

"Ben gidip bakarım ... Henüz kilit kırdırmayalım ... "

Ünver de atılmıştı:

"Ben de sizinle geleyim. "

*"Sen **kal lütfe**. Burada bekle. Belki bu arada ..." (DZ, 247-248)*

5. örnekte roman kahramanı Doç. Ünver, Prof. Türközü ile Aysel'i aramaktadır. Aysel'in kapısı kilitlidir. Ünver Aysel'le Alev arkadaş olduğu için Alev'e telefon etmek ister. Roman kahramanı Ünver'in kolunu tutup onu önler. Karşısındaki kişinin kalma isteğine karşı bir emir vermesi beklenemez. Emir kadar güçlü olmayan ancak nezaketten de büsbütün uzak olmayan bir isteme ifadesidir.

(6)

MİLLÎ SAVUNMA BAKANİ Kâzım Özalp Paşa ilk iş olarak hastaneleri ve yaralı barınaklarını ziyaret etti. En son Cebeci Hastanesi'ne geldi. Başhekim Şemsettin Bey, Dr. Hasan ve Nesrin tarafından karşılandı. Birinci koğuşa

girdiler. Bakan kapının yanındaki ilk yatakta yatan Teğmen Refik'in hatırını sordu. Teğmen, "Teşekkür ederim, iyiyim Paşam "dedi. Bakan öbür yatağa geçmek üzereydi, başhekim sessizce battaniyeyi aralayarak, bu iyimser yaralının durumunu gösterdi: İki bacağı da dizlerinin üzerinden kesilmişti. Kâzım Paşa'nın gözleri doldu, eğilip yaralının başını öptü, "Benden bir isteğin var mı çocuğum" dedi şefkatle, "...ailen nerde? Onların bir ihtiyacı var mı? Söyle lütfen" (ŞÇT, 532)

Gerek geleneksel dil bilgisi kitaplarında emir kipi başlığıyla gerekse kiplik çalışmalarında bir kiplik işaretleyicisi olarak ele alındığında bu işaretleyicilerin farklı anlam alanlarını ifade edebildiği konusunda araştırmacılar hemfikirdir. Dizdaroğlu, Türkçedeki emir cümlelerinin birbirinden farklı on beş işlevini saydığı çalışmasında *saygı, kibarlık ve ricalara* da yer verir (1976: 326-333). Ediskun, emir kipinin özel kullanılışlarını için bir başlık açarak rica anlamının 2. çoğul kişide sağlandığına dair *Buyurun, söyleyin! - Bana şu kravatu veriniz!* gibi cümleleri örnek verir (1999: 186).

Gerçekten de günlük hayat içerisinde tanımadığımız ya da uzaktan tanıdığımız muhataplar için ister bir kişi ister birden çok kişi olsun 2. çoğul şahıs formlarını kullanır ve karşımızdaki kişiye *siz* diye hitap ederiz. Ayrıca Türk toplumunda örf, adet gereği kişinin yaşça büyük olması gibi pragmatik faktörler kendinden yaşça büyük olan diğer kişilere saygılı davranmayı gerektirir. Kişi kendisinden yaşça büyük olan bir komşusuna saygı ve nezaket gösterdiğini hissettirmek için "siz" zamiri ile hitap eder. Yine bir çalışan patronuyla olan statüsü göz önüne alındığında ona hitap ederken *siz* zahirini kullanır. Görüldüğü üzere konuşur ve kılıcının birbiriyle olan yakınlığı, yaş, cinsiyet, sosyal statü vb. birçok etmen konuşurun sensiz zamiri seçimini etkilemekte ve bunlara göre değişim göstermektedir. Dolayısıyla ricaların ayrılmaz bir parçası olan nazik tutumu yansıması açısından 2. şahıs çokluk biçiminin kullanılması oldukça yerindedir. Emir kipi 2. kişi ekleri cümleye farklı derecelerde anlamsal katkılar ve farklar sunmaktadır.

- 1) *Dışarı çık.*
- 2) *Dışarı çıkın.*
- 3) *Dışarı çıkınız.*

Bilindiği üzere emir kipi ikinci kişilerde sayı ayrımı yapılabilmektedir. Yukarıdaki örnekler yorumlandığında (1) numaralı örnekte konuşur karşısındaki tek bir kişiye doğrudan emir verir. (2) ve (3) numaralı örneklerde ise kişinin tek bir kişi mi yoksa birden fazla kişi mi olduğu yahut aralarındaki samimiyete dayalı olarak mı çokluk

şekil kullanıldığı belirsizdir. Türkçede çoğul emir sıklıkla aynı zamanda yüceltici tekil olarak da kullanılması da göz ardı etmemek gerekir (Rentzsch, 2015:318). Dolayısıyla (3) ve (3) numaralı örnekler bir emri iletse de konuşurun nazik tavrını yansıtır. Bağlamın genelinde yer alan diğer dilsel yapılar ve işaretleyicilere başvurmadan aradaki farkı belirlemek zor görünmektedir. 2. tekil kişi çoğu bağlamda bir emri temsil ederken 2. çoğul kişide kişi sayısından ziyade mesafeyi, saygıyı-nezaketi ve birinden kibar bir ricada bulunmayı ifade eden bir anlama bürünmektedir.

(7)

Mehpare, “Ben karanlık basmadan döneyim eve. Bana ihtiyacınız olursa haber verin, yine gelir, yardım ederim size,” dedi.

*“**Kalın** lütfen, çayı birlikte içelim. Biraz daha konuşur, birbirimizi daha iyi anlarız.” (V, 201)*

7. örnekte Azra’nın *Kalın lütfen* cümlesindeki -In biçimbirimi aslında tek bir kişi olan Mehpare’den kibar bir ricada bulunmak için yüklemde yer almıştır. Dönemin saygın ailelerinden olan Reşat Bey ve ailesinin çalışanı Mehpare komşuları olan Azra Hanım’a evini toplaması için yardıma gider. Ancak Azra’nın biri ile sohbet etmeye ihtiyacı vardır ve bu nedenle işleri bittikten sonra eve dönmek isteyen Mehpare’ye kalması için ricada bulunur. Örnekte Azra’nın cümlesi kendisine yardım eden Mehpare’ye çay içmesi yönünde verdiği bir emir olarak düşünülemez. *Lütfen* kiplik ifadesinin de katkısıyla Mehpare’nin kalması ve beraber sohbet etmeleri yönünde bir rica olarak değerlendirilebilir.

(8)

Nesrin doktorun gözlerinin içine baktı.:

*“Beni **lütfen** Halide Hanım’la birlikte Eskişehir’e **yollayın** efendim” (ŞÇT, 137).*

Benzer sebeplerden dolayı emir kipi 2. şahısla yakından bağlantılıdır. Emir verme ve rica etme kavramının özünde, emri veya isteği yerine getirmesi beklenen kişiye yöneltilme anlamı vardır. Emir kipi, işlevi isteklerde düzenli ve karakteristik olarak kullanılmak olan bir kip olduğu sürece, bir emir cümlesinin öznesi mutlaka muhatabına atıfta bulunacaktır. Bu elbette bir emrin veya isteğin öznesinin 2. şahıs zamiri olması gerektiği anlamına gelmez (Lyons, 1977: 747). Dolayısıyla ricalar yaygın şekilde 1. kişiden 2. kişilere yöneltilir.

(9)

Dişi ağrıyor gibi bir eli yüzünde, başını sağa sola sallaya sallaya içeri girdi. Biyandan elini yanağına vuruyor, biyandan da,

-Tuh rezil olduk, rezil olduk... deyip duruyordu.

Oysa çok kibar bir adamdır. Kapıdan girer girmez, daha selam bile vermeden “Tuh, rezil olduk...” diye dövünmesine pek şaşıtm.

- Hoş geldiniz, dedim, buyurun... Oturun rica ederim... (AZDE, 137)

(10)

(.....)

Nevin biraz hayranlıkla bakıyordur Erkut’a. Selda korku içindedir.

NEVİN- (Ayakta duran Erkut’a gülerek yaklaşır hemen, koltuğu işaret eder. Çok memnundur.) Oturun rica ederim. (SO, 301)

(11)

SEHER ikisinin arasına girer.

SEHER: Böyle şeylere hacet yok, Atabey Bey. Sizinle düşman değiliz.

ATABEY: Ne yapacaksınız o kâğıdı?

SEHER: Sizin tutumunuza bağlı. Yardımcı olursanız aramızda kalır.

ATABEY: Benden ne istiyorsunuz?

SEHER: Önce, oturmanızı. Sonra da konuşmanızı. Açık açık.

ATABEY oturur.

Teşekkür ederim. Lütfen söyleyin: sizin şirket niçin kapandı? (SO, 48)

(12)

“Azra Hanımefendi, Fransızca bildiğinize göre, sizi Antep vilayetine yollanmak üzere, Nemciye ve Neyir hanımlarla birlikte listeye yazıyorum. “

“Fransızcamın ne alakası var efendim? “

“Maalesef o muntıkaya Fransızlar hakimdirler. Lisan bilen erkeklerin hemen hepsi muharebede oldukları için şehirde tercüman sıkıntısı yaşıyorlarmış. Lisan bilmeniz çok işe yarayacak. Yanınızdaki arkadaşınızı da sizinle beraber listeye alayım mı? “

“Yok yok!” diye atıldı Mehpare.

“Arkadaşımın yavuklusu Garp cephesine geçecek. Mehpare Hanım’ı İzmir taraflarına yollarsanız minnettar oluruz” “Harp içindeyiz hanımlar. Yavuklularınızla, sevdiklerinizle buluşma hevesinde olmayınız rica ederim. Aslolan hizmettir.” (V, 221)

(13)

Gözü dönmüş gazeteciler, evimi ablukaya almışlardı. Sokağa adım attığım anda tepeme üşüştüler:

“Ruhi Bey, efendim, uzun yaşamanızın sırrı ne?”

“Ölümden her defasında kurtulmanızı neye bağlıyorsunuz?” “Rejim yapıyor musunuz?”

“Ailenizde ortalama ömür kaç yıl?”

“Seyahatlerinize devam edecek misiniz?”

“Bu tarafa **bakın lütfen**, bir saniye...”

“Genç kalmayı nasıl başarıyorsunuz?” (RM,)

(14)

M. Kemal Paşa, “Ben askerim... “dedi, “..savaşın ne olduğunu hepinizden iyi bilirim. Zorunlu değilse savaş cinayettir. Ben de elbette barıştan yanayım. Çünkü yüzlerce yıllık yaralarımızı ancak barışta sarabiliriz. Ama galip devletler, hür ve bağımsız yaşama hakkımızı kabul etmiyorlar. Kabul edeceklerini gösteren en ufak bir belirti de yok. “

Ayağa kalktı, sesi iyice acılaşmıştı:

“Geliniz! “

Hızla pencereye yürüdü, perdeyi yırtar gibi açtı:

“**Lütfen bakınız!** Bu tren, az önce Eskişehir’den geldi, vatanına kan borcunu ödeyen gazileri getirdi. (ŞÇT, 70)

Dilin biçimbirimsel bir ögesi olan -*AlIm* biçimi Türkçe dil bilgisi kitaplarında çokluk 1. kişi emir ya da istek eki olarak yer bulur. Türkçede hem şekil hem de anlam yönüyle işlek olarak kullanılan bu biçimbirim bağlam içerisinde farklı anlam alanlarını işaretleyebilir. Korkmaz, ekin “istek” temel görevi dışında merak, şaşkınlık, çaresizlik, rica ihtimal (olasılık), beklenmedik sonuç bildirme gibi işlev incelelikrine rastlandığını ifade eder (2014: 589). Johanson’un Türk lehçelerinde kip(lik)i konu edindiği çalışmasında *isteme* (volition) kipliğinin *gönüllülük kipi* (voluntative), *istek kipi* (optative) ve *varsayım işaretleyicileri* (hypothet markers) tarafından ifade edildiğini ve bu kiplik türünün talep, rica, direktif, emir, yalvarma, uyarı, teşvik, öneri, tavsiye, öğüt, cesaretlendirme, kışkırtma, izin verme, dilek gibi kiplik anlamları da kapsadığını belirtir (2009: 489). Göksel ve Kerslake’e göre 1. kişilerde çokluk bildiren -*AlIm*, konuşmacının dinleyici(ler) ve/ veya diğer kişilerle birlikte icra edilmek üzere önerdiği eylemi ifade eder (2005: 314). Bu kullanım ricalar açısından oldukça uygundur. Çünkü rica kipliğinde konuşur kendini hitap ettiği diğer kişilerle aynı kefeye koyarak onda samimi bir izlenim oluşturur. Böylelikle eylemin yerine getirilmesinde otoriter bir tavır takınılmayan, dayatma derecesi görece düşük bir rica anlamı ortaya çıkar. Konuşur, kılıcının dışarıdan biri

olduğu imasından kaçınarak, ikna etmeye çalıştığı kılıcıyla eylem konusunda ortak bir alan yaratma niyetini ona iletir.

(15)

“Ben yarın gidiyorum. Gittiğimi Alev Hanım’a söylemeyin. “

-“Sebeb? “

-Ya, bilmiyorum. Hem ona yaklaşmak istiyorum hem kaçmak. Aramızda bir münasebet var ama çözümedim. Neyse. Kararım katidir. **Lütfen tartışmayalım.** (TBK, 174)

15. örnekte Sado ile patronu arasında geçen bir diyalog yer almaktadır. Babası tarafından büyütülen Sado annesini bilmeden büyür. Bir gün bir tesadüf sonucu Sado hiç tanımadığı annesi Alev ile aynı gazinoda çalışmaya başlar. Annesi, Sado’yu babası Kenan’a olan benzerliğinden dolayı tanır ve sorduğu sorularla onun kendi oğlu olduğundan emin olur. Sado her ne kadar annesini bilmesede içinde ona karşı tuhaf bir his oluşur ve bu his gün geçtikçe onu rahatsız etmeye başlar. Sonunda işten ayrılmaya karar verir. Sado, bu kararını patrona bildirir. Ayrılma kararı nedeniyle onunla tartışmaması konusunda patronundan ricada bulunur. Burada onun *Lütfen tartışmayalım* cümlesi patron- çalışan ilişkisi gereği bir emir olarak yorumlanamaz. Sado’ nun gitme niyetine ilişkin beyanı, kibarca bir rica olarak değerlendirilebilir.

4.9.4.Söz Dizimsel İşaretleyiciler

4.9.4.1.Ünlemlerin etkisi

İletişim ortamında konuşurun duygu durumunu belirtmeye yarayan *aman* ünlemi cümle içerisinde *şaşıрма*, *öfke*, *dikkat çekme*, gibi çeşitli işlevlere sahiptir. Bu işlevlerle beraber *aman* ünleminin ricayı da işaretlediği görülür (Deny, 2012: 649). Konuşurun doğrudan emir vermekten kaçındığı durumlarda *aman* ünlemi *efendi*, *yiğit*, *kızım* gibi hitap kelimeleri ile bir araya gelerek sıklıkla dilbilgisel bir eşdizim oluşturarak rica ulamını işaretleyebilmektedir. Öyle ki günlük hayatta kişinin *bey*, *hanım*, *hanımefendi*, *beyefendi* vb. hitap kelimeleri kullanım yerine (sokakta tanımadığımız bir kişiye arkasından seslenirken, bir kafede sipariş verirken vb., tanımadığımız birine herhangi bir konuda bilgi almak için soru sorarken vb.) göre insanların birbirine karşı saygılı ve nazik bir tavrı işaretlemeye yardımcı olduğundan ricalarda da sıklıkla tercih edilmektedir. Rica ulamında *aman efendi*, *yiğit*, *kızım* vb. ifadeler genellikle yüklemi emir – istek kipinde çekimlenmiş cümlelerde yer alır. İlk

örnekte Behice geç saatlere kadar çalışan kocasının eve döndüğünden habersiz olduğu için sinirlidir. Ancak evin çalışanı olan Mehpare'yle konuşmasında bu ruh hâlini ona yansıtmamaya özen göstererek daha yumuşak ifadeler tercih etmiştir. Mehpare'den iş isterken ona emretmek yerine onu olumsuz etkileyebilecek söz ve davranışlardan kaçınarak *aman* ünlemi ve *kızım* hitabını ifadesine eklemiştir.

(1)

Behice, merdivenden inen Mehpare' nin yolunu kesti. Gözleri bir gece öncesinin uykusuzluğundan mahmur, kocasının eve döndüğünden habersiz olduğu için sesi hırçındı.

“Kemal yine sabahlara kadar öksürdü,” dedi endişeyle, “içirdiğin şuruplar bana mısın demedi. Ateşi yüksek mi hâlâ?”

“Gece boyunca alev alev yandı. Tülbentleri soğuk suda ıslatıp ıslatıp alına, kollarına koydum da, az biraz düşürdüm ateşini. Daldı şimdi.”

*“**Aman**, bu tülbentleri hemen **kaynatıver**, **kızım**. Kapkaçağını da, çamaşırlarını da çok iyi şartla. Ellerini defalarca yıka ... (V, 18)*

(2)

*Molla Mehmet ile uzun zamandır beraberiz. Kendisi simya ilmini en ince ayrıntısına kadar bilen, sihirbazlığın bin bir çeşidiyle pek çok ilde ülkede şöhret bulmuş altmışlık bir Kürt'tür. Medresede okurken gizli bilimlerle uğraşmaya başlamış, acayip şeylere merakı yüzünden bütün ömrünü remilcilik, falcılık ile geçirmiş, derken mesleği sihirbazlığa çevirmiş; Osmanlı ülkesinde o yıllarda sihirbazlık yasaklandığı ve bu da icra-yı sanat edemediği için Kırım, Lehistan, Eflak, Boğdan, Alman ve isveç diyarlarında dolaşıp durmuş, nihayet şöhreti iyiden iyiye yayılınca geri dönüp Halep'te vatan tutmuştu. Silistre kalesinde Froberger'in intihar etmeden önceki gece beni “**Aman yığidim**, bu kitabı ömrün pahasına koru ve Lützen'e götürüp Kraliçe Christina'ya teslim et. (BÖİA, 145)*

(3)

Memur da şaşırdı. Bir bana baktı, bir deftere baktı, bir babama baktı, bir daha deftere baktı.

- Senin oğlun Emin 1896'da doğmuş, dedi. Demek 1915'te şehit düştüğünde ondokuz yaşındaymış.

Babam,

*- Oğlan 1896'da mı doğmuş? **Aman efendi**, ben kaçta doğmuşum, bir de ona bak, dedi. (AZDE, 110)*

(4)

Biz partiyi kurunca, öbür partide kaç insan varsa hep bizim yeni partiye döküldüler. Partinin kâtibi, adam yazmaya yetişemiyö. Ulan, bu kadar adamı ne yapacağız? Beni bir korku aldı yiğenim, heç sorma... Abukat Rıza Bey bizim

başkanımız olduğundan “Aman Rıza Bey, şu kaydı kapayalım, başımıza bir iş çıkacak” dedim. “Hiçbir iş çıkmaz” dedi. (AZDE, 63)

4.9.4.2.Devrik Yapıların Etkisi

Banguoğlu, yüklem yerinden alınıp kişiye yaklaştırılması veya cümle başına getirilmesinin daha çok konuşma dilinde olduğunu belirterek bu yapıların *ters sıra* (ordre inverse) diğer adıyla *devrik cümle* (pharese inverse) olduğunu belirtir. *Devrik cümle*nin (pharese inverse) daha çok duygulu anlatışta ve kısa cümlelerde kullanıldığını ifade eden Banguoğlu, konuşurun ön yargısını taşıyan ve önemi önceden belirtilmiş olan yüklem de cümlede yer değiştirmiş olarak görülebileceğini; bu ters sıraya deyimlerde çok (duygucu anlatma), atasözlerinde az (mantıkça anlatma) rastlanıldığını, nazımda ise vezin ve kâfiye zarureti nedeniyle karşılaşıldığını ifade eder (2015: 533-534). Ricalarda devrik yapının kullanımı da bu duygulu anlatma isteğinden kaynaklanır. Konuşur zihninde yer alan düşüncüyü kılıcıya aktarırken duygularını daha belirgin hale getirmek amacıyla Türkçenin söz dizimindeki bu değişime başvurur. Bilindiği üzere ricalar yeryüzündeki tüm dillerde doğrudan ve dolaylı yollarla gerçekleştirilebilmektedir (Blum Kulka ve Olshtain, 1984: 201). Ancak konuşurun, doğrudan bir istekte bulunarak görüşlerini dayatması diğer bir ifadeyle kılıcıyı baskı altına alarak yüzünü tehdit etmesi ricalar açısından istenmeyen bir durumdur. Bu nedenle konuşur, yüklemi cümle içinde herhangi bir yerde konumlandırarak amacının baskı uygulamak ya da emir vermek olmadığı mesajını bu cümle yapısı ile iletir.

(1)

HANIM Bugünden yarına doğuracak değildi ya?

KOMŞU Bilinmez ... Pek büyümüyor karnı. Ne büyüyor, ne küçülüyor.

HANIM Bu aylarda pek göze görünmez ama ...

KOMŞU Hamile olduğundan eminsin demek?

HANIM O öyle dedikten sonra ... Haa, zam koparabilmek için yapıyor diyorsan? ...

KOMŞU Ya çocuk yerine başka bir şey varsa karnında? Üstüne de bir yastık bağladı mı ... Grevci değil miydi bunun kocası? Duymadın mı? Tepeden turnağa silahlı binlerce anarşist dolanıyormuş şehirde ... Silahları nereye saklıyorlar peki?

HANIM Aman yarabbi!..

KOMŞU Karnını bir yoklamalısın. Yoklatmazsa, demek ki ...

HANIM Nasıl olur? ... Utanırım.

KOMŞU Bana bırak. Bakar mısın kızım?

HİZMETÇİ Buyur?

KOMŞU Bana bir bardak su getiriver zahmet olmazsa. (TO2, 141-142)

1. örnekte evin hanımı ve komşu sohbet ederken komşunun gözü hizmetçiye ilişir ve evin hanımına hizmetçinin hamile olup olmadığını sorar. Karnı büyümediği için hizmetçinin hamileliğinden şüphe duyan komşu onu kontrol etmek amacıyla seslenerek hizmetçiye yanlarına çağırır. Hizmetçiye *Bakar mısın kızım?* şeklinde samimi bir soru ile seslenen komşu ondan su isterken nazik bir tutum sergiler. Komşunun *Bana bir bardak su getiriver zahmet olmazsa* cümlesi hizmetçi için emir ve istek kabul edilebilecek bir yargıyı yumuşatarak istemenin nazik bir dille ifade edilmesine olanak sağlamıştır. Zira *Bana bir bardak su getiriver zahmet olmazsa* diyen komşu *Zahmet olmazsa bana bir bardak su getiriver* diyerek tonlamanın da etkisiyle bir emir imasında bulunabilecekken *zahmet olmazsa* kiplik ifadesini yüklemine yerine kaydırarak ricada bulunmuş, muhatabı zorlamadığını göstermek, dayatmanın etkisini azaltmak, yumuşatmak gibi pragmatik nedenleri vurgulayarak anlamı etkilemiştir.

(2)

SEVGİ: Ne yazıyor bu mektupta?

OKTAY: Bütün hikâyeyi kendi açısından anlatıyor. Olduğu gibi. Tabii anlayana.

SEVGİ: Yani ne diyor?

OKTAY: Çok uzun. Yalnız şunu söyleyebilirim ki, size anlatılanlardan çok başka, çok başka.

SEVGİ: Anlatın, ne olur.

OKTAY: Bir başka zaman.

SEVGİ: Çok rica ediyorum ama. (VDD, 126)

2. örnekte tarih alanında doktora yapan Sevgi ile Oktay bir gün sohbet ederken Oktay, Sevgi'nin Baltacı ile Katerina hikâyesine değinen doktora tezini eleştirerek Baltacı'nın sürgünde iken çocuklarına yazdığı bir mektup olduğundan ve gerçek bilgilerin bu mektupta yer aldığından bahseder. Mektuptan haberi olmayan Sevgi bu mektupla ilgili daha çok bilgi almak ister ve Oktay'dan anlatmasını rica eder. Ancak Oktay mektubun çok uzun olduğunu belirterek onun bu isteğini geri çevirir. Ardından Sevgi, *Çok rica ediyorum ama* cümlesiyle ricasındaki isteme duygusunun yoğunluğuna dikkat çekerek onu ikna etmeye çalışır.

(3)

“Semahat kızım, şu yanında taşıdığın Hava Kitabı’nın 248. sayfasını okudun mu sen? “

“Yok, ben daha oraya kadar gelemedim Umay Nine,” diyerek sınava çalışmamış bir öğrenci gibi kızardı Semahat.

“Aç o sayfayı, oku bize şimdi **kızım, bir zahmet.**” (H, 316)

(4)

“Gülfidan Kalfa, bize ıhlamur **kaynatıverir misin** bir zahmet? (V, 306)

4. örnekte Doktor Mahir’i evinde misafir eden Ahmet Reşat, evindeki çalışanı Gülfidan Kalfa ’ya doğrudan bir emir vermekten kaçınmak için devrik bir cümle kurmuştur. Bu bağlam da vurgu ve tonlama da rica anlamının belirginleşmesinde belirleyicidir.

4.9.4.3.Soru Cümlelerinin Etkisi

Ricalarda en sık kullanılan isteme biçiminin ikinci şahıslara yöneltilen istemeler olduğu görülür. Genellikle *fiil- (X/A)r mI?* yapısında olan *Evet / Hayır* soruları kılıcının eylemde bulunması için muhabata yöneltilen ricalar olarak değerlendirilir (Ediskun, 1999: 181; Temürcü, 2007: 147). Aslan Demir de *-(X/A)r* biçimbirimin ancak soru edatı ile birlikte kullanıldığı durumlarda rica anlamı taşıdığını 1. kişi ile kullanımlarında konuşurun eylemi kendine çevirmesi yoluyla da ricasını iletebileceğini belirterek *Benimle konuşmayı niçin bu kadar istediğinizi öğrenebilir miyim acaba? (Reşat Nuri Gültekin, Çalıkuşu, 39)*” örneğini verir (2008: 153). Ricalarda bu tarz sorulara başvurulmasının nedeni ricaların doğasındaki nezaket duygusunu ön plana çıkarmak ve dayatmadan kaçınmaktır. Konuşurun dayatmayı en aza indirmesinin bir yolu, dolaylı bir stratejiyi doğrudan bir stratejiye tercih etmek, yani dolaylılık ölçeğinde seçimi etkinleştirmektir (Blum Kulka ve Olshtain 1984: 201). Bu etkinleştirmede geniş zamanda çekimlenen soru cümleleriyle nazik bir isteme alanı yaratılır. Soru cümleleriyle ricada bulunma eylemi o kadar yakından ilişkilendirilir ki, günlük hayatta bu sorularla ricada bulunmak neredeyse geleneksel bir kabul hâline gelmiştir. Konuşur soru yoluyla bir ricada bulunduğunda bu karşı taraftaki kişi tarafından doğrudan kibar bir istek, kibar bir rica olarak algılanır.

(1)

Mahmut Usta'yı nasıl tanıdın?

“Çocukları etrafına toplar, hikâye anlatırdı. Kendiliğinden gitmişim evine. Sakat omzunu ilk gördüğümde korkmuştum aslında...”

*“Kuyu'dan sonra Mahmut Usta'nın evini de **gösterir misin?**” (KSK, 156)*

1. örnekte roman kahramanları Cem ve Serhat, ikisinin de hayatında önemli bir yeri olan Mahmut Usta'dan söz etmektedir. Cem adlı konuşur Serhat'a Mahmut Usta'yı nasıl tanıdığını sorar ve sonra ondan Mahmut Usta'nın evini göstermesi için bir ricada bulunur.

(2)

SEHER: Bayır Bey, bir şey rica edebilir miyim?

BAYIR: Buyur.

*SEHER: Kafamı toparlayıp yoğun çalışmak istiyorum. Beni biraz **yalnız bırakır mısınız?***

BAYIR: Emrin olur. Ben de uzanırım az bir şey. (SO, 18)

2. örnekte kocasının ölümüyle sarsılan Seher, kocası hakkında duydukları karşısında oldukça aşırır. Diğer yandan kocasının iş ortağı olan ve kendisinin tanımadığı insanlar ona ülkeyi terk etmesi için baskı yapar. Tüm bunlar karşısında ne yapacağını bilemeyen Seher kocasının ortağı Bayır ile konuşmak istemez ve ondan kendisini yalnız bırakmasını rica eder. Ricanın ne olduğunu belirtmeden önce ricada bulunma nedenini de açıklar.

(3)

*“Mücellâ abla... Bu mektubu Suna'ya **postalar mısın?***

Yaralı bir güvercinin gözleriyle bakarken:

*“Zarfım yok ama Mücellâ abla...” diye ekledi. “Onu da sen **alır mısın?**” (M, 154)*

3. örnekte annesi sevdiği kadın Suna ile evlenmesine engel olduğu için hasta yatağına düşen Yusuf'un Mücellâ'dan birkaç ricası yer alır. Uzun süre hasta yattıktan sonra iyileşmeye başlayan Yusuf ilk iş olarak sevdiği kadına mektup yazmak ister ve kendisi ile ilgilenen uzak akrabası Mücellâ'dan mektubu Suna'ya ulaştırmasını rica eder.

(4)

ADAM Bu odayı bulmak kolay olmadı diyordum. Siz nasıl böyle her gün ...?

KÖR Neden? Haaa ... Gözlerim ... Ben kolayını buldum canım, hiç çıkmıyorum, üçümüz de çıkmıyoruz.

ADAM: Yaa?

SAĞIR Evet, imza tamam. Eh şu anda resmen işe başlamış sayılırsınız. Hayırlı olsun.

KÖR: Hayırlı olsun.

DİLSİZ: Hayırlı olsun.

KÖR ... şerefimize birer kahveyi hak ettik. Zile basıp bir odacı **çağırır mısın?**
(TO2, 177)

(5)

SELMAN- (Hamdullah'ı çekerek) Nail işine çare buldum:

Oya ...

HAMDULLAH-Oya mı? ...

SELMAN -Evet, Oya ...

Döner, Oya'ya seslenir.

SELMAN -Oya Hanım, Oya Hanım! ...

OYA- Efendim? ...

SELMAN -Azıcık **bakar mısınız?** (TO, 89)

Bir konuşurun eylem ya da durumun gerçekleşme isteğini kılıcıya iletmede *lütfe*n kiplik ifadesinden yararlanması onun ricasındaki nezaket duygusunu arttırmasına katkı sağlar.

(6)

İLSE

Şu kasvetli günlerimize biraz renk katalım ...

(Telefonun kolunu çevirir)

Ben şimdi telefon ediyorum Doktor Waldemar Hoven'a. Adaylar doğru kliniğe gidecekler, sağlık kontrolünden geçecekler. Sonra hep birlikte olacağız.

(Telefonda)

Ben Frau Koch. Kliniğe **bağlar mısınız lütfe**n. Dr. Hoven, lütfe... Waldemar?
Ben İlse. Senin klinikte bir parti vereceğiz. Bizim 'kapo' Jozef kampta bir seçme yapacak. 'Selection' yani (TO7, 99)

(7)

*Gerçekçi olma saati çaldı dostum. Kabul edelim ki düşmanın taktiğini de, azmini de yenemiyoruz. Orduyu dinlendireceğim. Durumumuzu anlatan bir rapor yazarak Sakarya'nın batısına geçmek için hükümetten izin isteyeceğim. Hazırlayacağım raporu **götürür müsünüz?** (ŞÇT, 444)*

(8)

Gazeteciler:

Yeni bir inceleme yapıyor musunuz, Sayın Prof. Dereli?

Prof. Aysel Dereli:

Evet efendim, şimdi ben, Aydın İntiharları ve Geleceğin Başkaldısı diye bir araştırma yapmaktayım. (Patlayan flaşlar.)

*Bir gazeteci: Konuyu biraz **açar mısınız?** Bu araştırmayı neden, hangi amaçla yapıyorsunuz? (DZ, 10-11)*

(9)

Nesip: Fesühanallah, Demek turist kadın da bu meseleyi merak etmiş? Sen bu hususta ne fikirdesin?

Sevgi: Henüz tam bir fikrim yok. Kaynaklar o kadar çeşitli ki.

*Nesip: Aferin. En iyisi vesikaları konuşturmaktır. Biz susalım ki, tarih kelam etsin. Sana bir zahmet kızım, şurada ceddin tarihçi Naima Efendinin tarihi olacak. Üçüncü cildini **indirir misin?** (VDD, 99)*

9. örnekte tarih alanında doktora tezini yazan Sevgi ile Nesip'in konuşması yer almaktadır. Nesip, Osmanlı vezinlerinden Baltacı Mehmet Paşa hakkında araştırma yapan Sevgi'ye yardım teklif eder. Sevgi kabul edince beraber Topkapı Sarayı Müzesi'nde bulunan kütüphaneye giderler. Nesip Efendi Sevgiye bir kitap göstermek ister ancak yaşlı bir adam olduğunu için istediği kitapları raftan indiremez ve bunu Sevgi'den rica eder.

(10)

Sokakta, ciğerleri soğuk havayla dolup boşaldıkça içinde korkunç bir güç duyuyordu. Köşede durup geniş caddeye baktı. Önünden insanlar, otomobiller, tramvaylar geçiyordu. Işıklarını yeni yakmış bu şehri seviyordu. Aradığı burda, şu gelip geçen insanların içindeydi. Belki bu akşam onu bulacaktı. Birden bir sigara içmenin dayanılmaz isteğiyle elini cebine attı. Paketi yok, evde unutmuş. Önünden geçen adama seslendi:

*-Bir sigara **verir misin** kardeşim? Adam dik dik baktı. (AA, 30)*

(11)

*Gel zaman git zaman bir seferinde onun her zamanki masasında tek başına oturmakta olduğunu, önündeki sayfalara bir şeyler çırpıştırdığını görünce dayanamadım; kalemini bırakıp soluklandığı bir an'ına rastgetirip yanına vardım veeee: “Affedersiniz şuraya birazcık **ilişebilir miyim?**” “deme cesaretini buldum. Usulca doğrulup müthiş bir incelikle boş elini uzatarak: “Rica ederim, buyrun oturun, oturun... Nasılsınız?” dediler. Elini sıkıp karşısındaki boş iskemleye iliştimse de susup kaldım. Yüzüme merakla bakıp tekrarladılar: “Nasılsınız?” (DDU, 7)*

-Abil yeterlik fiilinin geniş zaman (aorist) soru formu içerisinde yer almasıyla ortaya çıkan soru cümleleri bilgi almayı hedefleyen, eylemi gerçekleştirmenin mümkün olup olmamasıyla ilgilenen ya da kılıcının yeteneğini sorgulayan bir soru olarak yorumlanabileceği gibi söylemde yer alan nezaket duygusunu arttırarak kişinin ricasını oluşturan bir soru ifadesi olarak da nitelendirebilmektedir. Ediskun, yeterlilik fiilleri ve özelliklerini açıklarken -Abil'in birbirinden farklı anlamlarını örneklendirerek geniş zamanının sorusunda rica anlamı verdiğini ifade eder (1999: 228-229). Kornfilt 'in açıklamaları da Ediskun' u destekler niteliktedir. Kornfilt, geniş zaman (aorist) işaretleyicisi üzerine -Abil şeklinin eklenmesiyle oluşturulan soruların genellikle rica alanına hizmet ettiğinden bahseder (1997: 45). İletişimsel bir eylem olan ricada konuşur ile kılıcının birbiriyle bağlantı kurma biçimleri -(X/A)r mIsIn(I)z yapısı ile -Abil + (X)r mIsIn(Iz) yapısıyla benzer şekillenir. Kornfilt bu iki yapının çok fazla anlam farkı oluşturmayan eşdeğer bir rica görünümüne sahip olduğu görüşündedir. Ona göre aralarındaki fark yeterlilik şekli -Abil'in kullanılarak ricanın yumuşatılmasıdır (1997: 45). Göksel ve Kerslake ise -Abil işaretleyicisinin eklenmesinin, ricayı daha geçici hâle getirdiğini iddia ederler (2005: 171). Aslan Demir, -Abil /-(y)AmA(z) biçimbirimi ile oluşturulan ifadeleri örtük nezaket kavramı ile açıklar. Örtük nezaket konuşucunun dinleyiciyi baskı altına almadan, istediğini örtük biçimde anlatmasıdır (2008: 148). Konuşur karşısındaki kişiden herhangi bir durumu eylemi gerçekleştirmesini istediği durumlarda nazik tavrını göstermek ve karşıdaki kişi için eylemin uygun olup olmadığını sorgulamak için bu -Abil + (X)r mIsIn(Iz) dizimindeki sorulardan yararlanır. Bu kategorideki ricalar ast-üst arasındaki mesafeye bakılmaksızın iletişimde bulunun tüm kişiler arasında kullanılabildiğinden insanlar arasında net bir sosyal sınıf ayrımı da oluşturmaz.

(12)

SEHER: Bayır Bey, bir şey **rica edebilir miyim**?

BAYIR: Buyur.

SEHER: Kafamı toparlayıp yoğun çalışmak istiyorum. Beni biraz yalnız bırakır mısınız? (SO, 18).

12. örnek rica sözlüksel işaretleyicisinin -Abilir biçimsel birimi ile kullanımının en açık örneğidir. Seher, dolaylı soru bildirimiyle 2. kişi olan Bayır'a yönelerek bir ricada bulunur.

(13)

O sabah kızın üzerinde garip bir hâl vardı: Sanki bana birden daha nazik davranmaya başladı, kafasında bir şeyler çeviriyor gibi. Planının ne olduğunu anlayamıyordum ama mutlaka bir isteği vardı benden. Yoksa bu sevimli ama aksi kızıdan birdenbire bu nezaket fışkırması, bu anlayış, bu övücü sözler neden çıksındı? Asıl isteği, çok geçmeden kahvaltı sofrasında anlaşıldı:

“Sizden bir şey **rica edebilir miyim**?” diye sordu.

“Tabii “dedim. “Hayatım dâhil her şeyi isteyebilirsin” (KH, 100)

(14)

“Aman efendim, değerli profesörüm, ne oldu. Bir şey mi yaptım? “Telaş içindeyim. O ise mont ucunu tuttuğu yerden sallarken gülümsemekte: “Yok, yok. Siz bir şey yapmadınız; yapan benim. Çarçabuk geçip gitmeyin olur mu? Şöyle şuraya, karşımdaki yere **oturabilir misiniz** birazcık?” (DDU, 178)

14. örnekte roman kahramanı Dert Dinleme Uzmanı, kafasındaki fikirlerle yürürken önünden geçtiği tost simitçinin sahibi onu mekânına çağırır. Dert Dinleme Uzmanı, yorgun olduğu için bu teklifi geri çevirmeyerek içeri girer. Hedef aldığı minderli kanepeye oturmak için masa aralarından geçmeye koyulduğu sırada yaşlı bir profesör üzerindeki yazlık ince montu çekiştirerek onu durdurur ve karşındaki yere oturmasını rica eder.

(15)

Aysel:

“İşini bırakamazsın ki ... Sonra, benim de vaktim olmayacak.”

Engin:

“Dönüşte de **uğrayamaz mısın**?”

Aysel:

“Ah, hiç sanmıyorum Engin ...” (DZ, 186)

Görüldüğü üzere rica alanında -Abil + (X)r mI? yapısıyla oluşturulan sorular bilgi alma amaçlı gerçek bir soru olarak değil, kibar bir istekte bulunarak kılıcıyı söz konusu eylem için harekete geçirme amacıyla oluşturulan sorulardır. Bununla beraber ricalarda mI soru işaretleyicisinin yanında eklenti sorularından (*olur mu?*, *olmaz mı?*, *değil mi?* *tamam mı?*) da sıklıkla yararlanılır. Lakoff' a göre eklenti sorularında konuşur kılıcıyı bir konuda anlaşılmaya zorlamadığı ve ona kendi fikirlerini dayatmadığı için kibar ifadelerdir ve nezaketin bir yönünü temsil ederler (1973: 56). Cümle sonlarında yer alan bu sorularda konuşur kendi yorumunu işin içine katsa bile kılıcıdan onay alarak onun fikirlerinin kendisi ve gerçekleşecek eylem için önemli olduğu hissiyatını oluşturur. Türkçede *olur*, *değil*, *tamam* gibi kiplik birimlerin soru edatı mI ile çekimlenmesiyle oluşan *olur mu/ tamam mı/ değil mi* şeklindeki soru yapılarının belirttiği kiplik anlamlar yer aldıkları bağlamsal varsayımlar ve pragmatik ilkelerle şekillenir.

Olur mu? eklenti sorusu *Bu kitabı sana yarın versem olur mu?* gibi bir cümlede karşısındaki kişinin onayını almayı işaretlerken *Çıkarken camı kapat, olur mu?* şeklinde bir cümlede emir/ istek işaretleyebilmektedir. Ricalarda *olur mu?* eklenti sorusunun bir soruyu kodladığı iddia edilebilse de amaçlanan şey soru sormak değil; soru formu da bir ricayı iletmezdır. Kılıcı bunun bir rica olduğunu metnin/ konuşmanın devamından yahut öncesinden anlayabilir.

(16)

*JÜLİDE: Vallahi hanımefendi, bakın, sizinle açık konuşacağım. Anlattıklarınıza pek sıcak bakamıyorum. Eşinizin işleri varmış. Sizinle eskisi kadar ilgilenemiyor diye, çiçek miçek getirmiyor diye ayrılmışsınız adamdan. Şimdi evde oturup kendinize acıyorsunuz. Ne diyeyim, Allah başka dert vermesin. Nasıl bir dünyada yaşadığınızın farkında değilsiniz galiba. Korkunç bir yer burası. Korkunç! Herkes dertli. Herkes öfkeli. Bizim memleket de şu ara burnundan soluyor. Ortalık edepsiz dolu. Millet gırtlak gırtlığa. Ben de yalnızım. Bana da iyi bir şey olduğu yok pek ... Kusura bakmayın, kapı vuruldu. Sonra yine arayın lütfen, **olur mu?** Teşekkür ederim. (SO, 202)*

Jülide, telefonla kendisini arayan insanların dertlerini dinleyerek onlara birtakım yönlendirmelerde bulunur ve bu işten para kazanır. Örnekte de bu telefon görüşmelerinden biri yer alır. Kocasından ayrıldığı için kendisini arayan bir hanımefendi ile görüştüğü sırada kapı çaldığından Jülide 'nin telefonu kapatması gerekir. *Kusura bakmayın, kapı vuruldu* cümlesiyle karşı taraftaki hanımefendiye

kapatma mazeretini bildiren Jülide devamında *Sonra yine arayın lütfen, olur mu?* sorusuyla da sonraki bir zamanda hanımefendinin tekrar aramasını rica eder.

(17)

Engin, ışıklı yapının eşiğinde duruyor. İçeri girmeye hiç de istekli duymuyor kendini. Yanındakilerden özür diliyor:

*“Aranıza sonra katılsam **olur mu?** Kar çok güzel yağıyor. Biraz yürümek istiyorum”* (DZ, 202)

Dr. Bernt ve Engin arasında geçen konuşmadan alınan bu örnekte Engin, Dr. Bernt’in de içinde yer aldığı grubun yanına sonraki bir zamanda gitmek için ondan ricada bulunmaktadır.

(18)

Ahmet Reşat, kalktı yerinden, “Reşit Bey’i bekletmeyeyim, yavaş yavaş yola düzülsem iyi olur, “dedi, “ısmarladığım araba gelmiştir çoktan. “

Kemal’in içinden, kendi endişelerini de omuzlarına yüklediği cefakâr dayısının boynuna sımsıkı sarılmak geçiyordu ama tezahürattan hoşlanmadığını bildiği için tuttu kendini. Tam kapıdan çıkmışken geri döndü Ahmet Reşat:

*“Şey diyecektim Kemal... Şu Leman’ın piyanosu... Kalbini kırdım yavrumun. Bu akşam kızlar konseri benim yerime sana dinletseler, **olur mu?**” diye sordu. “Tahammül gösterebilir misin Suat’ın kemanına?”* (V, 169)

(19)

Eski ve yeni sahibinin hayatları hakkında konuşan iki pantolon sahiplerine gelen insanların ondan ne istediklerini aktarır. Tümceler iç içe girer, sözlerin çoğu çakışır. I. ‘ye II. Pantolon da katılır. İki Pantolon aynı anda değişik erkek/ kadın seslerini yansıtılarak çok kişiyi konuşturur. O ricalardan biri de şudur.

II. PANTOLON

*Kitabıma bir önsöz **lütfedersiniz değil mi?*** (TO7, 73)

(20)

BAYIR_ sırttır, gider. SEHER yazı masasının çekmecelerini hızlı hızlı karıştırır, ilginç bir şey bulamaz. Bakınırken gözü telefon defterine ilişir. Alır, isimleri tararken ikinci sayfada durur. Sarsılmıştır. Defteri masanın üstüne fırlatır, dolaşır. Birden karar verip cep telefonunu tuşlar.

*SEHER: Alo? ... Ben Fatma ... Peki ... Hemen rahatsız ediyorum ama, bir şey öğrendim. İşinize yarayabilir. Erika Brod’u tanıyor musunuz? ... Otelde çalışmış. Dansöz. ... Ukrayna’dan ... Doktor’un telefon defterinde ... Dönüşte gümrükten yüz bin dolar geçirirken yakalanmış, biliyor muydunuz? ... Ben de bir şey sormak istiyorum: kocamla bu kadının aralarındaki ilişki neydi? ... “Parayı patrondan aldım “ demiş ... Peki, bir şey öğrenirseniz hemen **haber verirsiniz, değil mi?** ... Sağolun. (SO, 19)*

Traugott ve arkadaşları, koşul ifadelerinin hangi kullanımlara konulacağını daha iyi anlaşılmasını, koşul ekinin 1., 2. ve 3. şahıs öznelerle etkileşimine ilişkin bir teorinin geliştirilmesine bağlı görmektedir. Zira onlara göre koşullu formlara sahip nezaket formülleri tipik olarak 2. şahıs kişileri içerir (1986: 8). Konuşur isteklerinde karşı tarafı rahatsız edici derecede sert görünmemek için dildeki nezaket pragmatikleri üzerinde daha dikkatli olmalıdır. Bu minvalde kılıcıdan ricada bulunurken kaba olmamak adına soru soruyormuş gibi yapar. Bir olayın veya durumun gerçekleşmesi için rica alanı oluşturulmasında koşullu yapılarla çekimlenmiş soru formlarına sıkça başvurulur. Blum-Kulka ve Olshtain, koşullu yapıları rica stratejileri arasında değerlendirmese de onlara göre sorular dile özgü yüzey yapıdaki değişiklikleri açıklama olanağı sağlayan formlardır ve -sA biçimbirimi ile çekimlenen yan cümlelerde örtülü bir rica anlamı bulunur (1984: 203). Türkçede yan cümlesi -sA ile çekimlenen koşul cümleleri, ana cümlesi geniş zaman 2. kişilerle çekimlenen yapılarda *rica* sorularını oluşturmaktadır. Konuşur kılıcıdan herhangi bir konuda ricada bulunduğunda dayatmanın görece derecesini düşürmek, onu zorlamamak adına isteğini vurgulayan -sA biçimsel birimiyle aynı dizimde olan ve ricanın bir parçasını oluşturan sorular sorar.

(21)

*Kitapçıya Notre Dame'ın çan sesleri eşliğinde girdiğimizi neden sonra fark ettim. Biz doğruca tezgâhın arkasına ilerlerken o genç adam raflar arasında dolaşmaya başladı. Ben, kontes ile kitapçının neler konuştuklarından ziyade, rafları dolaşan müşteriyle ilgileniyordum. Tezgâhın üzerinden her hareketini görebiliyordum. Edebiyat kitaplarına baktığını, şiir kitaplarından ayaküstü bazı bazı bölümler de okuduğunu izlemek heyecanımı arttırmıştı. Bir ara yelek cebinden çıkardığı köstekli saatini gördüğümde onun ancak bir İstanbullu olabileceğini anladım. Tezgâha yaklaşıp aksanlı Fransızcasıyla elindeki kitabı satın almak istediğini söylediğinde bundan emin oldum. Kitapçı onun bir yabancı olduğunu anlayınca nereli olduğunu ve Paris'te neyle meşgul bulunduğunu sordu. Adı Namık Kemal idi ve Mustafa Fazıl Paşa'nın himayesinde İstanbul'dan Paris'e gelmişti. Az sonra kalkacak tren ile de Londra'ya gidecekti. Kontes Laurent İstanbul adını duyunca heyecanlanmış, bu genç ve yakışıklı adamın konuşması ona Halet Efendi'yi hatırlatmıştı. Birkaç dakikalık sohbetten sonra tam da benim istediğim şey gerçekleşti ve "Bu kitap nedir kuzum, lütfen **biliyorsanız** bana **söyler misiniz?**" deyivermişti (BÖİA, 191)*

21. örnekte -sA biçimbirimi *çokluk* 2. *kişi* eki ve *söyler misiniz* soru cümlesi ile kullanılarak konuşurun nazik isteğini açıkça çıkarmaktadır. Bununla birlikte rica

ulamında yan cümlenin yüklemine yer alan fiiline eklenen -sA biçimbirimi konuşurun karşısındaki kişiden isteğinin derecesini pekiştirmektedir.

(22)

Dört adam, karın aydınlatığı yolda, iki yapı arasında yürüyorlar.

“Artık durmaz. Bu böyle haftalarca yağar, yağar.”

Yine Dr. Bernt’in sesi. Bu sese, önüne geldikleri ışıklı küçük kapıdan dışarı süzülen müzik sesleri karışıyor. Yapının aydınlık camlarını renkli kağıtlar, çiçeklerle donatmışlar. Camlı kapının hemen yanında kocaman bir Noel ağacı.

Farmakolog, kirpiklerine biriken karı çırpıştırarak bilgi veriyor:

“Aslında salon, hastaların Noel eğlencesi için düzenlendi.

Ama biz, erken bir başlangıç yapacağız.”

Engin, ışıklı yapının eşiğinde duruyor. İçeri girmeye hiç de istekli duymuyor kendini. Yanındakilerden özür diliyor:

*“Aranıza sonra **katılsam olur mu?** Kar çok güzel yağıyor. Biraz yürümek istiyorum” (DZ, 202)*

(23)

*“Civan, **rica etsem** beni yalnız **bırakır mısın?** Sonra tekrar görüşürüz, halletmem gereken işlerim var” (RM, 90)*

23. örnekte bu durumu görmek mümkündür. Ruhi Mücerret ile tanışan Civan onu evinde ziyaret eder. Ancak Ruhi Mücerret bu ziyaretten pek hoşnut olmaz. Civan’la sohbet ederken uyuklayan Ruhi Mücerret yalnız kalmak ister. Konuşur yan cümlede *rica et-* fiilinin edimsöz gücüyle *rica* eylemini, ana cümlede ise *rica* ettiği eylemin ne olduğunu dile getirir. *Rica et-* fiiline -sA biçimbirimi eklenerek oluşturulan sorular kişiler arası resmiyetin varlığına işaret ederek ricanın gerçekleşmesi hususuna dair var olan şüphenin kılıcıya aktarılmasıyla ilgilenir.

Temelde imkân dâhilinde olan durumlara, gerçekleşmesi muhtemel olaylara ithafen kullanılan *mümkün* sözcüğünün *mI* soru eki ile birleşerek bir *rica* işaret eder. Nitekim Bayraktar Erten, {-mA} isim-fiili eki almış bir eylem tabanına gelen iyelik ekleri ve bu yapıyı izleyen *mümkün mü*, *mümkün mü acaba* gibi kelime gruplarının birleşimiyle dolaylı yoldan *rica* ifade edilebildiğini belirtir (2014: 104). *Mümkün mü*, *mümkün mü acaba* *rica* alanındaki eylemlerle ilişkili olarak bazı kullanımlara sahiptir.

(24)

Engin ve Dr. Dr. Bernt yolda yürürlerken Engin'in aklı sevdiği kadın Aysel'e takılır ve onu aramak ister. Engin kapıdan girdikleri sırada bir telefon etmek ister.

Dr. Bernt'in sesi:

“Şöyle geçelim ... “

*“Daha önce bir **telefon etmek istiyordum**? Buradan **mümkün mü acaba**?*

“Elbet. İşte orada. Şu kabine girin. (DZ, 94)

4.9.4.4. Eksiltili Yapıların Etkisi

Konuşma anında bazen cümlelerin yüklemi bazen de yüklem dışında herhangi bir ögenin eksiltilmesiyle yüzey yapıya yansıyan eksiltili cümleler, yapılması istenen eylemin karşı tarafa dayatma derecesi düşük bir rica olarak iletilmesine katkı sağlayabilmektedir.

-Garson: Ne alırsınız?

-Müşteri: İki çay lütfen.

Örnekte yer alan müşterinin cevabında yüzey yapıda görünen bir yüklem olmamasına rağmen müşterinin garsona yönelttiği *İki çay lütfen* cümlesi garsonun kendi algıları ile *İki çay alırsınız* şeklinde tamamlanacaktır. Eksiltili cümlelerde her ne kadar cümlelerin öğelerinden biri veya birkaçı cümle diziminde yer almasa da derin yapıda cümlelerin anlamında bir bozulma olmaz. Benzer durum ricalar için de geçerlidir. Bunun yanında müşterinin *İki çay lütfen* cümlesinde dikkat çeken nokta cümlede yer alan *lütfen* kiplik ifadesinin varlığıdır. Rica dilen eylemin işaretlenmesinde bir biçimbirimin tek başına ricayı kodlayamaması nedeniyle eksiltili cümlelerde de bu sözlüksel birimler dil düzlemine yansımaktadır. Konuşur istenilen eylemin ne olduğunu, eksiltili cümle üzerinden aktarırken, kiplik söz de ifadeye nezaket katarak iletinin rica olarak yorumlanmasına imkân sağlar (Aslan Demir 2008: 152). Bağlam içinde bitmemiş olarak yüzeye yansıyan eksiltili cümleler konuşur tarafından kılıcının algısına bırakılarak ona dayatmada bulunmaktan kaçınmayı, cümlelerin bir emir gibi anlaşılmasını engellemeyi ya da ricasında yer alan eylemin önemine vurgu yapmayı amaçlayan rica örneklerini oluşturur.

(1)

Kapıyı açtığında siyah takım elbiseli, kravatlı, siyah ayakkabılı iki genç adamla karşılaştı. Kısa boylusunun elinde bir e-tablet bulunan, kısa kesilmiş siyah gür saçları özenle yandan ayrılarak taranmış, iki kişi telaşlı bir ifadeyle yarım yamalak gülümsüyordu.

*“İyi geceler, kusura bakmayın sizi rahatsız ettik ama adınız ve soyadınız **lütfen?**” (H, 14)*

1. örnekte Defne Kaman otel odasında uyurken kapı çalar ve kapıdaki görevliler ondan adını soyadını söylemesini ister. Cümlelerin sahibi polis memuru *adınız ve soyadınız lütfen* ifadesiyle, kılıcıya açıkça değil sezgileriyle anlayabilecek şekilde *adınız ve soyadınızı söyleyin lütfen* mesajını vermektedir.

(2)

NAZ: (...) Bayır Abi, sen kafa ile mi çalışıyorsun, elinle mi?

BAYIR: Söyleyeyim güzelim. Bu dünyada güç kimdeyse o üste çıkar. En güçlü nesne de kurşun. Onun için ben oldum olası tetik parmağımla çalışırım.

NAZ: Helal olsun abicim. Ver öpeyim tetik parmağını! Söyle bakalım, ne yemek istiyorsun?

BAYIR: Valla, hani marketlerin mezelik kısmında hazır bir şeyler satıyorlar: midye dolması, patlıcan kızartması, kadınbudu köfte falan. Onlardan aliver.

SEHER: Ben onlardan yiyemem; ağır geliyor. Lütfen bir tavuk alın bana. Biraz da salatalık bir şeyler. Kendim yapıp yerim.

NAZ: Köşede muhallebici var. Kaymaklı ekmek kadayıfı, baklava, bülbül yuvası, vezir parmağı ...

BAYIR: İyi. Hepsinden, karışık ... Siz, hanımefendi?

*SEHER: **Meyve lütfen.** (SO, 13)*

2. örnekte Bayır, Naz, Atabey ve Seher akşam yemeği için ne yiyeceklerini konuşmaktadır. Markete Naz gideceği için Bayır ile Seher’e ne yemek istediklerini sorar. Atabey, midye dolması, patlıcan kızartması kadınbudu köfte gibi birçok şey ister. Seher ise tatlı yerine meyve ister. Seher, *Meyve lütfen* cümlesini *Bana meyve alır mısınız lütfen* gibi bir ricaya tercih etmiştir.

(3)

Alev:

“Biraz daha konyak içeceğim. “

Üner:

“Siz üstadım? “

Yazar:

“Evet. **Bir parmak lütfen.** Tamam, tamam. Çok oldu.” (DZ, 291-292)

3. örnekte Üner, Yazar ve Alev yazarın çıkaracağı Alo adlı roman üzerine konuşmaktadırlar. Yazar ve Üner roman hakkında konuşurken Alev konyak içmek istediğini dile getirir. Yazar, *Bir parmak lütfen* diyerek konyağın miktarı ile ilgili bir ricada bulunur.

(4)

Eğer o sabah kendisine sorulsaydı, bu yeryüzünde tek ve en son istediği şey ne? Vereceği yanıt bu olurdu: Yalnız kalmak.

“Yazık ki sizi içeri alamayacağım. “

“Sonra gelsem olur mu? “

“**Hiçbir zaman ... Lütfen**” (DZ, 109)

4. örnekte Layana ve Aysel arasında geçen konuşmada Layana Aysel’in yanına gelerek onun gelişine çok sevindiğini belirtir. Ancak Aysel yorgun ve uykusuzdur. Ayrıca yalnız kalmak ister.

(5)

Sonra kısa süren gösterinin hemen ardından, cambazların uzun boylusu elinde bir tepsiyle seyirciler arasında dolaşip para toplamaya başladı:

“Baylar, bayanlar, müsamereimizi seyrettiniz. Ücretimiz aslında peşindir, ama biz nezâket ve sizlere de itimat göstererek parayı hemen almadık. Şimdi lütfen **gönlünüzden koparı bu tepsiye...**” (YBÖV, 145)

(6)

Sustum. Kız da sustu, soru sormadı, elindeki buzlu votka kadehiyle oynuyordu. Aramızda çok tuhaf bir gerginlik oldu. Çok ayıp bir şey yapmışız, konuşulmaması gereken bir sırrı açığa vurmuşuz gibi derin bir utanca gömüldük. Kaşları çatılmış, gözleri elindeki boş kadehe dikilmiş, altdudağı daha önce hiç görmediğim kadar masum ve şaşkın bir ifadeye bürünmüştü. Belki de titriyordu, bilemiyorum. Bir süre böyle geçti, sonra kız elindeki kadehi uzatıp

“**Biraz daha!** “ dedi. (KH, 298)

(7)

Birahaneye girince ışıkları yaktılar. Bu önüne üç ayaklı yüksek iskemleler sıralanmış temiz çinko tezgâhlı, küçük yere ilk giren oydu. Arkada bir tek masa vardı. Duvardan yana, tezgâhın önüne oturdu. Karşısındaki raflarda boy boy şişeler sıralı. Adam, el alışkanlığı, kuru çinkoyu kurulayarak yaklaştı.

-Ne istersiniz?

-**Kavaklıdere.** Ilık olmasın.

-Meze?

-*Ne varsa. Bir de midye dolması.* (AA, 18)

4.9.5. Söyleme Dayalı Kiplik İfadeler

1. örnekte hikâyenin kahramanı B. sokağa çıktığında yanına kara saçlı bir çocuk gelir ve ona *Ateşiniz var mı abi?* sorusunu yöneltir. Yoldan geçerken rastlaştığı kara saçlı oğlanın ateş diyerek kastettiği sigarasını yakmak için kullanacağı bir kibrit ya da çakmaktır. Kara saçlı çocuk bu soruyla doğrudan istemek yerine sezdirimde bulunarak kibriti/ çakmağı rica eder.

(1)

“Merhaba sokak!” O yokken güneş çıkmıştı. Karşı duvardaki afiş, “Boş yere azap çekmeyin. Bir DERMAN için” diyordu. Üstündeki kadın yüzünün yarısı yoktu. “Dermanım kesildi, in kucığımdan da biraz yürü,” demişti. Kim...

-*Ateşiniz var mı abi?* (AA, 58)

(2)

Şefika çocuk gibi el çırpı:

-*Manto ha! Ah canım bana manto alıyor.*

Aceleyle sepetleri İsmail’in dükkânına indirdi.

-*İsmail abi, benim az işim çıktı. Bunlar burda **dursun**, sonra alırım.*

-*Olur kızım, oracığa bırakıver.* (TBK, 133)

2. örnekte bir çocuk Şefika’nın yanında yaklaşır ve kendisini kocası Sadullah’ın gönderdiğini söyler. Çocuk Şefika’ya, istasyonda bir Almancının ucuz manto sattığını ve Sadullah’ın manto almak için onu çağırdığını söyler. Elindeki sepetleri Manav İsmail’e bırakarak hemen yetişmesini söylediğini aktarır. Bunun üzerine Şefika elindeki poşetlerle İsmail’in dükkânına gider. Poşetleri bırakmadan önce *Benim az işim çıktı* cümlesiyle ondan bir şey isteyeceğini ona sezdirir ve ardından poşetleri dükkâna bırakma ricasını *Bunlar burda dursun* cümlesiyle sezdirir.

4.10. Rica Kipliğinin Diğer İşlevleri

Kipliğin anlamsal bir ulam ve işaretleyicilerinin çok anlamlı olması, arka plan bilgisi, bağlam vb. sebeplerle kiplik alanlar arasında net sınırlardan bahsedilemez. Nitekim rica kipliği de anlamsal özellikler ve cümle içindeki diğer dil bilgisi kalıpları yoluyla kendi kiplik alanı dışında başka kiplik alanlara gönderim sağlayabilmektedir. Bu sebeple bu başlık altında rica kipliğinin işaretlediği diğer kiplik işlevlerine yer

verilmiştir. Ele alınan işlevler, diğer kiplik anlamları arasında ön plana çıkan anlamların rica gönderimlerinde ikincil anlam olarak yer almasıyla ortaya çıkan işlevlerdir. Hiçbirinin birincil anlamı oluşturmadığı daha ziyade kiplik öğelerin anlamsal ve dil bilgisel içeriklerinden türetilen yorumları temsil ettiği gözden kaçırılmamalıdır.

4.10.1. Emir

Bir ricada amaçlanan eylemin sonuca ulaşmasında en kestirme yol onu kılıcıya açıkça iletmeektir. Bu da en kısa ve en açık şekilde emirle mümkündür. Ancak ricadaki emir buyrum gücü yüksek bir istek değil anlamı daha örtülü bir istek olarak yorumlanabilir. Emir, konuşurun muhataptan üstün konumda olduğunu açıkça hissettirmekte ve kılıcıya emre uyma zorunluluğu getirirken, ricada karar ilk olarak kılıcının kendi isteğine bırakılır.

(1)

Köpüklerden çabucak kurtulmak istiyor, ama su o kadar az akıyor ki ... Sımsıkı kapanmış gözler, her zamanki gibi içine bir ıssızlık duygusu yayıyor. Açık gözle pekâlâ baş edilebilen yalnızlık.

...

La yana:

“Yalnız yaşamayı nasıl başarıyorsunuz, ne olur bana da öğretin.”

Aysel:

“**Lütfen** bir daha kapımı **çalmayın**. Telefon da **etmeyin** (DZ, 29)

(2)

Alev: “Benim karnım acıktı. Yiyecek bir şey yok mu?”

Yazar: “Bak, orada elmalar var.”

Alev: “Siz de ister miydiniz?”

Yazar: “Hayır. Teşekkür ederim.”

Alev: “Camı kapat Üner. Donuyorum.”

Yazar: “Kabukları sobanın üstüne **koyuver**. (DZ, 294-295)

Aysel’i odada bekleyen arkadaşları Alev, Yazar ve Üner acıkmıştır. Ne yiyeceklerini düşünürken odadaki elmaları görürler. Alev, üşüdüğü için camın kapatılmasını ister. *Camı kapat* cümlesi kılıcıyı doğrudan bir eyleme yönlendirmekle beraber herhangi bir cezai yaptırım gücüne sahip olmadığından bir emrin ötesinde havanın da soğuk olması nedeniyle güçlü bir istek olarak değerlendirilebilir.

4.10.2. İstek İşlevi

Doğan (1997), buyrum cümlelerinin *öğüt/ akıl verme, izin verme, tehdit etme, iyi dilekte bulunma, dinleyicisiz konuşma, istekte bulunma, rica etme* gibi buyurmayan anlamlar da belirttiğine değinir. Bu noktada konuşurun önermesinde ortaya çıkan birden fazla kiplik türünün işaretlenmesi durumu elbette bağlam ile doğrudan ilişkilidir.

(1)

Eşeği ite kaka, yirmi otuz adım açıldık, köylü arkamızdan seslenerek seğırtti:

-Durun, durun, eşeğin şeyi kalmış...

Aman! Adam çulu kendiliğinden getiriyor diye bir sevindi ki... Adam koşup geldi, tepeyi aştı:

-Yahu, dedi, eşeğin kazık demirini unuttunuz. Amerika'ya götürünce bu eşeğin bağını nereye çakacaksınız? Düşünmezsiniz: Hiç kazıksız eşek alınır mı? Acemi olduğunuz nasıl da belli...

Ucu halkalı demir kazığı da aldık elinden...

Amerikalı bana:

-Hadi sırası, şimdi de halıyı iste... Aman belli etme... “Şu pis çulu da veriver” de... (AZDE, 147)

1. örnekte konuşurun Amerikalı diye bahsettiği kişi ile arkadaş olduğu kendisine yönelttiği bir istekten bahsettiği görülmektedir.

(2)

JÜLİDE: Bir dakika! Cahilliğimin kusuruna bakmayın. Tam ne demek “siftinmek”?

HAYATİ: Sözlük anlamı ... sokulup sürtünmek.

JÜLİDE: Yani köpek gibi yaltaklanmak?

RAMİZ: Daha çok, kedi gibi.

JÜLİDE: Peki, erkekler birbirlerine yaltaklanmıyorlar mı? Patronları kadın olursa, ona da?

HAYATİ: Rica ederim, kadın-erkek kavgası çıkarmayalım. Toplum sorunlarını tartışıyoruz. (SO, 15)

4.10.3. Şart İşlevi

Ricalarda şart işlevi, var olması tasarlanan iki durumda/ eylemde birinin gerçekleşmesi diğerine bağlayarak karşıdaki kişiden bir şey yapmasını istemektir.

(1)

“Sayın ve sevgili okurlarım, özellikle içinde yaşadığımız su karmaşık, âdeta katastrofik zamanlarda eğer Genelkurmay Başkanlığımız hakkında bilmek istediğiniz **bir şey varsa**, lütfen tereddüt etmeksizin beni arayın.” (DDU, 218)

(2)

-Bu pis çul parçası ne işe yarar sanki... dedim...

Köylü birden ciddileşti:

- Ne demek ne işime yarar, şimdi bir başka uyuz eşek alıp sırtına koyacağım. Kısmetim varsa, sizin gibi bir meraklısını bulur, Allah'ın izniyle onu da satarım. Bu çul bana uğur getirir, uğur... Ben size kazığı da üste bedavadan verdim. Ona bişey dedim mi?

-Canım çula da bikaç kuruş verip alalım, örtelim hayvana...

-Amma yaptın. Sonra ben eşekleri nasıl satacağım?.. Beş yıldır kart uyuz eşekleri hep bu çul sayesinde satıyorum... Hadi güle güle... Varın malın hayrını görün...

Amerikalı'nın yüreğine incek diye korktum. Koluna girdim.

Köylü bikaç adım açıldıktan sonra uzaktan seslendi:

-Eşeği **bırakacaksanız**, zahmet edip uzağa götürüp bırakmayın da hiç mi değil, yorulmayayım... (AZDE, 147-148)

4.10.4. İzin İsteme

Kılıcının eylemi gerçekleştirmek için izin isteme sebebi otoritenin sahip olduğu yetki nedeniyle olduğundan zorunluluk dâhilindedir. Ricada izin isteme ricanın doğasında var olan nezaketle ilgilidir.

(1)

“İyi ama niye her Mehmet sözü geçtiğinde heyecanlanıyorsunuz? “diye sordu. Yanıt alamayınca devam etti: “Hem, onunla ilgili bir şey anlatmaktan sizi alıkoyan şey ne? Herkesten söz ediyorsunuz da niye kardeşinizi anlatamıyorsunuz? “

“Söyleyemem!” dedim. “**İzin verin** bu da benim sırrım olarak kalsın.” (KH, 60)

1. örnekte İstanbul'dan gelen gazeteci kız ile Ahmet arasında geçen konuşmada her ne kadar **izin iste-** fiili kullanılmış olsa da gazeteci kız Ahmet'e izin verecek statüye sahip değildir. Kendisinin Ahmet'in sırlarını öğrenmek gibi bir yetkisi yoktur. İkilinin arasında geçen bu konuşma gazeteci kızın bu konuda baskı yapmaması için Ahmet'in ricasıdır.

(2)

Birkaç dakika sonra kaptan içeri girmek için izin istedi. Rukâl boynunu büküp oturmaktaydı. Daracık kamaranın lumbu-zuna başını dayayan kaptan, “Okumayı sever misiniz, madam? “deyiverdi hiç Rukâl’in yüzüne bakmadan. Bir kadının elinde kitap görmenin hayretiyle ağzından istemeden çıkmıştı bu sözler. Rukâl gözyaşlarını saklamaya çalışırken başını salladı ve kurumak üzere olan gelinciğin renklerine son bir kez bakıp “Şiiri severim! “diyerek beni gösterdi. “Bir müddet bende **kalabilir mi** madam? Sizin adınıza onu gemimde saklarım, içindekileri okuduğum zaman da konusu üzerinde tartışabiliriz hatta! “diyerek güvenini kazanmıştı kaptan Rukâl’in. (BÖİA, 82)

4.10.5. Yalvarma

Yalvarmada konuşurun kılıcıdan ısrarlı ama nezaket kuralları çerçevesinde saygılı bir biçimde istemesini ön plandadır. Konuşurun ısrarcı tutumuyla kılıcı üzerindeki dayatmayı artırdığı durumlarda bu işlev istek işlevi ile birlikte görülür.

(1)

Yeni bir film çevrilmiş de. Filmin senaryosunu, telefon eden öğrencisi yazmış. İlk gösterimde ille Aysel’in de bulunmasını istiyormuş.

“Nasıl içten, coşkulu bir çağrı, anlatamam. Hocam, diyordu, sanırım toplumsal çözümlemeleri çok doğru bir film oldu. “

Homurdandım:

“Beş para etmez bir senaryo yazdığı buradan belli daha! “

Aysel, alçılı omzuna tak tak vurmuştu:

*“Evet ama, telin bu ucundaki sen değildin, bendim. Oğlan da, sizin görüşleriniz benim için çok değerli, **ne olur gelin**, bizi **eleştirin**, kusurumuz varsa **söyleyin**, diyordu. Ne olsa benim de böyle aranıp sorulmalara, düşüncelerimin önemsenmesine susadığım bir zamanım ... “*

Alev, ağladı ağlayacak:

“Hocam!.. “ (DZ, 261-262)

(2)

SERAP Neden yıllar önce benden hoşlandığını açıkça söylemedin Mete’ye?

LEVENT Bilmiyorum. Siz evlenecektiniz, ondan olabilir m acaba?

SERAP Araya girmek istemedin tabii...

LEVENT Aynen öyle... Senin onu sevdiğini düşündüm. Araya da girmedim.

SERAP Her zamanki gibi her şeyi akışına bıraktın sonra... Değil mi? Sonra Müge’ye gidip evlenme teklifi ettin. Mutlu olmak bizim elimizdeyse Levent, biraz çaba göstermeyi öğren artık. Geçmişteki hatalarından ders al en azından...

*LEVENT: Serap, hayır! **Gitme! Lütfen...** (TO1, 63-64)*

2. örnekte Serap ve Levent geçmiş hakkında konuşurken Serap sinirlenir ve gitmek için hareketlenir. Levent onun gitmesini istemez ve onu durdurur.

4.10.6. Çağrı İşlevi

Konuşurun bir ricada bulunması aynı zamanda kılıcının eylemi gerçekleştirmesini sağlamaya yönelik bir teşebbüste bulunmaktır. Huber, bu teşebbüsü ricalarla ilişkilendirir. Huber'e göre ricalar dilin çağrı işlevini (conative function) yerine getirmektedir (2013: 40). Nitekim birine (bir alıcıya) seslenirken, örtülü ya da belirtik olarak, amaç hep ondan bir şey istemektir (Kıran ve Eziler-Kıran, 2018: 104).

(1)

ADAM Eeee? **Bakar mısınız?**

I. ODACI Buyur beyim. (TO2, 170)

1. örnekte işe yeni başlayacak olan Adam yetkili bir kişi ile görüşmek için binaya girdiğinde kapıcı ona sekizinci kata çıkmasını söyler. Beşinci kata geldiğinde ADAM çıkacak merdiven kalmadığını görünce şaşkınlıkla etrafına bakınır. Etrafta bulunan kişilere *bakar mısınız* gibi bir rica sorusu ile seslenerek kendilerine bakması konusunda bir harekete de yönlendirmiş olur. *Bakar mısınız?* cümlesi günlük hayatta konuşurun karşısındaki kişiyi tanımadığı, aralarındaki toplumsal mesafenin fazla olduğu durumlarda (bir markette görevliden yardım isterken ya da kafede sipariş vermek için garsona seslenirken) veya resmî ortamlarda birine seslenirken kullandığı kalıp ifadedir ve istemeyi barındırır.

(2)

*Nerdeyse mırıldanmaya çalışarak söyler gibi yaptın ve “**Bakınız**, şunlar şunlar, şunlar ... Hepsi de sizden çok önce başvurmuş bulunan yazarların dosyaları; ayrıca basıma gireceklerin düzeltileri falan ... İşim çok. Yirmi gün sonra bir uğrayın bakalım, “dedin. (DDU, 24)*

4.10.7. Beklenti İşlevi

Ricalarda konuşur bir eylem ya da durumun gelecekte gerçekleşeceğini varsayan, ümit eden bir beklenti içerisindedir. Konuşurun cümlelerinde yer alan *eh*, *artık* gibi sözlüksel birimler işlevin belirlenmesinde rol oynamaktadır.

(1)

Gülüşüyorlar.

-Sonra bana uğrar, sohbet ederiz. Siz ne zaman tanıştınız, yoksa sevgilisi miydin?

-Hayır, hayır. İkimiz de çok gençtik o zaman, mesleğe yeni başlamıştık. Birbirimize destek olduk, Mehtap sıkı kızdır.

-Öyledir.

-Eh, artık bana adresini verirsin. (TBK, 60)

(2)

Bir de otel yaptıracak kısmetse adanın sakın bir köşesinde. Denizin hemen kıyısı, sakın, serin... Oh!... Tam kafa dinlenecek yer. Mütevazı bir şey ama, öyle otel dediyse... Evet evet, sizin şömineli evinizin hemen ilerisinde. Sahi niye gelmiyorsunuz kışları evinize? O kadar da uğraştınız, yaptırdınız süslü süslü? Tabii, siz de haklısınız... İş güç. Kolay mı? Otelde kalmasanız bile, yemeğe bekler sizleri, servisin en iyisi sizler için. Memnun kalırsınız, emin olun... Tuhaf bir havası var adanın değil mi? Sanki sokaklarında tanrılar geziniyor. Kışları hep böyle olur bu ada. Sessiz, ürkütücü, terk edilmiş. Müziğinizi de getirmişsiniz ha? Haklısınız, siz sessizliğe dayanamazsınız. Yalnızlıklar bile hiç değilse müzikli olmalı değil mi? Demek fazla kalamıyorsunuz. Lokantacı üzüldü bakın şimdi. Çok isterdi bu gece misafiri olun, ama... Adada artık telefon da var, ne zaman isterseniz, bir telefon, tamam. Haklısınız denizin hâli belli olmaz. Bir dahaki gelişinizde inşallah, her şeyin daha iyisi... Eee, bir kahvesini içersiniz artık (EO,163)

4.10.8. Uyarı İşlevi

Ricalarda yer alan uyarılar kişiye karşı var olan herhangi bir konuya veya soruna dikkat çekmeyi amaçlar.

(1)

ATABEY: Doktor yiğit bir memleket evladıydı.

SEHER: Elbette. Öyle olmasa sevmezdim onu. Sorabilir miyim, eşimi bana övmek niçin gerekiyor?

ATABEY kadını inceler, gülümser.

ATABEY: Haklısınız, saçmalıyorum. Bilir misiniz, ben hiç sinirlenmem. Buzdolabı diye ad taktılar arkadaşlar. Ama bugünlerde biraz gerginim. Kaç cephede çarpıştığımızı bilerseniz!

SEHER: Kaç cephede mi?

*ATABEY: Ortam çok karışık. Bugün yanınızda görünen birileri yarın karşınızda olabiliyor. Onun için **rica ediyorum**, burada kimseye **güvenmeyin**, kimseyle **konuşmayın**... Şimdi söyleyin bakalım: İzmir'deki Cannes Oteli'nin adını duyduunuz mu hiç? (SO, 7).*

(2)

BİR GÖREVLİ, açık oturuma ara verildiği için koridora çıkmış olan milletvekillerini uyarıyordu:

*“Gizli oturum başlıyor efendim. **Lütfen** salona **buyrun**. Kapılar kapatılacak. **Lütfen**. (ŞÇT, 231)*

4.10.9. Nezaket Bildirme/ Saygı Gösterme

Ricada, konuşurun istekleri kılıcının *yüzünü* (face) tehdit eden bir eylem olarak kabul edilir. Konuşur, kılıcıya istediğini yaptırmak, reddedilmenin önüne geçmek için olumsuz nezaket stratejilerini kullanarak ona baskı uygulamadığını göstermek ister. Karşısındaki kişiye nazik davranırken genellikle 2. kişi -In/ -InIz eklerinden yararlanır.

(1)

*Ayrılırlarken Koca Nişancı, “Üstadım! “dedi, “**Lütfen** üç akşam sonra gelip beni **bulunuz**. Bulunuz ki Hüseyin Baykara’nın ruhunu şad edelim. “Bu davet, siyaseti ve diğer konuları bir yana bırakıp yalnızca şiirden ve sanattan konuşalım demekti ve “Ferman efendimizindir! “diye cevap verdi Hilleli şair Mehmet Fuzulî (BÖİA, 7)*

1. örnekte kütüphanenin yüksek kubbesi altında kucaklaşan Nişancı ve Hilleli şair Mehmet Fuzulî derinden dost olmuştur. Koca Nişancı saygıda, Hilleli şair Mehmet Fuzulî sevgide asla kusur etmez. Birbirlerini sanki çocukluklarından beri tanıyormuş gibi karşılıklı beyitler ve gazeller söyleşerek çeyrek saat kadar sohbet ettikten sonra veda vakti geldiğinde Koca nişancı Fuzulî’den bir ricada bulunur.

(2)

M. Kemal Paşa, “Ben askerim. “dedi, “..savaşın ne olduğunu hepinizden iyi bilirim. Zorunlu değilse savaş cinayettir. Ben de elbette barıştan yanayım. Çünkü yüzlerce yıllık yaralarımızı ancak barışta sarabiliriz. Ama galip devletler, hür ve bağımsız yaşama hakkımızı kabul etmiyorlar. Kabul edeceklerini gösteren en ufak bir belirti de yok. “

Ayağa kalktı, sesi iyice acılaşmıştı:

*“**Geliniz!**”*

Hızla pencereye yürüdü, perdeyi yırtar gibi açtı:

*“**Lütfen bakınız!** Bu tren, az önce Eskişehir’den geldi, vatanına kan borcunu ödeyen gazileri getirdi...” (ŞÇT, 70)*

4.10.10. Yönlendirme İşlevi

Ricalarda konuşur bir şey istediğinde aynı zamanda kılıcıyı da bir edimde bulunmaya, harekete geçmeye yönlendirmekte, gerçekleştirilecek eylemde nasıl bir yol izlemesi gerektiğine dair direktifler vermektedir.

(1)

RUKİYE: Misafirler nerede?

EGEMEN: Hangi misafirler?

RUKİYE: On kişi gelecek dediniz ya.

EGEMEN: Ha, .. Gelmediler.

RUKİYE: Gelmeyecekler mi yani?

EGEMEN: Bilmem. Belki yolu bulamazlar.

RUKİYE: Vay başıma! Evdeki bulaşıkları yıkamadan koştum. Boşuna mı?

EGEMEN: Umarım boşuna olmaz. Demek evinizde bulaşıkları sana yıkıyorlar?

RUKİYE: Kime yıkatsınlar?

EGEMEN: Herhalde sana değil. Ver bakayım ellerini ... Çok güzel ellerin var, Rukiye, Bunların bulaşık yıkaması yazık.

RUKİYE: Burada yıkıyorum ya.

EGEMEN: Makineyle.

RUKİYE: Tencereler sığmıyor.

EGEMEN: Hatırlat da bir tane daha alalım. En büyüğünden, Aslında, bir şey söyleyeyim mi? Senin böyle şeylerle uğraşmana benim gönlüm razı değil. Ama, ne yapayım, çok titizim. Senden başka kimsenin temizliğine güvenmiyorum. Sen öyle temizsin ki ...

RUKİYE: Sağolun.

EGEMEN: Geç, otur şöyle.

RUKİYE: Yok, misafir gelmiyorsa eve gideyim.

*EGEMEN: Yooo, belli olmaz, bakarsın geliverirler. Beklerken beni yalnız bırakma. **Otur** hadi. (SO, 337)*

1. örnekte Egemen, çalışanları Rukiye ve Battal'ın evlenince onu yalnız bırakacaklarını düşündüğünden dolayı evlenmelerini istemez. Battal'ın olmadığı bir akşam Rukiye'nin aklını çelmek için misafir bahanesi ile onu eve çağırır. İşe gelen Rukiye misafirin olmadığını görünce gitmek ister. Ancak Battal onun gitmesini istemediğinden *Beklerken beni yalnız bırakma* diyerek ondan bir istekte bulunur ve ardından *hadi* ifadesi ile emir anlamını yumuşatır.

(2)

Çiğerin'in gözlerinin içine bakarak konuştu:

“..Çünkü bize yardım ederek İngilizleri kızdırmaktan çekiniyorsunuz.”

Çiğerin sertleşti:

“Biz mi İngilizlerden çekiniyoruz?”

“Evet siz! Çünkü siz de bizim gibi abluka altındasınız. Batıda İngiliz ve Fransız, doğuda Japon ablukası sürüyor. Nefes alamıyorsunuz. Bu çemberi kırabilmek için kısa bir süre önce İngilizlerle bir ticaret sözleşmesi imzaladınız. Ama daha bu sözleşmeyi çalışır hâle getiremediniz. Gelin, açık konuşalım. Hâlden anlarız. Emperyalizmin ne olduğunu sizden daha iyi biliyoruz. Çünkü onun kurbanıyız.”

Ayağa kalktı.

“...Bunun içindir ki savaşı sürdürüyoruz. Bunun içindir ki Bekir Sami Bey'in yaptığı bütün anlaşmaları reddettik. Yoldaş Çiğerin! Eğer uzlaşamazsak emperyalizm ikimizi birden avlayacak...”

Sesini düşürdü:

“...istiyorsanız, silah sevkiyatını İngilizlerden gizli yapalım”

Bu öneri Çiğerin'i derinden sarstı.

Abluka, isyanlar ve kıtlık içinde tutunup yaşayabilmek için çırpınan yeni rejim, herkesten ve her şeyden kuşkulandı. Bekir Sami'nin Lloyd George'a yaptığı öneriyi öğrenmişler, bundan çok rahatsız olmuşlardı. İngilizleri yumuşatmak için azaltılan silah sevkiyatı, bunun üzerine gerçekten durdurulmuştu. Galiba durumu yeniden değerlendirmek doğru olacaktı. Başını kaldırdı, “**Oturun** dostum” dedi. “...çayımız ve vaktimiz var. Konuşalım.” (ŞÇT, 106)

2. örnekte Ali Fuat Paşa ve Rus Komiser Çiğerin arasında geçen konuşmadan bir kesit yer almaktadır. Ali Fuat Paşa, Anadolu'ya yapılacak silah sevkiyatında Rusların kendilerine destek vermediğinden yakınır ve Rus Komiseri ikna etmek için ona bazı öneriler sunar. Ali Fuat Paşa, eylemi yerine getirip getirmeme konusunda baskıcı bir tutum sergilemeden onu beraber oturma eylemine yönlendirir. *Çayımız ve vaktimiz var. Konuşalım* cümleleriyle sert bir yönlendirmede değil gerekçeli bir yönlendirmede bulunur.

4.10.11. Danışma-Onay Alma İşlevi

Bir konuda birinden yol göstermesini istemek, düşüncesini sormak için sorulan rica sorularında danışma- onay alma işlevi belirginleşmektedir.

(1)

MUHASABE MÜDÜRÜ Banka hesap hülasamızı gönderdi mi acaba?

ALİ RIZA Daha gelmedi efendim.

MUHASEBE MÜDÜRÜ Allah Allah. Hiç bu kadar geciktirdikleri olmazdı. Her ay, muntazaman...

ALİ RIZA Belki yeni yıla girildiğinden... Arada tatiller...

MUHASEBE MÜDÜRÜ Belki. Siz yine de bir sorduruverin, olmaz mı? Bilmek istiyordum, hesabımızda kaç para kalmış? Yeni bütçe kesinleşmeden... (TO2, 42)

1. örnekte bankada görevli Muhasebe Müdürü ve Ali Rıza arasında geciken banka özetleri üzerine bir konuşma yer alır. Bu konuşmada Müdür Ali Rıza'ya emredecek pozisyonunda iken *Olmaz mı* gibi bir eklenti sorusuyla emri ricaya dönüştürür ve hesap özetlerinin araştırılmasını rica eder. Konuşur cümlelerine *ne dersin, olmaz mı* gibi soru bildirimlerini ekleyerek istenen eylemde kılıcının istekliliğini ve konu hakkındaki düşüncelerini hafife almadığını göstermek ister.

(2)

*Böylece birlikte gidebilmek için birtakım alelacayip yollar peşine düşmekteyim de baktım dostum atılmış: “Buldum, buldum! Senin davetli olduğun arkadaşın var ya, o benim adıma da bir çağrı kağıdı gönderse, ben hele şu vize meselemi aradan çıkarsam, sonra da uçağa atlayıp yanınıza gelsem, **ne dersin?** Bir telefon açiver arkadaşına, şu kağıdı gönderiversin, **olmaz mı?**” (DDU, 160)*

4.10.12.Sitem İşlevi

Konuşur, kendisine karşı yapılan bir hareketin veya söylenen sözün onda yarattığı üzüntü ve kırgınlığı, karşısındaki kişiyi kırmadan rica yoluyla karşısındakine iletebilmektedir.

(1)

HAMDULLAH- Kat mülkiyeti kanunu, size başkasının mülküne tecavüz hakkı veriyor mu? ...

Hamdullah'ın bastıra bastıra söylediği bu, mülke tecavüz sözü ile hepsinde bir irkilme olmuştur.

SELMAN- Mülke tecavüz mü?

SELVİ- Ne oldu? Düştü mü sakızınız boka? ...

Selman ve Zühtü bilhassa öfkeli.

*SELMAN- Ne mülkiyete tecavüzü beyefendi? ... **Rica ederim, sözünüzü tartarak konuşun ...** (TO, 36)*

(2)

Hasan Saka, “Sen para diye çok geldin gittin... “dedi, “..yandaki odanın Maliye Bakanlığı olduğunu iyi bilirsin. Odadaki kasa da devlet hazinesidir. Kasayı kapatmadım bile. İçinde para bulursan al, helal olsun. “

“Peki, ne yapacağım? “

“Veresiye alacaksın. “

Refik Saydam titremeye başladı:

“**Rica ederim** Hasan Bey! Dünyaya kafa tutan bir hükümet, ordusunun ilacı için mahalle eczanesine el açar mı? Biri duysa ne der?” (ŞÇT, 424)

4.10.13. Merak İşlevi

Kılıcının kendisi için bir şey yapmasını rica eden konuşurun sorularında merak işlevinin de yer aldığı görülmektedir. Bu işlevde konuşurun ricasında yer alan duruma/ eyleme dair merakının olduğu ve merak ettiği durumla/ eylemle ilgili bilgi istemesi görülür.

(1)

Cipin içinden Umay Nine, Ertuğrul Amca ve Sahaf Semahat indiler. Şakir Yurtkan büyük özenle cipini park etmeye çalışıyordu.

“Nereden çıktı bu herif ya? Semahat, sizi getirecek başka biri yok muydu da bu muhbirle geldiniz buraya ya? “diye az önce karşılıksız aşkının tokadını yemenin acısıyla bağırdı Karaca. Sonra Kumru’yla göz göze geldi ve onun “oğlan çocuğu kalmaya bayılan erkekler “tanımını hatırladı. Yutkundu. “Semahat, ben delirmeden önce, neden bu Şakir’in pahalı cipiyle buraya geldiğinizi bana bir **anlatır mısın** acaba?” diye daha sakın bir sesle yeniden sordu (H, 276)

(2)

“İki ay kadar önce sizinle çıkarılarımızı dengeleyen bir antlaşma yaptık. Bu antlaşma ile siz, en hassas yeriniz olan güney sınırınızı güven altına aldınız. Boğazlar yeniden bizim olunca, Akdeniz yolunuz da açılmış olacak, dünya ile bağlantınızı sağlayacaksınız. Siz de buna karşılık bize silah ve para yardımıyla bulunmayı taahhüt etmiştiniz. “

Dışişleri Komiseri sesini yükseltti:

“Biz taahhütlerimize sadığız.”

“Öyleyse Anadolu’ya silah sevkiyatını niye durdurduğunuzu **sorabilir miyim?** (ŞÇT, 105)

4.10.14. Öneri/ Tavsiye İşlevi

Tavsiye, kişinin yapması ya da yapmaması gereken eylemlerin iletişimde yer alan diğer kişilere iletilmesiyle ilgilidir. Konuşur rica yoluyla, muhatabına nasıl davranması gerektiğini aktararak yönlendirici bir tutum sergiler.

(1)

“Efendiler! Başkomutanlık sorunu dolayısıyla hakkımda gösterilen güven ve teveccühe teşekkür ederim.

Başkomutanlığı kabul ediyorum... “

Küçük salona sıkışmış iki yüze yakın milletvekilinin derin bir nefes aldığı duyuldu.

“...Ama bundan beklenen yararları hızla elde edebilmek, ordunun maddi, manevi kuvvetini artırmak ve eksiklerini tamamlamak, sevk ve idaresini bir kat daha güçlendirebilmek için Meclis’in orduya ilişkin yetkilerini, üç ay süreyle kullanmak istiyorum. “

Yetkileri konusunda çok titiz ve kıskanç olan Meclis donakalmıştı.

Rıza Nur, “Olmaz böyle şey!” diye bağırdı.

“Heyecanlanmanıza gerek yok beyefendi. Bu görevi ben istemedim, siz önerdiniz. ‘Olağanüstü zamanların önlemleri de olağanüstü olur’ diyen de sizdiniz. O hâlde sorunu sükûnetle tartışalım.

*Başkomutanlığa tayinimden beklenen yarar, bugünkü çalışma usulleri ile sağlanamaz. Çünkü ben zaten reisiniz olarak orduyla ilgilenmekteyim. Bu çalışma tarzını yeterli görmeyen, yüksek heyetinizdir. Öyleyse alınacak önlem, ihtiyaca uygun olmalı. Büyük bir hızla karar vermek, uygulamak ve sonuç almak gerekiyor. Durum bu işler için uzun görüşme ve tartışmalara vakit ayıramayacağımız kadar acildir. İtiraf edeyim ki istediğim yetki, sınırlı da olsa büyük bir yetkidir. Bu nedenle üç ay dedim. Süre sona erince, ya yetkiyi geri alırsınız veya yeniden uzatırsınız. Hele reisinize güveniniz yoksa, böyle bir yetki vermeniz doğru olmaz. Önerim gerçekten düşünmeye değer, çok **düşününüz** ve **öyle karar veriniz!** (ŞÇT, 239)*

5. SONUÇ

İzin

1. Yükümlülük, eylemin/ durumun gerçekleştirilmesinde kılıcıya yönelik dış koşulların kılıcı dışındaki bir kaynak tarafından dayatılması tutumudur. Eylemin tamamlanması yönünde kılıcı üzerinde bazı şartlar bulunur ki bu şartlar genellikle eylemi gerçekleştirmesi istenen kişinin haricinde otorite adı verilen yetkili bir kaynaktır. İşte bu noktada otoritenin ahlaki veya yasal yönden kılıcıya izin verdiği veya vermediği ifade biçimleri ile kişiyi bir eylemde bulunmaya /bulunmamaya yönlendiren söylemler söz konusu olmaktadır. Bunlar kiplik ana başlığı altındaki izin ver(me)me olarak tanımlanan kullanımlardır. Bu kullanımların iletişimde ve kiplik alanda nasıl ortaya çıktığı, kişinin izin vermede ve izin istemede nasıl bir yol izlediği sorusunu doğurmuş ve izin kipliğinin gelecekte gerçekleştirilecek eylemlerin olanaklılığına dair otoritenin tutumu yansıtan ifadeler olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

2. Diğer dillerde olduğu gibi Türkçede de kipliğin pek çok işaretleyicisi bulunmaktadır. Konuşurun duygu durumunu yansıtan kiplik Türkçede biçimbirimsel, sözlüksel, sözdizimsel, söyleme dayalı ya da bunların birkaçının birbiriyle kombinasyonu ile önermeye yansıtılabilmektedir. İster biçimbirimsel- sözlüksel ister söz dizimsel- söyleme dayalı isterse de birkaçının kombinasyonu ile olsun her biri kendi içindeki alt başlıklarda çok sayıda işaretleyiciye sahiptir. Bağlama dayalı ve çok anlamlı kullanımlarının bulunması sebebiyle bu işaretleyiciler temelde anlamsal açıdan bir izin barındırmakla beraber izin istenen / verilen eylemin farklı yönlerini de işin içine katmakta olup her biri diğerine göre iznin ikincil semantik anlamını açığa çıkarabilmektedir. Buna göre her bir işaretleyici birincil olarak izni işaretlerken ikincil anlamda *serbestlik, olanaklılık, emir, teklif, tercih, koşul, beklenti rica* vb. anlamlar üretebilmektedir. Bunun yanında iznin temel biçimbirimsel işaretleyicisi olan *-Abil* biçimbirimi izin isteme-izin verme şeklinde iznin tüm kategorilerinde bazen *ihtimal, olasılık* anlamlarıyla bilgi kipliğinde bazen de *rica, yalvarma* gibi isteme kipliğinde çok anlamlı olarak görülmüştür. Öte yandan kipliğin salt dil bilgisel kullanımlarda var olmadığı sözlüksel ve söz dizimsel unsurların da kelimelerin ve eklerin temel anlam biliminden türetilen yorumları temsil ettiği düşüncesi benimsenerek çok yönlü bir bakış açısı geliştirilmeye çalışıldığından

kelimelerle beraber söz diziminin ve söylemin kiplik üzerindeki etkileri incelenmiş kipliğin yakın ilişki içerisinde olduğu olumsuzluk, soru, öznellik gibi kategorilerde de çalışmaya dâhil edilmiştir.

3. Sözlüksel bir işaretleyici olan *izin ver-* ve *müsaade et-* fiillerinin hem izin verme kipliğinde hem de izin isteme kipliğinde belirsiz olarak kullanıldığı belirlenmiştir. Birinin bir şeyi yapmasına izin vermek anlamında (*Sinemaya gitmene izin veriyorum*) ve birinin bir şey yapması için izin istemesinde (*Sinemaya gitmeme izin verin*) izin anlamıyla kullanılan *izin ver-* fiili hem “kılıcıya izin vermek” anlamında hem de “otoriteden izin istemek” anlamıyla kullanıldığında cümlenin dizilimine katılan öğelerle aynı istem çevresine sahip olmaktadır.

4. Eylemin gerçekleşmesi için izin önermesinde yer alan olgusal duruma ilişkin ahlaki duruma göre kılıcının izin talebine verilen olumsuz yanıtlar izin gönderimde değişken anlamlara sahip olarak önermenin semantik değerini etkilemektedir. Bir izin önermesi olumsuzlandığında *İçeri girmene izin vermiyorum.* cümlesinde *izin vermemeyi/izni olumsuzlamayı, İçeri girmeyebilirsin.* cümlesinde kılıcıya tanınan *girmeme iznini/ serbestliğini, Elinizdeki poşetlerle içeri giremezsiniz.* cümlesinde ise poşetlerle içeri girmenin *yasak* olduğu bir durumu işaretlemektedir. Bu noktada olumsuz izinlerin bir yasak ya da emir ifade ettiği göz önüne alındığında *emir, izin* ve *yasak* kiplik anlamlarının birbiriyle içsel bir bağlantıya sahip ve bağlama göre anlamsal geçişlerin mümkün olduğu kiplik alanlar olduğu belirlenmiştir. İzin ifadelerinin olumsuz çekimlerinde önermenin semantik değeri farklılık arz ettiğinden bir dil bilgisi ulamı olan olumsuzluğun yükümlülük kipliği ve özelinde izin kipliği ile ilişkisinin çalışmaya dâhil edilmesi gerekli bulunmuştur.

5. Ahlaki olarak sorumlu bir kılıcı tarafından gerçekleşmemiş eylemlerin yönünün ne olacağı konusundaki belirsizliği gidermek için otoriteye yöneltilen *evet /hayır* soruları izin istemede kullanılan en temel ifadeler arasında yerini almakta ve bu sorulara verilen cevaplar kipliğin anlamına karar vermede önem teşkil etmektedir. İzin kipliğinde *-Abil+-(X/A)r + soru edatı, -(y)AyIm -(y)Allm + soru edatı*, yapısıyla ya da *mümkün + soru edatı, olur + soru edatı* ve *olmaz mı+ soru edatı* gibi türlü yapılarla kılıcının izin ifadelerine yansımaktadır.

6. *-sA* biçimbiriminin hem izin verme hem de izin isteme ulamında gerçekleştirilecek eylem için şart anlamı ile kullanıldığı belirlenmiştir. *-sA* biçimbirimi yetkili bir

kaynaktan iletilen izinlerde konuşurun istekliliğinden ziyade eylemin gerçekleştirilmesindeki şartı ifade etmekte ve kılıcının eylemi gerçekleştirmesine yönelik iznin verilmesi bu şartların yerine getirilmesine bağlanmaktadır. *Bir tanıdığın varsa otur, yoksa kusura bakma. Bir şey olursa getir.* İzin isteme kipliğinde ise güç ve statü ilişkilerini göz önüne alan kılıcı, otoritenin izninin olması şartıyla eylemi gerçekleştirmeye istekli olduğunu bildirmektedir. *İzin verirsiniz bozdurur, sizin eve elektrik su bağlatırım. Size hürmette kusur etmeyi asla arzu etmeyiz, ancak siz izin verirsiniz, fikri beyan ederiz efendim.*

7. İzin isteme-verme semantiğinde muhataplar *şahıs ekleri, kiplik / kalıp ifadeler* ve *bağlam* vasıtasıyla açıkça bilinebilmekte ve kişiler şahsi fikirlerini ortaya koymaktadır. Ayrıca izin kipliğinde, konuşur ve kılıcının insan olmasının yanı sıra izin verme semantiğinde izni veren konuşur, izin isteme semantiğinde ise izin isteyen/ izni talep eden kılıcı sorumlu kaynaklar olarak tespit edilebildiği ve her iki alan da istek temelli ifadeler olduğu için öznellik kapsamındadır. Yetki sahibi dış kaynağın canlı bir özne olmadığı (kurallar, yasalar, yönetmelikler vb.) izinlerde sorumlu kaynak insan dışındaki unsur olduğu için öznellik kapsamı dışındadır.

8. *Ø* ve *-In/ -InIz* biçimbirimlerinin hem izin verme hem de izin isteme kipliğinde çok anlamlı olarak kullanıldığı belirlenmiştir. İzin verme kipliğinde emrin ikinci şahıslardaki eksiz kullanımı (*Ø*) otoritenin karşısında yer alan görece daha düşük ya da aynı statüdeki kılıcıya izin bildirimini işaretlerken, izin isteme kipliğinde statüye dayalı güç ilişkisinin olmadığı, konuşur ile kılıcı arasında samimiyete dayalı bir istemenin olduğu durumları ya da istemenin yoğun duygularla ifade edildiği izinleri yansıtmaktadır. *-In/ -InIz* biçimbirimleri ise gerek izin verme gerek izin isteme kipliğinde izin anlamı kodlanmasının yanı sıra konuşurla kılıcı arasındaki yaş, cinsiyet, toplumsal mesafe gibi edim bilimsel unsurların etkisiyle kişiler arası saygıyı ve nezaketi göstermek amacıyla kullanılmaktadır.

9. İznin yorumlanmasında edim bilimi belirleyici kabul edilmiştir. Konuşur ya da kılıcının cümlelerindeki iletişimsel niyetin yorumlanmasına kaynaklık eden bağlamla birlikte insanın içinde bulunduğu sosyal çevre, kişiler arasındaki güç ilişkisi, yaş, cinsiyet, samimiyet vb. edimbilim unsurları hem izin kipliğinin yorumlanmasında ortaya çıkan sorunları çözmede hem de dilin ve özelde izinlerin sosyal yönünün de anlaşılmasında önemli bir rol oynamaktadır.

10. Palmer' in (2001) sınıflandırmasında izinler, kılıcının gerçekleştirmek istediği eyleme dair ahlaki veya yasal yönden bir engel olmadığı bilgisinin kılıcıya iletilmesi yönüyle ele alınmış ve bu yönüyle konuşur temelli olarak nitelendirilmiştir. Oysa konuşur izin bildirimini kendisinden izin talep eden kılıcıya yapmakta ve dolayısıyla kılıcının izin istemesi de izin kipliğinin bir parçasını oluşturmaktadır. Bu bakımdan Türkiye Türkçesinden tespit edilen örnekler göz önüne alındığında Palmer' in (2001) sınıflandırmasında yer verdiği izin tanımının izin kipliği alanını bütüncül bir şekilde kapsamadığı görülmektedir. İzin verme kipliğinde, merkezde konuşur yer alırken, kılıcının izin istediği önermelerde kılıcıyı merkeze alan bir kiplik alanı işaretlemektedir. Anlam alanına göre izin verme, söz konusu bir engeli/ yasağı kaldırma ve izni olumsuzlama/izin vermeme alanını kapsamaktadır.

11. İzin gönderimlerinde *-Xr*, *-AcAk*, *-(y)AmA(z)*, *-Abil*, *-sA* ve emir-istek eklerinden $\emptyset$ *-(y)In* */-(y)InIz*, *-sIn* */-sInIAr* biçimbirimlerinin kullanılmasının yanında sözlüksel birimler de kullanılmış ve iznin işaretlenmesinde *izin ver-*, *izin iste-* *müsaade et-*, *müsaade iste-* gibi çeşitli isim ve fiillerle beraber, zarflar, ünlemler gibi sözlüksel birimlerin sıklıkla yer aldığı görülmüştür. İzin kipliğinin temel işaretleyicisi olan *izin ver-* fiilinin hem otoritenin izin verme hem de kılıcının izin isteme ifadelerinde iki yönlü kullanılan bir kiplik işaretleyicisi olduğu tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra toplumun millî hafızasının ortak ürünü olan *kalıp ifadeler* zayıf da olsa bir izin gönderimi sağlamaya yardımcı olmaktadır.

12. Temelde kılıcının eylemi gerçekleştirmesini engelleyen/ yasaklayan potansiyel bir engelin kaldırılmasını ifade eden izinler konuşurun yetkisine/ onayına dayansa da bazen kanunlar/ yasaklar/ gelenekler gibi dış koşulların varlığını bildiren dış bir kaynaktan sağlanabilmektedir. (*Eviniz mahkeme kararıyla kapatıldı. Müddeti de bitti. Açtırabilirsiniz. Bazı mesleklerde silah ruhsatı alma hakkın vardır*). Dış kaynak olarak kanunlar/ yasaklar/ gelenekler vb. yer aldığı ifadelerin çoğu zaman olanaklılık ulamını da kapsadığı tespit edilmiş, kılıcı ve konuşurun karşılıklı olarak yer aldığı diyaloglarda konuşma anında üretilen izinlerin yükümlülük kipliği alanındaki izinlerle daha yakından ilişkili olduğu belirlenmiştir. (*Ben artık gidebilir miyim?*)

13. İzin kipliğinde yer alan sözlüksel birimlerden *elbette*, *tabii asla*, *katiyen*, *bir kere*, *sadece*, *yalnız*, *peki* zarfları izni işaretlemede belirleyici konumdaki sözlüksel öğelerdir. İzin kipliğinde yer alan *elbette* ve *tabii* zarfları cümlede izni işaretlemedeki

kararlılık ve onaylamayı güçlendirirken (*Elbette diyebilirsin.*) *bir tek, sadece, yalnız* zarfları gerçekleştirilecek eylemin kapsamını daraltarak kılıcının eylemlerini sınırlandırmakta (*Bir tek annene söyleyebilirsin*), *peki* zarfı otoritenin kabullenmesi yoluyla sağlanan bir izni işaret etmekte (*Balkan: Su'yla evlenmeme izin ver. Balkan: Peki, peki! O kadar hevesliysen, sen de git kafanın dikine*) *katiyen* ve *asla* kiplik zarfları da otoritenin söz konu eylemin izin verilebilirliğine karşı olumsuz tutumunun kesin oluşunu işaretlemektedir. (*Babam bu evliliğe asla izin vermez.*)

14. Gerçekleşecek eylem için otoritenin onayını almayı amaçlayan izin isteme eylemi ile birinden nazik bir tutumla bir eylemi gerçekleştirmeyi rica etme eyleminde *fil* +-(*X/A*)r; -*mAz* + *soru edatı* işaretleyicisinin her iki kiplik alan için ortak bir kullanıma sahip olduğu tespit edilmiştir. Bu noktada ikisi arasındaki ayrımı izinlerdeki yetki sahibi otoritenin varlığı oluşturmaktadır. İzinlerde kılıcının eylemi gerçekleştirmek için izin isteme sebebi otoritenin sahip olduğu yetki nedeniyle olduğundan zorunluluk dâhilindedir. Oysaki ricada gerçekleştirilmesi istenen eylem konuşurun kendi menfaati/ çıkarı içindir.

15. Kipliğin sözdizimsel işaretleyicilerinin incelendiği bölümde devrik cümle yapısının izin isteme ve izin vermede farklı amaçlarla kullanıldığı tespit edilmiştir. Otoritenin izin verme ifadelerinde devrik cümle yapısının tercih edilmesi daha çok konuşurun izinlerinde yer alan diğer duygu durumlarını da kılıcıya iletilmesi amacı taşımaktadır. *Şimdi girebilirsin o odaya.* gibi bir cümle bir yandan izin vermeyi işaretlerken öte yandan vurgunun/ tonlamanın veya bağlamın etkisiyle *kızgınlık, öfke* ve *emir* anlamını belirginleştirebilmektedir. Ancak kılıcının dış kaynak olarak otoriteden izin istemesinde devrik yapıları tercih etmesi daha çok pragmatik sebeplerden kaynaklı görülmüştür. Yetkiyi elinde bulunduran otoritenin ifadeleri başlı başına söz eylem odaklı olup kılıcı harekete geçirebilme potansiyeline sahip olabilirken kılıcının izin isteme ifadeleri daha zayıf bir söz eylem gücüne sahip olmaktadır. Kılıcı izin istemesinde konuşuru eyleme yönlendirme/ harekete geçirme niyetiyle devrik yapıları başvurur. *Ama yayımlamamak üzere size bazı sorular sormama izin verin o zaman.*

16. Kiplik anlamın iletilmesinde -*AcAk*,-(*X/Ar*) biçimbirimlerinin zaman anlamı işaretlemesinin dışında uygun bağlamlar ve cümle içerisindeki diğer dil bilgisi yapılarının da etkisiyle izin verme kipliğini işaretlediği görülmüştür.

17. İzin kipliği, hiyerarşik olarak karşısındaki kişiden daha üstte bir konumda bulunan otoritenin üzerinde yetki sahibi olduğu bir kılıcıya, ahlaki ve yasal yönden engel bulunmayan konuşma anında *gerçek dışı*, ancak gelecekte gerçekleşecek bir eyleme dair verdiği izin/ müsaade ifadeleriyle ilgilidir. İzin kipliğinde belirleyici olan konuşurun kendi istemesi sonucu kılıcıya verdiği izin ile kılıcının zorunlu hâller nedeniyle otoriteden istediği izin sonucunda bir eylemde bulunabilmesidir.

Rica

1. Rica, kişinin kendi yararına olan bir durumun/ eylemin gerçekleşmesini kendisi dışındaki bir kişiden nazik bir tutumla istemesini belirten davranış biçimidir. Ricada yer alan eylemin gerçekleştirilmesi yönünde kılıcıya belirli derecelerde dayatmalarda bulunulur ve bu dayatmalar eylemi gerçekleştirmesi istenen kılıcının haricinde konuşur adı verilen kaynak bir kişidendir. Konuşurun kendi menfaati için olan bir eylemi toplum içerisinde beraber yaşadığı diğer insanlardan istediği sırada bazı söylemlerde bulunur. Bu söylemde takındığı nazik tutum kiplik ana başlığı altında yer alan rica adlı kullanımlardır. Bu kullanımların iletişimde ve kiplik alanda nasıl ortaya çıktığı, rica ediminde nasıl bir yol izlendiği sorusunu doğurmuş ve ricanın konuşurun gelecekte gerçekleşmesini istediği bir durumu/ eylemi nazik bir biçimde dile getirerek kılıcıyı harekete geçiren söylemler olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

2. Palmer (2001) kiplik sınıflandırmasında ricaların da içerisinde yer aldığı isteme ile ilgili ayrı bir başlık açmadan izin, zorunluluk ve emir kipliğini olay kipliği olarak nitelendiren genel bir sınıflandırmaya gitmiştir. Olay kipliği, bir eylemin hangi tutumla gerçekleşeceğiyle ilgilenmektedir. Ricalar kişiyi eylemin gerçekleştirilmesine yönlendiren dışsal bir kaynağın olması ile yükümlülük kipliğine, kılıcının eylemi gerçekleştirmeyi isteme durumuyla da dinamik kipliğe yakındır. Bu noktada Palmer 'in sınıflandırmasında yer almayan ricaların ayrı bir kiplik alan olarak değerlendirilmesinin yerinde olduğu anlaşılmıştır.

3. Ricaların diğer kiplik kategorileriyle de ilişkisi bulunur. *Pencereyi açar mısın?* gibi bir örnekte kılıcı ricayı yerine getirebilecek yeterliğe sahip değilse eylemin ortaya çıkması ve konuşurun amacına ulaşması beklenemeyeceği için kişinin yeterliği de ifadeye katılır. Öte yandan kılıcının gelecekteki bir eylemini gerçekleştirmesi konusunda belirsizlik bulunduğu için olasılık kategorisiyle,

konusurun istekleri kılıcıya bir yönlendirme ve buna bağlı olarak bir yükümlülük getirdiği için de yükümlülük kipliğiyle ilişki içinde olduğu belirlenmiştir.

4. Kipliğin anlamsal bir ulam ve işaretleyicilerinin çok anlamlı olması, arka plan bilgisi, vb. gibi sebeplerle kiplik alanlar arasında geçişler olması nedeniyle rica kipliğinin de anlamsal özellikler ve dil bilgisi kalıpları yoluyla kendi kiplik alanı dışında *emir, istek, şart, çağrı, sitem, merak* vb. gibi kiplik alanlara gönderim sağlayabildiği tespit edilmiştir. Rica kipliğinin anlam alanı içerisinde tespit edilen kiplik işlevler ele alınırken metnin bağlamına göre ön plana çıkan işleve göre bir adlandırmaya gidilmiştir.

5. Ricalar, iletişimde yer alan en az iki katılımcıdan birinin diğer katılımcıya dayatmaya çalıştığı bir eylemle onu harekete geçirmeye çalıştığı için konuşurun karşısında her zaman bir kılıcının yer alması gerekmektedir. Kişi kendinden bir ricada bulunamaz.

6. Rica ifadelerinde konuşur, bir şey söylerken hem bir eylemde bulunmakla beraber karşısındaki kişiyi harekete geçmeye yönlendirdiğinden daha çok söz eylem alanında değerlendirilmiştir. *Pencereyi açar mısın?* örneğinde konuşur hem bir ricada bulunmakta hem de konuşura pencereyi açmasını yükümleyerek onu eyleme yönlendirmektedir. Tez çalışmasında konuşurun bu isteme sırasında nasıl bir tutum takındığı öncelenerek bu ricalar kiplik alanında değerlendirilmiştir.

7. Rica kipliği diğer bütün kiplik alanları gibi biçimbirimsel, sözlüksel, söz dizimsel, söyleme dayalı ya da bunların birkaçının kombinasyonu ile oluşturulan farklı işaretleyiciler yoluyla ifadeye yansıtılabilmektedir. Türkiye Türkçesinde rica işaretleyen kipliklerden biçimbirimsel + sözlüksel olanlar arasında, *-Ø, -(y)In-(y)Inız, -sA, -sAnA, -(y)Iver* gelmektedir. Ricalarda nezaket olgusunun varlığı ve diğer isteme alanlarına göre düşük yönlendiriciliğe sahip olması gibi durumlardan ötürü bu biçimbirimlerin tek başına yüklemde yer alması ifadenin kaba olarak nitelendirilmesine sebep olabileceğinden genellikle diğer kiplik ifadelerle beraber kullanılmaktadırlar. Sözlüksel işaretleyiciler arasında *rica et-, ricada bulun-, istirham et-*, gibi kiplik yüklemler ve *lütfen, rica ederim, rica ediyorum, zahmet olmazsa, bir sakıncası yoksa* gibi kiplik ifadeler/ söz grupları ve söz dizimsel işaretleyicileri arasında ifadelerinde *fiil +-(X/A)r, -mAz + soru edatı ve fiil +*

(y)Abilir, -mAz + soru edatı şeklindeki soru yapıları ile *olur mu değil mi* gibi *sözcük+ soru* edatı yapısında olan soru cümleleri yer almaktadır.

8. Saygının ve nezaketin öncelendiği bir isteme biçimi olan ricada en temel isteme şekli, ricayı soru yoluyla dile getirmektir. Bu niyetle dil düzlemine yansıyan soruların da genellikle evet / hayır sorularından oluştuğu belirlenmiştir. Konuşurun soru ifadelerinde sıklıkla *fiil + -(X/A)r, -mAz + soru edatı* ve *fiil + (y)Abilir, -mAz + soru edatı* tipinde birbirine yakın ama farklı iki soru biçimini görülür. Her iki eşdizim de ricalarda sıklıkla tercih edilir. Aralarındaki fark ise söylemde yer alan nezaket duygusunun belirginleşmesidir. *fiil + (y)Abilir, -mAz + soru edatı* tipiyle kılıcıya yöneltilen ricaların daha nazik olduğu belirlenmiştir. Yine *fiil + (y)Abilir, -mAz + soru edatı* şeklindeki soruların olumsuz çekimi de bu amaca hizmet etmekte fakat konuşurun ricanın gerçekleşmesi konusunda beklentinin düşük olduğu mesajını vermektedir.

9. Ricaları anlamlandırmada belirleyici olan cümleler incelendiğinde ricanın genellikle sınırlı sözlüksel birimlerle işaretlendiği görülmüştür. *Rica* ve günlük dilde kullanım sıklığı azalan *istirham* gibi isim soylu kelimeler ile *rica et-, ricada bulun-, istirham et-* gibi sınırlı fiillerin *ricayı* kendi semantik değeriyle ifade edebilmektedir.

10. Rica kipliğinde hayatın içinde sıkça kullanılan standart soru tiplerinin olması ve ricanın iş hayatında standartlaşan ifadelerle kullanılması onun öznellik -nesnellik kategorisindeki yerini etkilemektedir. Ricalar, kişinin kendi iradesi dâhilinde istemesini işin içine katarak ona bir yükümlülük getirmekte bazen de *şahıs ekleri kiplik ifadeler* gibi işaretleyicilerle ifadedeki varlığını açıkça ortaya koyabildiğinden öznellik alanını işaret etmektedir. *Lütfen tuzluğu uzatır mısın?* Ancak iş yazışmalarında yer alan standart kullanımı hiyerarşik düzenin gerekliliklerinden kaynaklandığı için öznellik alanının dışındadır. *Gereğinin yapılmasını rica ederim.*

11. Konuşurun isteğini yumuşatarak kibar hâle getirmek ve eylemin kılıcı tarafından gerçekleştirilme ihtimalini yükseltmek için toplumda yaygın kullanıma sahip *lütfen, rica ederim, rica ediyorum, zahmet olmazsa, bir sakıncası yoksa, bir zahmet* vb. nezaket bildiren kiplik ifadelerin yer aldığı emir kipli cümleler de rica işaretlemeye oldukça sık kullanılmaktadır. *Rica ederim, yüksek sesle konuşmayın. Lütfen arabanızı buraya park etmeyin.*

12. Konuşur, gerçekleştirilmesini istediği bir eylemi ya da herhangi durumu kılıcıdan rica ettiğinde söz konusu eylem ya da durum henüz ortaya çıkmadığı ve konuşma anından sonra gerçekleşeceği için gelecek potansiyeline sahiptir. Dolayısıyla ricalar gelecekteki potansiyel eylem ve durumlara yönelik istemeleri belirtir ve geçmişteki bir eyleme dair ricada bulunulamaz. *Senden bir şey rica edecektim. Seninle bir konu hakkında konuşmak istiyordum.* şeklindeki iki cümlemin yüklemine yer alan geçmiş zaman yapıları ricanın geçmişte kaldığını ya da bitmiş bir eyleme yöneldiğini değil bir dayatmadan kaçınmak ve daha kibar bir tutum sergilemek niyetiyle ifadede yer almıştır.

13. Rica semantiğinin kodlanmasında söz dizimi içerisinde yer alan eksiltili cümle işaretleyicilerinden sıklıkla yararlanıldığı tespit edilmiştir. Rica edilen eylemin işaretlenmesinde bir biçimbirimin tek başına ricayı kodlayamaması nedeniyle eksiltili cümlelerin daima bir kiplik ifade ile kullanıldığı tespit edilmiştir. Bağlam içinde bitmemiş olarak yüzeyle yansıyan eksiltili cümleler konuşur tarafından kılıcının algısına bırakılarak ona dayatmada bulunmaktan kaçınmayı, cümlemin bir emir gibi anlaşılmasını engellemeyi ya da ricasında yer alan eylemin farklı bir yönüne vurgu yapmayı amaçlayan ricaları kodlamaktadır. (*İyi geceler, kusura bakmayın sizi rahatsız ettik ama adınız ve soyadınız lütfen? Meyve lütfen.*)

14. Rica, konuşurdan kılıcıya yönelen ve konuşurun kılıcı ile olan fiziksel mesafesi, duygusal bağı, aralarındaki güç ilişkisi, rica edilen durumun /eylemin önemi, ciddiyeti vb. gibi birçok değişkene göre şekillenen isteme biçimidir. Genellikle rica sahibi kişi, kendi yararına olacak bir eylemi karşısındaki kişiye iletirken bahsi geçen unsurları göz önüne alarak işaretleyici seçimini buna göre yapmaktadır. Konuşur kılıcı ile arasında var mesafeyi ya da güç ilişkisini önemseydiği durumlarda genellikle *fiil + -(X/A)r, -mAz + soru edatı ve fiil + (y)Abilir, -mAz + soru edatı* yapılarını ya da *-In- / InIz biçimbirim + kiplik sözlerden oluşan işaretleyicileri* tercih ederken (*Beni lütfen Halide Hanım'la birlikte Eskişehir'e yollayın efendim*) , fiziksel mesafenin, güç ilişkisinin olmadığı, duygusal bağa sahip olduğu kılıcıdan bir eylemi rica ederken *biçimbirim+ kiplik* dizilimindeki işaretleyicileri (*Yahu Sıtkı benim de resmimi yapsana*) tercih etmektedir.

Bu çalışmada araştırmacıların yapmış olduğu kiplik incelemeleri ve alandaki tartışmalar ışığında modern Türkiye Türkçesinde izin ve rica olgusunun kiplik

anlamı, diğ er kiplik türleri ile benzerlik / farklılık gösteren yönleri, işaretleyici türleri, işaretleyen unsurlar gibi çeşitli yönlerden ele alınarak kapsamı hakkında bulgular ortaya konulmuştur.

KAYNAKÇA

- Acarlar, Kevser (1969). “Fiil Kiplerindeki Anlam Kaymalarının Nedenleri”, *Türk Dili*, Ankara: 213 (20), 250-254.
- Adalı, Oya. (2004). Türkiye Türkçesinde Biçimbirimler. İstanbul: Papatya Yayıncılık.
- Akar, Didar. (2000). “Gereğinin yapılmasını rica ederim: İş yazışmalarında kullanılan istek biçimleri”. *Dilbilim Araştırmaları*. İstanbul: Simurg Yayınevi. 9-16.
- Akçataş, Ahmet. (2015). Türkiye Türkçesinde Zaman Belirleme. *Turkish Studies* , vol.10, no.16 , 17-72.
- Akıncı Semiha ve Ünder, Hasan Ali. (2019). *Klasik Mantık*. Açıköğretim Fakültesi Yayınları. Eskişehir.
- Aksan Doğan (2006). *Anlambilim Konuları ve Türkçe Anlambilim*. Ankara: Engin Yayınevi.
- Aksu Koç, Ayhan (1988). *The Acquisition of Aspect and Modality: The Case of Past Reference in Turkish*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Aksu Koç, Ayhan (2000). “Some Aspects of the Acquisition of Evidentials in Turkish. *Evidentials: Turkic, Iranian and Neighbouring Languages*. Berlin-New York: Mouton de Gruyter. 15-28.
- Asher, Nicholas ve Bonevac, Daniel. (2005). “Free Choice Permission Is Strong Permission”. *Synthese*, 145(3), 303-323.
- Aslan Demir, Sema (2008). *Türkçede İsteme Kipliği/ Semantik-Pragmatik Bir İnceleme*.Ankara: Grafiker Yay.
- Austin, John Langshaw (1962). *How To Do Things With Words*. Oxford: Clarendon Press.
- Aydemir, İbrahim Ahmet (2019). *Türkçede Zaman ve Görünüş Sistemi*. Ankara: Nobel Yay.
- Aydın, Özgür. (2007), “Türkçede Üçüncü Kişi Buyrum Yapıları”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 47 (1): 151-163.
- Banguoğlu, Tahsin. (2015). *Türkçenin Grameri*, Ankara: TDK
- Bayraktar Erten, Nesrin. (2014). Türkiye Türkçesinde Emir ve Rica Bildiren Kullanımlar Üzerine, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 11(3) Eylül, 93-205.

- Baytok, Aysel. (2013). *Kırgız Türkçesinde Soru*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Ana Bilim Dalı, Ankara.
- Benzer, Ahmet. (2010). “-sA Ekinin İşlevleri ve Dilek-Şart Ayrımı”. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 131-140.
- Benzer, Ahmet. (2012). *Türkçede Zaman, Görünüş ve Kiplik*. İstanbul: Kabalcı.
- Bilgegil, M. Kaya. (1980). *Edebiyat bilgi ve teorileri* (No. 571). Sevinç Matbaası.
- Binnick, R.I. (1991). *Time and The Verb A Guide To Tense and Aspect*. New York: Oxford University Press.
- Blum Kulka, Shoshana. ve Olshtain, Elite. (1984) “Requests and apologies: A cross-cultural study of speech act realization patterns (CCSARP).” *Applied Linguistics* 5: 198-212.
- Boland, Annerieke (2006). *Aspect, Tense and Modality: Theory, Typology, Acquisition*. Utrecht: LOT.
- Brown Penelope., Levinson, Stephen. C. (1987). *Politeness: Some universals in language usage*, Cambridge University Press.
- Bulak, Şahap. (2011). “-sA Ekinin İşlevleri”. *AÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü dergisi (TAED)*, 46, 25-38.
- Bybee, Joan. L. (1988). “Semantic substance vs. contrast in the development of grammatical meaning”. *In Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society* (pp. 247-264).
- Bybee, Joan and Östen Dahl (1989). “The Creation of Tense and Aspect in the Languages of the World”. *Studies in Language* 13/1. 51-103.
- Bybee, Joan. L.; Pagliuca, William. (1985). “Cross-linguistic comparison and the development of grammatical meaning”. *Historical semantics, historical word formation*, 59.
- Bybee, Joan and Suzanna Fleischman (1995). “Modality in Grammar and Discourse: An Introductory Essay”. *Modality in Grammar and Discourse* (Ed: Joan Bybee and Suzanna Fleishman). Amsterdam: John Benjamins. 1-14.
- Bybee, Joan; Revere Perkins; William Pagliuca (1994). *The Evolution of Grammar: Tense, Aspet and Modality in the Languages of the World*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Chafe, Wallace L. (1995). “The realis-irrealis distinction in Caddo, the Northern Iroquoian languages, and English”. *In Joan L Bybee & Suzanne Fleischman (eds.), Modality in Discourse and Grammar*, 349–365. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins.

- Cinque, Guglielmo (1999). *Adverbs and Functional Heads: A Cross-linguistic Perspective*. Oxford: Oxford University Press.
- Chung, Sandra., Timberlake, Alan (1985), *Tense, Aspect and Mood*, Language Typology and Syntactic Description: Grammatical categories and the Lexicon, Vol: 3 (ed. by Timothy Shopen): Cambridge University Press: 202-258.
- Coates, Jennifer. (1983). *The semantics of the modal auxiliaries*, London: Croom Helm.
- Coates, Jennifer (1990). "Modal Meaning: The Semantic-Pragmatic Interface", *Journal of Semantics*, 7: 53-63.
- Coates, Jennifer (1995). "The Expression of Root and Epistemic Possibility in English". *Modality in Grammar and Discourse* (Ed: Joan Bybee and Suzanna Fleishman). Amsterdam: John Benjamins. 55-65.
- Coates, Jennifer, and Geoffrey Leech (1980). "The Meanings of the Modals in British and American English." *York Papers in Linguistics* 8: 23-34.
- Comrie, Bernard. (1976). *Aspect*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Comrie, Bernard. (1985). *Tense*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Corcu Gül, Demet. (2006). Gereklilik/Zorunluluk Kipliği Kodlayıcılarının Anlam Yapısı Üzerine. *XX. Dilbilim Kurultayı Bildirileri 12-13 Mayıs 2006*, (ss. 101- 114). İstanbul: Maltepe Üniversitesi Yayınları.
- Cruse, D. Alan (2006). *A Glossary Of Semantics And Pragmatics* Scotland: Edinburgh University Press.
- Crystal, David (2008). *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*. Oxford: Blackwell.
- Çürük, Selcen. (2010), Olumsuzluk ve Kiplik Arasındaki İlişki: Bakış ve Yaklaşımlar, *Modern Türklük Araştırmaları*, 7(2): 57-72.
- Dahl, Östen. (1985). *Tense and aspect systems*. Oxford: Blackwell.
- De Haan, Ferdinand (1997). *The Interaction of Modality and Negation*. London: Routledge.
- De Haan, Ferdinand (2006). "Typological Approaches to Modality". *The Expression of Modality* (Ed: William Frawley). Berlin: Mouton de Gruyter. 27-70.
- Declerck, Renaat (2011). "The Definition of Modality". *Cognitive Approaches to Tense, Aspect and Epistemic Modality* (Ed. Adeline Patard and Frank Brisard). Philadelphia: John Benjamins. 21-44.

- Demir, Nurettin. (1994). Birleşik Fiiller ve Vurgu:-iver-şeklinin görevlerini tespitte vurgunun rolü. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 42(1994), 83-94.
- Deny, Jean (2012). Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi), Terc. Ali Ulvi Elöve, İstanbul.
- Dereli, Sevgi. (2008) Sözlü İletişimde Nezaket Stratejileri. *Türkbilig*, 2008/15, 24-52.
- Develi, Hayati (1995). “-sA Morfemli Yardımcı Cümleler ve Bunlarla Kurulan Birleşik Cümleler Üzerine Bir İnceleme”. *TDAY-Belleten*, 43. 115-152.
- Dilaçar, Agop (1971). “Gramer: Tanımı, Adı, Kapsamı, Türleri, Yöntemi, Eğitimdeki Yeri ve Tarihçesi”. *TDAY Belleten*, 19. 83-145.
- Dilâçar, A. (1974). “Türk Fiilinde “Kılmış”la “Görünüş” ve Dilbilgisi Kitaplarımız” *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı- Belleten*, 21-22(1973-1974), 159-171.
- Dinar, Talat. (2015). Anadolu Ağızlarında, Görülen Geçmiş Zaman ve Dilek-Şart Kipi 3. Teklik Şahıs Çekimlerinde Görülen/N/Sesi Ve Kullanıldığı Bölgeler. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (53).
- Dizdaroğlu, Hikmet. (1976). *Tümcebilgisi* (Vol. 426). Türk Dil Kurumu.
- Doğan, Günay. (1997). “Buyurmayan Buyrum Tümceleri”, *VIII. Uluslar Arası Türk Dilbilimi Konferansı Bildirileri* (7-9 Ağustos 1996), Ankara: 249-256.
- Doğan, Günay. ve Kocaman Ahmet (1999), “Sözcede Kişisel Tutum ve Belirteçler”, *Dilbilim Araştırmaları*, İstanbul: Simurg: 65-78.
- Doğan, Talip. (2013). Ko(y)-Fiilinin “İzin Verme” İşaretleyicisi Olarak Kullanımları. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. Cilt:13, Yıl:13, Sayı:2, 13:151-170.
- Ediskun, Haydar. (1999), *Türk Dilbilgisi*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Eker, Süer (2005). *Çağdaş Türk Dili*. Ankara: Grafiker Yay.
- Ergin, Muharrem (2009). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Yay.
- Erguvanlı Taylan, Eser (1997). “Türkçede Görünüş, Zaman ve Kiplik İlişkisi: {-DI} Biçimbirimi”. *XI. Dilbilim Kurultayı Bildirileri*, ODTÜ Yay., 1-11.
- Erguvanlı Taylan, Eser (2018). “Türkçede Dilbilgisel Kiplikte Olasılık ve Gerekliklik”. *Mersin Üniversitesi Dil ve Edebiyat Dergisi, MEUDED*, 15/ 2, 1-22.
- Erk Emeksiz, Zeynep (2008). “Türkçede Kiplik Anlamının Belirsizliği ve Anlamsal Roller”. *AÜ Dil Dergisi*, 141, 55-66.
- Erk Emeksiz, Zeynep (2010). “Negation in Turkish”. *Dilbilim Araştırmaları*, 2. 1-16.

- Erkman-Akerson, F. (2000). *Dile Genel Bir Bakış*, Multilingual.
- Ervin-Tripp, S. M., Strage, A., Lampert, M., & Bell, N. (1987). *Understanding requests*.
- Falbo, T., - Peplau, L. A. (1980). Power strategies in intimate relationships. *Journal of Personality and Social Psychology*, 38(4), 618–628.
- Fairclough, N. (1996). *Language and Power, Language in Social Life Series*, England: Longman.
- Ferenc Kiefer. (1987). “On Defining Modality”. *Folia Linguistica*, 21(1): 67–94.
- Fleischman, Susanne (2005). *Tense and narrativity: from medieval performance to modern fiction*. Austin: University of Texas Press, Pp. xiii + 443.
- Frawley, William (1992). *Linguistic Semantics*. London: Routledge.
- Gencan Tahir. Nejat. (1979). *Dilbilgisi*, İstanbul: TDK Yayınları.
- Givon, Talmy. (2001). *Syntax: An introduction*. Volumes I-II. Philadelphia, Amsterdam: John Benjamins.
- Gökdayı, Hürriyet. (2008). “Türkçede Kalıp Sözcükler”. *Bilgi* (44), 89-110.
- Göknel, Yüksel. (1974). *Türkçe Dilbilgisi*. İzmir: Hür Efe Matbaası.
- Göksel, Aslı and Celia Kerslake (2005). *Turkish: A Comprehensive Grammar*. London and New York: Routledge.
- Gülsevin, Gürer (1990). “Türkçede –sa Şart Gerundiumu Üzerine”. *Türk Dili*/ 467. 276-279.
- Gülsevin, Gürer. (1999). “Eski Türkiye Türkçesinde İstek Kipi Üzerine”, *TDK-Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü, Osmanlı Öncesi: Eski Türkiye Türkçesi Toplantısı*, İstanbul.
- Günay, Nesrin (2014). “Türkçede –(A/I)r Biçimbiriminin Kiplik Anlam Alanları”. *International Journal of Language Academy*, 2/4, 529-545.
- Güven, Mine. (2001). Türkçede -Abil eki ve Kiplik Belirteçleri Üzerine. *Proceedings of the XVth Conference on Turkish Linguistics* (Ö. Demircan ve A. Erözden, Ed.) içinde (ss. 79-87) İstanbul: Yıldız Teknik University Press.
- Hacquard, Valentine. (2013). The grammatical category of modality. In *Proceedings of the 19th Amsterdam colloquium*.
- Hengeveld, Kees. (1988). Illocution, mood and modality in a functional grammar of Spanish. *Journal of semantics*, 6(1), 227-269.
- Hengirmen, Mehmet. (2006). *Türkçe Dilbilgisi*, Ankara: Engin Yayınevi.

- Hirik, Seçil (2014). *Türkiye Türkçesinde Bilgi Kiplikleri*. Doktora Tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale.
- Hirik, Seçil (2015). “Zarfların Kipsel Alandaki Görünümleri”. *Turkish Studies*, 10/8, 1365- 1382.
- Holmes, Janet (1992). *An Introduction to Sociolinguistics*. London: Longman.
- Huddleston, Rodney and Geoffrey K. Pullum (2002). *The Cambridge Grammar of the English Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Huber, Emel. (2013). *Dilbilime Giriş*. İstanbul: Multilingual Yayınları.
- İmer, Kamile; Kocaman, Ahmet; Özsoy Sumru, (2011), *Dilbilim Sözlüğü*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Janney, Richard W. ve Arndt, Horst (1992). *Intracultural tact versus intercultural tact*. na.
- Johanson, Lars (2009). “Modals in Turkic”. *Modals in the Language of Europe: A Reference Work* (Ed. Björn Hansen and Ferdinand de Haan). Berlin: Mouton de Gruyter. 487- 510.
- Johanson, Lars. (2014). A Synopsis of Turkic Volitional Moods. *Turkic Languages*, 18, 19-53.
- Johanson, Lars. (2016). *Türkçede Görünüş* (N. Demir, Çev.). Ankara: Grafiker Yayınları.
- Kahraman, Tahir. (2009). *Çağdaş Türkiye Türkçesi Dil bilgisi*, İzmir.
- Kamacı Gencer, Duygu. (2018). Anlamsal bir fenomen olarak kiplik: Dede Korkut örneği, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kamp, Hans (1974) —Free Choice Permission, *Proceedings of the Aristotelian Society*, Volume 74, Issue 1, 1 June 1974, (pp. 57–74).
- Kara, Funda. (2011). “Bil- tasvir fiilinin işlevleri.” *Electronic Turkish Studies*, 6(1).
- Karabağ, İmran (2000). “Türkçede Kip ve Kiplik Olgusu”. *Türk Dili*, 585, 275-278.
- Karabulut, Ferhat; Kazanlar Ürkmez Elanur. (2020) “Türkçede Yükümlülük Kipliğinde İstek Unsuru: Palmer Modeli Temelinde Bir Analiz” *Kesit Akademi Dergisi* 6(23): 73-84.
- Karademir, Ferhat. (2012). “Türkiye Türkçesinde Emir Kip(lik)i Üzerine” *Turkish Studies Dergisi*, Ankara: 2091-2138.
http://www.turkishstudies.net/Makaleler/213804551_KarademirFevzi_S-2091-2138.pdf

- Karahan, Leyla (1994). “-sa/se Eki Hakkında”. *Türk Dili*/ 516. 471-474.
- Karahan, Leyla (2015). *Türkçede Söz Dizimi*. Ankara: Akçağ Yay.
- Kaufmann, S., Condoravdi, C.,- Harizanov, V. (2006). Formal approaches to modality. The expression of modality, 1, 71.
- Kerimoğlu, Caner (2011). *Kiplik İncelemeleri ve Türkçe*. İzmir: Dinozor Kitabevi Yayınları.
- Kıran, Zeynel ve Ayşe. Kıran. (2018). *Dilbilime Giriş*. Ankara: Seçkin Yayınları.
- Kine, Fit (2005). *Modality and Tense* (Philosophical Papers). Oxford: Clarendon Press.
- Klein, Wolfgang (2008). “Time in Language, Language in time”, *Language Learning*, 58: Suppl. 1, December 2008, pp.1-12.
- Kocaman, Ahmet (1983). “Türkçede Kip Olgusu Üzerine Görüşler”. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, Ankara: TDK, 81-85.
- Kocaman, Ahmet (1993). “Some Remarks on the Future Reference in Turkish”. *Türk Dilleri Araştırmaları*, 3. 133-137.
- Korkmaz, Zeynep (1995). “-sa/se Dilek-Şart Kipi Eklerinde Bir Yapı Birliği Var mıdır?”. *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*/1. 160-167.
- Korkmaz, Zeynep (2014). *Türkiye Türkçesi Grameri- Şekil Bilgisi*. Ankara: TDK Yay.
- Kornfilt, Jaklin (1997). *Turkish*. London and New York: Routledge.
- Kövecses Z. ve Radden Günter. (1998). “Metonymy: Developing a Cognitive linguistic View”, *Cognitive Linguistics*, 9/1: 37-77.
- Kratzer, Angelika (1981). “The Notional Category of Modality”. In H.J. Eikmeyer ve H. Rieser (Ed.). *Words, Worlds and Contexts*. Berlin, New York, de Gruyter. 38-74.
- Kratzer, Angelika (1991). “Modality”. *Semantic: An International Handbook of Contemporary Research*. Berlin, New York. 639-650.
- Kratzer, Angelika (2012). *Modal and Conditionals*. New York: Oxford University Press.
- Kroeger, Paul. R (2005). *Analyzing Grammar An Introduction*, Cambridge University Press, New York.
- Lakoff, Robin. (1973). “Language and woman's place.” *Language in society*, 2(1), 45-79.

- Langacker, Ronald W. (2008). *Cognitive Grammar: A Basic Introduction*. New York: Oxford University Press.
- Larrea, Paul (2009). Towards a typology of modality in language. *Modality in English: Theory and description*, 58, 9-30.
- Levinson, Stephen C. (1983). *Pragmatics*. Cambridge University Press.
- Lewis, David. (1979). A problem about permission. In Esa Saarinen, Risto Hilpinen, Ilkka Niiniluoto & Merrill Provence Hintikka (eds.), *Essays in honour of Jaako Hintikka: On the occasion of his fiftieth birthday on January 12, 1979*, 163–175. Dordrecht: Reidel.
- Lewis, Geoffrey. L. (2000). *Turkish Grammar*, (Second Edition), Oxford University Press, London.
- Lyons, John (1977). *Semantics I-II*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mehmet, Gülsün. (2007). “Yeterlilik Kategorisi ve Salar Türkçesindeki Görünümü.” *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 4(3), 80-90.
- Menz, Astrid (2010). “Mood in Turkish”. *Mood in the Languages of Europe* (Ed. Björn
- Merriam Webster’s Dictionary of Synonyms (1996), Springfield-Massachusetts: Merriam-Webster Publishing.
- Mitchell, Keith (2009). “Semantic ascent, deixis, intersubjectivity and modality” *Modality in English: Theory and description*, 55-78.
- Mithun, Marianne (1995). “On the Relativity of Irreality”. *Modality in Grammar and Discourse* (Ed. Joan Bybee and Suzanna Fleishman). Philadelphia: John Benjamins, 367-388.
- Narrog, Heiko. (2002). Polysemy and indeterminacy in modal markers – the case of Japanese *beshi*. *Journal of East Asian Linguistics* 11. 123–167.
- Narrog, Heiko. (2005). On defining modality again. *Language Sciences* 27 (2), 165–192.
- Narrog, Heiko. (2012). *Modality, subjectivity, and semantic change: A cross-linguistic perspective*. Oxford: Oxford University Press.
- Nauze, Fabrice. (2008). *Modality in typological perspective*. University of Amsterdam.
- Ninan, Dilip (2005). Two puzzles about deontic necessity. In J. Gajewski, V. Hacquard, B. Nickel, and S. Yalcin (eds) *New work on modality*. MITWPL.
- Nordström, Jackie (2010). *Modality and Subordinators*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia.

- Nuyts, J. (2001). Subjectivity as an evidential dimension in epistemic modal expressions. *Journal of Pragmatics*, 33, 383-400.
- Nuyts, Jan (2006). "Modality: Overview and Linguistic Issue". *The Expression of Modality* (Ed. W. Frawley ve asistanları). Berlin: Mouton de Gruyter. 1-26.
- Öner, Necati. (1967), "Klasik Mantıkta Modalite", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 15: 69-85.
- Özbek, Nurdan (1998). "Türkçe'de Söylem Belirleyicileri". *Dilbilim Araştırmaları*. 9: 37-47.
- Palmer, Frank R. (1986). *Mood and Modality*. First Edition. Cambridge: Cambridge University Press.
- Palmer, Frank R. (1995). "Negation and the Modals of Possibility and Necessity". *Modality in Grammar and Discourse* (Ed. Joan Bybee and Suzanna Fleischman). Philadelphia: John Benjamin. 453-471.
- Palmer, Frank R. (2001). *Mood and Modality*. Second Edition. Cambridge: Cambridge University Press.
- Papafragou, Anna (1998). *In the Semantics-Pragmatics Interface*. New York: University of Pennsylvania.
- Papafragou, Anna (2006). "Epistemic Modality and Truth Conditions". *Lingua* 116. 1688-1702.
- Perkins Michael R. (1980) *The Expression Of Modality In English*. Polytechnic of Wales (United Kingdom).
- Perkins, Michael R. (1982). "The Core Meanings of the English Modals". *Journal of Linguistics* 18/2. 245-273.
- Portner, Paul (2007). "Imperatives and modals". *Natural Language Semantics* 15(4). 351-383. <http://dx.doi.org/10.1007/s11050-007-9022-y>.
- Portner, Paul (2009). *Modality*. Oxford: Oxford University Press.
- Portner, Paul. (2010). Permission and choice. To appear in Grewendorf, Günther & Thomas Ede Zimmermann (eds.). *Discourse and Grammar. From Sentence Types to Lexical Categories*. Mouton de Gruyter Berlin.
- Portner, Paul. 2012. Permission and choice. In Günther Grewendorf & Thomas Ede Zimmermann (eds.), *Discourse and grammar (Studies in Generative Grammar (SGG))* 112), 43-68. http://semanticsarchive.net/Archive/jI1YjMyY/Permission_Choice_Portner.pdf
- Porzig, W. (1995), *Dil Denen Mucize*, Çev: Vural Ülkü, Ankara: TDK.

- Radden, Günter ve Dirven, René. (2007). *Cognitive English Grammar. (Cognitive Linguistics in Practice (CLiP))*. John Benjamins Publishing Company.
- Radden, Günter. (2009), “Interaction of Modality with Negation”, (ed. by Władysław Chłopicki, Andrzej Pawelec, and Agnieszka Pokojńska), *Cognition in Language: Volume in Honour of Professor Elżbieta Tabakowska*, Kraków: Tertium: 224-254.
- Rentzsch, Julian. (2011). “Modality in The Dede Qorqud Oğuznameleri.” *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hung.* 64 (1): 49-70.
- Rentzsch, Julian (2012). “Modality in Turkic between arbitrariness, grammaticality and lexicality”. *The Szeged conference, Proceedings of the 15th International Conference on Turkish Linguistics* (Studia Uralo-Altaica 49). Szeged: Department of Altaic Studies, 469–482.
- Rentzsch, Julian (2013). “Türk Dillerinde Kipsellik ve Kipselliğin Anlambilimsel Haritası *Bilig*, 62. 129-168.
- Rentzsch, Julian. (2015) *Modality in Turkic Languages: Form and Meaning from a Historical and Comparative Perspective*, Berlin: Klaus Schwarz Verlag.
- Rothstein and Rolf Thieroff). Amsterdam Philadelphia: John Benjamins Publish Company. 584-602.
- Ruhi, Şükriye. (2013). “The interactional functions of tamam in spoken Turkish”. *Dil ve Edebiyat Dergisi*, 10(2), 9-32.
- Ruhi, Şükriye, Deniz Zeyrek ve Ümit D. Turan (2000). “Koşul Tümcelerinde Varsayımsallık ve Gerçek Karşıtlığı”. *XIII. Dilbilim Kurultayı Bildirileri* (Yayına haz. A. Sumru)
- Salkie, Raphael (2009). Degrees of modality. *Modality in English: Theory and description*, 58, 79-103.
- Sarıçoban, Ahmet ve Hişmanoğlu, Murat. (2004). “Türkçedeki Buyrum Tümcelerinin Edimbilimi Üzerine” *Dil Dergisi*, S. 123: 31-48.
- Savaşır, İskender. (1986). Habits and Abilities in Turkish. *Studies in Turkish Linguistics* (D. I.Slobin ve K.Zimmer, Ed.) içinde (ss. 137-146) Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Schwager, Magdalena. (2005). “Permitting Permissions. In *Proceedings of the 10th ESSLLI Student Session* (pp. 306-308).
- Searle John. R. and Van Der Veken Daniel. (1985). *Foundations of Illocutionary Logic*. Cambridge University Press. Cambridge.
- Searle, John. R. (2000), Söz Edimleri, Çev: R. Levent Aysever, Ankara: Ayraç Yayınları.

- Slobin, Dan I and Ayhan A. Aksu (1982). "Tense, Aspect and Modality in the Use of the Turkish Evidential". *Tense-Aspect: Between Semantics and Pragmatics* (Ed. Paul J. Hopper). Amsterdam: John Benjamins. 185-201.
- Smith, Carlota S. (1997). *The Parameter of Aspect*. Springer Science & Business Media. Bybee, Joan and Östen Dahl (1989). "The Creation of Tense and Aspect in the Languages of the World". *Studies in Language* 13/1. 51-103.
- Starr William B. (2016). "Expressing Permission", In *Semantics and linguistic theory* (pp. 325-349).
- Sweetser, Eve. E. (1982, June). Root and epistemic modals: Causality in two worlds. In *Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society* (pp. 484-507).
- Sweetser, Eve. E. (1990). *Modality: From Etymology to Pragmatics, Metaphorical and cultural aspects of semantic structure*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Temürcü, Ceyhan (2007). *A Semantic Framework for Analyzing Tense, Aspect and Mood: an Application to the Ranges of Polysemy of -Xr, -Dir, -Iyor and -ø in Turkish*. PhD Dissertation. Belgium: University of Antwerpen.
- Toklu, Osman. (2003), *Dilbilime Giriş*, Ankara: Akçağ.
- Topakkaya, Arslan. (2012) "Zaman Kavramı Bağlamında Platon-Aristoteles Karşılaştırması". *FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, sy. 13. s. 219-32.
- Tran, Tien. B. (2022). A Cross-Cultural Study of Modality in the Speech Act of Asking for Permission. *Theory and Practice in Language Studies*, 12(5), 854-865.
- Traugott, Elizabeth Closs (1989). "On the Rise of Epistemic Meanings in English: An Example of Subjectification in Semantic Change". *Language*, 65. 31-55.
- Traugott, Elizabeth Closs (2006). Historical aspects of modality. *The expression of modality*, 1, 107-139.
- Traugott, Elizabeth Closs (2011). "Modality From a Historical Perspective". *Language and Linguistics Compass* 5/6. 381-396.
- Traugott, Elizabeth Closs ve Dasher, Richard, B.(2002). *Regularity in Semantic Change*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Trosborg, Anna. (1995). *Interlanguage pragmatics: Requests, complaints, and apologies*, Berlin: Mouton de Gruyter.
- TS, *Türkçe Sözlük* (2011), TDK, Ankara.
- Trask, Robert Lawrence. (1999). *Key concepts in language and linguistics*. Psychology Press.

- Tulu, Sultan. (2008). "Anadolu ve Rumeli Ağzında (-i verir) Yapısı". *Karadeniz Araştırmaları*, 19(19), 129-136.
- Tura, Sabahat. Sansa. (1981). "Yes, He Hasn't" and a Few Other Not's in Turkish. In *Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society* (pp. 317-327).
- Turgunbayer, Caştengin, "Türkiye Türkçesindeki yeterlik fiilinin işlevleri ve Kırgız Türkçesindeki karşılıkları", *Türkbilg: Türkoloji Araştırmaları*, 2010,(20):60-66.
- Türkyılmaz, Fatma (1999). *Tasarlama Kiplerinin İşlevleri*, Ankara: TDK.
- Uğurlu, Mustafa. (2003). "Türkiye Türkçesinde Bakış (aspectotempora)", *Türkbilg* 2003/5: 124-133.
- Ural, Şafak (1995). *Temel Mantık* (genişletilmiş II. Baskı), Çantay Kitabevi.
- Usta, Çiğdem. (2013). Türkiye Türkçesinde Emir kipliği. Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kırıkkale.
- Underhill, Robert (1976). *Turkish Grammar*. Cambridge: The MIT Press.
- Uzun L., Emeksiz E. Z. (2002). "Türkçede -Ar biçimbiriminin sözdizimsel ve anlambilimsel yapısı üzerine" 18. *Türk Dilbilim Kurultayı*, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Uzun Nadir Engin (1998). "Türkçede Görünüş, Kiplik, Zaman Üçlüsü". *Dil Dergisi*, 68. 5-22.
- Uzun, Nadir Engin, (2004), Dil Bilgisinin Temel Kavramları, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi-39, İstanbul.
- Üstünova, Kerime (2004). "Dilek Kipleri ve Zaman Kavramı". *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, 635. 678-686.
- Üstünova, Kerime (2005). "Türkçede Zaman Kavramı ve İşleniş". *Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9. 187-201.
- van der Auwera, Johan and Vladimir Plungian (1998). "Modality's Semantic Map". *Linguistics Typology*, 2. 79-124.
- Vardar, Berke (2002). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Multilingual.
- Verstraete, Jean-Christophe. (2001). Subjective and objective modality: Interpersonal and ideational functions in the English modal auxiliary system. *Journal of pragmatics*, 33(10), 1505-1528.
- Von Fintel, Kai (2006). "Modality and Language". *Encyclopedia of Philosophy*, second edition. 1-16.

- Von Wright, Georg H. (1951). *An Essay in Modal Logic*, North-Holland Publishing Company, Amsterdam.
- Von Wright, Georg H. (1968). "Deontic Logic and the Theory of Conditions" *Revista Hispanoamericana de Filosofía*, Vol. 2, No. 6 (Sep., 1968), pp. 3-31 (28 pages)
- Wilson, Deirdre ve Dan Sperber. (1988). "Mood and the analysis of non-declarative sentences." *Meaning and relevance*, 210.
- Yaman, Ertuğrul (2018). *Türkiye Türkçesinde Zaman Kaymaları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Yarar, Emine (2014). "Türkçe Koşul Tümcelerinde Ne Soru Sözcükleri". *Edebiyat Fakültesi Dergisi/ Journal of Faculty of Letters*, 31/1. 255-269.
- Yavaş, Feryal (1980). "The Turkish Future Marker", *Kansas Working Papers in Linguistics*, Ed. Patricia Hamel; Ronald Schaefer, Vol. 5, No. 1, pp. 139-149.
- Yavaş, Feryal (1982). "The Turkish Aorist", *Glossa: An International Journal of Linguistics*, Vol. 16: 1, pp. 40-53.
- Yaylagül, Özen. (2005). "Eski Türkçede Nezaket İfadeleri". *Millî Folklor*, 68: 151-165.
- Yazıcı Ersoy, Habibe (2013). "Başkurt Türkçesinde Niyet Kipi ve İşaretleyicileri", Prof. Dr. Leylâ Karahan Armağanı, (Ed. Ülkü GÜRSOY vd.), s. 497-513, Ankara: Akçağ Yay.
- Yazıcı Ersoy, Habibe (2014). *Başkurt Türkçesinde Kip*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yazıcı Ersoy, Habibe. (2011), Başkurt Türkçesinde -sX, -hAnA Kiplik işaretleyicileri, *Dil Araştırmaları Dergisi*, S. 8: 51-76.
- Yule, George. (1996). *Pragmatics*. Oxford: Oxford University Press.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyad, ad :

KUTUCU

Eda

Eğitim

Derece

Yüksek Lisans

Lisans

İş deneyimi (varsa)

Yıl

2016

Yayınlar (varsa)

Eğitim Birimi

Karabük Üniversitesi -
Yeni Türk Dili

Karabük Üniversitesi-
Türk Dili ve Edebiyatı

Yer

KBU- TÖMER

Mezuniyet

2018

2015

Görev

Öğretim Görevlisi

